

A SZAMÁRBŐR

**IRTA
HONORÉ BALZAC**

**FORDITOTTA
HARSÁNYI KÁLMÁN**

TARTALOM

**ELSŐ RÉSZ
A TALIZMÁN**

**MÁSODIK RÉSZ
A SZIVTELEN ASSZONY**

**HARMADIK RÉSZ
A HALDOKLÁS**

EPILOGUS

ELSŐ RÉSZ A TALIZMÁN

I.

Október vége felé lehetett, mikor egyszer a Palais-Royalbeli játékházak estvéli megnyitásának törvényszabta órájában egy fiatal ember sietett a bőségesen adózó, tehát a törvény által kellőképpen pártfogolt kártyabarlang felé s minden habozás nélkül haladt föl a lépcsőn, hogy a 36. szám alatt tanyát ütött játékbankba térjen.

- A kalapját, tisztelt ur, a kalapját! - kiáltott rá rekedtesen rikácsoló hangon a folyosó homályos zugából egy kis összetöpörödött emberke, nem éppen bizalomgerjesztő fakó ábrázatával a rács mögül előbukkanva.

Ha az ember játékházba teszi a lábát, a törvény első gondja a kalap, melynek a fejről le kell kerülnie. Talán valami evangéliumi példabeszéd értelmében? Vagy talán inkább annak a pokoli szerződésnek a biztosítékaképpen, mit vele hallgatagon megkötöttünk? Vagy arra való csupán az egész, hogy kellő tisztelettel ácsorogjunk azok előtt, kik besöprik elnyert pénzünket? Avagy talán a rendőrségnek, ki még a legutolsó füstös lebuja is befészkelődik: érdekében áll megtudnia a kalapos, helyesebben a kalap tulajdonosának a nevét, mit a mitsem sejtő játékos netalán belefirkantott a bélés selymébe? Vagy végre csupán csak egy kis ártatlan, de fölöttébb tanulságos statisztikai táblázat összeállításáról van szó, mely a különböző koponyaméretek egybevetésével a játékosok agy-alakulását fürkészi?

Maga az intézőség természetesen mind e dolgokra mélységes hallgatással felel. Hanem annyi bizonyos, hogy aki csak egyetlen lépést is tett a zöldposztós asztal felé, éppen oly kevéssé ura többé a kalapjának, mint önmagának, mert az után az egyetlen lépés után, bot és köpenyeg, no meg a pénzestárca és tetejébe az egész ember a kártyáé már.

Kifelé jövet azután valóra válik a kesernyés epigramma s a mindenéből kifosztott ember arra a tudatra ébred, hogy mégis csak maradt még valamije. Egyébiránt, ha valakinek vadonatúj volt a kalapja, megtanulja a maga kárán, hogy a játékosnak nagyon tanácsos külön e célra tartogatott öltözetben megjelennie.

A fiatal ember olyan csodálkozó képet vágott a szerencsére már erősen viseltes karimájú kalapért a markába nyomott számozott cédula megpillantásakor, mely nyilvánvalóvá tette járatlanságát e helyen.

A kis vén ember, ki minden valószínűség szerint zsenge ifjúságától a kártyabarlangok levegőjét szivta, fénytelen, fakó szemével ráhunyorogott és egy bölcsésznek a veséig ható éles pillantása meglátta volna benne a kórház nyomorultjait, a tönkrement urhatnámok elzüllesztését, egy sereg vízbefult öngyilkost, örökös kényszermunkára ítélteteket és a Guazacoalcóba toloncoltakat...

Ez a fakó, megnyultképű vénség, kiből már csak Darcet huskivonatai tartották a lelket, valószínűleg meglevénedett képe volt a játékszenvedély netovábbjának. Arcának mély barázdáiból ki lehetett olvasni egykori kegyetlen gyötrelmeit. Sohasem tudta megállni, hogy sovány napi bérét még aznap el ne játssza. Most már olyan volt ő is, mint az igába vénült gebe, mikor oda se hederít többé a suhogó ostornak; és közömbös maradt a kifosztott, tönkrejutott kártyások keserves kifakadásaira, néma elszántságára, mikor révedező, üres tekintettel, kitámolyogtak a játékkeremből. Maga volt már a megtestesült játék.

Ha a fiatal ember egy kissé jobban megnézte volna ezt a komorképű cerberust, alighanem ilyenformát gondolt volna magában:

- Ennek az embernek a szive helyén már csak egy játék kártya van!

Hanem a mi emberünk nem értette meg e némán is ékesszóló, eleven tanácsot, mit kétségkívül a gondviselés helyezett ide, mint ahogy minden gonosz helyre vezető ajtó küszöbére az undort szokta helyezni... Nem értette meg. Gondolkozás nélkül lépett a terembe, hová az aranypengés csábító muzsikája csalogatta... Minden valószínűség szerint Jean-Jacques Rousseau gyönyörű mondásainak leglogikusabbja volt a sarkantyuja, melynek veleje ebben volna kifejezhető: *Nincsen azon megütközni való, ha valaki kártyához folyamodik, de csupán akkor nincsen, ha önmaga és a halál között nem lát már egyebet az utolsó tallérjánál...*

II.

E kártyabarlangok nem nyujtanak este valami poétikus látványt, hanem a látásuk azért versenyre kelhetne a legizgatóbb, véres kimenetelű drámával. A termék végtől-végig csak úgy nyüzsögnek a játszók és szemlélők seregétől és a sok nekihevült arc között nem egy aggastyánt is lehet találni, ki már csak itt tud felmelegedni. Azután megkezdődik a tivornya, hogy a bortól mámorosokkal a Szajna hullámai között fejeződnek be. A szenvedély urrá lesz a szivek fölött és a nyugalmas szemlélőt éppen a résztvevők nagy tömege gátolja meg abban, hogy farkasszemet nézzen a játék démonával. Az egésznek olyan képe van, mintha minden egyes résztvevő kivenné a maga részét az általános zsbongásban és minden kis hangszer a maga módja szerint igyekeznék teljesebbé tenni a furcsa zenekar összjátékát.

Akadnak azonban e helyen igen tiszteletreméltó férfiak is, kik csupán unalmukat elúzni tévedtek ide és akik éppen úgy megfizetik ezt a gyönyörüséget mint a színházi belépőjegyet és akik úgy jöttek e helyre, mint máskor talán egy kis padlásszobába, hol aránylag olcsón vásároltak meg háromhavi lelkifurdalást.

De föl lehet-e fogni egész valójában annak az embernek az örületes lelkiállapotát, ki mohón lesi a játékház megnyitását?... A reggeli és az estvéli játékosok között olyan a különbség, mint az érzelmeiben már egy kissé megülepedett férj és a szive választottjának ablaka alatt epekedő szerelmes ifju között. Csak reggel felé lángol föl igazán a lobogó szenvedély s csak akkor ölt ijesztő arányokat a szörnyű nyomoruság. Csak akkor tárul szemünk elé az igazi játékos, ki nem evett, nem aludt, nem élt, nem gondolkozott egy egész éjszakán által, annyira megviselték lelkének felkorbácsolt indulatai, annyit szenvedett és annyit szorongott a *trente et quarante* minden kártyájának felvetésekor. Csak akkor tárul szemünk elé a sok hátborzongatóan nyugalmas szem, megragadó kifejezésű arc és az a sok sóvár tekintet, melyek valóssággal elnyelik a fölvetett kártyalapot.

Igen, ilyenkor szokták megtenni az utolsó kísérletet azok, akik kudarc esetén nem haboznak agyukba golyót röpíteni. Nyolc óra múlva már csak a pusztá vakeset, a kártyák véletlen, esetleges összetalálkozásától függ minden. A *rouge* vagy a *noire* tizszer nyert egymásután.

A játékházak csak a bank megnyitásakor mutatnak valami nagyobbszerűt. Ha Spanyolország-nak megvannak a maga bikaviadalai, mint ahogy Rómának megvoltak a gladiátorai, úgy Páris büszkén hivalkodhatik a Palais-Royalával, melyben a kis csábítóan pergő roulette-ek nyomán szintén patakokban folyik a vér, bár nem kell attól tartanunk, hogy a termék sima padolatán belegázolva megcsuszamlunk a vértócsákban. Vessünk csak egy futó pillantást ebbe az arénába; tessék belépni!... Minő kopárság!... A falakon embermagasságyra körülfutó fakószürke papírszőnyeg egyhanguságát egyetlen kép sem szakasztja meg, hogy legalább annak szemlé-

letében nyerhetnénk némi üdülést; mi több, még egy árva szög sem akad e kopár falakon, mely hamarosabban végrehajthatóvá tenné az öngyilkosságot. A padolat kopott és piszkos. A hosszukás nagy asztal a terem közepén van. Ide-oda görgetett aranyaktól megkopott zöld posztója és a körös-körül elhelyezett szalmafonatu székek elég furcsán azt látszanak bizonyítani, hogy azok az emberek, kik éppen a fényűzés vágya és a pénzsóvárság miatt rohannak vesztükbe e helyen, legalább itt édes-keveset törődnek a ragyogással. Ez a valósággal emberi ellentét a tehetetlenségükben vergődő lelkekben szokott fölmerülni. A szerelmes selyembebársonyba szeretné öltöztetni kedvesét és ráakná a Kelet legdrágább patyolatát, bár legtöbbször csak valami nyomorultul rozzant nyoszolyán hál vele. A nagyravágyó mindenhatóságról álmodik, bár a megalázkodás pocsolyasarában fetreng. A kalmár sötét, nyirkos boltjában nyomorog, bár nagyszerű palotát épített, ahonnan azután fiát, az időelőtti örököszt az árverésen testvér-megpördítette dob üzi ki. Van-e a konyhai látványosságokon és a büzös csapszéken kívül visszataszítóbb valami, mint a kártyabarlang? Különös probléma!... Szakadatlan küzdelmet folytatva önmagával, megcsalva reményeit a jelen gyötrelmeivel, kecsegtetve magát a jövővel, mely nem az övé többé: az ember minden cselekedetére rányomja a következetlenség és gyengeség bélyegét. Nincs is egyéb tökéletes ezen a világon, mint maga a szenvedés... Mikor a fiatal ember a terembe lépett, már voltak néhányan az asztal körül.

Három tarkóig kopasz öreg ember ült közömbösen a zöld posztótakaró mellett. Hideg, érzéketlen arcuk merev volt, mint a diplomataké és elárulta, hogy ez a három összezsugorodott, megkérgesedett sziv réges-régen eltanult már hevesebben dobogni és akkor sem verne lázasabban, ha az asszony féltve dugdosott pénzecskéje volna feltéve az utolsó kártyára.

Az asztalvégre könyökölve egy olajbarnaképű, feketefürtű fiatal olasz várta azt a bizonyos sugallatot, mely olykor-olykor olyan végzetes tanácsot ad a habozó játékosnak: »Igen! - Nem!« Az a délvidéki arc csak úgy lángolt a sóvárgástól.

Hét-nyolc bámész szemlélődő leste a látványosságot, mit majd a vakeset, a résztvevők arca és az ide-oda gereblyézett aranyhalmok fognak nyújtani nekik. Ez a renyhe népség még lélegzetét is visszafojtva, némán, mozdulatlanul úgy állott az asztal körül, mint kivégzéskor a csócselék a Grève-téren, mikor a hóhér már munkára készül.

Egy viseltes ruhába öltözött hórihorgas, szikár férfiú egyik kezében rovátkolt papirlapot, másikban pedig valami gombostüfélét tartott, hogy a *rouge* és *noire* tételeit jegyezze. Egyike volt Tantalus modern ivadékainak, kik tőzsomszédjában élnek e század minden élveinek anélkül, hogy valójában belemerülhetnének, egyike ama zsugoriknak, kiknek egy garasuk sincsen, kik képzelt tételekre játszanak és minden dőreségük mellett is valóságos vigaszt találnak nagy nyomorúságuk közepette bohó agyrémeikkel való kacérkodásaikban s végre is olyanformán fogják föl a bünt és veszedelmet, mint a fiatal, még ki nem ábrándult papocskák az urvacsorát, mikor misét mondanak.

Egy-két vén tapasztalt kártyás ácsorgott még az asztal közelében, kik járatosak lévén dus tapasztalataiknak utána a szerencse forgandóságában, olyan rettenthetetlen arccal készültek a játékhoz, mint a börtönviselt rabok, kiket nem rémit el már a gálya sem és három tételt szándékoztak megkockáztatni, azzal az erős elhatározással, hogy a valószínű nyereség esetére tüstént odább állanak, az lévén a kenyérrevaló.

A két öreg pincér összefont karral, közönyösen sétálgatott föl-alá a teremben; csak olykor-olykor léptek közelebb a kertre nyíló ablakok valamelyikéhez, hogy fakó arcaikkal cégérül szolgáljanak az alant járókelőknek.

A kártyaosztó és a bankár rideg, fagyos tekintete végigsiklott a játékosokon és a szavuk nyersen hangzott, mikor azt mondták:

- *Faites le jeu!*

A fiatal ember benyitott a terembe.

Odabenn még mélyebb lett a csönd és valamennyien kíváncsi érdeklődéssel fordultak a belépő felé.

Szinte hihetetlen!... Azok az eltompult, érzéketlen vén emberek, az eleven géppé vált hivatalnokok, a nézelődők, de még a hevesvérű olasz is valami különös megdöbbenést éreztek megpillantásakor.

Nagyon szerencsétlennek kell lennie, hogy szánalmat, és nagyon gyengének, hogy részvétet gerjessen valaki e fonnyadt szivekben, s mindenekfölött gyászosan komor legyen az az arc, mely meg tudja döbbszteni a lelkeket e teremben, hol minden bánat, minden fájdalom elnémul, hol csak a züllöttség akasztófahumora nevet. És azokat a kérges sziveket mégis elfogta valami megindultság, mikor a fiatal ember a terembe lépett. De hiszen még a bakó arcán is végiggördült olykor-olykor egy-egy nehéz könnycsepp, mikor a rémuralom intésére bájos szöke leányfejcskék hullottak a nyakvágó véres kosarába!...

A játékbarlang valamennyi alakja első szempillantásra észrevette, ami a belépő arcára volt írva.

Nemes vonásait némi időelőtti hervadtság fátyolozta s tekintete sok csalódásról, kudarcról és füstbement reménységről tanuskodott. Az öngyilkosság gondolatának komor elszántsága fakó halványsággal tükröződött homlokán s mély barázdát vont szája szögletére. Egész arcának keserű lemondással teljes kifejezése leverő hatással volt minden szemléelőre.

Míntha bágyadt, talán élvhajhász gyönyörökben kimerült szeméből fel-feltört volna néha az elburkolt lángész egy-egy sugara. Talán a mértéktelen tobzódás ütötte piszkos pecsétjét e hajdan tiszta, ragyogó nemes vonásokra és az vetkőztette ki eredeti formájából? A szemét övező sárgás gyűrűket és az orcáin égő két lázas piros foltot az orvosok bizonyára lappangó szivbajnak vagy tüdőgyengeségnek tulajdonították volna, a költők pedig a sóvár tudományszomj és a könnyek fölött való virrasztás eredményét igyekeztek volna magyarázni belőle. Hanem ez arcot a betegségnél is halálosabb szenvedély dulta föl és a tudományszomjnál és minden elmebeli erőfeszítésnél emésztőbb kórság ernyeszté el ez erősnek alkotott idegeket, melyeket a tivornyák, testi betegség és tanulás csak nagyon kevésé viseltek meg.

Mint mikor valami hirhedt gonosztevő kerül a bagnóba, kit a másodrendű cinkosok valóságos tisztelettel fogadnak, úgy fogadták most ez emberi bőrbe bujt, minden gyötrellem látására megedzett szívü démonok ezt a komorképu jövevényt, az arcára kövült néma gunyorosság felsőbbbségéről és ruháinak előkelő nyomoruságáról egyszeriben felismerve benne természetes fejedelmüket.

Frakkjának finomsága és kitünő szabása ellen nem eshetett kifogás, hanem a nyakkendője megkötésének módja, mely nagy gonddal töltött be minden hézagot, mely a mellény kívágásában üresen is maradhatott volna, azt látszott elárulni, hogy inge, legalább frissen váltott inge nincsen. Gyöngéd formáju, nőies kezének gondozottsága is kétes volt kissé. Két nap óta nem hordott már keztyüt. Ez a diagnózis mindent megfejtett.

Ha még a kártyaosztó és a két öreg pincér is megdöbbsztek láttára, csakis az ártatlanság mindenkit megbüvölő bája lehetett rájuk illetén hatással, mely e sugár, deli alakról és a természetes csigákba göndörült szöke fürtös szép fejről tükröződött. Alig volt huszonöt esztendő s merő véletlenség vezethette csupán a feslettség útjára. Ifju életerejé még meg tudott küzdeni az érzékiség romboló hatalmával. A sötétség és a fény, az enyészet és az életerő tusakodtak ez arcon, a kellem és az iszony érzését keltve föl a szemléelőben egyazon pillanatban. Olyan volt, mint egy tévutra lépett angyal a dicsfénye nélkül; és ez elvetemült gézenguzok - mint a vén,

fogatlan szipirtyó a bűn ösvényére lépő viruló leánynak, ha megesett rajta a szive - szerettek volna odakiáltani neki: »Menjen innen!«

Egyenesen az asztal felé tartott. Megállt előtte, tanakodás nélkül vetette az asztalra a kezében szorongatott aranyat, mely egyenesen a feketére gurult; azután utálva minden huzavonát, mint az erős lelkek általában, a kártyavetőre emelte lázas és mégis nyugodt tekintetét.

Oly érdekesnek ígérkezett a következő jelenet, hogy a kopasztarkóju aggastyánok bele sem elegyedtek a játékba; hanem az olasz, kit a szenvedély hevében meglepett az a bizonyos biztató sugallat, az előtte heverő egész aranyhalmot az ellenkező színre tette.

A bankár el is felejtette a mondókáját, mely különben az örökös egyformaság mellett már csak a beavatottak előtt érthető rekedt hadarássá vált:

- *Faites le jeu! - Le jeu est fait! - Rien ne va plus!*

A kártyaosztó felvetette a lapokat és látszott rajta, hogy az ujon érkezettnek kíván szerencsét, nem törődve a többiek veszteségével vagy nyereségével. Minden szem a végzetes kártyalapokra volt szegezve, mert valamennyien fölismerték, hogy a fiatal élet és ez aranydarab között valami mély drámai összefüggés van; a kártyalapokból koronkint az ifju arcára tévedt tekintetek, ki nyugodtan, szemhunyorítás nélkül állotta ki a fürkésző pillantásokat.

- *Rouge, pair, passe!* - mondta hivatalos hangon a kártyaosztó.

Valami tompa hörgésféle szakadt föl az olasz elszorult melléből, mikor a bankár egyenkint elébe olvasta az összegyűrt bankjegyeket. A mi fiatal emberünk csak akkor érte föl észszel a veszteségét, mikor végignyult az asztalon a gereblye, hogy elkotorja előle utolsó Napoleon d'orját. Az aranydarab megpendült, mikor az elefántcsontszerszám hozzáütődött, majd nyilsebesen ragadta magával a bankár előtt heverő aranyhalomhoz. Az ismeretlen szempillái lecsukódtak és ajka elfehéredett, majd újra felpillantott, szép metszésű szája visszanyerte korallpiros színét s angolosan hidegvérü arcot öltve, mint aki előtt az életnek nincsen többé ugysem már becse, eltávozott, anélkül, hogy fölsirt volna szemében az a szivszakító, kétségbeesett pillantás, mit visszavonhatatlanul tönkrement játékosok szoktak a közönségre vetni. Mennyi esemény egy rövidke másodpercben, mennyi minden egy kártyavetésben!

- Alighanem az utolsó töltést puffantotta el, - mondta mosolyogva a croupier némi beállott csend után, miközben hüvelyk- és mutatóujja közé fogva felmutatta az aranydarabot.

Valami elkeseredett hóbortos fickó lehet, aki tüstént nekimegy a viznek, - jegyezte meg valamelyik törzsvendég a játékosok felé fordulva, kik mindannyian ismerték már egymást.

- Mi gondunk rá! - mondta az egyik pincér, csippentve egyet a tubákos szelencéből.

- Ha ugy véletlenül mink is ugy cselekedtünk volna, mint az ottan, ni?... - dünnyögte az egyik vénség a másik kettőnek, az olasz felé bökve a hüvelykével.

Kaján szemekkel méregették valamennyien a szerencsés nyerőt, kinek reszkettek a kezei, mikor a pénzét olvasgatta.

Sietett magyarázattal szolgálni:

- Valami belső sugallat azt mondta, hogy a szerencse nem fog kedvezni ennek a kétségbeesett teremtsnek.

- Aki különben sem lehet valódi kártyás, - vélekedett a bankár, különben háromszorra tette volna föl a pénzét, hogy valószínűbb legyen a reménysége.

III.

A fiatal ember meg sem állott volna, hogy kiválsa a kalapját, ha a vén házsártos molochnak meg nem esik rajta a szive és szó nélkül át nem nyújtja neki, cserébe a gépiesen odavetett céduláért. A lépcsőn lefelé támoogyva a *Di tanti palpiti*-t füttyörészte, de oly halkan, hogy még ő maga is alig hallhatott valamit e bájos szép hangokból; azután leért a Palais-Royal oszlopos tornáczára. Odalenn valami új gondolattól megkapatva elment a Saint-Honoré utcáig, majd a Tuileriák felé tartva, lassu, támoogyó léptekkel haladt át a kerten. Ugy lépdelt, mintha sivatagban járkált volna s észre sem vette, hogy a járókelők lépten-nyomon félretaszigálják; nem látott és nem hallott semmit, még a hangos utcai zsbongást sem, mert mindent túldörgött lelkében a halál kérlelhetetlen szava; olyan tompa lelki zsbadtság fogta el, mint a halálra ítelt bünösöket, kiket az igazságügyi palotából kordélyon visznek a Grève-tér vérpadára, mit annyi kiontott vér festett vörösrre 1793 óta.

Van valami nagy, valami megrázó az öngyilkosságban. Egy tömeg ember bukása nem veszedelmes, mert mint a gyermekek, azok sem zuhannak le olyan magasról, hogy belepusztuljanak; de mikor egy bukik, annak már ugyancsak magasról kell hanyatt-homlok lezuhannia, hol talán meg is pillantotta már az elérhetetlen üdvösséget. Szörnyü kegyetlen háboruságnak kell dulia keblünkben, ha lelki nyugalmunk egyedüli biztosítékát már csak egy végső pisztolydurrulásban véljük feltalálni.

Jó barát, vagy vigasztaló női sziv hiányában hány kiváló ifju tehetség megy tönkre és pusztul el millió és millió embertársának közepette az aranytól megcsömörlött, elfásult gazdagok szemeláttára!... Erre a gondolatra azután még nagyobb arányokat ölt az öngyilkolás.

Egyedül Isten a megmondhatója, mennyi lelki küzdelem, mennyi kiábrándulás, mennyi kétségbeesett könny és keserü kifakadás, füstbement terv és félbemaradt remekmű esik közbül az uton, mely a bizakodó szivvel Párisba ösztökélt ifjut végre is az önkéntes halál fagyos révébe vezet. Minden öngyilkosság felségesen szép költemény a maga sötét buskomorságával. Van-e az irodalomnak rengeteg oceánjában a legfölyül uszó könyvek között is egyetlenegy, mely megmérkőzhetne e rövidke hir megdöböntö költészetével:

Tegnap, négy óra tájban a Pont des Arts párkányáról egy fiatal asszony vetette magát a Szajna hullámaiba.

(Ez a rövidke mondat különben rendszerint valami új látnivalóról szóló hir és az inségben szükoöldök javára rendezett pazar és előkelö ünnepély beszámolója közé szokott ékelve lenni a hirlapokban... Mivelhogy mi szörnyen irgalmas szivüek volnánk.)

E párisi lakonizmus mellett regény, dráma, minden elhalványul, még az a hajdani hires-nevezetes könyveim is, mely ekképpen szól: *Kaërnavan dicsö királyának siralmai, ki önnön édes gyermekei által tömlöcre vetteték vala*, egyedüli ránkmaradt töredéke a végképp elkallódott könyvnek, de még mindig elegendö arra, hogy Sterne-t, ki feleségét, gyermekeit kitaszította a világba, a könnyekig megindítsa...

Ilyen és ezer hasonló gondolat gyötörte az ismeretlent s mint csata hevében a megtépett zászló, ugy lebegett most lelke előtt a sok összekuszált gondolatfoszlány. Mikor levetette egy pillanatra a lelkére nehezédö sulyos terhet és kinos emlékeket, hogy néhány mosolygó virágfejecskére tévedjen tekintete, melyek a sűrü lombok árnyában hajtogatták lágyan ide-oda fejecskéiket, az élethez való ragaszkodás tusára kelt benne még egyszer az öngyilkosság kérlelhetetlen, rideg gondolatával és ég felé emelte esdö tekintetét, de az ólomszürke fellegek, a szélhajtotta komor, sötét gomolyagok odafenn is csak a meghalást tanácsolták neki...

A Pont Royal felé tartott és arról elmélkedett, minö gondolatok foglalkoztathatták ilyenkor az elődeit... Elmosolyodott, mikor eszébe jutott, hogy lord Castlereagh legalábbvaló emberi

szükségét végezte el, mielőtt torkát elmetszette volna és Auger, az akadémikus szelencéjét keresgélte, hogy még egy csipet tubákot szippanthasson az utolsó utra.

Elemezte e furcsaságokat és elemezte önmagát, mert hiszen az imént ő is egészen odaszorult a kőpárkányhoz, hogy valamiképpen be ne piszkítsa a mellette elhaladó teherhordó, s mikor mégis csak rátapadt egy kis fehér por a kabátja ujjához ért lisztes zsákról, a legnagyobb gonddal porolta le. Mikor a hid nagy bolthajtásának kellős közepére ért, komoran bámult az alatta hömpölygő sötét habokba:

- Förtelmes idő, ilyenkor még vizbefulni sem érdemes! - mondta neki nevetve egy rongyokba burkolt vén asszony. - Szennyes ma nagyon a szőke Szajna és ugyancsak hideg lehet!

Ártatlan képpel, mosolyogva válaszolt valamit, ami leginkább tanusította örülettel határos elszántságát, hanem azért mégis végigfutott a hátán a hideg, mikor hirtelen a Tuileriáknak errefelé szolgáló kapuja közelében megpillantotta a mentők bódéját, melynek deszkafalára lábnyi betűkkel volt felírva:

SEGEDELEM A VIZBEFULÓKNAK.

Szinte maga előtt látta a derék Dacheuxt, ki utólagos emberbaráti elveinek hódolva, csak akkor siet a kétségbeesettek segedelmére, mikor már evezőre van szükség, ami különben nagy buzgalommal kezeltetvén, vajmi könnyen bezuzhatja a szegény öngyilkos koponyáját, ha netalán még egyszer felbukik a víz színére; szinte látta már, hogyan tereli el az odatolakodó kíváncsiakat, hogyan szalajtat el hamarosan az orvosért és hogyan rakosgat mindent, hogy az orvos kezeügyében találja szerszámait; előtte volt a lapok holnapi száma, melyben majd valami kis ujságíró fogja elparentálni, cikkét minden valószínűség szerint vidám feketézés közben, vagy valami kis táncosnővel az ölében irván; s hallotta a tallérok pengését, mikor a prefet az érte járó díjat le fogja olvasni a derék csónakosoknak. A kifogott holttest ugyanis ötven frankot ér; eleven állapotában a társadalomnak kisebb gondja is nagyobb annál, mint hogy vele törődjék, nem lévén egyéb tehetséges embernél, kinek se pártfogója, se barátja nincsen; szóval: senki sem akad, aki nagyságát kürtölné s megpörditené mellette a dobot; az államra nézve tehát egyszerűen nulla.

Méltatlannak tartotta volna magához fényes nappal a vízbe ölni magát, azért elhatározta, hogy éjszaka fogja megcselekedni, ha egyébert nem, hát azért, hogy felismerhetetlen tetemet szolgáltatson át annak a társadalomnak, mely életét nem értékelte kellőképpen. Folytatta tehát az útját, a Voltaire-kőpart felé tartva s igyekezett a lehető legközönyösebb arcot ölteni, mintha csupán azért ödöngött volna ezen a tájon, hogy előlje valamivel az időt. Mikor lefelé haladt azon a néhány lépcsőfokon, mely a hid gyalogjárójáról a kőpart fokához vezet, megragadta a figyelmét egy csomó, a kőpárkány tetején szétteretett ócska könyv; nem sok hiányzott hozzá, hogy ki ne válogasson belőle néhányat.

Elmosolyodott, azután bölcsészre valló nyugalommal újra zsebébe mélyesztve kezeit, gondtalan arcot öltött, mely alól azonban átverődött mégis belső nagy felindulása. Egyszerre, legnagyobb meglepetésére, néhány pénzdarabot hallott megcsördülni a zsebe fenekén...

A remény örömsugara villant át az arcán, megremegtette ajkát, elsimitotta homlokán a mély barázdákat, felderítette halvány orcáit és meleg sugárral égett csillogó szemében. Az örömnél ez a hirtelen felvillanása hasonlatos volt ahhoz a szikrához, mely végigcikázik még egyszer a már pernyévé senyvedt elégett papíron; elhunyt hamar és arca, osztakozva a fekete hamvak sorsában, sötétben borult el újra, mikor kezét elővonva, észrevette, hogy csak három vaskos rézgarast szorongatott a markában.

- Segítsen meg valamivel, könyörgöm. Csak egy árva sou-t kérek, hogy kenyérrevalóm legyen...

És egy dagadt, feketeképű, koromtól szutykos rongyokba burkolt suhanc kéménysepróinas tartotta elébe a markát, hogy megfoszsza utolsó garasától.

Két lépésnyire a kis savoyardtól, egy köhécselő, beteges öreg ember ácsorgott, valami elnyűtt pokrócot viselve köpönyeg helyett. Az is megszólította nyöszörgő, siránkozó hangon:

- Az Isten is megáldja, uram, adjon, *amennyit akar*, imádkozni fogok a jóvoltáért...

A kis suhanc elhallgatott, mikor ennek az öregnek felhangzott a nyöszörgése; talán elismerte magában, hogy ez a végtelenül siralmasképű aggastyán keservesebben nyomorog, mint ő, és inkább van szüksége gyámolításra.

- Legyen irgalmas, könyörüljön rajtam!

Az ismeretlen odavetette nekik a pénzét, azután elhagyta a gyalogjárót, hogy a házak közé jusson... Nem tudta elviselni tovább a Szajna nyomasztó közelségét.

- Kérni fogjuk az Istent: nyujtsa hosszúra életét! - hangzott a koldusok ajkairól.

Megállapodva egy fámetszetekkel teleaggatott boltablak előtt, a halálra szánt ember szembe került egy fiatal hölgygyel, ki éppen akkor szállott ki pazarul fényes hintájából. Gyönyörködve szemlélte a bájos teremtést, kinek hófehér arcbőre üdén ragyogott elő kifogástalan kalapja selyempereméből. Sugár, hajlékony termete és könnyed mozdulatai valósággal elbájolták. Lefelé jövet a kocsihágón, felfogta kissé a szoknyáját s finom körvonala, hófehér harisnyába burkolt formás lábacskája kilátszott alóla egy pillanatra. A hölgyecske belépett a boltba és összevásárolt egy csomó albumot s néhány sorozat litográfiát; mikor kifizette, csillogva-csengve hullottak aranyai a fizetőasztal márványlapjára.

A fiatal ember, látszólag a boltablak metszeteit szemlélve, lángoló pillantásokat vetett a küszöbről szép ismeretlenére, ki tüzes pillantásait azzal a bizonyos lanyha pillantással viszonozta, melylyel az utjába kerültekét szokta fogadni. Az ifjunak ez volt bucsupillantása a szerelemtől, az asszonytól, hanem a nő nem értette meg, kacér szive nem remegett meg tőle, nem pirult el és nem sütötte le a szemeit. Mi volt neki ez az ember? Egy hódolóval több, kívánatos voltának legujabb bizonyosága és az eleven meggyőződés, hogy estére ismét elmondhatja magáról: »Ma elbájoló voltam«.

A fiatal ember hirtelen a másik boltablak felé fordult s még csak vissza sem nézett, mikor a szép hölgy ismét kocsijába szállott. A lovak eliramodtak vele és az előkelő fényűzésnek ez az utolsó képe is eltűnt előle, mint ahogy nemsokára az élet gyönyöreinek is el kell majd tűnniök.

Lassu léptekkel bandukolt tovább, minden érdeklődés nélkül nézegetve a különféle boltok tarkabarka kirakatait. Mikor kifogyott a boltablakok hosszú sorából, előbb a Louvre-t, azután az Institut-t, a Notre-Dame és az igazságügyi palota tornyait, végre a Pont des Arts-t tanulmányozta végig. Mintha e hatalmas épületek valamennyien komorabb képet öltöttek volna a fakó égbolt szürkén borongó hátterében, mely itt-ott foszladozó felhőivel rideg külsőt kölcsönzött Párisnak, mely - mint valami szeszélyes menyecske - hangulata szerint hol bájoló, hol szinte rut tud lenni. Maga a természet is ellene esküdött a halálba indulónak, borongós képével még jobban fokozva buskomorságát. Zsákmányául esve e gonosz hatalomnak, melynek emésztő ereje közvetítőt talál az idegeinkben szétfutó fluidumban, úgy érezte, mintha oszlófélben volna már egész szervezete. A szétmállásnak ez a hagymázos képzelete nem hagyta nyugton és vergődő lelke előtt ködös zürzavarban folyt össze minden s a házakat és az emberek csak mintegy ködfátyolon keresztül látta már. Szabadulni akart a lelkét elbénító testi zsibbadtságtól és azzal a szándékkal, hogy érzékeit valamivel elbódítsa, egy ritkaságokkal kereskedő kalmár boltja felé tartott, hogy éj leszálltáig művészi csecsebecsére és ódon holmikra való alkudozással töltsse az időt. Olyanformán okoskodott, mint az elitéltek, mikor nem bizva erejükben, egy kis sziverősítőt kérnek, mielőtt elindulnának a vérpad felé vezető uton.

IV.

Közeli halálának tudata egy pillanatra olyan biztosságot kölcsönzött arcának, mint a két imádóval büszkélkedő hercegi hölgynek és elfogulatlan ábrázattal lépte át a bolt küszöbét; csak ajkai dermedtek meg abban a merev mosolygásban, mely az ittasok szája körül szokott feltűnni. Az is volt valóban. Mámoros az élettől vagy még inkább a haláltól. Majd ismét elfogta az iménti bódulás és káprázó szemekkel, szédülő agygyal látta tarka-barka zürzavarban maga körül kerengeni-forogni a tárgyakat, nyilván szabálytalanná lett vérkeringése következtében, mely hol zugó áradatként tódult a fejébe, hol szeliden csörgedező patakocskákká satnyult ereiben.

Beléptekor kijelentette, hogy csak úgy találomra szándékozik körültekinteni a boltban, hátha akad esetleg valami megfelelő vásárolni való ritkaság benne. A vidrasapkás, vöröshaju, piros-pozsgás, pufókképű boltoslegény rábizta a boltot egy vén szipirtyóra, a ki bátran a néje lehetett volna Calibannak és aki valami csodálatosan szép, Bernard-Palissy szellemére valló kandalló cifraságait porolgatta, azután szives ábrázattal fordult a látogató felé:

- Csak méltóztassék körültekinteni, kérem szivesen. Ideleonn ugyan csak a közönségesebb portékáinkat tartjuk, de ha nem restellene fölfáradni az első emeletre, igen jó állapotban maradt kairói mumiákat, berakott falu kőkorsókat mutathatnék uraságodnak, nemkülönben néhány feltűnően szép metszésű *valódi renaissance* ébenfafaragványt, melyek mostanában érkeztek s egyszerűen - tökéletesek.

Iszonyu lelkiállapotában ez a ciceronei bőbeszédűség, ez az ostoba kalmárfecsegés úgy hatott rá, mint az ügyefogyott emberek kicsinyes akadékoskodása, melylyel halálra tudják gyötörni a kiváló szellemeket. Elhatározta, hogy fenékgig üríti a poharat és hagyta darálni a buzgó magyarázót, egy-egy mozdulattal vagy rövidke szóval jelezve, hogy figyel; végre azt is elhagyva, teljesen elnémult és átadta magát egészen annak a hangulatnak, mely elfogta e helyen s mely kétségtelenül az utolsó volt életében. Költő volt s lelke tömérdek táplálékot nyert e hatalmas lomtárban: husz korszak teteme hevert előtte. Szinte megzavarodott az emberi és isteni művek e kusza egymásra halmozásán. Kitömött krokodilok, majmok és óriáskigyók leskelődtek a festett üvegü templomablakok mögött, mintha bele akarnának harapni a polcon álló márvány mellszobrokba, vagy föl akarnának kuszni a csillárok rézkarjain, hogy ledöntsék az egymás fölébe rakott japáni lakkszekrénykéket. Egy sèvres-i porcellánváza, melyre Madame Jacotot festette Napoleont, egy Sesostris dicsőségére faragott kőszfinksz közelében pompázott. Az őskor és a tegnap kötöttek frigyot ebben a furcsa szomszédságban. Pecsenyeforgató nyárs és tűzbakok heverték az oltári szentségtartón és a rövid római meztelen kardpenge keresztben feküdt a középkori szakállas kovapuskán. A Latour kezéből kikerült pasztell, mely Du Barry asszonyt ábrázolta meztelenül, csillaggal homlokán, buja szemeivel azon látszott tűnődni, mire való szerszám lehet az a furcsaalaku indiai nargyila, melynek rugalmas, hosszú csöve csigavonalba fonódva mered föl hozzá.

A halál ezerféle gyilkos szerszáma, török, cifra agyu pisztolyok, csodálatos alaku fegyverek voltak össze-visszakeverve az élet mosolygósabb szerszámaival, hatalmas porcellántalakkal, szászföldi tányérokka, átlátszó kínai edényekkel, antik sőtartókkal és hübérkorbelt csemegetálakkal. Egy elefántcsontból faragott gálya duzzadt vitorlakkal ringott egy mozdulatlan teknősbéka hátán. Valami légszivattyu meg Augustus császárt rabolta meg a szabad szemlélestől, ki mindamellettt mitsem vesztett fölséges arcának cézári közömbösségéből.

Fakó aranykereteikből francia városi urak és hollandi polgármesterek bámultak alá a ritkaságok e csodálatos tömegére, szakasztott olyan közömbös, érzéketlen arccal, unott és hideg tekintettel, mint életükben tették volna.

A földkerekség valamennyi népe bekukkantott ebbe a boltba és valamennyi hozott mutatványképpen valami csekély töredéket a tudományából, vagy a művészetéből. Mintha valami nagyon tanulságos, bölcs szándékkal összehordott szemétdomb lett volna, hol nem hiányzik még az indián békepipa, szerálybeli aranyhimes, kampós orru zöld papucs, mór jatagán és tatár bálvány sem. Ott volt minden, a cifra sallangos pipaszurkálós paraszt-kostöktől a papi áldoztatókehelyig, a trón biborvankosáig. Ezek a fonákul együvéhalmozott csoportozatok, a különböző fényvetődés és a tarka-barka zürzavarban ezerféleképpen változó reflexsugarak hatása alatt szüntelenül más-más képet öltve, valósággal éltek. A hallucináló fül mintha elfojtott kiáltásokat, az elfogult lélek befejezetlen drámákat, a szem pedig az élet még ki nem lobbant sugarait vélte volna észrevenni.

A mindenüvé befészkelődő porréteg végre, mely könnyü fátyolát az egész lomtáron végigteregette, még festőibb külsőt kölcsönzött a végnélküli, egymásba kuszálódó körvonalaknak.

Az ismeretlen e három, az emberi művelődés, különböző vallások és istenségek emlékeivel, királyian nagy és királyian hitvány alkotásokkal, nagyszerű és örült dolgokkal tulzsufolt termet eleinte metszett kristálytükörhöz hasonlította, melynek még a legparányibb keskeny oldallapocskája is egy egész világot tükröz vissza. Ez első, homályos benyomás után kényekedvére akart gyönyörködni az elébe tárult nagyszerű látványosságban, de a szemlélődés, az agyát megrohanó gondolatok és tulcsigázott képzelete olyannyira elbágyasztották, hogy az éhezéstől már amugy is benne lappangó láz erőt vett rajta.

Ennyi nemzeti és egyéni lét mindent tulélő zálogainak tömeges megpillantása végképp elhódította érzékeit; betelt a vágya, mely e boltba lépni ösztökélte: tulemelkedett a mindennapi élet szük határain és képzelődését fokról-fokra feljebb csigázva, elérte az eszményi álomvilág bűvös légvárát. Az egész mindenség szikrázó tüzörvényként kavargott előtte, mint hajdanán Pathmos szigetén Szent János előtt a jövendő lánggal lobogó jelenségei. Szenvedő, ledér és rettenetes, ragyogó és torz, rég elmúlt és ujabbkorbéli emberi alakok merültek fel előtte roppant tömegekben, miriádnyi nemzedékek véget nem érő sorozatában.

Egy foszladozó fekete pólyába csavargatott fonnyadtképü mumia megelevenítette lelki szemei előtt a titokzatos, gögös Egyiptomot a sivatag homokján és látta a fáraókat, amint halálra gyöttrik a nép százezreit, míg felépitik az őket megillető királyi gulasirt. Majd felmerült előtte Mózes és a kietlen pusztán bolyongó zsidók képe. Elvillant szeme előtt annak az őskori rideg világnak egész története.

Egy csonka oszlopon ülő hófehér, ragyogó márványszobor gyönyörű formáival hivalkodva, Ionia és Hellász kéjes hitregéit sugdosta felé. Ah!... és ki ne mosolyodna el az édes gyönyörűségtől, mikor a finom etruszk agyagvázára esik tekintete, melyen vörös háttérből barna körvonalakkal élesen válik ki a Priapus isten előtt lebegve táncoló kecses leányalak, ajkán legigézőbb mosolyával!... Szemben vele egy latiumi királyné enyelgett szerelmesen valami mesebeli szörnyeteggel. A császárkori Róma is képviselve volt az ő csiklandósabb fölfogásu képeivel és leplezetlenül mutatta be valami Tibullusa után epekedő szerelmes Julia fürdővételét, ágyraheveredését és toilette-je apró-cseprő titkait.

Az arab talizmánok bűvös erejénél fogva elég volt megpillantania Cicero fejét, hogy eszébe jusson a szabad Róma és felgöngyölödjének előtte Titus Livius tekercei. Felmerült lelki szemei előtt a *Senatus populusque romanus*: a konzul, a liktorok, a biborral körülszegett tógák, a Forum küzdelmei és a lázongó néptömeg s valamennyi ott hömpölygött előtte, mint az álom ködből szótt, köddé foszló alakjai.

Végre azután a keresztény Róma kerekedett felül. Egy szenttárgyu festmény megnyitotta előtte az eget s meglátta benne Szűz Máriát, amint angyaloktól körülövezetten ragyogó aranyfelhőkön pihen, elhomályosítva tündöklő glóriájával a sugárszóró napot és a hozzá esdők

panaszait hallgatja, második Éva anyánkként édes-szeliden mosolyogva mellé. Megérintve véletlenül egy a Vesuvio és az Aetna különböző árnyalatu lávaköveiből formált mozaikképet, lelke egyszerre a pezsngővérű nép-lakta forró Itáliában termett: együtt dőzsölt a tobzódókkal a Borgiák szertelen tivornyáin, majd az Abruzzók szurdokaiban bujkált, majd szerelmi lángra gyulva, sóvár epekedéssel gondolt a hófehér arcoskákban égő mandolavágásu bársonyos fekete szemekre. És megborzongott az éji kalandot gyászosan megoldó férj vasának suhanására... mikor hirtelen egy a falon lógó háromélű középkori törre esett a tekintete, melynek markolatán a csipkénél finomabban faragott cifrázat sem tudta jobban lebilincselni, mint a vérnyomokhoz hasonlatos rőt rozsdafoltok.

India ősi vallása is életre kelt előtte egy cifragerezdes, csengettyűkkel teleaggatott, kupsüveget viselő, arannyal áttört selyembe öltöztetett bálvány képében. Valami kitömött apró török majom előtt finomszövésű gyékény volt kitergetve a földön; olyan lenge, olyan könnyed, mint az a bajadér, a ki valamikor táncot lejtett rajta. Mintha még most is annak az apró szandálnak az illata áradna ki belőle. Ezután egy kajlaszemű, ferdeszáju, minden tagjában kifícámitott kínai szörnyeteg bilincselte le, s megbámulta azt a találékonyságot, melylyel ez a nép a már csömörletes széptől elfordulva, a torzalakok képtelen rutságához menekült kimondhatatlan gyönyörűséggel.

Egy Benvenuto Cellini ötvösműhelyéből kikerült sótartó egyszerűben a renaissance kellős közepébe ragadta és elvonult előtte az a kor, mely szabad tért nyitott a művészeteknek, de ugyanazon időben a féktelen egyéni szabadosságnak is, és látta az apró, de hatalmas kényurakat, amint áldozataik kinzolásában gyönyörködnek, valamint a nagytiszteletű egyházatyákat is, amint zsinatra gyűlve, szeretőikkel ölükben hozzák meg a papi nőtlenségről szóló jeles törvényt. Egy kaméán Nagy Sándor diadalmas csatájában gyönyörködött, egy kanócos kovápuska agyán pedig Pizarro mézszárlásait pillantotta meg, s nagy érdeklődéssel szemlélte valami sisak taraján a kegyetlen, véres vallásháborúk gyönyörűen faragott jeleneteit. Majd a lovagkor ábrándos világa mosolygott rá egy damaszkká edzett, művészileg csiszolt milánói vasöltözetből; a sisakellenző mögül még mintha most is fenyegetően villogott volna elő a harcvágyó levante szeme.

A butoroknak, mindenféle csodálatos holmiknak, viseleteknek, remekműveknek és omlóporló romoknak ez a valóságos oceánja olyan volt előtte, mint egy végtelenbe nyuló költemény. Színek, idomok és gondolatok nagy bőségben keltek életre e helyen, de nem volt semmi, ami magában véve a teljesség érzését keltette volna fel a lelkében. Költő kellett hozzá, hogy kidolgozza a vázlatot, mit a festő az emberi élet jelenségeinek megszámlálhatatlan színeivel oly busásan megrakott palettájáról csak úgy hevenyében vetett ide.

Röptében végigpillantva a világot, sorra szemlélve annyi országot, kort és birodalmat, csakhamar eltelt velük és az egyéni élet kezdte érdekelni inkább. Belemerült a részletekbe és elvetve magától a nemzetek élete iránt való érdeklődést, mint nagyságában nagyon is nyomasztót egy magányos szemlélőre nézve: az egyéni élet egyes jeleneteibe igyekezett magát belezépezni.

A Ruysch műterméből idekerült, viaszból formált, mosolyogva alvó kisdud fölött merengve, eszébe jutottak zsenge gyermekkorának minden apró örömei. Egy tahitii félvad leány piciny kőtenyékjének megpillantásakor meg ragyogó színekkel festette maga elé nekihevült képzeletével az egyszerű, természetes élet kellemét, a valódi szemérem szüzies meztelenségét és az emberileg sokszor oly kívánatos semmittevését, mely ott, a lágyan csörgedező patak gyepes partján élvezhető csak igazán, hol a vadon tenyésző óriás banán hullatja ölükbe kéretlenül is a legizletesebb mannát. Hirtelen másfelé ragadta lázas lelkét néhány gyöngyházcsillámu tengeri kagyló megpillantása, s mig a néhány szál hinárral partra vetődött tengeri

csillagot és moszatokat szemlélte, eszébe jutottak az oceán tomboló viharai s kalózként látta hanyódni magát a habokon, Lara rettentő költészetének bűbájával övezetten.

Megkapatva a hajszálnyi pontossággal pecsmegelt miniature-ök és égszínkék-arany arabeszekkel ékes, pazarságában elragadó kéziratot misekönyv naiv szépségétől, egyszeriben oda-röppent lelke a tengert szántó vihar kellős közepéből. Beleringatva lelkét a békességes élet gondolatába, a szemlélődés és a tudományok vágya lopódzott belé és sóvárogva gondolt a középkori barátok gyönyörtelen bár, de gondtalan életére és képzeletben ott látta magát a kolostori cellában, amint a csucsives ablak mögül elmereng a monostor körül fekvő rétek, ligetek és szőlőhegyek holdfényes tájain. Teniers képei előtt megállva, magára öltötte a zsoldos katonák bő lebernyegét; de még a kézművesek nyomoruságos életét is megkivánta; szinte szerette volna fejébe csapni azoknak a csapszékekben tivornyázó hollandi semmi-háziaknak a pipafüsttől bűdös és zsirtól szutykos sipkáját, hogy velük ihassa versenyt a habzó sört, velük játszszejék a piszkos kártyával és velük röhögjön a fölötté gömbölyű parasztemenecske terjedelmes bájain.

Mieris hófuvásos képei előtt dideregve állt meg, Salvator Rosa csataképei meg harcos kedvre hangolták. Megsimogatta egy illinoisi tomahawk bárdját s szinte nyakán érezte az irokéz skalpolókést, mely tarkójától a homlokáig kört kanyarít, hogy a feje bőrét lerántsa. Annál jobban elbájolta azután egy középkori háromhurok hegedű, mit esdő bókkal nyújtott át a lovagvár ifju nagyasszonyának, s az édeskés hangok lágy melódiája mellett szerelmet vallott neki a pupos kandalló homályos árnyékában, hol sejtelmesen mosódott el az igent rebegő hölgy szemérmes megadása.

Megkapta lelkét minden gyönyör, minden fájdalom, mohón kapott a lét minden megnyilvánulása után, pazarul szórva érzéseit e holtakra, melyeknek rég elhangzott lépései úgy kongottak vissza lelkében, mint Páris zaja a Notre-Dame tornyainak falán.

Fölfelé haladóban a lépcsőn, mely az első emelet termeibe vezetett, lépten-nyomon, minden lépcsőfokon valami fogadalmi paizs, fegyverzet, templomi ötvösmunka, vagy fából faragott szobormű ötlött a szemébe. E csodálatos formák, a nagyszerű alkotások meghódították a halál és az élet mesgyéjére jutott lelkét, s úgy haladt közöttük, mint az alvajáró. Ugy érezte, hogy ő is olyasvalami, mint ezek a kuriózus holmik, nem egészen halott, de valóban elevennek sem mondható.

Az új tárházakba beléptekor a nap már hanyatlóban volt; de mintha itt még a fény is fölösleges lett volna, a ragyogó arany és ezüst portékák roppant tömegében. Az emberi hóbort e nagyszerű vásárján ott heverték a tékozlók kincset érő dibdábjai, kik milliókat dobálva ki az ablakon, végül is valami padlásszobában haltak el. Egy százezer frankért vásárolt és száz souért elkótyavetyélt *écritoire* ott gunnyasztott valami furfangos lakatmű mellett, mely valamikor fölrhetett egy király váltságdíjával.

Itt látszott meg csak igazán az emberi nem az ő nyomoruságának minden pompájában, szédületes kicsinységének minden dicsőségében. Ime ott ama ébenfaasztal, a vésőfaragó művészet tökéletes remeke, melynek Jean Goujon rajzai nyomán adtak alakot, s mely esztendőkre verejtékes munkájába került. Potomságért vesztegették el, mint a tüzelőfát. S egymás hegyin-hátán, a zugban, mennyi értékes butornemű hever.

- Milliók hevernek itt! - kiáltott föl a fiatal ember, mikor végére jártak a termék hosszú sorozatának, melyeknek stukkóit a múlt század művészei faragták, aranyozták.

- Milliárdok inkább, - toldotta meg a pufókképű fiú. - De még ez nem minden; fönn, a harmadik emeleten, ott van csak sok látnivaló!

Az ismeretlen követte vezetőjét, s a negyedik csarnokban, hol egy Poussin-kép ragadta meg a tekintetét, hol Michelangelónak valamely remek szoborműve, hol Claude Lorrain elragadó tájképei, hol valami Gérard Dow, mely olyan volt, mint egy kiszakasztott oldal Sternéből, hol Rembrandtok, Murillók, byronian sötét színezésű Velasquezek; majd antik domborművek, metszett agátkövek, csodaszép onixok!... A munka csömöréig sok munka, a művészet megutálásáig sok remekmű. Elhaladt egy Rafael Madonna mellett, de eltelt már Rafaellel. Correggiónak egy képét még csak tekintetre sem méltatta. S alighogy elmosolyodott egy megbecsülhetetlen értékű antik porfirvázán, melynek körülfutó faragványai a lehető leg-groteszkebb szabadossággal, valami Corinna mulatságára, Priapus isten római ünnepét ábrázolták.

Ötven eltűnt század romja sulyosodott a lelkére; beteggé tette ez a sok emberi gondolat; elbénította e roppant fényűzés, meg ez a töméntelen remekmű, s elszoritotta a szívét, hogy egyre megújodva, egymásból születve, minden lépte nyomán úgy meggyötrik, mintha valami gonosz szellem szülöttei lennének.

A modern kémiához szeszélyeiben olyannyira hasonlatos emberi lélek nem kever-e vajjon önmagának rettentő mérgeket gyönyöreinek, erőinek és gondolatainak hirtelen összelegyítéséből? Nem vész-e el sok ember, mintha villám sújtotta volna, valami erkölcsi marósav erejétől, mely belső világán hirtelen előmlik?

- Mi van abban a szekrényben? - kérdezte, ujjával egy hatalmas, acajoufából faragott, ezüstláncon függő faliszekrényre mutatva, mikor más terembe, a dicsőség, emberi erőfeszítés, eredetiség és gazdagság egy új tárházába léptek.

- Kulcsa az urnál van, - mondta titokzatos ábrázattal a tömzsi legényke. - Ha óhajtja megtekinteni a képet, készséggel elébe járulok az urnak.

- Elébe járul! Tán bizony fejedelem a maga ura?

- Azt már magam sem tudom, - válaszolt a suhanc.

Egymásra tekintettek. Mindkettő meglepetten. A legényke a hallgatást óhajnak magyarázván, kisetett a teremből.

V.

Belévetették-e már magukat valaha a tér és idő végtelenségébe, Cuvier geológiai műveit olvasván? Lángeszének nyomán lebegtek-e már a mult feneketlen örvénye fölött, mint valami varázsló vasmarkában? Mélyebbről-mélyebbre, rétegről-rétegre haladva, a Montmartre kőbányái alatt, vagy az Ural palái közt, az antidiluviális állatok megkövült maradványainak szemlélésekor elrémül a lélek, mert esztendőik milliárdjai nyílnak meg előtte. És elébe tárulnak a letűnt népek és fajok milliói, melyeket a fogyatékos emberi emlékezet rég kivetett magából, de amelyeknek hamvaiból tellett ki az a glóbuszt borító kétlábnyi föld, mely kenyeret és virágot terem nekünk.

Nem Cuvier-e a század legnagyobb poétája? Lord Byron is jól végezte a maga dolgát; de a mi halhatatlan természetkutatónk porló csontokból világokat rekonstruált, Cadmusként fogakból városokat épített meg újra, néhány kőszéntörmelékéből erdőket népesített be a zoológia csodáival, s egy mammoth lábszárcsontjában megtalálta az ősvilág óriásait. Költő még a számjaival is, és fölséges tud lenni még akkor is, mikor csak egy zérust illeszt a hetes mellé. Bűbájos ígék mormolása nélkül kelti életre az enyészetet; föltur egy kőzetet, s lenyomatot véve észre rajta, csak annyit mond: »Nézzétek!«

A márvány életre kél, a halál megelevenedik, a világ szemünk elé tárul! Számptalan gígaszi szörnydinasztia után megjelenik végezetül az ember, degenerált származéka egy roppant arányu típusnak, melyet talán maga a Teremtő sujtot le. E retrospektív szemlélődésben fölleskülve, e vézna emberfajta, e tegnapi sarj, áthatolhat a káoszon, s megpillanthatja a világegyetem multját egész forrongó mivoltában, mint valami retrográd Apokalypsist.

Mikor ez ember szavára fölmerül előttünk e megdöbentő föltámadás, mily nyomorult semmiségnek tünik föl előttünk az arasznyi lét, ez a kenyérmorzsa, melyet koncul vetettek nekünk a minden szférákkal közös, névvel nem nevezhető végtelen valamiből, amit mi, emberi nyelven, Időnek mondunk! Ennyi világ romjainak szemléletétől lesujtva, eszünkbe ötlük, mire is való hát a dicsőség, a gyűlölet, a szeretet, s érdemes-e az élet kinját magunkra vennünk egy felfoghatatlan, soha meg nem érthető jövendőért? Holtak közt járva, holttá leszünk mi is, s csak akkor ocsudunk föl a jelenre, mikor benyit az inasunk és jelenti: »A grófné azt üzeni, hogy szivesen látja a nagyságos urat«.

A nagyszerúségeknél e szemlélete, mely lelki szeme elé varázsolta az egész mindenséget, nagyon leverte a fiatal embert; inkább kívánta a halált, mint valaha. Leroskadt egy curulisi székre s tétován jártatta tekintetét a multak panorámájának e fantazmagóriáin. A képek kibontakoztak előtte, a Madonnák rámosolyogtak, s a szobrok az élet színeit öltötték magukra. Agya lázas volt már s a homály csalóka árnyaiban táncra kerekedett előtte minden. A kis porcellán torzfigurák nyelvüket öltögették rá, s a festett alakok sűrűn pislogattak felé. Valahány csak volt abban a teremben, az mind lábrakelt, sétára indult, ficáncolt, bokázott, kecsesen bókolt vagy nagyképűsködött, ahogy éppen uri magához illett. Valóságos blocksbergi éjszaka volt, méltó ama szellemi gyülekezethez, melyet hajdanán Faust látogatott meg, a doktor.

Hanem azért ezek a jelenségek, kétségtelenül a kimerültség, a szemidegek tulfeszítésének szülöttei, nem borzasztották meg az ismeretlent. Az élet borzalmi tehetetlenek az olyan lélekkel szemben, mely már a halál borzalmaival enyeleg. Inkább még részesévé szegődött e lelkiállapot felidézöinek s mosolyogva nógatta őket mennél bizarrabb kavarodásra. Összekuszálódtak előtte, de ébren tartották benne az élet tudatát.

Oly mélységes csend volt körülötte, hogy ábrándozásba merült, mely fokozatosan az egyre növekvő homálylyal, mind sötétebbé, komorabbá lett. Egy bucsuzó alkonyi sugár vörösen derengve küzdött még a leszálló éjszakával. Hirtelen fölkapta a fejét és sejtelmesen, alig-alig megvilágított csontvázat pillantott meg, mely mintha jobbra-balra ingatta volna koponyáját:

»Nem kellesz te még a halottaknak!«

Végigsimitotta a homlokát, hogy elüzze magától az álmot, s hirtelen valami hűs szellő csapta meg. Olyasvalamit érzett, mintha valami bozontos test suhant volna el arca mellett. Megborzongott. A tüstént rákövetkező tompa koppanás az ablaktáblán meggyőzte róla, hogy ez a fagyos simogatás, ez a sirra emlékeztető hűvösség valami szálló denevértől származhatott.

Az alkony utolsó derengésében még egy pillanatra meglátta a körülötte nyüzsgő fantomok bizonytalan körvonalait, azután elmerült minden a fekete éjszakába. Az éjszaka, a halál órája elérkezett.

Jó darab idő telt el ezután, mely alatt nem volt egyetlen világos fogalma sem a földi dolgokról, már akár azért, mert mély álmódózásba merült, akár azért, mert urrá lett fölötte az álmot, s elnyomta annyi fáradalom és annyi szivethasogató gondolat után.

Egyszerre mintha valami rettentő hang szólította volna néven. Ugy fölriadt, mint ahogy lidércnyomásos álmunkból riadunk föl, mikor hanyatt-homlok zuhanunk a feneketlen mélységbe. Lehunyta szemét: elkápráztatta a hirtelen rátüző élénk világosság. Vöröses fénykör

sugárzott rá a homályból, s a fénykör középpontjában egy összetöpörödött öreg embert látott állani, aki egyenesen felé irányozta a lámpavilágot. Nem hallotta belépni, meg se szólalt, meg se rezzent.

Volt valami boszorkányos ebben a jelenségben. Még a legrettenthetetlenebb férfi is megremegett volna, hogyha álmából fölriadva hirtelen maga előtt pillantja meg. Mintha valamelyik idevetett szarkofágból kelt volna ki.

Hanem a szeme, a mozdulatlan jelenség szeme oly csodálatosan fiatalos lobogással tekintett rá, hogy nem látott benne többé természetfölötti rendkívüliséget. Abban az elsuhanó, rövidke időközben azonban, mely teljes felocsudásáig tartott, mégis csak élt benne a Descartes ajánlotta bölcs kételkedés, s legjobb szándéka mellett sem tudott fölibe kerekedni ama megfejthetetlen érzéki csalódások egyikének, melyeknek titkait nagybüszkén még csak fürkészni is áttaljuk, vagy tehetetlen tudásunkkal egyenesen képtelenek vagyunk elemezni.

VI.

Képzelnék el egy szikár, ösztövéer aggastyánt, fekete bársonyköntösben, derekán vastag selyemzsinórral övezetten. A feje bubján ugyanolyan fekete bársonyból való kis sapkát viselt, mely mögül hosszú fehér hajfürtök kandikáltak elő, homloka körül szabályos keretet képezvén. Köntöse úgy elburkolta testét, mint valami hatalmas szemfedő. Emberi formáiból nem is tűnt ki alóla egyéb, mint keskeny, halovány arca. Ha nem látszott volna a fiatal ember arcába világító lámpát tartó csontig aszott karja, mely inkább valami szövettel lebontott karónak tetszett, olyan lett volna ez a halovány arc, mintha csak úgy testetlenül függene a levegőben. Hosszu, hegyben végződő szürke szakáll borította e bizarr jelenség állát, hasonlatossá téve ezáltal ahhoz a tipushoz, melyet művészeink Mózes ábrázolásában annyira szeretnek követni.

Ajka oly szinefakult, annyira keskeny volt, hogy vonalát csak a legtüzesebb vizsgálódás után lehetett fakó ábrázatában észrevenni. Széles, fölbarázdolt homloka, sápadt, beesett arca, apró, szigoru tekintetű zöld szeme, a pillák és szemöldök teljes hijával, olyanféle benyomást tett az ismeretlenre, mintha Gérard Dow *Aranyfontoló*-ja lépett volna ki a keretéből. Arcának egész redőzete, s a halántékáig futó barázdák szinte képére irták, hogy e furfangos inkvizitor előtt nincsen az életnek titka. Ezt az embert nem lehetett rászedni; megvolt az a nagy adománya, hogy belelásson még a legrejtettebb vesékbe is. A föld minden nemzetének tudása, bölcsessége éppen úgy oda volt írva a hideg homlokára, mint ahogy porlepett raktáraiban föl volt halmozva a világ mindennemű alkotása. Le lehetett róla olvasni egy Isten fölséges nyugalmát, aki mindent lát, vagy göggé kövült erejét egy embernek, aki már mindent látott.

Valami festő, két merőben ellentétes kifejezés hatása alatt, két ecsetvonással tetszése szerint alakíthatta volna át képét az Örökkévaló képmásává, vagy Mefisztófelesz vigyorgó ábrázatává, mert egyaránt föllehetett volna homloka körül a mindenhatóságot, a maró gunyt pedig a szája szögletében. Szédületes hatalmával megörölvén minden emberi szenvedést, mintha kiölte volna a föld minden örömét is a szívéből. A halálraszánt megremegett arra a gondolatra, hogy e vénség magasabb szférát lakott e világban, s egyedül lakta; örömök nélkül, mert nem voltak többé illúziói és fájdalom nélkül, mert nem ismerte többé az élvezeteket. Az agg mozdulatlanul, szilárdan állott, mint valami csillag a sugárzó ködgomoly közepén. Valami kifejezhetetlen szelid csufondárossággal ragyogó zöld szeme mintha a szellemi világot járta volna be sugarival, mint ahogy lámpájának sugarai e rejtelmes kincsesházat járták be.

Ilyen volt az a rendkívüli jelenség, mely a fiatal embert a halál sötét gondolataiból, s fantasztikus rémlátásaiból rezzentette föl. Ha megdöbbsent, s egy pillanatra holmi dajkamesék villan-

tak át az agyán, csupán a rásulyosodó komor gondolatoknak, fölzaklatott idegeinek tulajdonítható; bódult volt és mámoros, és olyanféle kínos gyönyörűség fogta el, mintha ópiumtól részegült volna meg.

Ez a vízió Párisban, a Quai Voltaire-en, a XIX. században lepte meg, olyan helyen és időben, hogy boszorkányságról szó sem lehetett. Szomszédjában annak a háznak, melyben a francia hitetlenség atyauristene halt meg, ő, Gay-Lussac és Arago tanítványa, ki fitymálva nézte a szemfényvesztők hókuszpókuszait, bizonyára csupán csak valami poétikus önámításba merült, ami olyannyira kedves nekünk, mikor a kétségbeejtő valóság elől akarunk menekülni. Megremegett e világosság és ez aggastyán láttára, csodálatosan nagy hatalomnak a sejtelme kapta meg a lelkét; hanem azért ez az érzés a maga valóságában mégsem volt egyéb, mint ami Napoleonnal szemtől-szemben mindannyiunkat elfogott, s valamely dicsőséggel övezett ragyogó lángelme jelenlétében bármikor elfog.

VII.

- Rafael Krisztus-képét óhajtja látni, uram? - kérdezte udvariasan az aggastyán. Mintha érc csendült volna meg, olyan átható, olyan tiszta volt a hangja.

Lámpáját egy csonka oszlop tönkjére helyezte, úgy hogy egész világossága a faliszekrényre essék.

Krisztus és Rafael, e szent nevek hallatára a fiatal ember arcán hirtelen őszinte érdeklődés mutatkozott, amit kétségkívül el is várt tőle a kalmár, ki tüstént megnyomott egy rugót. Az acajou fedőlap zajtalanul eresztékébe siklott és rejtett vászna az ismeretlen elébe tárult. E halhatatlan alkotás megpillantásakor elfeledte rémlátásait, káprázatait, egészen fölocsudott emberi mivoltára, eszébe sem jutott többé természetfölötti lényt látni az öreg emberben, visszavetődött a valóságos világba. Az isteni arcról sugárzó gyöngéd szeretet és végtelen szelidség csodálatosan hatott rá. Valami mennyből áradó illatos balzsam elüzte pokoli gyötrelmeit, melyek a csontja velejéig hasogatták. Mintha a fekete háttérből, a Sötétségből, kilebbent volna a Megváltó feje; haja körül fénykoszoru sugárzott, egyenesen onnan ragyogva ki; homloka mögül, arcából, arcának minden redőjéből a meggyőződés rendíthetlensége áradt.

Tekintetét a szóra nyíló ajkakra függesztve, a szemlélő szorongva leste, miféle magasztos szózat csendül fel rajta, s áhitattal várt valami gyönyörű parabolára. Maga az Evangélium tükröződött e szerető szem tiszta fényében, melyhez a megbomlott léleknek oly jól esik menekülnie. Végre a kereszténység legszebb parancsolata is ott tündöklött csodálatosan szelid mosolyában: *Szeressétek egymást!* Ez a festmény imára készített, irgalmat ígért, elfojtotta az önzést és életre keltett minden szunnyadó erényt. Ez a festmény elérte azt, amit csak a zene megbüvölő hatalma tud elérni, földézte az elmúlt élet legszebb emlékeit s elfeledtette a művészt. A lámpafény még fokozta a csodaszerűséget; egy-egy pillanatra olyan volt, mintha a Krisztus-fej valami távoli felhő meghasadt öléből mosolygott volna le.

- Az egész vásznat végesvéig raktam aranyakkal - jegyezte meg közönyösen a kalmár.

- Ejh, meg kell halni! - kiáltott föl hirtelen a fiatal ember, ki hosszú merengésében végül is végzetes balsorsára gondolt.

- No lám, hát mégis csak jó, hogy éltem a gyanupörrel! - hangzott az öreg ajakáról, ki megragadva a fiatal ember mindkét kezét, úgy fogta át egyik markával, mint a vascsapó.

Az ismeretlen szomorúan mosolygott e méltatlan bántalomra és szelid hangon mondotta:

- Ejh, uram, nincs mitől tartania, a magam életéről van szó, nem az önéről!... Miért ne vallanám be ártatlan csalásomat? - folytatta, tekintetét a nyugtalan öregre függesztve. - Be akartam várni az éj leszálltát, hogy elkerüljem a föltünést, mikor a vízbe vetem magam, s csak időtöltésül jöttem az ön dus kincseit megtekinteni. Ki ne bocsátana meg a tudomány, a költészet emberének ez utolsó gyönyörüségét?

A gyanakvó kalmár éles tekintettel vizsgálgatta beszédközben az álvásárló komor arcát. Megnyugodva talán e fájdalmasan remegő hang hallatára, vagy kegyetlen balsorsot olvasva ki e színevesztett, fakó arc vonásaiból, melyek az imént még a játékosokat is megremegtették, elbocsátotta kezét; hanem azért közel évszázados tapasztalata nem engedte a gyanut csak úgy egyszerűen elfojtania, s a lehető legtermészetesebb mozdulattal, mintha csak hozzá akarna támaszkodni, a szomszédos pohárszék felé nyult, hirtelen megragadván a rajta heverő tört.

- Mondja csak, ugy-e már vagy három esztendeje számfölötti a kincstár szolgálatában, s nincsen fizetése?

Az ismeretlen nem állotta meg, hogy el ne mosolyodjék, de tagadó mozdulattal válaszolt.

- Az apja talán nagyon rossz néven találta venni, hogy a világra jönni merészkedett? Vagy valami becstelenséget követett el?

- Ha becstelenné tudnék lenni, életben maradnék.

- Kifütyülték a Funambulesben? Vagy lárilettókat kellene komponálnia, hogy szeretőjének a temetési költségeit kifizethesse? Vagy talán a sóvár aranykór lepte meg? Vagy csak az unalmat akarja lerázni a nyakáról?... Mondja, miféle tévedés készíti halálra?

- Ne keresse titkát közönséges okokban, mint a minők legtöbbnyire öngyilkosságra vezetnek. Részint hogy megkiméljem magam hallatlan szenvedéseim föltárásától, részint azért, mivel emberi nyelven ilyesmi alig is mondható el, csak annyit mondok önnek, hogy a legnagyobb, legmegalázóbb, legelviselhetetlenebb nyomoruságban vagyok. És - folytatta szilaj büszkeséggel, ami meghazudtolta előbbi szavait - nem akarok koldulni, sem alamizsnát, sem vigasztalást.

- Eh! eh!

Elsőben csak ez a két szótag hangzott válaszul az aggastyán ajakáról, az is olyanféle rekedtes hangon, mint a kereplőé. Azután megszólalt:

- Anélkül, hogy kérnie kellessék, anélkül, hogy elpiritanám, anélkül, hogy egy francia centime-ot, levantei parát, olasz soldót, német hellert, orosz kopejkát, skót farthingot, az ó világ egyetlen sestertiusát, obolosát, vagy az ujnak egyetlen piaszterét adnám önnek, anélkül, hogy bármi néven nevezendő arany, ezüst, kongó vagy papírpénzt ajánlanék fel: - gazdagabbá, hatalmasabbá, tiszteltebbé teszem, mint aminő a legalkotmányosabb király lehet.

A fiatal ember meg volt győződve róla, hogy az agg második gyermekkorát éli, s most feljött a hava. Fásultan nézett rá és nem válaszolt.

- Forduljon hátra, - szólalt meg ismét a kalmár, hirtelen fölkapva a lámpát, hogy világát a képpel szemközti falra vetitse, - és vegye szemügyre ezt a *szamárbőrt*.

VIII.

A fiatalember felszökött ültéből, s kissé meglepődve vette észre, hogy széke fölött, a falon, róka bőrénél alig nagyobbacska számárbőr van kifeszítve és csodálatos, első megpillantáskor szinte megfajthetetlen módon oly ragyogó fényességet sugároz ki a körös-körül mindent beburkoló homályba, mint valami fiók-üstökös. Az ifju hirtelen közelebb lépett az állítólagos talizmánhoz, mely föltartóztathatná balsorsában és gondolatban megmosolyogta. Majd a nagyon is érthető kíváncsiságtól sarkalva, egészen közel férközött hozzá, s mindenfelől gondosan körülvizsgálva, nemsokára tisztában volt e különös sugárzás természetes okával. A számárbőr szemcséi oly gonddal voltak kisimitva, szinte kicsiszolva, s szeszélyes mintázata minden ízében oly tiszta, oly ragyogóan tiszta volt, hogy e keleti irha kidudorodó szemecskéi, mint megannyi csiszolt gránát, apró, tükörsima lapocskáikkal verték vissza a fényt. Matematikai következetességgel fejtette ki e jelenség okát az aggastyánnak, ki felelet helyett csufondárosan mosolygott. A felsőbbségnek ez a mosolya olyanféle gondolatokat ébresztett a fiatal emberben, mintha valami szélhámos csalafintáskodnék vele. Nem volt kedve még egy rejtelemmel többet vinni magával a sirba, azért hirtelen mozdulattal megfordította a bőrt, mint gyermek az uj játékszerét, melynek még nem sikerült titkát kifürkésznie.

- Ah! ah! - kiáltott fel - itt van a lenyomat, melyet Keleten Salamon pecsétjének neveznek.

- Ismeri hát? - tudakolta a kereskedő és orrcimpái minden beszédnél többet kifejezően remegtek meg.

- Akadhat-e a világon olyan együgyü ember, aki hinni tudna még efféle agyrémben? - vágta oda kissé ingerülten a fiatal ember, kit bosszantott az agg néma, de keserűen gunyos s nagyon csufondáros nevetése. - Nem tudja, - folytatta - hogy csupán a Kelet babonássága tulajdonít e jelképnek a misztikus forma és hazug külső mögött meseszerű hatalmat? Alig hinném, hogy balgábbnak tünném föl, ha komolyan szólnék a sphynxről, vagy a griffmadárról, mely utóvégre is, legalább mithológiai értelemben, elfogadott valami.

- Mivel ugy látom, orientalista, - válaszolt az öreg - talán elolvasná a szövegét!

Közeledett lámpájával a talizmánhoz, melyet a fiatal ember a fonákjáról szemlélt és a csodálatos irha sejtes szövédéjén láthatóvá lettek a mélyen belényomult betűk, melyek mintha még amaz állat életében keletkeztek volna, mely viselte valaha.

- Bevallom, - mondotta az ismeretlen, - egyáltalán nem vagyok tisztában azzal, minő módszerrel mélyithették be ennyire az írást egy vadszamár irhájába.

És fürkésző szemmel a mindennemű kuriózus holmival megrakott asztal felé fordult, mintha keresett volna rajta valamit.

- Mi kellene? - kérdezte az öreg ember.

- Valami szerszám, amivel metszést tehetnék a bőrön, hogy meggyőződjem, egyszerűen benyomták-e a betűket, vagy beleedzették.

Az agg feléje nyujtotta a törét, melylyel megkisérelt egy metszést ott, hol a szöveg a szemébe tünt. Lemetszett valamit a hámból, de mintha meg sem érintette volna, a betűk alatta is éppen olyan világosan, éppen oly tökéletes formában mutatkoztak, mint a felületen.

- A Levante iparának megvannak a maga sajátos titkai, - mondotta, némi nyugtalansággal szemlélve a keleti írást.

- Igen, - válaszolt az aggastyán, - bármit is jobban esik az embereknek tulajdonitanunk, mint az Istennek!

A titokzatos szöveg ilyenformán rajzolódott a bőrre:

لو ملكتنى ملكت آل كل
ولكن عمرك ملكى
واراد الله هكذا
اطلب وستنال مطالبك
ولكن قسن مطالبك على عمرك
وهي هاهنا
فبكل مرامك استسئزل ايامك
أنزهد في
الله بجيبك
آمين

A mi nyelvünkre fordítva ekképpen hangzik:

*Minden tiéd, ha én a tiéd vagyok.
De életed enyém. Isten akarja így.
Kivánj, s kívánságaid mind betelnek.
De vess számot velök,
Mert életedre mennek.
Ez a te életed. Minden kívánságodra
Megfogy, mint élted napjai.
Akarsz-e hát? Végy.
Isten irgalmas.
Teljék be!*

- Ah, hiszen ön folyékonyan olvas e nyelven, - mondta az öreg. - Járt talán a Keleten?
- Nem, nem jártam, - válaszolt a fiatal ember, kíváncsian tapogatva e jelképes bőrdarabot, mely merevségével hasonlatos volt valami ércelemezhez.

Az agg kalmár visszahelyezte a lámpát az oszlopára, amelyen állott és valami olyan hideg, gunyos tekintettel méregette végig a fiatal embert, mintha azt mondta volna: »Már nem gondol a halálra többé«.

IX.

- Bohóskodás ez? Vagy misztérium? - kérdezte az ifju ismeretlen.

Az agg csak a fejét rázta. Azután nagyon komolyan mondta:

- Nem tudok felelni. Fölajánlottam e rettentő hatalmat adó talizmánt olyan embereknek, kikbe kétségtelenül több erő szorult, mint amennyi magából kiérzik, s bár megmosolyogták a problematikus befolyást, melylyel jövőnk sorsukra lehet, egyikük sem merte megkötni a szerződést, amit csak a jó ég tudja miféle hatalom ajánl föl benne. Magam is úgy vagyok velem, kételkedtem, latolgattam és...

- És még csak meg sem is kísérelte?

- Megkísérelni! Vajjon ha a Vendôme-tér oszlopán állana, megkísérelné-e levetni magát róla? Megállíthatjuk az élet folyamatát? Végére járt-e már valaha ember a halálnak? Mielőtt ide belépett volna, eltökélt szándéka volt elpusztítani magát; most azonban egyszerre lebilincseli e titok s eltereli gondolatait a halálról. Gyermekek! Nem nyújt-e ennél érdekesebb talányt életének bármelyik napja? Hallgasson meg. Én láttam a szabados régens-udvart. Akkoriban én is nyomorogtam, mint ön; koldultam a kenyereket; és mégis száz két esztendőskor értem meg és milliommossá lettem. A nyomorúságból bővelkedés lett, a tudatlanságból tudás. Néhány rövidke szóban összefoglalom önnek az emberi élet nagy misztériumát. Az ember két ösztön-szerűleg végbemenő cselekedetben merül ki, melyek létének forrásait kiapasztják. Két ige fejez ki minden formát, amelyet a halál e két oka felölthet: *akarni* és *birni*. Az emberi cselekvés e két megnyilvánulásán túl van még egy harmadik is, a bölcséké. Ennek köszönhetem én boldogságomat és hosszú életemet. Az *akarás* fölemészt bennünket, a *birás* megront; hanem a *tudás* törekeny szervezetünket meg nem szünő békés nyugalomban tartja.

- A vágy, vagyis az akarat meghalt bennem, megölték gondolataim; a birással járó nyughatatlanosság pedig eltűnt szervezetem természetes módosultával. Röviden, belső életem folyását én nem a szívemre tereltem, mely nagyon is törekeny portéka, sem idegeimre, melyek könnyen elernyedhetnek, hanem az agyamba, mely nem egykönnyen mondja föl a szolgálatot s mindeneket túléli. Nincs olyan szertelen rendkívüliség, mely testem-lelkem nyugalomát fölzaklatta volna. Pedig láttam, bejártam az egész világot. Fölhágtam Ázsia és Amerika legmagasabb csucsaira, megtanultam minden emberi nyelvet és éltem minden országban. Kölcsönöztem pénzt kinainak, apja testét véve zálogul érte; hálтам arab sátor alatt, pusztán a becsületszó oltalmában; kötöttem mindennemű alkut Európa valamennyi fővárosában; minden félelem nélkül halmoztam föl aranyaimat a vadak wigwamjában; szóval mindent mertem, mindent elértem, mert mindent meg tudtam vetni. Egyedüli törekvésem az volt, hogy lássak. Látni nem egyértelmű-e a tudással?... És tudni nem egyértelmű-e a legtökéletesebb gyönyörűséggel? A dolgok mélyére látni, s megérteni a velejét mindennek? Mi az, ami minden anyagi javunkból megmarad? A gondolat. Föléri-e észszel, mily szép lehet egy ember élete, ki minden látottat agyába tudott vésni, s lelkében hordja a boldogság minden forrását, ezernyi ezer szellemi gyönyörűség extraktumát, amit földi mocsok be nem fertőzhet? Minden kincsesláda kulcsa a gondolat, mely a sóvár zsupori elé csak gyönyörűséget tár anélkül, hogy szorongó aggodalmakkal csökkentené meg élvezetét. Így állok én magasan a világ fölött, mert örömeim mindenkor intellektuális gyönyörűségek voltak. A legnagyobb tobzódás nálam csak annyi

volt, hogy elmerültem a tenger, a népek, az őserdők, a roppant csucok szemléletébe! Mindent láttam, de nyugodtan, hajsza nélkül; semmi után sem emésztődtem a sóvárgásban, csak be-
vártam mindent. Ugy sétálgattam a világban, mintha a magam kertjében sétálgattam volna. Amit az emberek szenvedésnek, szerelemnek, nagyratörésnek, balsorsnak, csüggedésnek neveznek, az számomra mind csak gondolat, mely bennem álomképpé változik; ahelyett, hogy érezném, kifejezem, lefordítom őket; ahelyett, hogy rászabadítanám koncul odavetett életemre, dramatizálom, megjelenítem őket; olyasféle gyönyörűséget érzek, mintha lelki szemmemmel nagyszerű regényt olvasgatnék. Nem élven vissza sohasem érzékeimmel, egészséges vagyok, mint a makk. Már eredettől nagyokra képes lelkemet nem fogtam igába soha, azért e koponyában még több mindenféle van fölhalmozva, mint raktáraimban. Itt, itt vannak a valóságos milliók - mondotta, homlokára ütögetve. - Gyönyörűséges napokat élek, egy-egy átható pillantást vetvén a multba, magam elé idézvé országokat, birodalmakat, szokásokat, a népek tengerét, a történelem legmegragadóbb alakjait! Képzeltbeli szerályomban enyémek a föld legszebb hölgyei. Bármikor szemem előtt láthatom lefolyni háboruitokat, forradalmaitokat és ítélkezhetem. Ó, hogyan is lehet többre becsülnőtök azt az átfutó kis megborzongást, amit valamely többé-kevésbé rózsás-hamvas, többé-kevésbé gömbölyded test látása föl-
idéz, hogyan lehet jobban ragaszkodnotok a ti veszedelmes utakon járó akaratotokhoz, melyet annyi kudarc érhet, mikor kínálva-kinálkozik a legnagyobb gyönyörűség: önmagatokban jeleníteni meg a világot, a tér és idő korlátait lerombolva, béklyóit összezuzva, szabadon csapongani, mindent látni, végigszáguldani a világon, kifürkészni más csillagzatok titkát, s meghallgatni magának az Istennek szavát? Ez itten - folytatta élesen csengő hangon a számbőrre mutatva - egyesíti magában az akarat és a bírás hatalmát. Itt vannak a ti társadalmi eszméitek, szertelen vágyaitok, féktelenségetek, gyilkoló élveitek s nagyon is éltető fájdalmaitok: mert hiszen a fájdalom sem egyéb talán, mint tulságosan heves gyönyörűség. Ki tudná megvonni azt a határvonalat, amelyen a kéj már-már fájdalom s a fájdalom még kéjnek mondható? Nem jóleső érzés-e a szemnek a szellemi világ legkáprázatosabb fényessége is, holott a fizikai világ legszelidebb sötétje már erejét veszti? A bölcsesség nem a tudásból származik-e? És mi egyéb a balgaság, ha nem az akarat vagy a bírás vágyának szertelensége?

- Ez az, ami nekem kell; szertelen élet! - szólalt meg az ismeretlen, a számbőrt megragadva.

- Vigyázzon, fiatal ember! - kiáltott fel csodálatos élénkséggel az öreg.

- Tanulmányokban, gondolkozásban emésztődött föl egész életem, - válaszolt az ismeretlen, - de még csak betevő falat kenyeremet sem tudtam megkeresni általok. Nincsen olyan Swedenborgra méltó prédikáció, ami engem ebben a világban visszatarthatna, hol képtelenség élnem tovább. Nem tarthat tehát vissza ez a keleti büvös ereklye sem, az ön irgalmas rábeszélése sem... így nem élhetek tovább... De lássuk hát! - folytatta a talizmánt görcsösen megmarkolva s merőn az aggastyánra tekintve. - Királyian pazar ebédet akarok, valami olyan bacchanáliát, mely méltó legyen e századhoz, mely mindent tökéletesített, mint mondják. Akarom, hogy társaim, ifjak, szellemtől sziporkázók, előítéletek nélkül valók legyenek, s vidámak a hóbor-
tig, az eszeveszettségig! Az egyre-másra következő borok mindenike tüzesebb, mámorítóbb legyen s három napra részegítsen meg valamennyiünket! Forró vérű nők édesítsék meg ezt az éjszakát! Akarom, hogy e tivornya a delirium négylovas szekeren a világ végéig ragadjon s ott ismeretlen, soha nem látott tájakra vessen! Magasztosuljanak fel a lelkek a mennyekig, vagy fetrengjenek a föld sarában, mit tudom én! De parancsolom e sötét hatalomnak, hogy minden gyönyört egyetlen gyönyörűségemre egyesítsen! Igen, igen, az kell nekem, hogy az ég és a föld minden üdvösségét magamba öleljem egy utolsó ölelésben, hogy belehaljak. És a torkig-
ivás után jöjjön a priapia, holtakat föltámasztó énekekkel, vad, végtelen csókok özönével, melyeknek csattanása úgy járja be Párist, mint a tűzvész ropogása és rázza föl a férjeket és lopjon idegeikbe annyi tüzet, hogy megifjodják tőle még a hetvenesztendős aggastyán is!

Harsogó kacagás csendült föl az öreg keskeny ajakán; olyan hatalmas, hogy pokoli harsogására elállt az eszeveszett fiatal ember szava.

- Azt hiszi, kedvesem, hogy most iziben megnyílnak e falak, hogy kaput nyissanak fölséges pazarsággal terített asztaloknak, más világból való vendégek seregének? Nem úgy van ám az, ifju szeleburdi! Aláírta az egyezséget. Ennyi az, ami most történt. De bizonyos, hogy élete rovására minden kívánsága az utolsó pontig teljesülni fog. Hátralevő napjai, e darab bőrben jelképezve, egyre zsugorodni fognak, kívánságainak gyakorisága és nagysága szerint, s aszerint, amint csekélységet vagy szertelenül nagyot kívánt. Az a bramin, akitől én ezt a talizmánt megszereztem, megmagyarázta nekem, minő csodálatos összefüggés van a végzet és annak kívánsága között, ki ennek a darab bőrnek az ura. Első kívánsága közönséges dolog, magam is megvalósíthatnám; de új életének folyására nincsen többé gondom. Egyébiránt meg akart halni; öngyilkossága csupán elhalasztódott.

Az ismeretlen meglepődve, sőt kissé föl is háborodva azon a hangon, melyen e félig emberségesnek mutakozó aggastyán különösen ez utolsó néhány szót mondta, bosszusan kiáltott föl:

- Meglátom, történik-e valami változás sorsomban, míg a rakodópartot átszelve, a folyamig jutok. Ha csupán csak gunyolódott volna velem s csufot üzött volna szerencsétlenségemből, bosszulja meg a sors kijátszásomat azzal, hogy tegye szerelmessé valami táncosnőbe. Majd akkor megtudja, mi jó van a tivornyázásban s úgy lehet, pazar kézzel fogja szétszórni, amit oly bölcs gonddal halmozott össze.

Elment.

Az öreg nagy sóhajtását már nem is hallotta meg. Áthaladt a termeken s lement a lépcsőn, háta mögött a pufókképű sihederrel, ki hasztalanul igyekezett neki világítani. Ugy loholt, mint valami tettenért tolvaj. Belső lázától elbódultan észre sem vette, hogy a bőr bámulatosan hajlékonyra lett kezében. Idegesen gyűrögette ujjai között, mint keztyűt szokás, azután gépies mozdulattal zsebébe gyömöszölte.

X.

Az áruház kapujából kiiramlóban három fiatal emberbe ütődött, kik karonfogva sétálgattak.

- Barom!

- Hülye!

Ilyen nyájas megszólításokkal tisztelték meg egymást.

- Ej no, hiszen ez Raphael!

- Nagyszerű! Éppen téged keresünk!

- Nini, ti vagytok?

A sértésekre tüstént barátságos szavak következtek, mihelyt a szélben ingó utcai lámpás világa a meglepődöttek arcára esett.

- Édes öregem, velünk kell jönnöd, - mondta neki az a fiatal ember, akit az imént csaknem fellökött.

- Miről van szó?

- Ne kérdezősködj, csak gyere, utközben majd rendre kitálalok mindent.

Raphaelt körülvették barátai s karjába kapaszkodva, kénytelen-kelletlen magukkal vonszolták a Pont des Arts felé.

- Édes öregem, - folytatta a szóvivő, - már vagy egy hete ütjük bottal a nyomodat. Tiszteletreméltó szállódban, a *Saint-Quentin*-ben, melynek, megkövetem, a cégéréen még most is ugyanazok a váltakozó piros és fekete betűk diszelegnek, mint Jean-Jacques Rousseau idejében, Leonardád azt mondta nekünk, hogy falura mentél. Már pedig alig hinném, hogy belőlünk valami pénzes-zsákot, törvényszolgát, hitelezőt, vagy uzsorást nézhetne ki valaki. Na, sebj, Rastignac vett észre tegnap este a Bouffons-ban. Erre újra nekiláttunk a hajszának és megfogadtuk, hogy nem nyugszunk addig, míg ki nem derítjük, melyik fától kértél szállást a Champs-Élysées-n, vagy ha nem, hát melyik filantropikus intézet priccsén alszol éjjelenként két souért a koldusok között. Még az is eszünkbe jutott, hogy megkerülgetett a szerencse s valami szépséges boudoirban ütöttél tanyát. Tüvé tettük érted a várost, de nem találtunk nyomodra sem a Sainte-Pélagie rablajstromában, sem a Force-éban. Sorra jártunk s tüzetesen átkutattunk minden minisztériumot, az operát, a szalónokat, a kávéházakat, a könyvtárakat, a rendőrséget, a szerkesztőségeket, a vendéglőket, a színházak előcsarnokait, szóval Párisnak minden valamirevaló tisztességes és nem tisztességes helyét, s már kétségbe voltunk esve, hogy olyan embert kellett elvesztenünk, ki után nem kevesebb reménységgel kutathattunk az udvari körökben, mint a tömlöcökben. Már szinte megegyeztünk abban, hogy a juliusi hősokhöz hasonlóan, téged is másvilágra ágyuztak s bizony mondom neked, megsirattunk.

Ebben a pillanatban haladtak át a hidon. Raphael oda se fülelt a sok baráti locsogásra, csak a vizet nézte, a fodrozó, örvénylő vizet, melyen táncot járt a párisi lámpák világa. Itt, e fölött a folyam fölött, melybe még az imént magát akarta vetni, valóra vált az aggastyán szava; halála elhalasztódott.

- Nagyon sajnáltunk téged, öregem, - folytatta barátja, követvén a beszéd fonalát. - Valami nagy dolgról volna szó, amelyben számítottunk a te felsőbb emberi mivoltodra, arra, amivel fölibe tudsz kerekedni mindennek. Az alkotmány golyóbisának a királyi büvös süveg alá való sinkófálása nagyobbképű szemfényvesztéssel folyik, mint valaha. Az az átkozott monarchia, melyet a föltámadt nép hősiessége döntött meg, csak afféle kikapós nőszemély volt, akivel el lehetett mulatni, dárídózni; hanem a Haza házsártos és fölöttébb erényes feleség; akarjuk, nem akarjuk, el kell tünnünk kimért enyelgéseit. A hatalom, mint tudod, átszármazott a Tuileriák-ból az ujságírókhoz, mint ahogy a budget is áttelepült a Chaussée d'Antinre a Faubourg Saint-Germainból.

- Hanem ezt már aligha fogod tudni. A kormány, más szóval a bankár- és fiskálisnépség arisztokráciája, mely manapság éppen úgy támasza és talpköve a hazának, mint valamikor a királyságnak volt a papság, szükségesnek vélte ez ország jóra való népét új szavakkal és ócska ideákkal, bármely iskolához tartozó filozófusok és minden idők keménylegényeinek módjára, elárasztani. Arról van tehát szó, hogy a fejünkbe verjük valami olyas meggyőződést, melynek segedelmével a napnál világosabban be lehet bizonyítani, hogy boldogabb lesz e nép, ha ezerkétszázmillió és harminchárom centime-ot fizet az ilyen meg amolyan nevű urak képviselte hazának, mint ha ezernégyszázmillió és kilenc centime-ot fizetne egy királynak, aki *mi* helyett azt mondja *én*. Röviden, ujság alapul két-háromszáz darab ezresbankóval avégből, hogy olyan ellenzéket teremtsen, mely kielégíti az elégedetleneket anélkül, hogy a polgárkirály nemzeti kormányának csak a legkevesebbé is ártana.

- Mivel pedig mi éppen úgy fittyet hányunk a szabadságra, mint a kényuralomra, a vallásra, mint a hitetlenségre, s a tisztelt hazát egynek látjuk a fővárossal, hol eszméinket sorszámra váltjuk pénzzé; hol jó ebéd és sok látnivaló kínálkozik; hol csak úgy hemzseg a sok prostituált; hol a vacsorák másnapig tartanak, s a szerelem hajnalban ébred, mint a polgárasszonyok; mivelhogy Páris marad mindenkor a hazák legimádnivalóbbja, a gyönyör hazája, a szabad-

ságé, a szellemé, a szép asszonyoké, a gézengúz korhelyké, a jó itókáé, hol még a hatalom vesszőcsapása sem fáj annyira, mert közel van a kéz, mely suhogtatja... mi, Mephistopheles isten vérbeli követői, vállalkozunk rá, hogy megfoltozzuk a közvéleményt, új köntösbe bujtassuk szóvivőit, a kormány bódéjára új deszkát szegezzünk, kura alá fogjuk a doktrínereket, feltüzeljük a vén republikánusokat, kifényezzük a bonapartistákat és fegyvereket játszunk a központ kezébe, föltéve, hogy *in petto* szabadjára nevetünk népen és királyon, nem kell ragaszkodnunk este a reggeli véleményünkhöz s vigán élhetjük világunkat à la Panurge, vagy *more orientali* puha váncosokon heverészve. Neked szántuk e furcsa makaróni-birodalom kormányzógyeplőjét. Azért cipelünk most iziben arra az ebédre, amelyet lapunk alapítója ad. Valami visszavonult bankár, ki nem tudván már, mit kezdjen a pénzével, elhatározta, hogy szellemességekre váltja. Testvérükként fognak fogadni, mi pedig fejedelmét üdvözljük benned e frondeur-szellemeknek, kiknek éleslátása fölfedezi Ausztria, Anglia és Oroszország legrejtettebb szándékait, még mielőtt Ausztriának, Angliának, Oroszországnak egyáltalán bárminemű szándékai lennének! Igen, urává teszünk téged ama szellemi hatalmaknak, melyek Mirabeaukat, Talleyrandokat, Fitteket, Metternicheket, szóval egész sereg olyan ügyes Crispint adtak a világnak, kik éppen úgy játszottak egymás között birodalmakkal, mint ahogy a *Kirschenwassert* pityizáló burgerek dominóval játszanak. Ugy festettünk le téged, mint aki rettenthetetlen bajtárs a tivornyában, s mint minden erős szellem, szembeszáll a dinom-dánom mosolygó szörnyetegével; még azt is megkockáztattuk, hogy nem vert le a lábadról soha. Remélem, nem fogod meghazudtolni áradozásainkat. Taillefer, vendéglátó gazdánk, megígérte, hogy le fogja pipálni a mi modern Lucullusaink kised szaturnáliáit. Elég gazdag hozzá, hogy nagyszerűséget vigyen a kicsinyességekbe, eleganciát és bájt a bünbe... De idehallgatsz-e, hé? - kérdezte a szónok, hirtelen félbeszakítva mondókáját.

- Igen, - válaszolta a fiatal ember, kevésbé lepődve meg kívánsága teljesültén, mint azon a természetes módon, amelylyel az események egybekapcsolódtak.

Bár képtelenség volt bűvös befolyásban hinnie, elbámult az emberi sors esetlegességein.

- Ugy mondtad ezt az igent, mintha boldogult nagyapádon járna az eszed, - jegyezte meg egyik szomszédja.

- Ah, - válaszolt Raphael, szavában valami különös naivsággal, mely megmosolyogtatta író barátait, - barátaim, az ifjú Franciaország reménysége, úgy vélem, nagyon közel járunk hozzá, hogy himpellékké legyünk! Mindezideig csak borközi állapotban komiszkodtunk, részegen mérlegeltük az életet, s dolgokról, emberekről emésztés közben diskuráltunk. Szüzen a cselekedettől, merészek voltunk szavainkban; most azonban, ha a politika ránsütötte bélyegzővasát, elvesztjük illúziókat, mihelyt belépünk ama roppant bagnóba. Mikor nem hiszünk már csak az ördögben, még mindig szabad vissza-visszasóhajtanunk a zsenge ifjukor paradicsomát, amaz ártatlan időket, mikor még áhitattal vártuk jó papunk kezéből az Ur Jézus testét. Ah, édes jó barátaim, ha olyan nagy örömet leltük első vétkezéseinkben, csupán azért volt, mert megszépítették őket lelkifurdalásaink, s csupán ez tette kívánatosá, ez volt a sava; most azonban...

- Most - vágott szavába az, ki elsőül szólalt meg, - nincs számunkra más hátra...

- Mint?

- A bün.

- Ebben a szóban benne van a hatalom szédületes magassága és a Szajna egész mélysége, - válaszolt Raphael.

- Nem értesz engem... Én politikai bünökről beszélek. Ma reggel óta nem irigylek senkit, csak az összeesküvőket. Azt már nem tudom, hogy holnap is ez lesz-e a rigolyám. De most

utálattal tölt el civilizációnk fakó képe. Izgat, lelkesít a moszkvai futás minden veszedelme, a *Corsaire rouge* izgalmi, a csempészek életmódja. Mivelhogy Franciaországban nincsenek már kartuziánusok, szeretném, ha egy afféle Botany-Bayt emelnénk, ahová, mint valami kórházba, elvonulhatnának kisdud Byronkáink, kiknek, miután ronggyá tépdesték életüket, mint ebéd után az asztalkendőt, nem lenne ott egyéb dolguk, mint tüzes csóvákat hajigálni a hazájukra, összeesküvéseket szőni, háborút sürgetni, vagy golyót röpiteni az agyukba...

- Émile, - szólott most hévvel Raphael szomszédja a beszélőhöz, - szavamra mondom, ha nincsen a juliusi forradalom, pappá lettem volna, s most valami faluban éldegélnék...

- És a breviáriumot olvasgattad volna?

- Igen.

- Tökfilkó vagy.

- Mi talán szörnyen fájuk az ujságokat!

- Nem rossz egy ujságíró! De fogd be a szád, egész sereg előfizető közt járunk. Az ujságírás a modern társadalmak vallása, és nagy jövője van.

- Hogyan?

- A pontifexnek nem kell hinnie benne, s a népnek sem...

A három fiatal ember, mintha mindannyian betéve tudta volna a De Viris illustribus-t, ilyen csevegés közben érkezett a Joubert-utcai palotához.

XI.

Émile, az ujságíró, több dicsőséget aratott már ölbetett kézzel, mint más a sikereivel. Merész bírálat, csupa tűz, csupa maró guny volt minden szava, s megvolt benne minden képesség, mely hibáit elviselhetőkké tette. Mint afféle élesszavu csufolódó, ezer epigrammával csipkedte meg egy-egy barátját, kit távollétében körmeszakadtáig védelmezett. Mindent tréfára vett, még a jövőjét is. Mindenkor szükiben a pénznek, teljes nemtörődömséggel henyélt, egyetlen szavával könyveket vagdosván fejéhez annak, aki egyetlen szónyi tartalmat sem tudott a könyveibe szorítani. Tervezetéseinek vége-hossza nem volt, de meg nem valósíthatott belőlük semmit. Dicsőségét puha vánkosnak tekintette, melyen édesen szunyókálhat, azzal a kilátással, hogy vénségére a kórházban fog fölbredni rajta. Hűséges barát volt a vérpadig; cinikus, nagyszáju és egyszerű, mint a gyermek. Csak szeszélye, vagy a végső szükség készítette munkára.

- Hogy Alcofribas mester szavával éljek, nagyszerű tronçon de chiere lie-t fogunk csinálni - mondta Raphaelnek, a virágvázákra mutatva, melyek balzsamos illatot terjesztve, pompáztak a lépcsőházban.

- Szeretem a szőnyegekkel borított, jól kifutott csarnokokat, - felelte Raphael. - A peristylumok óta meggyérült a fényűzés Franciaországban. Mintha ujjászületnék itten.

- Odafönt meg nagyokat iszunk és nagyokat kacagunk majd, lelkem Raphaelkém. Remélem is, hogy mi leszünk a győztesek, s vigan gázolunk majd a koponyákon.

Azután, mikor beléptek az aranyozástól, lámpavilágtól ragyogó terembe, mosolyogva mutatott a már egybegyűlt vendégekre. Páris ifjúságának színe-virága fogadta őket. Az egyik ujdonsült tehetség, már első képével mérközni készült a császárkorabeli festők színejavával. Egy másik, zöldegekben bővelkedő könyvet tált ki nemrég a nyilvánosság elé, s becsmérő

hangon szólván az addigi irodalomról, új csapást vágott a modern iskolának. Arrébb egy vad zsenit hirdető torzonborz ábrázatu szobrász csevegett valami hüvös elménczel, ki alkalomadtán, aszerint amint, hol senkiben sem ismerte el a felsőbbiséget, hol akárkiben. Legszellemesebb karikaturistáink egyike itt hunyorog sunyi szemével és ötletprédára les, hogy rajzónja nyelvére fordíthassa. Ott pedig egy mindentmerő ifjú titán, a politikai tudományok kvintesszenciájának felülmulhatatlan leszűrője, merül élénk társalgásba egy poétával, kinek írásai izzépporrá zúztak volna már minden korunkbeli irodalmi alkotást, ha tehetségének sulya egyenlő lett volna gyűlöletével. Mindketten óvakodtak igazat mondani s tartózkodtak a hazugságtól; beérték kölcsönös hizelkedéssel. Valami jónevű muzsikusz *bé moll*-ban igyekezett megvigasztalni egy fiatal politikust, kinek a napokban rosszul sült el a szüzbeszéde. Stílus nélkül való fiatal szerzők gondolatokban szűkölködő írókkal, lapos prózában verselő költői szárnyalású prózairókkal vitatkoztak. Ha betéved ide valami kóbor saint-simonista, ki eléggé együgyű hinni a doktrínájában, irgalomból összepárosítja őket, kétségkívül azért, hogy barátokká tegye valamennyit a maga rendjében.

Akadtt még ezeken kívül néhány tudós is a társaságban, hogy legyen aki a társalgás savátborsát megadja, s néhány vaudevillista, kinek sziporkái nagyon hasonlóak voltak a gyémántéhoz, sem meleget, sem világosságot nem terjesztvén.

Néhány élő paradoxon, ki markába nevetett, ha olyasvalakivel került szembe, aki állást foglalt dolgok és emberek mellett vagy ellen, már nagyban üzte a kétkulacsos politikát, amelylyel minden rendszer ellen összeesküdött, egyikhez sem szitva. Az elevenek és holtak fölött ítélkező *dorong*, kinek már semmi sem újság, ki orrát fujja a Bouffons cavatinájának kellős közepén és *bravo*-t kiált, még mielőtt valaki összeverte volna a tenyerét, s kész megcáfolni azt is, ki az ő véleményét mondja szemébe, a *dorong* szintén itt volt, s leste, honnan tulajdoníthatna el egy-két szellemes ötletet. A vendégek között akadhatott vagy öt, akire szép jövő várt s vagy tíz, aki megérhetett esetleg egy kis múlt dicsőséget; a többi, mint minden közepszerűség, bizvást elmondhatta XVIII. Lajos hirhedt hazugságát: *Union et oubli*. Az amphitryó mérsékelt örömmel az arcán járkált közöttük, mint akinek mindez kétezer tallérjába kerül. Koronkint türelmetlenül pillantgatott a szalón ajtaja felé, lesve valamelyik vendégét, ki még váratott magára. Nemsokára tömzsi kis emberke lépett be, kit hizelgő moraj fogadott. Ez volt a jegyző, ki ma reggel elhatározta, hogy lapot alapít.

Feketébe öltözött lakáj tárta föl a hatalmas ebédlő ajtaját, hová minden teketória nélkül be is vonultak, hogy kiki megkeresse a maga helyét a roppant asztal körül. Mielőtt átment volna a szalónból, Raphael még egy bucsupillantást vetett rá. Kivánsága teljes mértékben megvalósult. Selyem és arany volt a falak kárpitja. Számptalan gyertyával megrakott pazar kandeláberrek csillogtatták meg az aranyos frizek legfinomabb részleteit, a gyönyörűen cizelált bronzholmit és a butorzat remek színekben pompázó szövetét. A bambuszból művészi izléssel font virágkosarak, ritka fajokkal megrakva, édes illatot árasztottak széjjel. Kifogástalan eleganciát árult el az utolsó csecsebecséig minden. S volt az egészben valami poétikus báj, mely kétszeres erővel hatott arra, akinek semmije sem volt.

- Százezer livres évi jövedelem csinos kis kommentár a katekizmushoz s csodálatosan könnyebbé teszi *gyakorolnunk az erényt!* - mondotta fölsóhajtva - Az én erényem nem arravaló, hogy kutyagoljon. És nincs nagyobb bűn előttem, mint a padlás-szoba, a kopott ruha, a nyári kalap télen, meg az apró adósságok a házmesternél... Ah, egy évig, félévig, mit bánom én meddig, de élni akarok ebben a fényben, azután - veszsze! De csak akkor!

- Egy váltóügynök vacca a vágyaid netovábbja? - szólt hozzá Émile, ki meghallotta szavait. - Ugyan menj, hamarosan megünnád te ezt a dicsőséget, mihelyt belátnád, hogy meggátol felsőbb emberré lenned. Habozott-e valaha művész, mikor a gazdagság szegénysége meg a szegénység gazdagsága között kellett választania? Hát nem kell-e nekünk a küzdelem,

nekünk, kik különbek vagyunk a többiekénél? Azért hát csak készítsd elő a gyomrodat, - folytatta hőstenori mozdulattal a tőkepénzes nagyszerű szentek-szentjére, szivetderítően dus éttermére mutatva. - Hidd el nekem, ez az ember csak miérettünk fáradozott, míg pénzét összeharácsolta. A természettudósok kifeledtek a szivacsok rendjéből egy fajt, amelyből különös gyönyörűséggel facsar levét az ember, mielőtt a mohó örökösök nekiesnének. Nem találsz stilszerűnek a falburkolat domborműveit? Meg a csillárokat, a képeket? Micsoda fényűzés! És ha hitelt érdemelnék az irigyek, a más multját firtatók, hát ez az ember a Forradalom alatt megölt egy németet, meg még másokat is, akik, úgy mondják, legjobb barátja s ennek anyja lett volna. El tudod képzelni, hogy ekkora bűnök fogamzóttak meg annak az érdemes Taillefernek a lécszög sörtéi alatt? Olyan jó képe van. Nézd csak, hogyan csillog-villog az ezüstnemű. Vajjon minden villanása egy-egy villogó tör neki?... Ej no, higgye a tatár! Ha igaz, amit rebesgetnek, akkor most itten harminc derék, tehetséges ember készül meginni egy egész család véréért s megenni a beleit... és mi, mi ketten, a jámbor, lelkes fickók, bűnrészesekké leszünk a gonosztettben! Kedvem volna vallatóra fogni ezt a pénzes zsákot, hogy ha van benne egy szemernyi tisztesség...

- Ne még! - kiáltott föl Raphael, - majd ha már elázott; majd ha már megebédeltünk.

XII.

A két barát nevetve ült asztal mellé. Elsőben is, szónál gyorsabb tekintettel, minden vendég lerótt a csodálat adóját a pazarul terített asztal megpillantásakor, melynek terítője fehérebb volt a frissen esett hónál, s melyen szimmetrikusan elosztva díszeltek a pompás terítékek, apró, ropogós cipócskákkal övezetten. A metszett üvegüveg sokszorosán megtörve verte vissza az iris színeit, a csillárok kristálydísz százszorosra fokozta a ragyogást s az ezüst gyümölcstartók alá helyezett tálak étvágygerjesztően mosolyogtak a kíváncsiakra. Szó még csak elvétve hangzott. A szomszédok egymásra tekintettek. Madeirai járt körbe. Végre megjelent a dicső első fogás, mely becsületére vált volna a megboldogult Cambaceresnek is, és Brillat-Savarint egyenesen hozsannára készítette volna. A bordeauxi és bourgognei bort, a fehérét meg a pirosat, királyi bőséggel szolgálták föl. Az ünnepség első szakasza minden tekintetben hasonló volt valamely klasszikus tragédia expozíciójához. A második felvonás már kissé élénkebb volt.

Valamennyi vendég jócskán felhörpintett, váltakozva kóstolgtatván ezt vagy amazt a termést, úgy hogy mikor a nagyszerű első fogás maradványait kihordták, viharos vitázó kedvvel eredt meg a társalgás. A halovány orcák kigyurtak, néhány orron fölpiroslott a borvirág s minden szem fölragyogott. A részegség e hajnalán még a vita hevében sem lépték át az illendőség korlátait; de tréfa, ötlet bőven lebbent el minden ajakról. Nagyszerűen azután föl-fölütögette a rágalom is kicsiny kigyófejét s fülbemászó fuvolahangon szólalt meg. Egy-két alamuszi nem győzte füleit hegyezni s mindig résen volt, hogy semmit el ne szalaszson. A második fogás már ugyancsak nekihevülve találta valamennyit. Mindenki evett beszédközben, beszélt evésközben s észre sem vette, hogy egyre töltöget. A példa ragadós s mindenki pityókós volt már. Taillefer egyre noszogatta vendégeit s fölrakatta a rettentő rajnait, a tüzes tokajit s a tüstént fejbeszálló nehéz óborokat. A türelmetlenül várt, de végre nagy bőséggel omló champagnei tüztől felkorbácsolt vérrel azután vége-hossza nem volt az okoskodásoknak, melyekre egy lélek sem figyelt, a hosszú históriáknak, melyeknek nem akadt hallgatójuk és az unos-untalan föltett kérdéseknek, melyek még századszorra is válasz nélkül maradtak.

Száz hangnak e zürzavaros össze-visszaságából csak magának az orgiának bontakozott ki hatalmas szava, egyre erősbulve, mint Rossini crescendói. Azután a nagyképű, hivalkodó és

kihívó pohárköszöntőkre került a sor. Mintha mindenkinek két hangja lett volna. Megegett, hogy valamennyi vendég egyszerre beszélt. A lakájok röhögtek. E zenebonás össze-visszaságban kétes élű paradoxonok, esetlenül burkolt igazságok puffantak össze rikoltásokkal, nagyhangú szavakkal, tréfával, handabandával, mint csatamezőn a golyók, bombák és kartácslővédek. Bármely filozófust vagy politikust megkaptak volna a gondolatok furcsaságánál, a fölfogás sajátosságánál fogva. Mindez könyvvé vagy képpé válhatott volna egyaránt. A filozófiák, a vallások, a minden földterületen olyannyira más és más erkölcsök, a kormányformák, szóval az emberi elme minden nagyszerű megnyilatkozása mintha valami roppant kasza suhintása alá került volna, mely nagyságában vetélkedhetett volna az Időével, s melyről bajos lett volna meghatározni, hogy a mámorossá lett Bölcsesség vagy a bölcsésé lett Mámor vág-e bele oly hatalmas rendeket.

Mintha vihar korbácsolta volna föl e szellemeket, a partját ostromló tengerhez hasonlóan, kikezdtek minden törvényt, mely határt szabott a civilizáció haladásának, tudtukon kívül Isten akaratát töltvén be vele, ki jót, rosszat egyaránt megtűr a természetben, de örökös küzdelmük titkát megőrzi. Ez az egész dühös és mégis mókáskedvű csatározás beillett volna az elmék boszorkányszombatának. A Forradalom e gyermekeinek szomorú tréfái és a csecsemő Gargantuát felköszöntő vidám borisszák között egész mélységében tárult föl az az örvény, mely a XIX. századot a XVI. századtól elválasztja. Amaz nevetve készült rombolásra, a miénk romokon kacag.

- Hogy hívják azt a fiatalembert ott az asztalvégen? - kérdezte a jegyző, Raphaelre mutatva. - Mintha Valentinnek hallottam volna nevezni.

- Mit kotyog itt csak úgy per Valentin? - förmedt rá nagyot kacagva Émile. - Raphael de Valentin, kérem szívesen! A cimerünk sik mezőben ezüstkoronás aranyas, csőrrel, karmokkal s ezzel a jelígyével: »Non cecidit animus!« Nem vagyunk ám mi holmi zabigyerek, hanem igenis egyenes leszármazottja Valens császárnak, a Valentinois-k törzsökéből, s megalapítója a franciaországi Valence és a spanyolországbeli Valencia városának, egyébiránt pedig törvényes örököse a török birodalomnak. Hogy meghagyjuk trónján szegény Mahmudot, az pusztá irgalom, azaz hogy fölöttébb való szükölködésünk pénzben és katonákban.

Villájával még koronát is kanyarított a levegőben Raphael feje körül. A jegyző föleszmélt egy pillanatra s újra pohár után nyulva, ékesenszóló mozdulattal igyekezett kifejezni, hogy kiváló ügyfelének még ő sem tudná visszaszerezni Valence-t, Valencia-t, Konstantinápolyt, Mahmudot, Valens császárt meg a Valentinois-familiát.

- Nem valami csufolkodó hatalom intelme volt-e, mikor Babylon, Tyros, Carthago meg Velence, mint megannyi hangyaboly az óriás lába nyomán, semmivé lett? - mondta Claude Vignon, afféle megvásárolt rabszolga, ki tíz soujával mérte a Bossuet-ből lopott sorokat.

- Lehet, hogy Mózes, Sylla, XI. Lajos, Richelieu, Robespierre és Napoleon egy és ugyanaz az ember volt, s úgy vonult végig a civilizáción, mint üstökös az égen, - válaszolt neki valamelyik.

- Mire való a Gondviselés utjait fürkészní? - szólalt meg Canalis, a balladagyártó.

- Na, itt volnánk már a Gondviselésnél! - kiáltott fel a *dorong*. - Ennél tágabb fogalom nincs a földkerekségen.

- XIV. Lajos több embert veszejtett el, míg Maintenon asszonyság vízvezetékét megásatta, mint a Convention, hogy igazságosan vettessék ki az adó, egység legyen a törvényben, nemzetibb alapokra fektesse Franciaországot és hogy egyenlően osztassanak föl az örökségek, - mondotta Massol, egy fiatal ember, ki nevének egy betűnyi hijja miatt lett republikánussá.

- Mondja csak, uram, - fordult felé Moreau (de l'Oise), jókora földbirtok ura, - ön, akinek vér és bor ugyszólván egyre megy, meghagyná-e mindenikünk vállán a fejét?
- Már aszerint, amint! A társadalmi rend principiumai nem érnek föl némi áldozattal?
- Bixiou, hé, - bökte meg szomszédját az egyik fiatalember, - ez a republikánus micsoda itten, azt állítja, hogy Moreau fejének veszte áldozat volna!
- Emberek, események, mind csak semmiség; - folytatta elméletét gyakori csuklások közepe a republikánus, - a politikában és filozófiában csupán principiumok és eszmék vannak.
- Szörnyőség! És ön nem habozna megölni barátait egy *ha-ért*?...
- Ejh, uram, az az igazán dibdáb ember, akinek lelkipurdalásai vannak, mert van némi fogalma az erényről. Nagy Péter, Alba herceg azonban rendszerek voltak, a kalóz Monbard pedig szervezet.
- De nem szabadíthatja-e meg magát a társadalom az ön rendszereitől, szervezeteitől? - kérdezte Canalis.
- Miért ne!
- Ejh, torkig vagyok már a maguk köztársaságával; az ember még csak egy kappant se szeletelhet föl nyugodtan, anélkül, hogy bele ne botlanék az agrárius törvénybe.
- Nagyszerűek a principiumaid, szarvasgombával töltött Brutus-fiókám, te! Hanem azért nagyon hasonlítasz az inasomhoz, akinek úgy belekámpult már a feje a tulajdonjogba, hogy ha egyszer véletlenül rábiznám a ruháim kikefélését, hát akkor pucéron járhatnék.
- Ostobák vagytok! Fogpiszkálókkal akartok tisztára söpörni egy nemzetet, - replikázott a republikánus. - Szerintetek az igazságszolgáltatás még veszedelmesebb, mint a banditák.
- Eh! eh! - köhécselte Desroches, az ügyvivő.
- Ugyan hagyjátok már abba azt az unalmas politizálást! - mondta Cardot, a jegyző. - Elég legyen már. Nincsen az a tudomány, meg az az erény, amelyik felérne csak egy cseppecske vérrel is. Ha végeladást rendezünk az erényből, ugy vélem, hamarosan csödbe kerülünk vele.
- Mindenesetre jobban jártunk volna, ha valami gonoszságon mulatunk, mint ha civódunk a jóért. Részemről szívesen odaadnék minden beszédet, ami negyven év óta elhangzott a szószékről: egy pizstrángért, Perrault-nak egy meséjéért vagy Charlet-nek egy vázlatáért.
- És igaza is volna!... Legyen szives, adja csak errébb a spárgát!... Mert utóvégre is, a szabadság anarchiát szül, az anarchia despotizmusra vezet, s a despotizmus ismét csak a szabadság útja. Milliók estek áldozatul, anélkül, hogy e rendszerek bármelyikét is diadalra tudták volna vinni. Nem ez-e hát az a circulus vitiosus, amelyben az erkölcsi világ forog? Mikor az ember szentül meg van győződve, hogy tökéletesebbé lett, tulajdonképpen csak a dolgok rendjét változtatta meg.
- Akkor hát engedjék meg, uraim, - kiáltott fel Cursy, a vaudevillista, - hogy poharamat X. Károly, a szabadság atyjának egészségére üritsem!
- Miért ne? - mondta Émile. - Mikor despotizmus uralkodik a törvényekben, akkor az erkölcsökben van a szabadság és *vice versa*.
- Igyunk hát az oktondi hatalom jóvoltáért, mely nekünk akkora hatalmat ad az oktondiak felett! - mondta a bankár.
- Napoleon legalább dicsőséget hagyott ránk! - szólalt meg egy tengerésztiszt, ki soha életében nem járt Bresten tul.

- Ah, a dicsőség szomoru portéka. Nagyon drága, s bajos megőrizni. Vajjon nem csupán a nagy emberek önzésén mulik-e, mint a boldogság az ostobákén?
- Mily boldog lehet ön...
- Bizonyára valami gyöngé legény volt, aki a határmegyét kitalálta, mert a társadalom csak ezeknek veszi hasznát. A szellemi világ két sarkpontján, a vadember és a gondolkozó egyaránt iszonyodik a birtokjogtól.
- Szép! - kiáltott fel Cardot. - Ha nem volna birtokjog, hogyan csinálnánk az aktáinkat?
- Nagyszerűen fantasztikus borsószemek!
- És a papot másnap halva találták ágyában...
- Ki beszél itt halálról?... Ne tréfáljon!... Nagybátyám van.
- Kétségkívül iszonyúan aggódik, hogy elvesztheti?
- Már hogy lehet ilyesmit kérdezni?
- Hallgassanak rám, uraim!... Módszerem nagybátyák irtására. Csend! (*Halljuk! Halljuk!*) Mindenekelőtt ajánlatos, hogy nagybátyjuk pohos legyen és kövér; úgy hetvenes körülbelül, ezek a legjobbak. (*Szenzáció.*) Valami ürügy alatt etessenek meg vele jó adag kövér máj-pástétomot.
- Csakhogy az én nagybátyám szikár, csontos ember, fukar és mértékletes.
- Az efféle bácsik már egyenesen szörnyetegek, akik visszaélnék az étellel.
- Azután, - folytatta a módszeres férfiú, - emésztése folyamán tudassák vele, hogy bankárja csődöt mondott.
- S ha kibírja?
- Akkor már csak valami szép leány segít.
- De ha már?... - jegyezte meg a másik tagadó kézmozdulattal.
- Akkor az egyáltalán nem nagybácsi... A nagybácsinak legjellemzőbb tulajdonsága, hogy kikapós.
- Malibran már veszteni kezdi hangját.
- Nem!
- De igen!
- Ó! ó! Igen és nem! Nem ez a két szó-e minden vallási, politikai meg irodalmi értekezés története? Az ember bohóc, aki örvény földött táncol.
- Ha jól értem, ostoba vagyok.
- Ellenkezőleg, inkább azért, mert nem értette jól.
- A tanultság, megesisz bele! Heineffettermach uraság összehord egy milliárd nyomtatott kötetet, de egy emberélet nem elegendő, hogy százötvenezeret el lehessen olvasni. Hát fejtsék ki, kérem, mit jelent tulajdonképpen az a szó, hogy tanultság? Vannak, akiknél ez egyértelmű azzal, hogy meg tudják mondani Nagy Sándor lovának a nevét, tudják, hogy miféle dogg volt az a Berecillo, kik voltak Izé és Hogyishivják urak, de fogalmuk sincsen arról, kinek köszönhetjük a fametszést, a porcellánt. Vannak, akiknél a tanultság egyértelmű valamely végrendelet ügyes elsikkasztásával, úgy hogy tisztelt, becsült életet biztosítson nekik, ahelyett,

hogy ismételten óratolvajlásan kaptva, az öt sulyosbitó körülmény tekintetbevételével gazul, becstelenül haljanak meg a Grève-téren.

- Nathan megmarad?

- Ah, a munkatársai egy szálíg szellemes fickók.

- És Canalis?

- Az egyszerűen nagy ember, jobb róla nem is beszélni.

- Részegek vagytok!

- Az alkotmányosságának közvetlen következtése a szellemi világ ellaposodása. A megveszedett önzés, ez a mi járványos lépfenénk, megemészt mindent, ami művészet, tudomány vagy emlék. A ti háromezred polgártok ott azokban a padokban, egyében sem törli a fejét, mint hogy nyárfákat ültessen. A despotizmus törvénytelenül nagy dolgokat művel, a szabadságnak meg kisebb gondja is nagyobb annál, mint hogy törvényesen csak valamirevaló dolgot is műveljen.

- A ti kölcsönös oktatástok száz sous tallérokat ver emberi husból, - vágott közbe egy abszolutista. - Az egyéniségek eltűnnek, mihelyt egyenlő oktatással nivellálunk valamely népet.

- Mégis, mi hát a társadalom célja, ha nem az, hogy jólétet biztosítson valamennyi tagjának? - kérdezte a saint-simonista.

- Volna csak ötvenezer livre évi járadéka, ennyit se törődne a néppel! Elfogta a nagy ember-szeretet? Menjen Madagaszkárba, Van ott egy nép, amely még vadonatujonnan saintsimonizálható, osztályozható, befőttes üvegekbe rakható. Itt azonban mindenkinek megvan a maga sejtje, mint szögnek lyuka a falban. A házmesterek és a nyámándiak ostobák maradnak, semmi szükségük a Szent Atyák kollégiumára.

- Ön karlista!

- Miért ne lennék? Szeretem a despotizmust, mert bizonyos foku megvetést tanusít az egész emberi faj iránt. Nem gyűlölöm a királyokat. Olyan mulatságosak! Trónuson ülni egy szobában, harminc millió mértföldnyire a naptól; nem mulatságos ez?

- De összegezzük a civilizációnak e roppant folyamát, - mondta a tudós, ki az oda se fülelő szobrász épülésére nagy értekezésbe kezdett a társadalmak eredetéről és az ősi népekről. - Kezdetben az erő mindenekfölött materialisztikus, nyers, durva volt; csak később, a már nagyobb fokú tömörülésekor bomlasztották meg az őseredeti egységes hatalmat az uralkodó elemek. Így például a legrégebbi időkben a teokráciáé volt az erő; a pap kezében volt a pallos és a füstölő. Később megoszlott már a hatalom a főpap és a király között. Ma, a mi társadalmunkban, az emberi művelődésnek e magaslatán, a hatalom már annyifelé oszlott, hogy a másként és másként megnyilatkozó erőt hol iparnak, hol gondolatnak, hol pénznek vagy szónak nevezzük. A hatalom, nem lévén meg többé egységessége, társadalmi bomlás felé vezet, mit egyedül érdekek korlátoznak. Ezért ne támaszkodjunk többé sem a hitre, sem a materiális erőre, hanem az értelemre. Fölér-e a könyv a pallossal? Fölér-e a vita a cselekedettel? Ez a probléma.

- Az értelem mindent megölt! - fordult feléjük a karlista. - Ugyan hagyjátok, a korlátlan szabadság öngyilkosságra készítette a népeket, belecsömörlöttek a diadalukba, mint valami angol milliomos.

- Azt hiszed, újat mondtál vele? Ma nevetségessé teszték minden hatalmat, s ez nem kevésbé közönséges dolog, mint tagadni az Istent. Nincs hitetek többé. Olyan ez a század, mint valami

vén szultán, aki belefut a dinom-dánomba. Ott van a ti lord Byrontok; a költészet végső kétségbeesésében megénekelte a bűn szenvedelmét.

- Tudja-e, - válaszolta a már tökéletesen berugott Bianchó, - hogy egy szemernyivel több vagy kevesebb foszforon mulik, hogy lángész lesz-e valakiből vagy gonosztevő; épeszü ember-e, vagy hülye; erényes vagy vétkező?

- Hát szabad így beszélni az erényről? - kiáltott fel Cursy, - az erényről, minden szindarab tárgyáról, minden dráma tanulságáról, minden birói szék alapjáról?...

- Ej, hallgass, barom! A te erényed Achilles, a sarka nélkül, - mondta Bixiou.

- Igyunk!

- Fogadsz velem, hogy kortyantás nélkül megiszom egy egész palack champagneit?

- Nagy szellemedre vall! - dörmögte Bixiou.

- Eláztak, mint a kefekötők, - mondta egyik fiatal ember, ki nagykomolyan kínálgatta borral a mellényét.

- Igenis, a jelenlegi kormány valóságos művészettel tudja uralomra juttatni a közvéleményt.

- Mi? Közvélemény? Az a prostituáltak legalávalóbbja! Ha rátok, moralistákra meg politikusokra hallgatna az ember, kénytelen lenne törvényeitek alá hódoltatni a természet törvényeit, s a közvélemény alá a lelkiismeretet. Ejh, minden igaz, minden hamis! Ha pelyhes vánkosunkat a társadalomnak köszönhetjük, mindenesetre ő maga az, ki ellensúlyozza e jótéteményét a köszvénynyel, mint ahogyan az igazságszolgáltatás nagyszerűségét pörnyujtással mérsékli, s a kasmir-sálakat huruttal fizeteti meg.

- Szörnyeteg, - vágott Émile az embergyülölő szavába, - hogyan merészled a civilizációt ócsárolni most, mikor remek borok vannak körülötted, s a fulladásig potyázhatsz e remek fogásokból! Harapj bele ennek az aranyozott körmü, agancsu özbaknak a husába, de ne harapdald az anyádat...

- Hát az én hibám-e, hogy a katolicizmus már egy millió istent gyömöszölt az iszákjába, hogy minden köztársaság valami Napoleonba lyukad ki, hogy a királyság IV. Henrik meggyilkoltatása és XVI. Lajos elítéltetése közé esik és hogy a liberalizmusból La Fayette lett?

- Mellette voltál Juliusban?

- Nem.

- Akkor a te neved: hallgass, szkeptikus!

- A szkeptikusok a világ leglelkiismeretesebb emberei.

- Nincsen is lelkiismeretük.

- Dehogyan is nincsen; legalább is kettő.

- Uraim, felszámolást csinálni az éggel, ez volna csak a nagyszerű. Az ókor vallásai egyebek sem voltak a fizikai gyönyörűségek szerencsés magyarázatánál. Mi többre vittük; mi már a lelket, a reménységet fessegetjük; ez haladás.

- Ejh, cimborák, ugyan mit is várhatnátok ettől a századtól, mely nyakig belemászott a politikába? - szólalt meg Nathan. - Minő sorsra jutott a *Histoire du roi de Bohême et de ses sept châteaux*, ez az elragadó kis munka?

- Az? - kiáltott át az asztal tulsó végéről a dorong. - Hiszen az nem egyéb, mint vaktában előráncigált frázisok gyűjteménye, mintha csak a charentoni örültekháza számára irták volna!

- Ostoba!
  - Maga meg tökfilkó!
  - Ó! Ó!
  - Ah! ah!
  - Meg fognak verekedni.
  - Nem.
  - Holnap, tisztelt ur!
  - Tüstént, - válaszolt Nathan.
  - Ugy beszéltek, mint két brávó.
  - Magad is az vagy! - rivalt rá az izgága férfi.
  - Meg se tudnának állani a maguk lábán.
  - Talán bizony nem tartom magam egyenesen! - felelt a harcias Nathan, feltápáskodtában úgy ingadozva, mint valami papírsárkány.
- Tétova tekintete végigfutott az asztalon s mintha ez a nagy erőfeszítés végképp kimentette volna, visszarogyott székébe, a feje félrebillent és elbóbiskolt.
- Pompás kis tréfa lett volna, - sugta szomszédja fülébe a dorong, - ha megverekszem olyan munka miatt, amit nemcsak hogy nem olvastam, de még színét sem láttam soha.
  - Émile, vigyázz a ruhádra; szomszédod igen-igen halvány, - mondta Bixiou.
  - Kant? Ismét csak afféle lapda a gyöngék multságára! A materializmus meg a spiritualizmus igen alkalmas két rakéta, hogy ugyanazt a tollas lapdát verjék velük egymásnak a frakkos világbolondítók. Boldogok az együgyűek! Kinyitni vagy becsukni az ajtót nem ugyanazzal a mozdulattal jár-e? A tojás ered-e a tyukból vagy a tyuk a tojásból?... Adja csak errébb azt a kacsasültet!... Ez az egész tudomány.
  - Mamlasz! - förmedt rá a tudós. - Azt a kérdést, amit te feszegetsz, megoldották már: tettel.
  - Mennyiben?
  - Hogy nem a katedrát csinálták a filozófia kedvéért, hanem a filozófiát a katedráért? Tedd föl a pápaszemed és olvasd el a költségvetést.
  - Tolvajok!
  - Buták!
  - Csalók!
  - Lépremenők!
  - Hol egyebütt cserélődhetnének ki ekkora gyorsasággal a gondolatok, mint Párisban? - zengett e szóváltásba Bixiou baritonja.
  - Halljuk, Bixiou, ereszs meg holmi jóféle tréfát. De a javából!
  - Akarjátok, hogy bemutassam nektek a XIX. századot?
  - Halljuk!
  - Csönd!
  - Csönd legyen!

- Hangfogót a pofátokra!
- Elhallgatsz-e már, lotyka!
- Töltsetek bort a kölyökbe, hogy nyughasson már!
- Egészségedre Bixiou!

A művész állig begombolkozott, fölhuzta sárga keztyűit s torzképet vágva, nagyokat bandzsalitva, a *Revue des Deux-Mondes*-t kezdte volna parodizálni, de egyetlen szavát se lehetett hallani a nagy zsibongásban. Így hát, ha nem is mutatta be a századot, a *Revue*-t kitünően képviselte, nem hallván még a maga szavát sem.

A csemege már előttük állott. Thomire műhelyéből kikerült hatalmas aranyozott bronzgyümölcstartó pompázott az asztalon. Hires művész munkája, kit eszményi szépségű figuráinak formai tökéletessége tett Európaszerte nevezetessé. Karcsu alakok tartották rajta garmadában a bokrával fölrakott szamócát, ananászt, friss datolyát, sárgaszemű szőlőt, hamvas őszibarackot, Sétubalból gyorshajón hozatott narancsot, gránátalmát, Kina gyümölcsseit, a fényűző inyencség mindennemű rendkívüliségeit, a cukrászmesterség csodáit, válogatott nyalánkságokat s minden egyéb kívánatos csemegét. E gasztronómiai kép színeit még emelték a porcellán ragyogása, a csillogó aransávok s a metszett poharak kristálylapocskái. Poussin tájképeinek e sèvres-i másolatain oly könnyed gomolyokban torlódott fel a fehér hab, mint oceán vizén a tajtékzó fodrok rojtos taraja. Holmi német fejedelem birodalma aligha ért volna föl e hivalkodó gazdagsággal. Az ezüst, gyöngyház, arany és kristálynemű pazar bőséggel került uj változatokban az asztalra; hanem a lázas bőbeszédűségnek eredt vendégsereg elkáprázott szeme már alig-alig tudott gyönyörködni e napkeleti mesébe illő látványosságban. A csemegével fölszolgált borok illatával, tüzével, csodás zamatával, mámorító gőzével együtt járt az a bizonyos intellektuális délibáblátás, mely láthatatlan, de hatalmas szálaival guzba köti a lábat, s megbénítja a kart. A gyümölcsgulák megfogytak, a hangok rikoltóbbakká lettek, a zenebona nőttön-nőtt. Értelmes beszédről már alig volt szó. Megkezdődött a poharak falhozteremtése s egy-egy vad kacagás úgy pörgött végig a termen, mint az elszabadult orsó. Cursy fölkapott egy kürtöt s riadót fujt vele. Olyan volt az, mint az ördög jeladása. Az egész részeg banda elkezdett üvölteni, bögni, füttyülni, kornyikálni, rikongatni, ordítani és morogni. Mosolyogni való furcsaság volt azután e természeténél fogva vidám népséget elnézdegélni, amint egyszerre úgy elkomorul, mint valami Crébillon-regény a végén, vagy olyan álmodozóvá lesz, mint a kocsikázó tengerészek. Magukra sokat tartó emberek kifecsegték titkaikat a kíváncsiaknak, kik nem is hederítettek már a szóra. A melancholikusok arcán olyanféle mosolygás ült, mint a táncosnőkén, mikor tullestek már a pirouette-en. Claude Vignon úgy ingott-lengett jobbra-balra, mint medve a ketrecében. A testi-lelki jóbarátok egymásnak estek. Az állatokkal való hasonlóság, mely rá van írva az emberi ábrázatra, nem hiába bizonyitgatták oly érdekesen a fiziológusok, jelentkezni kezdett már gesztusaikban, testük tartásában is. Készen kínálkozó könyv lett volna valami Bichat szemében, ha ugyan megőrizhette józanságát e helyen. A házigazda, tisztában lévén kótyagos állapotával, nem mert elmozdulni, csak úgy ültéből helyeselte biccentgetésekkel, bólogatásokkal vendégeinek furcsa mókáit s igyekezett vendéglátó mivoltához illő figyelmes, szives képet ölteni. Széles, nekivörösödött, szederjesbe játszó, szinte violaszínűvé vált ábrázatával igyekezett valamiképpen ő is részt venni az egyetemes felfordulásban, de minden erőlködése mellett sem vitte többre valami dülöngő, kajlán ingó-lengő briggel való hasonlatosságánál.

- Meggyilkolta őket? - kérdezte tőle Émile.
- A juliusi forradalom kedvéért el fogják törölni a halálbüntetést, - válaszolt Taillefer, ki furfangos, de egyuttal bárgyu arckifejezéssel rándította feljebb a szemöldökét.
- Nem látja viszont őket néha álmában? - szorongatta most Raphael is.

- Elévült! - mondta az aranyban duskáló gyilkos.

- És ennek a sirkövére, - kiáltott föl maró gunynyal Émile, - a temetési vállalkozó rá fogja vésetni: *Elhaladók, ejtsetek egy könnyet az ő emlékezetére!*... Szivesörömet nyomnék a markába száz sout annak a matematikusnak, - folytatta, - ki algebrai egyenlettel tudná bebizonyítani előttem, hogy van pokol.

Pénzdarabot hajított föl a levegőbe.

- Fej vagy irás!

- Ne nézz oda! - mondta Raphael, a pénzre tenyerelve. - Ki tudja? A véletlen olyan furcsa néha!

- Fájdalom, - szólalt meg újra Émile bohókásan szomorú képpel, - végképp nem tudom már, hol vessem meg a lábamat a hitetlenek geometriája és a pápa *Pater noster*-e között. Bánja a csuda! Igyunk! *Igyál!*... úgy vélem, ez az isteni butykos orákulum és ez vezet Pantagruel okoskodásához.

- A *Pater noster* az, - válaszolta Raphael, - aminek művészetünket, emlékeinket, még talán tudományunkat is köszönhetjük. S ami a legfőbb, neki köszönhetjük még modern kormányformáinkat is, melyekben hatalmas, televény társadalmat csodálatosképpen ötszáz elme képvisel, melyekben egymás ellen törő erők sekélyesednek el, minden hatalmat a CIVILIZÁCIÓRA, e gigászi királynőre ruháztán, ki örökébe lépett a KIRÁLY-nak, ez ósdi, szörnyűséges figurának, mit az ember hamis bálványként állított maga és az ég közé. Ennyi végbement munka láttára az ateizmus pusztá vázzá zsugorodik, melynek nemzőképessége nincsen. Na, mit szólsz hozzá?

- Arra a vérözönre gondolok, mely a katolicizmus nyomán áradt, - mondta hidegen Émile. - Az ereinkre, a szívünkre támadt, hogy torzképben majmolja a diluviumot. Sebaj! Azért minden gondolkozó embernek Krisztus zászlaja alá kell állania. Egyedül ő szentesítette a lélek győzelmét az anyagon, egyedül ő világosított meg bennünket, mi is légyen ez átmeneti világ, mely Istentől elválaszt.

- Te hiszel? - kapott szaván Raphael, az ittas ember kifejezhetetlen mosolyával rámeredve. - Akkor hát, nehogy elvétsük a dolgot, ürítsünk poharat: *Diis ignotis!*

És kiűritették a tudomány, a maró guny, az illat, a költészet és a hitetlenség kelyhét.

- Sziveskedjenek, uraim, átfáradni a szalónba, kávéra, - hangzott az udvarmester szava.

XIII.

Ekkor már csaknem valamennyien ott botorkáltak ama gyönyörűséges limbus kebelében, hol a lélek fényessége elhalványul, hol a test, megszabadulva zsarnokától, beleveti magát a zabolátlanság tomboló örömeibe.

Egyesek, a mámor tetőpontjára jutva, mogorván meredtek maguk elé s kinos erőlködéssel igyekeztek összekuszált gondolataikat rendbehozni; mások, teljesen elernyedve a tulterhelt gyomor emésztő munkájában, moccanni sem tudtak már. Tántorithatatlan szónokok még mindig nekibuzdultak valami terjengős áradozásnak, de fogalmuk sem volt róla, hova is szeretnének tulajdonképpen kilyukadni. Néhány vissza-visszatérő ötlet úgy hangzott el, mint valami automata szava, melylyel elhiteti velünk, hogy életet él, bár lélek nélkül valót. A csönd és a tombolás bizarul váltakoztak. Hanem azért, a gazdáé hijján, mégis csak fölserkentette

őket a szolgának új gyönyörökre hívó szava. Felcíhelődtek s egymást noszogatva, támogatva, cipelve, megindultak az ajtó felé. A küszöbön megbüvölten állott meg az egész csapat egy pillanatra.

Az ünnepség nagyszerű gyönyöröségei elfakultak a mellett a csiklandós látványosság mellett, ami most a vendéglátó gazda jóvoltából legmohóbb éržekeik elébe tárult. Az aranycsillár tündöklő lángocskái alatt, arany- és ezüstneművel dusan megrakott asztal körül nőket pillantottak meg, megannyi gyémántként csillogó szemmel feléjük mosolyogni. Pazar volt öltözetük, de még pazarabbak voltak maguk e káprázatos szépségek, melyek mellett eltörpült az egész palota minden csodás ékessége. Szenvedélytől égő, megbüvölő tekintetű szemükben talán még nagyobb volt a ragyogás, mint a csillárnak e fényzuhatagában, mely tündöklőbbé tette a kárpit selymes fényét, fehérebbé a márványholmit, plasztikusabbá a finom bronzfigurákat. Szívet gyönyörködtető volt látni e gondosan ékitett fejcskéket, kecses mozdulatokat, a női bájnak ez egymástól merőben különböző változatait. Rubinnal, zafírral, korállal teletüzdelt virágbokréta; fekete nyakék hófehér nyakon; lenge övecske, mely úgy libeggetlebegett ide oda, mint a világító torony lángja, - hetyke turbánkák, szerényen kihívó tunikákkal váltakozva a sorban.

Minden szem talált valami kívánatot, minden szeszély valami kedvére valót e szerályban. Csábitóan kacér mozdulataival az egyik táncosnő olyan volt, mintha leplezetlenül állott volna ott hullámos redőket vető kasmir köntösében. Emitt áttetsző gaze-szövet, amott színjátzó selyem burkolta vagy inkább emelte rejtett tökéletességeiket. A karcsu, piciny bokák szerelemről csevegtek, a majd kicsattanó piros ajkak hallgattak. Mint megannyi tünemény, mit egyetlen lehellet elsodorhat, tünedeztek föl a csoportban harmatgyöngye szemérmes leánykák, az ártatlanság malasztjától hamvasarcu álszüzek. Majd a büszke, közömbös tekintetű arisztokratikus szépségek bontakoztak ki karcsu, nyulánk termetükkel, halovány orcáikkal, fejcskéiket lehajtva, mintha csak királyi közbenjárással volnának hajlandók magukat eladni. Az a fehér, szüizes arcú angol leány, ki mintha Ossián fellegeiből szállott volna alá, olyan volt, mint a buskomorság angyala, vagy a bűn elől menekvő megtestesült lelkiismeret. Nem hiányzott e veszedelmes gyülekezetből a párisi nő sem, kinek minden szépsége csak az a kifejezhetetlen báj, mely kisugárzik az öltözékéből, a szellemességéből, mindenható gyengességéből; aki hajlik is, meg merev is; szirén szív nélkül, szenvedélyesség nélkül, de aki mesterkedve föl tudja szítani a szenvedély minden nemét, színlelni a saját szíve hevesebb dobogását. Ott tündökölt még néhány látszatra nyugodt, de a gyönyört fenéig élvezni tudó olasz szépség is, pompásan megtermett, telt formájú normann, s feketefürtű, mandulametszésű délvidéki nőekkel elegyesen. Mintha Lebel szavára Versailles szépségeinek törvetésre jól fölkészült színe-virága gyűlt volna egybe. Vagy mintha keleti rabnők sereglettek volna össze, hogy hajnalhasadtakor tovább induljanak a rabszolgakufár parancsára. Szavuk-elakadtan, szégyenlősen sűrögtek-forogtak az asztal körül, mint nyüzsgő méhikék raja a kaptár belsejében. Ez a szégyenkező megzavarodottság, így, méltatlankodással és kacérkodással elegyesen, egyaránt vallhatott kiszámított megejtésre, vagy önkénytelen szemérmességre. Talán valami olyan érzés készítette őket az erény köpenyébe burkolózniuk, amit nő sohasem nyilvánít a maga teljes valóságában, ezzel igyekeztén több bájta és vonzóerőt kölcsönözni a vétkezés gyönyörőségének. Ugy látszott, hogy a vén Taillefer összeesküvése könnyen kudarcot vallhat. E zabolátlan embereket egyszeriben leigázta a nő felséges hatalma, melylyel oly szívesen él. A bámulat moraja úgy futott végig a belépőkön, mint valami lágyszavu muzsika. A szerelem nem egy uton vágatott a mámorral; ahelyett, hogy a szenvedély vihara sodorta volna magával a jeles Taillefer vendégeit, inkább valami csodálatos gyöngeség lepte meg, s átadták magukat az elragadtatás kéjes gyönyörének. A bennük lakozó s minden érzésük fölibe kerekedni tudó költőiség szavára ez a művésznépség mindenekelőtt e válogatott szépségek elemzésébe merült.

Valószínűleg a champagnei szénsava szállt a fejébe annak a filozófusnak, aki megpillantásukkor megborzongott, mikor elgondolta, mennyi kárhozatt fakadt e nők lábnyomán, kik valamikor talán méltók lehettek a legtisztább hódolatra. Bizonyára mindeniküknek lehetett valami elmondanivaló véres drámája. Talán egy szálíg mindenik pokoli kinoktat tudott föl-idézni, s hitevesztett férfiakat, esküszegést, nyomorral megfizetett gyönyörüségeket vonszolt maga után, árnyéka gyanánt. A férfiak udvariasan közeledtek feléjük és a jellemek különbözőségei szerint kialakuló társalgás itt is, ott is megindult. Csoportokba verődtek össze. Mintha a legjava társaság szalónjában fiatal leányok és asszonykák szolgáltak volna az emésztés nehézségeivel küzdő inyenceknek azzal az enyhüléssel, amelylyel ilyen állapotban a kávé, a likőrök és a cukorkák kínálkoznak. Nemsokára azonban föl-fölcsendült egy-egy kacagás, a zsiabongás nőttön-nőtt s a nyelvek jobban nekieredtek. Az orgia, mely pillanatokra alábbhagyott, kitörőfélben volt újra. Ez el-elhalkuló, majd fölzugó zsongásnak volt valami távoli hasonlatossága Beethoven szimfóniáival.

Alig foglalt helyet a puha pamlagon, a két jóbarát észrevette, hogy deli magatartásu, megkapóan arányos testalkatu leány közeledik, eléggé szabálytalan, de nagyon kifejező, szinte parancsoló kifejezést öltött arccal, mely éppen ez ellentétességnél fogva volt annyira megragadó. Tömött csigákban dusan omló fekete haja mintha meg-megbomlott volna már a csókos csaták tüzében. És csábitóan ingerlő volt a gyönyörű váll, amelyre megbomlott fürtei omlottak. Mélységesen sötét függönyök burkolták el félig a felségesen szép nyakát, melyen itt-ott csillant föl csupán a fény, gyönyörűen finom körvonalait a sötét háttérből kiemelve. Fehér, hamvas bőrén lágyan futott végig valami halovány meleg tónusu rózsaszín zománc. Hosszu pillákkal árnyalt szeme merészen szórta szerelemre hívó tüzes sugarait. Félig nyílt, duzzadt, piros ajka csókra csalogatott. Egészben véve erőtől duzzadó testének megvolt a maga nőiesen puha rugalmassága. Hatalmasan kifejtett keble s karjai emlékeztettek Carrache gyönyörű figuráira. Könnyedsége, hajlékonysága emlékeztetett a párdúcéra, s a tökéletes formái mögött duzzadozó erő lázas, emésztő gyönyörüséget ígért. Bár pajzánság csillant föl mosolyában, volt a szemében, volt a tekintetében valami meghökkentő. Mint a démonmegszállotta jósnők, ő is inkább megdöbbsentett, mint tetszett. Tömegesen, vagy villámszerűen gyors föllobogással, átfutott már e kifejező arcon minden indulat. Valami gyönyörökben elfásult embert talán meg tudott volna büvölni, de holmi zsengebb legényke visszariadt volna tőle. Olyan volt, mint valami görög templom ormáról alázuhant hatalmas méretű szobor, mely távolról szemlélve nagyszerű, de közvetlen közletről iromba kissé. Megdöbbsentő szépsége azért még mindig elég hatalmas volt ahhoz, hogy felcsigázza a tehetetlenek elernyedtt érzékeit, hogy hangjával elbájolja még a süketet is, és életre keltse tekintetével a vázzá aszott aggasztánt. Émile shakespearei tragédiához hasonlította; e csodálatos valamihez, hol az öröm üvöltözik, hol még a szerelemben is valami vad féktelenség van, hol elbüvölő báj s izzó gyönyörűség váltakozik a haragos indulat véreskedvű tombolásaival. Majd szörnyeteghez, mely egyaránt tud marni és cirógatni, démonian kacagni, angyali könnyeket sirni, a nő minden varázsát éreztetni egyetlen ölelésben, kivéve az ábrándozó lélek sóhajtásait, meg a szüzi szemérmét, hogy egyszerre csak elordítsa magát, marcangolni kezdjen, s szétzuzza kedvesét a szerelmével egyetemben, míg önmagát is el nem pusztítja, mint a föltámadtt népek. Vörösbárony köntöse alól kikandikáló lába ügyet sem vetett rá, hogy a társnői hajából aláhullott virágokon tipor. A két jó barát előtt megállott, s kicsinylő mosolylyal tartott elibük valami ezüst tálcát, csészékkel. Fennen hordta a fejét; talán szépségére volt büszke, talán vétkes mivoltára. Meztelen fehér karja gyönyörűen bontakozott ki a bárony szövetéből. Ugy állott ottan, mint a gyönyörök királynője, mint a földi élvek megtestesülése; azoké az élveké, amelyek három nemzedék összeharácsolt kincsét emésztik föl, holttestek fölött fakadnak kacagásra, csufot üznek az ősapákkal, gyöngyöt olvasztanak, trónust hasogatnak, aggá vénítik az ifjut, megifjítják az aggot; azoké az élveké, amelyek csak a hatalomba belecsömörlött, gondolatokba belefáradtt óriásoknak valók, vagy azoknak, akiknek a hadviselés csak afféle játék.

- Hogy hívnak? - kérdezte tőle Raphael.

- Aquilina.

- Egyenesen a *Venise sauvée*-ből csöppentél ide, ugye? - fordult felé Émile.

- Igen, - válaszolt a leány. - Ugyanugy, amint a pápa új nevet választ magának, mikor az emberek fölibe kerül, magam is újat választottam, mikor fölibe kerültem minden asszonyoknak.

- S mintaképedhez hasonlóan neked is van afféle nemes és vitézlő összeesküvőd, aki imád és éretted halni kész?

- Volt, - hangzott a felelet. - Hanem a guillotine lett versenytársammá. Azért kell mindenkori valami vörös rongynak lennie rajtam. Emlékeztetőül, nehogy nagyon is mohón vessem magamat az örömök után.

- Ó, ha beleloalják a la rochellei négy ifju históriájába, vége-hossza nem lesz a beszédnek. Ugyan, hagyd el, Aquilina! Melyik asszonynak ne volna siratni való kedvese. Igaz, hogy nem mindeniknek volt akkora szerencséje, hogy vérpadon vesztette el. Hidd el, én is szívesebben látnám a magamét a Clamart árkában, mint más asszony ágyában!

E néhány szó édes zöngicséléssel hangzott el a legbájosabb, legtakarosabb, legártatlanabb kis teremtés ajakáról, mely tündéri varázsígére valaha megboszorkányozott tojáshegyéből kibujt. Nesztelen léptekkel lopakodott oda elragadó arcoskájával, törékeny természetével, le-lesütögetett ígéző kék szemével, üde, szabad homlokával. A forrása mellől elszabadult kis najád nem gyöngédebb, sem fehérebb, sem ártatlanabb, mint ez az alig tizenhat esztendősnak látszó leányka, aki mintha mitsem tudna még a rosszról, a szerelemről, az élet viharairól. Mintha templomból csöppent volna ide, hol buzgón könyörgött az angyalkákhoz, hogy jöjjenek érte mennél előbb. Csak Párisban fordulnak elő efféle angyalarcu teremtések, a réti margarétánál gyöngédebb, hamvasabb homlokuk mögött a legteljesebb romlottsággal, a legkörmönfontabb feslettséggel. Émile és Raphael, elámitva kezdetben a leány arcahamvára irt mennyei malasztól, elfogadták a kávé, amit az Aquilina tálcáján álló csészékbe töltött. Azután vizsgálgatni kezdték. És a két poéta szemében, gögös, szenvedélyes arckifejezésü hatalmas társnőjével összehasonlítva, ez a bűvös jelenség csakhamar átvedlett a megátalkodott és kegyetlenül buja feslettség megtestesülésévé, ki elég könnyelmű ahhoz, hogy bünt kövessen el és elég erős, hogy nevensen rajta. A szivtelen démonok fajtájából való, ki fogékony és dus lelkeket sujt olyan indulatokkal, amelyekre ő maga képtelen; kinek mindenkori van eladó szerelmes pillantása, áldozatát sirató könnye, s igaz gyönyörúsége az áldozat végrendeletének olvasásakor. Valami poéta megcsodálta volna Aquilinát, de mindenkit megriasztott volna a bűbajos Euphrasie. Az egyik a bűn lelke volt, a másik a lélek nélkül való bűn.

Émile megszólította.

- Szeretném tudni, vajjon gondolsz-e néha jövődre?

- Jövő? - válaszolt kacagva a leány. - Ugyan mit ért alatta? Miért törődném olyasvalamivel, ami még nincsen? Nem szoktam én sem előre tekintgetni, sem arra, ami már mögöttem van. Nem éppen elegendő-e, ha egyetlen nap foglalkoztat? Egyébiránt jól tudjuk, mi vár ránk a jövőben. A kórház.

- Hogyan lehetséges az, hogy magad előtt látva a kórházat, nem igyekszed kikerülni? - fordult felé Raphael.

- Mi van a kórházon olyan rémületes? - kérdezte a rettentő Aquilina. - Ha sem anyákká, sem hitvesekké nem lettünk, ugyan mire áhitoznánk akkor, mikor a vénség már fekete harisnyát huz a lábainkra, fölbarázdálja homlokunkat, mindent elhervaszt, ami asszonyi bennünk, s fényét veszi barátaink tekintetének? Nem láttok akkorra a mi hajdani ragyogásunkból a pusztá

pornál egyebet, mely lábon jár ugyan még, de szikkadt, kiaszott és málladozó már, s minden léptén úgy megzörren, mint az avar falevél. Rongygyá foszlanak legszebb öltönyeink, s az ámbra, mely felüditette valamikor a boudoirjaink levegőjét, halottszagot áraszt s tetemet juttat eszetekbe. S ha netalán mégis akad itt-ott egy-egy szív a sárban, csak megtiporjátok, s kitaposnátok belőle még az utolsó emlékét is. Nem tökéletesen egyre megy-e hát, hogy életünknek ama korszakában valamelyik fényes palotában a kutyákra viselünk gondot, vagy valamelyik kórházban a földhözragadt nyavalyásokat ápoljuk? Akkora különbség volna csakugyan vörös-kék kockás zsebkendőbe csavarni, vagy csipkével takargatni őszfürteinket; nyirfavessző-nyalábbal söpörni az utcát, vagy selyem uszálylyal a Tuileriák lépcsőjét; aranyos kandalló előtt üldögélni, vagy cserépfazék parazsa fölött melengetni a kezeinket; a Grève-tér látványosságait nézdegélni, vagy az Operáét?

- *Aquilina mia*, sohasem jártál kétségbeesésedben ily közel az igazsághoz, - fordult felé Euphrasie. - Igen, a kasmir, a velin, az illatszer, az arany, a selyem, a fényüzés, minden ragyogó, minden csillogó, minden tetszetős csak az ifjúságnak áll jól. Csupán az idő cáfolhat rá a mi hóbortjainkra; boldogságunkban már benne van a bünbocsánat. Nevettek azon, amit mondok; - fakadt ki hevesebben, haragos pillantást vetve a két jóbarátra, - de nincs-e igazam? Szivesebben halok bele a gyönyörbe, mint valami kórságba. Ennyit se törődöm az örökkévalósággal, s eszemágában sincs azon töprengeni, mi szándéka lehet Istennek az emberi nemmel! Adjatok milliókat és én milliókat fogok fölemészteni; még csak egy árva centime-ot sem fogok félretenni belőle a jövő esztendőre. Azért élni, hogy tessem és uralkodjam, - minden porcikám ezt vallja. A társadalom igazat ad nekem; vagy nem ad-e meg mindent gyönyörűségemre? Mivégre adja meg a jó Isten napról-napra azt a pénzt, amit estéről-estére elverek? Miért építtek ti kórházakat? Nem azért szabad a választásunk jó és rossz között, hogy azt válaszszuk, ami megtép s kedvünket szegi. Együgyü volnék, ha nem igyekezném élni világomat.

- És a többiek? - kérdezte Émile.

- A többiek? Az már az ő gondjuk. Könnyebben fakadok kacagásra az ő nyomoruságaik fölött, mint sirásra a magaméin. Óvakodom attól, hogy bárki emberfia csak egy rossz percet is szerezzen nekem.

- Mi bánatod volt, hogy így gondolkozol? - kérdezte Raphael.

- Hitvány örökség miatt hagytak a faképnél; engem! - mondta, igézően szép fejét kacérul hátraszegve. - Pedig éjt-napot egygyé téve dolgoztam a szeretőm betéví falatjáért! De ígérhet már füt-fát, én rajtam ugyan nem mosolyog többé senki. Azt akarom, hogy az életem a gyönyörűségek hosszú sorozata legyen.

- De nem a lélek mélyéről fakad-e a boldogság?

- Ejh, - válaszolt Aquilina, - hát azt semmibe sem veszed, hogy megbámulnak, ünnepelnek, hogy diadalt ülünk minden más nő felett, s még a legerényesebbeket is elhomályosítja szépségünk, gazdagságunk? Meg azután, hidd el, többet élünk mi egyetlen nap alatt, mint akármelyik jóra való polgárasszony tiz esztendőn keresztül. És ezzel meg van mondva minden.

- Nem utálatos-e az asszonyi állat egy szikra erényesség nélkül? - mondta Émile Raphaelnek.

Euphrasie vipera-pillantásokkal méregette végig őket, azután valami kifejezhetetlenül gunyos hangon vetette oda:

- Erény! Legyenek vele boldogok a rutak meg a puposak, nekik hagyjuk. Mivé is lennének, szegények, enélkül?

- Ugyan eredj már; jobb lesz, hogyha hallgatsz, - förmedt rá Émile. - Ne locsogj olyasmiről, amiről fogalmad sincsen.

- Már minthogy nekem nincsen róla fogalmam! - felelt Euphrasie. - Egész életre odavetni magát egy férfinak, akitől undorodik; gyermekeket nevelni, akik elhagyják, mihelyt fölcseperedtek; hálás köszönő szót rebegni nekik, mikor tört vernek a szivén keresztül; és betetőzésül, önmegtágadása jutalmául érezni a kísértés kinjait, mikor a csábító megjelenik, aki rossz hírét költi, ha ellenáll. Köszönöm, nem kérek belőle! Többet ér ez a szabadság; azt szeretem, akit megkívánok és meghalok fiatalon.

- Nem tartasz attól, hogy valamikor drágán fogod még ezt megfizetni?

- Ahelyett, hogy töprengésekkel zavarnám meg örömeimet, két részre osztom magát az életet; az első szaka, az ifjúságom, minden bizonynyal kellemes, a másik, a csak talán bekövetkező vénség pedig bánom is én miféle bus magambaszállásokkal lesz tele.

- Ez a leány sohasem szeretett, - mondta mélyen zengő hangján Aquilina. - Nem tett meg soha száz mérföldet csupán azért, hogy mohó gyönyörűséggel szívjon magába egyetlen pillantást, esetleg haragost, bosszankodót. Hajszálon sem függött az élete soha. Azt sem próbálta még, hogyan kell törcsapásokkal utat vágni egy sereg ember között, hogy az ura, a mindene, az istensége szabaddá legyen... Egy nyalka kis ezredes, ez volt az ő szerelme.

- Ej no, *la Rochelle*, - csillapítgatta Euphrasie, - a szerelem olyan, mint a szél, az ember sohasem tudja, honnan támad rá. Különben hidd el, hogy ha efféle jó barom szeretett volna téged is, iszonyodnál minden sziporkázó firkásztól.

- A büntetőtörvénykönyv szerint tilalmas dolog barmokkal szeretkezni, - vágta oda gunyos hangon Aquilina.

- Ugy véltem, elnézőbb vagy a katonákkal szemben.

- Mily boldogok ezek a lányok, - kiáltott fel Raphael, - hogy ily könnyű szerrel tudják sutba vetni a jobbik eszüket!

- Boldogok? - mondta megvetően, szánakozó és gyűlöletes tekintetet vetve mindkettejükre Aquilina. - Ó, mit tudjátok ti, mi az, gyönyörre kárhóztatva élni, halottal a szivünkben...

A szalónokon most végigsikló tekintet mintha csak előlegezett bepillantás lett volna Milton Pandemoniumába. A pucos kék lángjai pokolias szint kölcsönöztek azok arcának, akik még mindig győzték az ivást. Vad, tomboló kedvvel kerekedtek táncra, s egy-egy kacaj, egy-egy sikoltás úgy röppent el innen-onnan a tömegből, mint a tűzijáték robbanó rakétái. A boudoir meg a kisebbik szalón olyan volt, mint a holtakkal, haldoklókkal borított csatatér. Egyre tikkasztóbbá lett a bortól, gyönyörtől, beszédől forró levegő. Mámorral, szerelemmel, duhaj kedvvel telt meg minden szív, minden tekintet, az volt ráírva a terem minden zugára, azt fejezte ki az egész felfordulás, az hályogozott be minden szemet, mely csak részegítő pára-felhők kavargását látta a levegőben. Ugy nyüzsgött és kavargott minden, mint föllebbent por a napsugárban, hol szeszélyes formákat öltve, furcsábbnál-furcsább módon gabalyodik össze. Az egymásba fonódott alakok csoportjait itt-ott szinte el lehetett volna véteni a fehér márványokkal, e remekművű szobrokkal, melyek ékességüül szolgáltak a palotának. Ámbár a két jóbarát megőrzött még valamit a józanságából, afféle csalóka mécsvilágot gondolataik zavar-gó tömegében, már képtelen volt fölismerni, mi a valóság e bizarr fantazmagóriákban, mi a lehető e képtelen látványosságban, mely egyre jobban bágyadó szeme előtt folyik. Álmaink fojtó levegője, az a bizsergő érzés, mely vízióink alakjaival összeköt, az ólomlábu tüneményes gyorsaság, meg az álomlátás fonák jelenségei oly erővel nyugózték le mindkettejüket, hogy a tivornyának e színjátékát pusztá merő lidércnyomásnak vélték, hol nesztelenül folyik

minden és a sikoltásokat fül nem fogja föl. Ekkor lépett be a bizalmas komornyik s urát nagy ügygyel-bajjal az előszobába csalogatva, a fülébe sugta:

- Az egész szomszédság föl van háborodva a nagy zajongás miatt.

- Hintsenek szalmát a kapuik elé! - jelentette ki Taillefer.

XIV.

Raphael egyszerre, minden látszólagos ok nélkül, oly féktelen kacagásba tört ki, hogy a barátja számonkérte tőle e nyers örömkítőrés okát.

- Bajosan értenél meg engem, - válaszolta. - Mindenekelőtt tartoznám neked annak bevallásával, hogy a Quai Voltaire-en éppen akkor csiptetek nyakon, mikor a Szajna felé igyekeztem, hogy belevessem magam. Akkor természetesen kifurná az oldaladat a kíváncsiság, mi okom lehetett volna a meghalásra. Hát még ha azt is elmondanám, hogy szinte mesébe illő hirtelenséggel hogyan vonult el kicsiben előttem a materiális világ minden poétikus romja az emberi bölcsesség jelképes értelmezésében! Most egész intellektuális kincsesházunkból, amelyet fenekestül felforgattunk az imént, csak az a kis törmelék-valami maradt, ami e két asszonyhoz, a hóbort e két rikitő színü, furcsa képéhez tapad. Okosabb lennél-e, ha azt is elmondanám, hogy a mi emberekkel és dolgokkal való teljes nemtörődömségünk szolgált átmenetül e két életfelfogás homlokegyenest ellenkező képeihez? Ha nem rugtál volna be, talán filozófiai elmélkedést sejdítenél alatta.

- Ha nem kalimpálnál mind a két lábaddal ezen a szemrevaló Aquilinán, akinek a szuszogásában van valami, a jó ég tudja minő hasonlatosság a kitörni készülő zivatarral, magad is röstelkednél a részegséged miatt, meg hogy hetet-havat összehordasz, - dorgálgatta Émile, ki, anélkül, hogy tudna róla, maga is egyre ott biberészett a szép Euphrasie fürtei körül. - A te két életfelfogásod szépen elfér egy mondatban, s egyetlen gondolattá zsugorodik. Az egyszerű, szabályos élet valami oktondi bölcsességre lyukad ki, hol munkába igyekszünk fojtani intelligenciánkat; az absztrakciók világában vagy az erkölcsi világ mélységeiben töltött élet pedig valami hóbortos bölcsességre vezet. Egyszóval, rendre kiölni érzéseinket, hogy késő vénséget érjünk, vagy ifjan meghalni, elfogadván a szenvedélyek mártiriumát, erre vagyunk ítélve. És ez az ítélet megbír a vérmérsékletünkkel, amelylyel az tréfált meg oly kegyetlenül, akinek minden földi teremtmény mintaképét köszönhetjük.

- Ostoba! - szakította félbe Raphael. - Csak rajta, ezentul is ezzel a fukar rövidséggel, hadd fussa kötetekre! Ha szándékomban állott volna világosan megformulázni ezt a két gondolatot, azt mondtam volna, hogy az ember magamagát rontja az efféle elmeélesztésekkel és felüdül a tudatlanságban. Pálcát törni a társadalmak fölött! De akár a bölcsekkel élünk, akár a bolondokkal pusztulunk, előbb-utóbb nem ugyanarra az eredményre lyukadunk-e ki? A *grand abstracteur de quintessence* valamikor két szóval fejezte ki ezt a kétféleséget: *CARYMARY*, *CARYMARA*.

- Arra kényszerítesz, hogy kételkedjem Isten hatalmában, mert tulontul butább vagy, mint amilyen hatalmas ő, - replikázott Émile. - A mi jó Rabelais-nk még egy szóval kurtábban is ki tudja fejezni ezt a filozófiát, mint a *Carymary*, *Carymara*; azzal, hogy *Talán*, amelyből azután Montaigne az ő *Mit tudom én?*-jét vette. Mi egyéb különben az erkölcsi tudománynak e végső szava Pyrrho felkiáltásánál, ki éppen úgy habozott a válaszuton, mint Buridán számára a két véka zab között. De hagyjuk a csudába ezt az örökös vitát, mely ma még *igen*-nel és *nem*-mel végződik. Mondd, miféle kísérlet csábitott rá, hogy a Szajnában lubickolj? Le akartad pipálni a Notre-Dame hid hidraulikus masinériáját?

- Ah, ismernéd csak az életemet!

- Nem gondoltalak olyan közönséges fickónak, hogy ilyen elcsépelet frázisokkal élj! Nem tudod, hogy a magunkfajta embereknek tulontul több szenvedésre van jogunk, mint a többieknek?

- Ah! - sóhajtott Raphael.

- Eredj már, bolond, az *ah*-jaiddal! Lássuk hát, testi vagy lelki kórság késztet-e arra, hogy erőd minden megfeszítésével reggel istállóba vezesd a lovakat, amelyek este négyfelé fognak szaggatni, mint ahogy ezt hajdanán Damiens cselekedte? Pofáztál már a magad kutyájának nyers, sótalan husából a padlás-szobában? Mondták már valaha a gyermekeid, hogy »éhes vagyok«? Eladtad már a szeretőd haját, hogy kártyához ülhess? Mentél már suttyomban, soha a világon nem élt nagybácsi nevére kiállított hamis váltót kifizetni, attól remegve, hogy későn érkezel? Halljuk hát, beszélj! Ha asszony, váltóóvás vagy életuntság miatt szaladtál a viznek, megtagadlak. Gyónj meg. De ne hazudj! Nem kívánok én tőled történelmi becsü emlékiratot. Sőt inkább arra kérlek, légy olyan fukar a szóval, amilyen csak ilyen elázott állapotban lehetsz. Olyan követelő vagyok, mint az olvasó és oly hajlandó az elbóbiskolásra, mint valami asszony, aki esti imádságát motyogdálja.

- Szánandó bolond te! Hát mióta nincs arányban a szenvedés az érzékenység fokával? Ha megérjük, hogy a tudomány akkorát fejlődik, hogy fölépíti a szivek természetrajzát, s elnevezve, nemekbe, fajokba, alfajokba, családokba, teknőhéjasokra, kövültekre, páncélosokra, mikroszkópikusokra és mit tudom én még milyen nemüekre nem osztályozza, akkor, pajtás, könnyü dolog lesz megállapítani, hogy akadnak közöttünk zsengek, harmatgyöngédek, mint a virág, s le is törnek, mint a virág, már a leglágyabb fuvallatokra is, amelyekre a kérgesebb szivek még csak meg sem rezdülnek.

- Irgalom, kegyelem, kiméelj meg az előszavadtól, - mondta félig nevető, félig szánakozó ábrázattal Émile, kezébe fogván Raphael kezét.

MÁSODIK RÉSZ A SZIVTELEN ASSZONY

XV.

Pillanatnyi hallgatás után fitymáló mozdulattal mondta Raphael:

- Magam sem tudom, nem kell-e a bor meg a puncs gőzének tulajdonitanom azt a nagy világosságot, mely e pillanatban egész életemet egyetlen képpé foglalja össze, melyen hiven tükröződik minden figura, minden szín, minden fény, árnyék és árnyalat. Képzetelemnek e játszi kedve korántsem lepne meg, ha nem vegyülne belé egykori szenvedéseimnek, egykori örömeimnek fitymálása, szinte megvetése. Így, távolról szemlélve, olyan az életem, mintha valami összezsugorítaná. Az a hosszú, mélységes fájdalom, mely tiz esztendeig rágott a szivemen, most már néhány szóval is elmondható. Néhány szóval, melyben a szenvedés pusztá gondolattá tömörül s a gyönyör filozófiai reflexióvá válik. A bíró, ahelyett, hogy átérezné a...

- Unalmas vagy fiam, mint valami pénzügyi előadó, - vágott szavába Émile.

- Lehet - mondta Raphael, egyáltalán nem duzzogva. - Hát nem is igen fogom hiábavalóságokkal zaklatni a füleidet s életemnek első tizenhét esztendejét neked ajándékozom. Addig magam is úgy éltem, mint te, vagy akárki más. Kollégiumban, liceumban. Képzelt gyötrelmeire és valóigaz örömeire gyönyörűség a visszaemlékezés. Eltompult gasztronómiai masinériáknak gyönyörűség még a pénteki paréz emléke is, amitől úgy borsózdott a hátunk. Szép élet volt az. Gyűlöletes volt benne minden kiszabott munka, de mégis csak az volt, ami bennünket munkálkodni megtanított...

- Lássuk már a medvét! - szólt közbe ismét Émile, szánakozóan gunyos pillantással.

Raphael leintette.

- Alig hogy kikerültem a kollégiumból, apám szigorú rendre fogott. A saját dolgozószobájának tőszomszédságában szállásolt el. Kilencor feküdtem, ötkor már talpon voltam. Jogakadémiára is jártam, meg dolgoztam egy ügyvivő irodájában is. Az időmet annyira lefoglalták, apám oly rövid pórázon tartott s oly szigorúan kellett beszámolnom minden sáfárkodásommal, hogy...

- De mi közöm van énnekem mind e dolgokhoz!

- Ej, vigyen el az ördög, hát hogyan érthetnéd meg akkor az én érzéseimet, ha nem számolnék be neked mindazzal a sok apró körülménnyel, mely lelkemet kiformálta s lehetővé tette, hogy eredeti naivságom oly nagy ideig megmaradjon? Mondom, huszonegy esztendőskoromig valósággal klastromi regulák hideg deszpotizmusa alatt görnyedeztem. Tisztán beleláthatsz életem nagy szomorúságaiba, ha elibéd festem az apám képét. Magas, szikár, sovány ember volt, borotvaéles arcúval, halovány képpel. A szava kurta, nyers. Ő maga zsémbelődő, mint valami vénleány és pedáns, mint egy hivatalfőnök. Csinyen járó, pajkosabb gondolataimat elnyomta apai hatalma s úgy sulyosodott rájuk, mint valami fölübük boruló ólomkupola. Ha néha-néha kikiváncozott belőlem valami gyöngédebb érzés és melegen szóltam hozzá, úgy nézett rám, mint gyermekre szokás, mikor sületlenséget mond. Jobban remegtem előtte, mint tanáraink előtt. Vele szembekerülve, egyszeriben nyolcesztendőskoromra gyermekké lettem. Mintha most is magam előtt látnám. Gesztenyeszínű redingote-jában, melyben olyan peckesen meredezett, mint a husvéti gyertya, s nagyon hasonlított a füstölt heringhez, amelyet valami röpirat vörhenyeges borítékába göngyöltettek. Hanem azért mégis csak szerettem;

alapjában igazságos ember volt. Talán nem is gyűlöljük a keménységet, ha erős jellem s tiszta erkölcsök igazolják és ha kellő mértékben jóság párosul hozzá. De ha szüntelenül szemmel tartott is az apám, és ha huszesztendős koromig még csak tiz árva nyomorult frankot sem adott szabad rendelkezésemre, ami sóvárgott kincs, a gyönyörűség kapuit megnyitó elérhetetlen kincs volt szememben, mégis rászánta magát, hogy nekem némi szórakozást szerezzen. Hosszu hónapokon át kecsgettetett valami nagy élvezettel, végre el is vitt a Bouffons-ba, hangversenyre, bálba. Azt hittem, belébotlom ott valakibe, aki a szeretőmmé lesz. Szerető! Szememben ez volt a függetlenség. De félénk, szégyenlős, meg járatlan is lévén még a szalónok nyelvében, na meg hogy egy lelket sem ismertem, biz én ugyanazzal az érintetlen szívvvel, ugyanazzal a dagadozó vágyakkal kerültem haza. Másnap azután, mintha csak afféle katonaló lettem volna, amelyet jól megült az apám, jókor reggel már utnak eredtem az ügyvivőmhöz, egyenesen a Palais-ba. Ha le akartam volna térni az elibém szabott egyenes utról, csak apám haragját vontam volna magamra, ki egyre azzal fenyegetett, hogy legelső vétségemért matrózinasként küld az Antillákba. Reszkettem félelmemben, valahányszor az uton elszórakozva, egy-két órát elcsavarogtam. Képzeld el a legcsapongóbb képzeletet, a legszerelmesebb szívet, a leggyöngédebb lelket, a legköltőibb szellemet szüntelenül a legridegebb, legkomorabb, legzsémbesebb ember társaságában. Adj feleségül fiatal leányt vázzá aszott vénemberhez és fogalmad lesz az én akkori lelkiállapotomról, arról a sok mindenféle furcsa jelenetről, amit még neked is csak sugva mondok: hogyan foszlottak el egyszeriben apám megpillantásakor a szökési tervek, hogyan kerestem kétségbeesésemre balsamot az álomban, hogyan fojtottam el vágyaimat, hogyan áradt ki lelkem egész bánata a muzsikában. Melódiákban keseregtem el a búmat. Beethoven és Mozart gyakran voltak meghitt bizalmasaim. Mosolyogni való, hogy mi minden okozott nekem az ártatlanság és az erény ama korszakában lelkifurdalást. Ha korcsma küszöbére tettem a lábamat, azt hittem, hogy már a züllés útján vagyok. A kávéház is afféle tivornyázó tanya volt szememben, hol Istentől elrugaszkodott emberek dőzsölnek csupán. Hogy megkisértsen a kártya, ahhoz pénzemnek is kellett volna lennie. Hogy ne ragadozzék úgy még le a szempillád, elbeszélem neked életemnek egyik legrettentőbb gyönyörűségét. Azokra az éles karmokkal fegyverzett gyönyörűségekre gondolok, amelyek oly mélyen beleszántanak sziveinkbe, mint a tüzes bélyegzővas a gályarab vállába. Apám unokabátyjának, de Navarreins hercegnek a bálján történt. Hogy jobban megértsd helyzetemet, vedd fontolóra, hogy elnyütt frakkot, félretaposott cipőt, kocsisnyakkendőt és ócska keztyűt viseltem. Meghuzódtam a sarokban, hogy kényemrekedvemre jól szemügyre vehessem a szép asszonyokat. Apám észrevett. Odajött hozzám, s ma sem tudom miért, annyira megzavart bizalmának e csodálatos megnyilatkozása: rám bizta erszényét meg a kulcsait. Tiz lépésnyire tőlem folyt a játék. Hallottam az arany pengését. Husz esztendős voltam, sóváran epekedtem egyetlen napért, amelyet a korommal járó bűnök szabadjára bocsátásával fenékig kiélvezhetek. Olyanféle kirugásnak a gondolata volt ez, aminő nem terem meg sem a kurtizán hóbortos fejében, sem az álmodozó fiatal leánykáéban. Esztendő óta egyre azon járt az eszem, hogy kicsipem magam, kocsiba ülök, szép asszony lesz az oldalamon, adom az előkelőt, Vérynél ebédelek, színházba megyek és nem is állítok be apámhoz, csak másnap és akkor is valami hallatlan, még a *Mariage de Figaro*-énál is különb bonyodalomba gabalyitva, amiből ki nem evickélhet többé. Ötven tallerra taksáltam ezt az egész kirugást. Mondd, nem az iskolakerülés ösztöne dolgozott bennem akkor?

Elvonultam egy kis boudoirba, hol egyedül lehettem és sóvár szemmel, reszkető ujjakkal számláltam meg az apám pénzét. Száz tallér volt. Elbódulva az összeg nagyságától, megkisértettek újra az áhitott kirugás gyönyöreire és táncra kerekedtek előttem, mint Macbeth boszorkányai a katlan körül. Csakhogy az enyémeik csábitóan szépek, bódítóak, gyönyörűek voltak! Elszánt gatzfickóvá tettek. Zugott a fülem, dobogott a szívem, de oda se neki, megmarokoltam két huszfrankos aranyat. Mintha most is látnám. Megkopott már rajtuk az évszám, s Napoleon mintha torzképet vágott volna lapjukon. Alig csusztattam zsebembe az erszényt,

már ott somfordáltam az egyik játékasztal körül, a két pénzdarabot markomban szorongatva. Ugy kóvályogtam a játszók körül, mint héja a baromfiudvar fölött. Kimondhatatlan szorongások közepette egyre aggodalmas tekinteteket vettem magam körül. Megbizonyosodva, hogy nincs ismerős a közelben, egy kis pirosposzsgás, pocakos emberke tétjét toldottam meg. Annyi áldást és szerencsét imádkoztam a fejére, hogy három viharos tengeri utra is sok lett volna. Azután vagy a gyávaság ösztöne kerekedett bennem felül, vagy valami macchiavellisztikus érzés, elég az hozzá, hogy az ajtó közelébe lopakodtam, honnan jól áttekinthettem a termeket. Nem láttam semmit. Lelkem, tekintetem ott csüngött azon a végzetes zöld posztón. Ezen az estén tettem meg első lélektani megfigyeléseimet. Bizonyára nekik köszönhetem emberlátó képességemet, mely lehetővé tette, hogy föl-föllebbentsem olykor a mi kettős természetünk rejtelmét. Hátat fordítottam az asztalnak, melyen jövendő boldogságomnak kellett eldőlnie. Nagy, nagy boldogságnak, mivelhogy bűnben fogant. A játszók között és közöttem valóságos eleven sövény volt emberekből. Négy-öt sorban álldogáltak ott a csevegők. A nagy zsbongásban alig-alig lehetett megkülönböztetni a pendülő aranyak szavát, melyek bele-belecsengtek az orkesztrumba. Hanem azért én, fölruházva azzal a teret és időt lebiró hatalommal, mely megkap bennünket a szenvedély hevében, tisztán hallottam a két játékos minden szavát, tisztában voltam ütésekkel, tudtam, melyikőjük vetette föl a királyt, mintha csak beleláttam volna kártyáikba. Tíz lépésnyire a játék helyétől, belezöldültem forgandóságaiba. Egyszerre csak apám haladt el mellettem. Akkor értettem meg az Irásnak ez igéit: »Az ur lelke suhant el előtte!« Nyertem.

A játszók körül nyüzsgő tömegen átfurtam magam. Oly ügyesen, mint az angolna, mikor a megtépett háló bogain át kisiklik. Emésztő lázamból az öröm láza lett. Olyan voltam, mint az elitelt, ki vésztohelyre mentében a királylyal találkozik. Valamiképpen úgy esett, hogy egy érdemjeles ur éppen akkor negyven frankjának eltűntén sopánkodott. A rám függesztett szemekből kiolvastam, hogy rám esett a gyanu. Elsápadtam és homlokomon kiütött a verejték. Tulságosan is nagynak láttam ekkora bűnhődést azért, hogy megloptam az apámat. Az én jó pocakos emberem megszólalt. Nekem olyan volt a szava, mint az angyali szózat. »Az urak mindenike tett.« És kifizette a negyven frankot. Én fölvettem a fejemet és diadalmas pillantást vettem a játszókra. Visszacsusztatván apám erszényébe az elcsent aranyakat, nyereségemet otthagytam annál az érdemes, derék férfinál, ki továbbra is nyert vele. Mihelyt láttam, hogy nyereségem már megüti a százhatvan frankot, gondosan belecsavargattam a zsebkenőmbé, úgy hogy meg ne csörrenjenek hazafelé menet és nem is játszottam többet.

- Mi keresni valód volt a játszók között? - kérdezte apám, mikor kocsiba szálltunk.

- Csak nézdegéltem őket, - dadogtam zavartan.

- Ami azt illeti, - folytatta apám, - nem találnék benne semmi rendkívülit, ha netalán megkapott volna a birás vágya, s megkockáztattál volna némi pénzt. A társaságbeli emberek szemében elég vén kamasz volnál már ahhoz, hogy jogod legyen ostobaságokat elkövetni. Azért mondom neked, Raphael, nem venném tulságosan zokon, ha netalán erszényembe nyultál volna...

Nem válaszoltam. Hazatértünkör átadtam apámnak a kulcsait is, meg a pénzét is. Alig lépett be a szobába, kifordította az erszényét a kandallóra, megszámlálta az aranyait, s ennek végeztével eléggé szives arccal fordult hozzám, nagy jelentős szünetekkel, minden mondat után megállapodva, mondván nekem a következőket:

- Fiam, maholnap husz esztendő vagy immár. Meg vagyok veled elégedve. Ugy vélem, idején volna, hogy zsebpénzhez juss. Nem csupán azért, hogy megtanuld becsülni a garast, hanem hogy az élet baját-gondját is megismerjed. Ez estétől fogva száz frank jár neked havonta. Arra költöd, amire jól esik. Nesze, fogd ez esztendő első negyedére valót.

És egy kis aranyoszlopot rakott elibém, nehogy tréfára vegyem a dolgot.

Bevallom neked, közel voltam hozzá, hogy térdre essem előtte és úgy valljam be neki, hogy zsvány vagyok és alávaló. Még annál is rosszabb: hazug. Visszatartott a szégyen. Ölelő karokkal mentem felé. Gyöngéden elhárított.

- Emberré érettél, *gyermekem* - mondotta azután. - Amit most cselekszem, igen természetes és helyénvaló dolog, nincs miért hálálkodnod. Ha számot tartok mégis háladatosságodra, Raphael, - folytatta meleg, de méltósággal teljes hangon - csupán azért, mivel megóvtalak zsenge korodban mindama bajoktól, melyek Páris ifjuságát tönkreteszik. Ezentul már csak barátok leszünk. Mához egy esztendőre doctor juris lesz belőled. Nem épp keserüségek és nélkülözések hijjával, csupán tisztas ismeretségeket kötöttél és megtanultad becsülni a munkát. Erre van szüksége annak, aki a tettek mezején van hivatva munkálkodni. Nem ügyvédet, nem közjegyzőt akarok én belőled faragni, hanem államférfiut, aki diszére válhatnék szerény familiánknak... Na, viszontlátásra, holnap! - mondotta azután, s egy intéssel elbocsátott.

XVI.

E naptól fogva apám nyíltan beavatott a terveibe. Egyetlen fia voltam. Édesanyámat már tiz esztendővel annakelőtte elvesztettem. Valamikor régen, mikor nem nagy örömét lelte már abban, hogy joga van karddal az oldalán művelni a földet, apám, a kissé megkopott emlékezetü, de a történelemben is szerepet vitt család feje, kapta magát és Párisba jött, hogy itt hijja csülökre az ördögöt. Mivel benne is megvolt az az agyafurtság, mely a délvidéki franciát a többinél magasabbrendüvé teszi, mikor kitartással párosul, minden különösebb pártfogás nélkül sikerült a hatalom szívébe férköznie. A forradalom csakhamar utját vágta szerencséjének, de volt gondja rá, hogy előkelő családból gazdagon házasodjék, s a császárság alatt családunk régi fényét újra megszerezze. A restauráció, mely jócskán meggyarapította anyám vagyonát, apámat tönkrejuttatta. Apám ugyanis több birtokot vásárolt, melyeket idegen földön a császár osztogatott tábornokainak. És tiz esztendeig hadakozott a végrehajtókkal és diplomatákkal, a porosz és a bajor törvényszékekkel, hogy élvezhesse e szerencsétlen uradalmak kétségbevont birtokjogát. Apám beavatott e végletekig összekuszált hatalmas pörbe, melytől jövőnk függött. Megeshetett, hogy a huzott jövedelmek visszaszolgáltatására ítélnék, s kártérítést kell fizetnünk az 1814-től 1817-ig végzett erdőirtásokért. Ez esetben édesanyám vagyona bizony aligha lett volna elégséges arra, hogy családunk becsülettel gázoljon ki a hinárból. Így hát biz én azon a napon, amelyen apám bizonyos tekintetben függetlenné tett, tulajdonképpen a lehető legutálatosabb igát szedtem a nyakamba. Hadakoznom kellett, akár csak a csatatéren, dolgoznom éjjel-nappal, forgolódnom az államférfiak körül, kifürkészmem, mily szint vallanak, fölkeltenem bennük ügyünk iránt az érdeklődést, kellemeteskednem körülöttük, az asszonyaik körül, az inasaik körül, az ölebecskéik körül és ezt az egész undorító mesterkedést elburkolnom az elegancia és szellemes széptevés álarcával. Most már megértettem, micsoda gyötrelmek barázdolták fel ugy az apám arcát. Körülbelül egy esztendőn keresztül folytattam ezt a látszatra világfi-életet, de multságaim és az az örökös dörgölődzés, melylyel egy-egy rokont igyekeztem megnyerni, aki ügyünkben összeköttetései révén segítségünkre lehetett, tulajdonképpen nem volt egyéb, mint megfeszített, kemény munka. Egyéb szórakozásom nem is volt, hanemha tárgyalási jegyzőkönyvek és pörbeszédék tanulmányozása. Mindazideig csupán azért éltem mintaéletet, mert nem volt módomban kitombolnom magam. Akkor pedig ugy az apám, mint a magam tönkrejutásától félve, a magam zsarnokává lettem, s nem mertem még csak a legcsekélyebb kiadást sem megkockáztatni. Fiatalon, mikor

a nagy forgatag még nem sodorta el érzéseink bájos virágait, nem tördelte le gondolataink zsenge hajtásait, nem törölte le lelkiismeretünk hamvát, mely sohasem engedi meg, hogy utat nyissunk a gonosznak, fiatalon még nagyon át tudjuk érezni kötelességeinket; becsülettudásunk hangos és fitogtatja hangos szavát: őszinték vagyunk, s nem sokat teketóriázunk. Ilyen voltam én akkoriban. Be akartam bizonyítani, hogy nem hiába vetette belém apám a bizalmát. Igaz ugyan, hogy nem is oly régen még csentem tőle, de most, osztakozva gondjaiban, nevének, családjának oltalmazásában és önzetlen örömmel áldozva föl érte apró örömeimet, titkon megszolgáltam érte. Mikor azután de Villèle, egyenesen a mi megrontásunkra, kiásott valahonnan egy császári dekrétumot a jószágvesztésre, tuladtam minden birtokomon, csupán azt a kis, mitsem érő szigetkét tartva meg, melyen édesanyám nyugszik, a Loire közepén. Ma talán nem szükölködném már érvekben, csürés-csavarásban, filozófiai fogásokban, filantrópi-kus és politikai okokra való hivatkozásban, hogy el ne kellésék követnem azt, amit ügyvivőm egyszerűen hülyeségnek nevezett. De huszonegy esztendő korunkban, ismétlem neked, csupa szív, csupa lélek, csupa szeretet vagyunk még. Akkor az a könnycsepp volt számomra a minden kincscsel fölerő vagyon, amelyet apám szemében láttam fölc sillanni. Sokszor megvigasztalódtam már nyomoruságomban, mikor eszembe jutott az a könnycsepp. Tíz hónapra rá, hogy kifizette minden hitelezőjét, meghalt bánatában. Imádott engem és ő juttatott tönkre. Ez a gondolat ölte meg. 1826-ban, huszonkét esztendő koromban, úgy ősz vége felé, magam voltam egész gyászkiérete legelső barátomnak, az apámnak. Kevés fiatal embernek juthatott osztályrészü, hogy egyesegyedül legyen a gondolataival egy halottas kocsi mögött, kilátások, vagyon nélkül, Párisban. A résztvevő közönség-fölszedte árvák, a csatatéren legalább jövőt teremthetnek maguknak; atyjuk is van a kormány, vagy a királyi ügyész személyében, s menedékre is találhatnak a szeretetházban. Nekem semmim sem volt! Három hónap mulva valami becslőbiztos ezerszáztizenkét frankot adott át. Ez volt egész apai örökségem. A hitelezők kényszerítettek rá, hogy adjak el mindent. Kora ifjuságomtól fogva mindenkor nagy értéket tulajdonítottam az engem környező különféle fényüzési tárgyakra. Megdőbbenve néztem, hogyan kerül kótyavetyére.

A becslőbiztos vigasztalgotott:

- Ugyis nagyon *rokokó* volt az egész!

Szomorú vigasz, mely gyermekkorom minden imádatát elhervasztotta, s megfosztott gyermekkori illuzióimtól, a legdrágábbaktól. Egész vagyonom egy kurta jegyzékben volt összefoglalva; jövőm szerencsém egy vászonzacskó, ezerkétszáz frankkal; és a társadalom annak a biztosnak a személyében mutatkozott csupán előttem, aki fölc sapott kalappal állott szóba velem... Inasunk, aki becézett engem és akinek még édesanyám biztosított élethossziglan évi négyszáz frankot, megállított a házból kilépőben, honnan gyermekkoromban oly sokszor gördült ki velem a kocsi és csak annyit mondott:

- Csak azután gazdálkodjék jól, Raphael urfi!

És sirt a jó öreg Jonathas.

XVII.

- Ime, kedves Émile, az események, melyek rám zuditották a balsorsot, lenyügözték a lelke-met és már kora ifjuságomban a lehető legfonákabb társadalmi helyzetbe sodortak, - szólalt meg újra, némi szünet után Raphael. - Akadt ugyan néhány gazdag család, melyhez távoli rokonság fűzött, de büszkeségem tiltott volna el minden közeledéstől még akkor is, ha a közöny és megvetés nem csapja be előttem jóeleve az ajtót. Így hát volt ugyan egy-két igen

befolyásos rokonom, ki szives-örömet pártfogolt minden idegent: jó emberem, pártfogóm mégsem akadt. Minden kitörő vágyában korlátozott lelkem magába mélyedt. Bár egész valóm csupa őszinteség, csupa természetesség volt, hidegnek, zárkózottnak látszottam. Apám hatalmaskodása teljességgel megfosztott önbizalmamtól. Jámbor, félszeg legényke voltam, aki megijed a tulajdon szavától, elégedetlen önmagával, rutnak véli magát és szégyenkezve pillantgat a tükörbe. Hiába hangzott föl bennem a belső szózat, mely a nagyokra termett embernek minden küzdelmében odakiált: »Bátorság! előre!«, hiába ismertem föl egyszerre, mekkora hatalmat ad a magány, hiába hasonlítottam össze a közönség kedvenceivé lett műveket azokkal, amelyek bennem forrongottak, annyit sem bíztam magamban, mint a gyermek. A legszertelenebb ambíció martaléka voltam, úgy éreztem, hogy nagy dolgokra vagyok hivatva és mégis mintha csak úgy lógtam volna a semmiségben. Szükségem volt valakire és nem volt senkim. Utat kellett törni a világban, s magamra maradtam. De nem voltam gyáva, csupán gyámoltalan.

Abban az esztendőben, amelyikben apám a társadalom nagy forgatagába vetett, még érintetlen volt a szívem, tiszta, üde a lelkem. Mint minden nagy gyerek, titkon én is valami nagy szerelemre áhitoztam. A korombeli ifjúság között a nagyszájuaknak egy valóságos szektájára találtam, kik peckesen jártak, semmiségeket mondtak, minden teketória nélkül terpeszkedtek egy-egy olyan hölgy mellett, akit én igen nagyra tartottam, pletykáltak, a sétapálcájuk gombját szopogatták, pipeskedtek, elcsábítottak minden szép leányt, pihentek, vagy legalább is kürtölték, hogy pihenhetnek bármelyikőjük vánkosán, s egyre bizonygatták, hogy nincsen olyan erényes, nincsen olyan szigorú erkölcsű nő, akit meg ne hódítanának egy-két szóval, egy merészebb mozdulattal, a legelső csábító pillantással.

Bevallom neked őszintén, hogy szememben sokkal könnyebb volt akkoriban a hatalom polcán fölvergődni, vagy irodalmi babérokat aratni, mint sikerrel forgolódni valamely magasrangu nő körül, aki fiatal is, bájos is, meg szellemes is. Fölzaklatott szívem, érzéseim és hitem ellene mondtak a társadalom maximáinak. Megvolt bennem a merészség, de csupán a lelkemben, nem a föllépésemben. Csak később ébredtem rá, hogy a nő ügyet sem vet arra, aki rimánkodik neki. Nem egygyel találkoztam, akinek odaadtam volna a szívem vérért, akivel szét tudtam volna marcangoltatni lelkemet, akinek meghoztam volna minden áldozatot, nem riadva vissza semmi gyötrelemtől, de míg én távolról imádtam őket, olyan ostoba fickók bántak el velük, akiket még házmesternek is átalítottam volna fölfogadni.

Némán, mozdulatlanul hányszor csodáltam álmaim asszonyát, amint a bálokon itt-ott fölmerült a táncolók között! Gondolatban olyankor egész életemet, egész valómat följánlítottam neki egy véget nem érő ölelésért. A tekintetemben ott lobogott minden reménység, minden ígéret. A fiatal ember rajongása volt ez, aki fejjel menne minden veszedelemnek. Voltak pillanataim, amikor életemet adtam volna egyetlen éjszakáért. Nem akadt fül, mely fölfogta volna szenvedélyes áradozásaimat, nem akadt tekintet, mely belemerült volna az enyémbé, szív, mely szívemre visszadobbant volna; éltem hát továbbra is annak a tehetetlen energiának a kinjaival, mely önmagát emészti föl bátorság és alkalom híjján, vagy tapasztalatlanságból. Talán attól tartottam, hogy nem tudom magam megértetni, vagy hogy nagyon is megértenek. Minden nyájasabb tekintet kész veszedelem volt nekem. És mégis, bár minden szives pillantást, minden szives szót nagy készséggel magyaráztam gyöngéd ígéretül, sohasem mertem a dologra térni. Ha megszólaltam, csupa jelentéktelen dolgot mondtam. A hallgatásom meg éppen bárgyu volt. Kétségkívül nagyon együgyű voltam abban a mesterkéltséges társadalomban, mely lámpavilágban él, minden gondolatot közhelylyel vagy olyan szavakkal igyekszik kifejezni, melyeket a divat követel. Szóval nem tudtam magamat megértetni sehogyan sem.

Egész valómat égette a belső tűz; olyan rajongó volt a lelkem, aminő után esengenek az asszonyok; megvolt bennem az a hatalmas energia, amelylyel az ostobák hivalkodnak, és

mégis kegyetlenül hideg maradt hozzám minden asszony. Azért bámultam szinte hüledezve hős cimboráimat, mikor beszámoltak a diadalaikról. Nem is gondoltam arra, hogy hazugságokkal tarthatnak. Mindenesetre dőreség volt holmi könnyelmű, felületes, hiu, pompát hajszóoló női szívtől olyan hatalmas szenvedélyre várni, mint amilyen bennem fölkorbácsolt oceánként tombolt. Ó, micsoda érzés tudni, hogy szerelemre születünk, hogy boldoggá tudnánk tenni a nőt és mégsem találni senkire, senkire, még csak egy bátor és nemes Marcelinára sem, még csak egy vén marquise-ra sem! Kincset cipelni a tarisznyában és nem találni gyermekre, nem találni valami kandi kislányra, akivel megbámultathatnánk! Kétségbeesésemben sokszor voltam közel az öngyilkossághoz.

- Fenemód tragikus vagy ma este! - szólt közbe Émile.

- Ejh, hadd keseregjek az életemen! - válaszolt Raphael. - Ha nincs benned annyi baráti érzés, hogy meghallgasd elégiáimat, ha egy félórai unalmat sem tudsz elviselni a kedvemért, hát aludj, bánom is én! Hanem akkor ne is kérd tőlem számon a halált, melynek újra belém költözik a képe, mely újra megkisért s melyet szívesen köszöntök. Hogy megismerhessünk egy embert a maga egészében, be kell hatolnunk a gondolataiba, balsorsába, érzéseibe. Akit az életnek csupán materiális eseményei érdekelnek, az kronológiát csinál a szamarak gyönyörűségére!

Émile-t annyira mehökkentette ez a keserű hang, melylyel Raphael e néhány szót mondotta, hogy azonnal egész lelkével odafigyelt, zavart tekintetét a beszélőre függesztve.

- Most azonban ez a világosság más színben tünteti föl a dolgokat. Lehet, hogy a dolgoknak éppen az a rendje váltotta ki belőlem a később megannyi büszkeségemnek vallott képességeket, melyeket akkoriban szerencsétlenségnek tartottam.

Hét esztendő koromtól a világba lépésemig egész életemet a tudnivágyás, a megfeszített munka és a könyv szeretete töltötte be. Vajjon nem annak köszönhetem-e, - ha ugyan hihetek nektek, - hogy jól fegyelmezett agyammal könnyűszerrel haladhatok előre az emberi tudás roppant mezején? Teljes elhagyatottságomban magamba mélyedtem s megtanultam érzéseimet elfojtani. Vajjon nem innen ered-e az összehasonlításra és elmélkedésre való képességem? És hogy nem merültem bele a hiu világi örömökbe, melyek eltörpítik, bemocskolják a legnagyobb lelket is: nem arra volt-e jó, hogy még fogékonyabbá lett szenzibilitásom valamelyes, a szenvedély hatalmánál magasabb hatalom tökéletes közvetítőjévé legyen?

Az asszonyok nem láttak belém, de jól emlékszem, hogy én, a visszautasított szerelem éleslátásával annál mélyebben figyeltem meg őket. Most már világosan látom, hogy jellemem egyenessége volt az, ami nem tetszett nekik bennem. Az asszonyféle, úgy látszik, megkíván egy kis kétszínűséget. Én egyazon órában hol férfi, hol gyermek, hol léha, hol elmélkedő, hol minden előítélettől ment, hol szinte babonás és igen gyakran olyan asszonyos tudok lenni, mint ők maguk. Így eshetett meg, hogy naivságomat cinizmusra magyarázták s gondolataimnak éppen a közvetlensége volt szemükben szabadosság. Tudásom untatta őket, sóvárgásom asszonyosnak tetszett s gyengeségre magyarázták. Képzetelem szertelen csapongása, a költőknek ez átka, olyanféle ítéletre készítette őket, hogy gondolataimban állhatatlan s minden energia nélkül való vagyok, s mint ilyen furcsa teremtése az Istennek, képtelen a szerelemre. Ha pedig hallgattam, hallgatásom afféle bárgyu szótlanság volt, melylyel akkor riasztottam vissza őket a legjobban, mikor tetszeni akartam nekik. Így azután kutyába se vettek.

A könnyekig nekibusulva fogadtam a világnak ez ítéletét. De még ennek a bánatnak is megtermett a maga gyümölcse. Meg akartam magam bosszulni a társaságon, azt akartam, hogy minden asszonyi lélek meghódoljon előttem, minden szellemi kiválóságot tulszárnyaljak s minden szempár rajtam függjön, mikor a lakáj valamely szalón küszöbén a nevemet kiejti. Nagy embernek készültem gyermekségem óta s meg-megütöttem a homlokomat, elmond-

ván André Chénier-vel: »Van itt benn valami!« Éreztem, hogy gondolatok forrnak bennem, melyek csak kifejezésre várnak, egész rendszert hordok magamban, melyet csupán szilárd alapokra kell fektetnem; tudományt, melyet csupán ki kell fejtenem.

Ó, hadd számoljak be csak neked az én bolondságaimról, kedves Émilem, ma, mikor alig huszonhat esztendő koromban oly bizonyos vagyok a felől, hogy ismeretlenül halok meg, anélkül, hogy valaha enyém lett volna a nő, kiről álmodoztam! Nem esett-e meg többé-kevésbé mindenünkkel, hogy vágyainkat kész valóságnak láttuk? Hidd el, nem is tudnék jó szívvel lenni az olyan ifju legényke iránt, ki álmaiban nem illegetett magára koronát, nem épített magának piedesztált és nem látott maga körül csodaszép szeretőket. Én gyakran voltam álmaimban generális, császár; voltam Byron is; azután... semmi. Mikor minden emberi dolgok fölibe röppentem, odafönn a csucson vettem észre, hogy még egész megmászni való hegy-ségek s mindennemű akadályok vannak hátra a valóságban. És mégis az a magamnak oly határtalan tulbecsülése mentett meg. Az a vakhit a végzetben, mely olykor csakugyan diadalra vezet, ha az élet minden ügyén-baján keresztültörő lelkünket nem engedjük úgy megtépdetni, mint bárány a gyapját, mikor átvág a tüskés sövényen. Dicsőséget akartam kivívni s csöndben munkálkodni érte, a szeretöm kedvéért, akinek hittem eljövételében. Minden nő egygyé lett szememben; azzá az egygyé, akit abban véltem föltalálni, aki elsőben hódol meg nekem; de mivel valamennyiben egy-egy királynőt láttam, osztakoznia is kellett valamennyinek a királynők sorsában, kiknek maguknak kell a választott kedveshez közeledniük és én vártam mikor járul elébem az első, szemét lesütve, szerényen, alázatosan. Ó, ha így lépett volna elibém valamelyik, csordulásig megtelt volna a szívem háladatossággal és imádni tudtam volna utolsó lehelletemig. Később nagyon kegyetlen igazságokra tanítottak a megfigyeléseim.

Ilyenformán, édes Émilem, könnyen megeshetett, hogy egész életemre magam maradok. Nem tudom, eszükjárásának miféle furcsaságánál fogva, a nők már csak olyanok, hogy a tehetséges embernek mindenkor csupán hibáit látják meg, az ostobában pedig fölfedeznek minden lehető jó tulajdonságot. Mindenkor jó szívvel viseltetnek az ostobák iránt, mivelhogy ilyen minőségükben az ő saját gyarlóságait legyezgetik, míg a kiváló ember jelenléte csak még szembeszökőbbekké teszi tökéletlenségeiket. A tehetség váltóláz és nincsen asszony, aki mindent el ne követne, csakhogy a vele járó bajokat megosztania ne kelljen. Kedveseikben csupán hiúságukra keresnek kielégülést. Ez az, amit bennünk szeretnek. A szegény, büszke művészlélek, megáldva a teremtés hatalmával, nem viseli-e az egoizmus könnyen sebző fegyverét? A gondolatok hatalmas áradata kavargat körülötte, mely magába nyel mindent, még a kedvesét is, kinek vele kellene usznia. Ugyan melyik bókoláshoz szokott nő hinne ilyen ember szerelmében? Melyik futna utána? Az ilyen férfi nem ér rá mindazt a sok évődő majomkodást elkövetni, ami olyan kedves az asszonyoknak és amivel az agyafurtabb s felületesebben érző ember győzelmet arat. Munkára amugy is kevés idejét hogyan vesztegetné el azzal, hogy önmagát kicsinyítse, cicomásan udvarolva? Kész lettem volna életemet habozás nélkül odaadni, de lealacsonyítani nem.

A filiszter szolgálatkészségében, melylyel a kacér asszony szeszélyes megbízásai után lótfut, van valami kifejezhetetlen kicsinyesség, amitől a művészember undorodik. Maga a tiszta szerelem nem egészíti ki a szegény, de nagy embert; annak önfeláldozás kell. Ez pedig nincsen meg azokban a kis teremtésekben, akiknek egész élete azzal telik el, hogy kasmirokat válogatnak, köpenykeket szabhatnak, meg a divatot kísérik figyelemmel. Inkább követelik az önfeláldozást s a szerelemben nem az engedelmisséget, hanem a parancsolást tartják gyönyörűségnek. A szívvel-lélelkel igaz feleség mindenkor önként megy az után, akiben élete, ereje, dicsősége, boldogsága gyökerezik. Felsőbbrendű embernek keleti asszony kell, kinek legfőbb gondja ura kívánságait kifürkészni. Számukra az az egyedüli szerencsétlenség, ha e kívánságok megvalósítása nincsen módjukban. Nekem, aki zseniális embernek tartom magam, ilyen nőcskék lennének inyemre! A bevett ideákkal olyannyira ellentétes gondolatokat táp-

lálva, az ég megostromlására készülve lajtorja nélkül, kincsek birtokában, amelyeknek kelete nincsen, széleskörű ismeretekkel fegyverzetten, melyek tulterhelték emlékezőképességemet, melyeket még nem is osztályozhattam, melyeket még meg sem is emésztettem; egyedül, szülők, barátok nélkül, a legrettentőbb sivatagba, kikövezett, emberektől nyüzsgő, életet élő, gondolatokat termő sivatagba taszítottan, hol mindenki rosszabb, mintha ellenség volna, mert közönyös, - elhatározás fogant meg bennem; természetes, ámbátor hóbortra valló; volt benne valami határos a lehetetlenséggel és ez ösztökélt. Mintha önmagammal kötöttem volna fogadást; magam voltam az ajánló és magam, aki fölcsapott. Ez volt a tervem.

XVIII.

Három esztendőre kellett beérnem az ezerszáz frankommal. Ennyi időt szántam arra, hogy alkossak valamit, ami a közönség figyelmét felém fordítja, s vagyont vagy nevet szerez nekem. Gyönyörűség volt arra gondolnom, hogy thebaidai remeteként kenyéren és tejen fogok élni s belemerülve a könyvek és eszmék világába, a nyüzsgő Páris közepette olyan megközelíthetetlen szférákban gubózom be magam, hol csupán csak munka és csend honol, hogy muló siromból ragyogva, diadalmasan szülessen ujjá. Az életért megkockáztattam a halált.

Csupán az elkerülhetetlen, legszorosabban vett szükségletekre szoritkozva, megállapítottam, hogy fentartásomra háromszázhatvanöt frank éppen elegendő lesz évente. És valóban elég is volt e silány kis összeg, mindaddig, amíg csak alávettem magam a magamrendelte kolostori fegyelemnek.

- Képtelenség! - kiáltott föl Émile.

- Pedig úgy van. Közel három esztendeig éltem így! - válaszolt Raphael némi büszkeséggel. - Számítsunk csak! - folytatta. - Három sou kenyérre, kettő teje, három valamelyes felvágottra már megmentett az éhenhalástól s szellemi képességeimet csodálatos éberségben tartotta. Megfigyeltem s magad is tudhatod, mekkora befolyása van a diétának képzelőerőnkre. Lakásomnak három sou volt a napibére, három sou ára olajat égettem el egy-egy éjszakán, a szobámat magam takarítottam és flanellingeket viseltem, nehogy két sounál többet kellessék költenem naponta mosásra. Kőszénnel fűtöttem s az egész esztendőt összevéve, erre sem esett több két sounál naponkint. Ruhám, fehérneműm, cipőm volt még vagy három esztendőre való s nem is igen öltözködtem föl, hacsak rövidke sétára vagy valamelyik könyvtárba nem mentem.

Ezek a kiadások össze-vissza nem rugtak magasabbra tizenhét sounál, maradt tehát még kettő az előre nem látott kiadásokra. Nem emlékszem, hogy e hosszú munkaidő alatt csak egyetlenegyszer is átmentem volna a Pont des Arts-on; a viz sem került pénzembe, mert magam mertem reggelenként a Saint-Michel-téren, a des Grès-utca sarkán. Büszkén viseltem a szegénységet. Az, aki nagy hivatását érzi, úgy halad végig a nyomoruságon, mint az ártatlanul elítélt a vesztőhelyig vezető uton, fölemelt fővel. Betegségre még csak gondolni sem akartam. Minden iszonyodás nélkül néztem farkasszemet a kórházzal, mint Aquilina. Pillanatra sem kételkedtem egészségem állandóságában. A szegénynek különben sem szabad lefeküdni, csak ha már halálát érzi. A hajamat tövig nyirva hordtam, mindaddig, míg csak az a jóságos angyal... De nem akarok elébe vágni a dolgok rendjének. Annyit tudj meg csupán még akkori helyzetemből, hogy szerető nő hijján egy nagy gondolattal, egy délibábos szép hazugsággal éltem. Azzal, amelyben többé-kévésebbé mindnyájan hiszünk eleinte. Most már csak mosolyogni tudok ezen az én hajdani *énem* fölött, mely lehet hogy szent és felséges volt, de csak volt, nincsen többé.

A társadalom, a világ, szokásaink, erkölcsünk jól szemügyre véve megértették velem, mekkora veszedelmet rejt magában az én bizakodó ártatlanságom s mily fölösleges az a munka, melynek oly lázas buzgalommal dőltem. A nagyratörőnek kár így megrakodnia. Könnyű legyen az iszákja, aki szerencsét hajszol! A felsőbbrendű embernek éppen az a hibája, hogy föláldozza ifju éveit azért, hogy később méltán érje siker. És mig e szegény emberek a tudásuk kincsesházát töltögetik s erőt gyűjtenek arra az időre, mikorra megszakadás nélkül huzhatják annak a hatalomnak az igáját, mely fittyet hány nekik, a csellel élők, a nagyszájúak, a kicsinyagyúak csak éppen hogy térülnek-fordulnak, már is megkapták az ostobákat s belefurakodtak a félkegyelműek szívébe; amazok tanulnak, ezek nekivágnak az utnak; amazok szerények, ezek vakmerőek; a zseniális ember szót sem ejt lángeszéről, a furfangos kikürtöli és szükségszerűen célt is ér vele. A tehetséges embert annyira rákényszerítik a felfujt érdemben, az áltehetségben hinnie, hogy a valóban tudós csak gyermeki szívvvel hihet még elismerésben. Nem akarom hosszú lére ereszteti az erényről szóló közhelyet, a félreismert lángeszek ez öröktől fogva zengett Énekek Énekét; beérem azzal, hogy látom azt a logikai folyamatot, mely világosan bizonyítja, miért oly gyakori éppen a középszerű emberek sikere. Fájdalom, a tanulás maga oly annyira jó, hogy szinte bűn volna tőle még más jutalmat is kívánni, mint amit gyermekeinek édes, gyönyörűsége táplálásával ad. Emlékszem, hogy kenyeremet vidáman a tejes csuporba mártogatva sokszor elüldögéltem ablakomban s tekintetem végigsiklott a barna, szürke, vörhenyes pala- és cseréptetők táján, melyeket befutott a zöld és sárgás moha. Eleinte egyhangú volt nekem ez a kilátás nagyon; annál megkapóbb szépségeket fedeztem föl benne később.

Esténként olykor a gondatlanul behajtott ablaktáblák mögül előtörő fénysávok élénkítették meg és tették változatossá e különös tájék sötét mélységeit. Olykor meg alulról szűrődött át sárgás sugarakban a ködön néhány utcai függőlámpás fénye, melynek magvát az egymásra torlódott háztetők mozdulatlan hullámu oceánja fogta föl. Néha érdekes alakok bukkantak föl e komorképü sivatag öléből; meggörnyedt anyóka szögletes profilja, amint apró függőkerteskében a sarkantyuvirágait locsolgatja, vagy fésülködő leányka valami korhadtt padlásablak keretében, kinek fogalma sem volt róla, hogy látják, de akiből magam sem láttam többet, mint szép homlokát s gömbölyü, fehér karját, melylyel a haját emelgette. El-elnézegettem az eresz egynapos vegetációját is, azt a silányka gizzaszt, melyet a szél hordott oda. Tanulmányoztam a mohot, az esőben felüdült színét, mely barnává szikkadt s szeszélyes árnyalatu bársonnyá lett, mihelyt újra rátüzött a nap... Végül is egy-egy napnak ez a sokféle apró poétikus hatása, a köd szomorú szürkésege, a föl-fölvillanó napsugár, a csönd, az éjszaka bűbája, a hajnal misztériumai, a kémények, kürtök füstje, szóval e különös tájék minden tüneménye kedvessé lett előttem és elszórakoztatott. Szerettem rabságomat a magam önkéntes mivoltában. Párisnak e tetőkből formált hepehupás szavannái, amelyek különben népes örvényeket takarnak, a lelkemhez szóltak s összehangzóttak gondolataimmal. Nem is lehet csak úgy egyszeriben visszatérni a világba, ha mennyei magasságokból zuhantunk alá, hová a tudományokban való elmélyedés vonzott; azért szerettem meg nagyon a magam kopár kolostorát.

XIX.

Mikor teljessé érett bennem az elhatározás, hogy életem új tervét fogom követni, Páris leghagyatottabb negyedeiben kerestem szállást. Egyszer este, az Estrapade-térről visszatérőben, a des Cordiers-utcán mentem hazafelé.

A Cluny-utca sarkán tizennégy esztendő leánykát pillantottam meg. Valami kis pajtásával tollaslapdát hajigáltak egymásnak. Az egész szomszédság a két kis leány kacagó, pajzán kedvén mulatott. Szép idő volt, enyhe szeptemberi este. Minden kapu előtt asszonyok kupo-

rogtak, tereferélve, mint vidéki városkában szokás, ünnepnapon. Figyelmemet elsőben a leányka kötötte le. Csodálatos kifejezésü arca és termete festőnek szolgálhatott volna mintául. Elragadó jelenet volt. Kíváncsi voltam, mi lehet e falusias hangulat oka itt Páris szívében és észrevettem, hogy az utca nem torkollik sehová s aligha lehet forgalmas. Megemlékezve Jean-Jacques Rousseau tartózkodásáról e helyen, fölkerestem a *Saint-Quentin* fogadót. Rozoga állapotát látva, élt bennem a reménység, hogy olcsó tanyát üthetek benne, befordultam hát a kapun. Alacsony szobába léptem. Tekintetem a hagyományos rézfáklyákra esett, melyek sorban a megfelelő kulcs fölé aggatva, gyertyával voltak fölszerelve. Meglepett az egész helyiség szembeszökő tisztasága, amire efféle kis fogadókban nem szokás sokat adni. Olyan takaros volt ott minden, mint valami zsánerképen. A kékfüggönyös ágy, az edények, háziszerek, butorok mind tetszetősek, csinosak.

A fogadósne, negyven év körül járó asszony, nagy szenvedések nyomaival az arcán, sirástól elfakult tekintettel, fölemelkedett és elébem jött. Nagy alázatosan elébe terjesztettem, hogy mennyit szánok lakásra. Anélkül, hogy megütődés látszott volna rajta, kikeresett egyet a kulcsai közül, fölvezetett a padlásra és megmutatta a szobát, melyből a tetőkre és a szomszédos udvarokra esett kilátás, hol egyik ablakból a másikig nyuló hosszú póznákon fehérnemű száradt. Visszataszitóbbat már képzelni sem lehet, mint amilyen ez a sárga, szutykosfalu padlás-szoba, mely maga volt a nyomoruság s már csak tudós lakójára várt. A tető ferdén borult rá s a félrebillent cserepek között látni lehetett az eget. Hely volt benne ágynak, asztalnak, néhány széknak s a tetőhajlás éles szögébe még a zongorámat is begördíthettem.

Nem lévén elég pénze hozzá, hogy ezt a velencei ólomkamrákra méltó ketrecet bebutorozza, a jó asszony még sohasem tudta bérbeadni. Mivel butoraim elkótyavetyélése alkalmával megtartottam azt a néhány darabot, mely személyes szükségletemre mulhatatlanul szükséges volt, csakhamar megkötöttük az alkut s másnap be is költöztem. Közel három esztendeig laktam ebben a levegőben függő sirban és dolgoztam éjjel-nappal, szüntelenül oly gyönyörűséggel, hogy szememben a tanulás látszott az emberi élet legszebb feladatának, legszerencsésebb megoldásának. A tudósnak nélkülözhetetlen csöndben és nyugalomban van valami édes, szinte részegítő, mint a szerelemben. A gondolatok fölmerülése, kiformalódása és maga a nyugodt, tudományos szemlélődés megannyi felülmulhatatlan gyönyörűség: szinte ki sem fejezhető, mint minden, ami egyenesen intelligenciánk legmélyéről fakad, melynek jelenségei testi szemünkre nézve láthatatlanok. Azért vagyunk kénytelenek mindenkor anyagi hasonlatokkal élni, mikor valamely szellemi misztérium megoldásával próbálkozunk. A tisztavízű tóban való uszás, sziklák, fák, virágok közepette, magányosan, az enyhe fuvallat lágy cirógatásaival még csak igen gyöngé fogalmat adhat az ilyesmit át nem élt embernek arról a gyönyörűségről, mely egész valómat eltöltötte, mikor a lelkem, csak a jó ég tudja miféle fényesség sugaraiban fürdött, mikor fülemben az inspiráció hatalmas, zilált hangjai zugtak, mikor valami ismeretlen forrásból képek, látományok özönlöttek lüktető agyamba. Látni az eszmét, amint az emberi tudás síkjából fölmerül s a delelőre jut, mint a nap, vagy hogy még jobban kifejezzem, nő, mint a gyermek, ifjává serdül, majd lassan-lassan férfiúvá érik: ez minden földi örömet túlhaladó isteni gyönyörűség.

Van valami bűvös erő az efféle elmerülésben, mely átragad mindenre, ami bennünket környez. Nyomoruságos íróasztalom, melyen dolgoztam, a barna birkabőr, mely fedte, a zongorám, az ágyam, a karos székem, a kárpit szeszélyes figurái, butoraim és minden apró-cseprő holmim megelevenedett és odaadó barátommá, hallgatag részesévé lett jövőm kiküzdésének. Hányszor nyilatkozott meg előttük a lelkem, mikor eltűnődtem fölöttük! Hányszor esett meg, hogy tekintetemet a girbe-gurba párkányszaton legeltetve, új megoldásra, elméletemet igazoló meglepő új bizonyosságra, vagy olyan szavakra bukkantam, melyeket szinte beszédre fordíthatatlan gondolataim szerencsés kifejezéséül üdvözöltem. Állandóan szemlélve az engem körülvevő holmit, fölismertem valamennyinek arculatát, jellemvonásait. Sokszor szinte beszéltek

hozzám. Ha a hanyatló nap a tetők fölött keskeny ablakomon gyér sugaraival betűzött, azok a sugarak megszinesedtek, elbágyadtak, tündököltek, elfakultak vagy tovatűntek, lelkemben mindig új meg új benyomást keltve.

Éppen ez apró események a rabok igaz vigasztalói, melyek az élet áradatába merültek figyelmét elkerülik. Nem ejtett-e engem is rabul egy gondolat, nem börtönözött-e be egy elmélet és nem tett-e törhetetlenné a dicsőségre való kilátás? Minden legyőzött nehézség után kézcsókra járultam az elé az előkelő, gazdag, gyönyörűsü nő elé, aki eljövendő léssen, hogy meg-simogassa a hajamat és gyöngéden szóljon hozzám:

»Sokat szenvedtél, édes mindenem!«

Két nagy munkába fogtam. Arra gondoltam, hogy valami színművel hamarosan nevet és vagyont szerezhettek s emelt fővel térhetek vissza a világba, hol méltán élhetek a lángész istenadta jogaival. Ti mindannyian csak a kollégiumból kiszabadult legényke első kísérletét, a gyermek nagyképű bolondériáit láttátok abban a remekműben. Csipkedéseitek szárnyát szegték termékeny illúziómnak, mely azóta se ocsudott fel többé.

Egyedül te voltál az, Émile, ki balzsamot csepegtettél sebemre, melyet mások ütöttek szíve-men. Egyedül te csodálad *Az akarat elméleté*-t, ezt a hatalmas munkát, melynek kedvéért keleti nyelveket, anatómiát, fiziológiát tanultam, melynek időm legnagyobb részét szenteltem. Ha nem csalódom, ez a munka ki fogja egészíteni a Mesmerét, a Lavaterét, a Gallét, a Bichatét és új utat nyit a tudománynak. Ez az én egész életem, ennek hoztam meg a mindennapi áldozatot, ez az én selyemgubóm, melyet a világtól elvonulva szövögettem s melynek egyedüli jutalma maga a munka. Eszmélésemtől fogva addig a napig, míg be nem fejeztem az *Elmélet*-et, szüntelenül csak megfigyeléseket tettem, tanultam, irtam s egész életem alig egyéb, mint valami hosszú penzum.

A keleti kényelemnek szinte már nem is férfias kedvelője voltam, szerelmes voltam az álmaimba, tombolt bennem az érzékiség és én mégis dolgoztam, szüntelenül csak dolgoztam, meg sem izlelve a párisi élet gyönyörűségeit. Nyalánk vagyok és szűken éltem. Vágytam járni-kelni, idegen országokat megismerni, tengeri utat tenni; még az is gyönyörűségemre szolgált volna, ha gyermekként kavicsot pattinthatok végig a vizen és mégis csak ültem, egyre ültem, tollal a kezemben. Szeretek diskurálni és nagy csöndben professzorok előadásait hallgattam a Bibliothéque-ben és a Muséum-ban. Ugy aludtam magányos, rozzant nyoszolyámon, mint valami szentbenedekrendi szerzetes, pedig álmaim álma volt a nő, a nő, akit becéztem és aki nem volt sehol. Szóval, kegyetlen ellentét, örökös hazugság volt az életem. Itéld meg hát az embereket!

Természetes ösztöneim néha életre keltek, mint az ellobbant csóva üszkei. Én, aki egyetlen nőhöz sem jutottam azokból, akiket megkivántam, én, a földhözragadt, a padlás-szobalakó, akárhányszor a csalódásig úgy éreztem, hogy szebbnél-szebb teremtések özönlének körül. És nagyszerű fogattal vágattam végig Páris utcáin, puha vánkoston terpeszkedve. Belemerültem a vétkezésbe, mohón mentem neki minden tivornyának és megrészegültem éhomra, mint Szent Antal, mikor megkísértették. Szerencsére az álom véget vetett azután e sorvasztó látomásoknak és másnap, mikor a tudomány mosolyogva szólított ismét munkára, hűségesen odaadtam magamat neki.

Ugy képzem, hogy még az erényeseknek mondott asszonyokat is magával sodorja olykor a vágy és szenvedély ez örületes heve, mely akaratunk ellenére kél életre bennünk. Az efféle álmodozásnak is megvan a maga varázsa. Nem hasonló-e azokhoz az esti csevegésekhez, mikor tél idején, a kandalló mellett Kinába készülünk? De mivé lenne az erény e kéjutazások alatt, ha a gondolat áthágna minden akadályt?

XX.

Elvonultságom első tiz hónapja alatt azt a gyatra, magányos életet folytattam, amit az imént elibéd vázoltam. Kora reggel, suttyomban, magam mentem beszerezni az egész napra valót. Magam takarítottam, magam voltam az ur is, meg az inas is és szörnyű büszkén játszottam a diogenesdit. De idő multán, hogy a fogadósne meg a lánya kifürkészték életem módját, szokásaimat, látták, hogy ki vagyok és megértették nagy nyomoruságomat, talán éppen azért, mert maguk is igen szerencsétlenek voltak, szinte elkerülhetetlen volt, hogy ne fejlődjék ki közöttünk valami.

Pauline, az a gyönyörű teremtés, kinek naiv, öntudatlan bája volt tulajdonképpen, ami odavonzott, többrendbeli szivességet tett nekem, amit lehetetlen volt visszautasítanom. Minden szerencsétlen egytestvér egyazon nyelvet beszél és valamennyi nagylelkű, mint ahogy azokhoz illik, akiknek semmijük sem lévén, csupán érzéseikkel lehetnek pazarok s idejükkel meg önmagukkal bőkezűek. Pauline észrevétlenül otthonossá lett nálam. Ki akart szolgálni s anyja nem ellenezte. Magát az anyát is megleptem egyszer, hogy a fehérneműmet foltozgatja. A jó asszony elpirult, mikor rajtakaptam irgalmas cselekedetén. Akaratom ellenére istápoltuk lévén, elfogadtam szivességeiket.

Ezt az érzést nem lehet másként megérteni, mint ha ismerjük a munkával járó lázat, a gondolatok zsarnokságát és azt az ösztönszerű iszonyatot, melylyel a gondolataiban élő ember az anyagi élet kérdései iránt viseltetik. Ellenállhattam-e annak a gyöngéd figyelemnek, melylyel Pauline, lábujjhegyen a szobámba lopakodva, helyembe hozta soványka ételemet, mikor észrevette, hogy már hét-nyolc órája nem ettem? Asszonyi gráciával és egy gyermek ártatlanságával mosolygott rám, jellel adván értésemre, hogy nem szükséges jelenlétét észrevennem. Áriel volt, aki szilfként surrant be tetőm alá, hogy ellásson a szükségesekkel.

Egyszer este megindító naivsággal beszélte el a történetét. Atyja kapitány volt a császári gárda lovas-gránátosainál. A beresinai átkelés alkalmával elfogták a kozákok. Később, mikor Napoleon más foglyot ajánlott érte cserébe, az orosz hatóságok már hiába kutattak utána Szibériában. A többi fogoly tanúsága szerint megszökött, azzal a szándékkal, hogy Indiába menekül. Gaudinné asszony, a fogadósne, ettől az időtől fogva hirt sem hallott róla többé. 1814 és 1815-ben bekövetkeztek a szerencsétlen idők; egyedül, minden támasz, minden segedelem nélkül elhatározta, hogy kis butorozott szállót tart, melynek jövedelméből magát is, leányát is föntarthatja. Még mindig remélte, hogy viszontlátja az urát. Legkeservesebben esett neki, hogy nem adhat kellő nevelést Pauline-nak, az ő drága Pauline-jának, ki Borghese hercegnő keresztleánya volt és aki nem hazudtolta volna meg azt a szép jövőt, amelyet császári pártfogója jövendölt neki.

Mikor Gaudinné kiöntötte egyszer előttem a szive keserüségét és fájdalmasan kitörve azt mondta: »Mily örömet adnám oda azt a rongyos darab papirost, mely Gaudint a császár kegyelméből báróvá tette, meg ráadásul a Witschnauról szóló adománylevelet is, ha megérném, hogy Pauline a saint-denisi nevelőintézetbe kerül!« - egyszerre átfutott rajtam valami és elgondoltam, hogy mivel sem hálálhatnám meg jobban e két nő jóságos gondját, mintha fölajánlom Pauline nevelésének kiegészítését. Az az őszinte öröm, melylyel ajánlatomat fogadták, szinte egy volt azzal a naivsággal, mely nekem sugallotta. Így jutottam pihenő-órákhoz. A kicsikének pompás felfogása volt, rendkívül könnyen tanult, úgy, hogy a zongorában csakhamar elhagyta mesterét. Megszokta, hogy hangosan gondolkozzék mellettem s ez őszinte megnyilatkozásokban úgy bomlott ki előttem annak a kis szivnek minden szeretetreméltósága, mint fésző kehelyből virág a verőfényben. Bársonyosan fekete, mosolygó szemét rám függesztve, odaadó figyelemmel, élvezettel hallgatta mondókáimat. Leckéit lágy, fülbe-mászó hangon zöngicsélte el s gyermekes öröm tükröződött arcán, valahányszor meg voltam vele elégedve. Anyja, ki egyre féltőbb gonddal óvta minden veszedelmektől a leányát, ki

gyönyörűen fejlődve, minden reménységet beváltott, amit gyermekkori bájosságához fűzött, örömmel látta, hogy tanulás okából naphosszant elzárkózik. Mivel zongorámnál egyébire nem találhatott nálam, annak gyakorlására használta föl távollétemet.

Belépve, Pauline-t mindig szobámban találtam, a lehető legszerényebb öltözetben. De karcsu termete, bájos formái még a durva szövet redői alól is kitetszettek. Mint Hamupipókének, neki is picinyke lába volt, otromba cipőben. De mind ez a kincs, e szépséges leányka minden gazdagsága, ragyogása olyan volt előttem, mintha nem is lett volna. Állottam a magamnak tett fogadalmat, hogy Pauline-t hugomnak tekintem. Nem lett volna szívem visszaélni az anyja bizalmával. Ugy bámultam azt az édes teremtet, mint valami képet, mint valami meghalt kedves arcképet. Gyermekem volt. Szobor a szobámban. Uj Pygmalionként eleven, hamvas-arcu, érző, beszélő szüzet akartam szoborrá varázsolni. Nagyon szigorú voltam hozzá, de mennél jobban éreztettem vele tanítómesteri hatalmamot, ő csak annál kedvesebb, annál alázatosabb volt velem szemben. Ha nemes érzések lelkesítettek is a magam megtartóztatásában, nem voltam híjján az ügyész érveinek sem. Fel sem tudom fogni, hogy csak a cégér legyen tiszta, s ne legyen az a gondolat is.

Megcsalni a nőt vagy csődöt mondani, mindenkor egyértelmű volt előttem. Szeretni leányt vagy elfogadni szerelmét, annyit jelent, hogy szerződést kötöttünk vele, melynek minden pontjáért helyt kell állanunk. Szabadon hagyhatjuk faképnél a nőt, ki eladta magát nekünk, de nem a leányt, ki behódolt, mert annak fogalma sincsen, mekkora áldozatot hozott. Feleségül vehettem volna Pauline-t, hanem az örütség lett volna. Egyértelmű lett volna azzal, hogy azt a szüzi, gyöngéd lelket kárhozatba döntöm. Szegénységem egyre csak a maga egoista nyelvét beszélte, s vaskezét mindig ez áldott teremtés közé és közém terjesztette. Szégyenszemre még azt sem átallok bevallani, hogy elképzelni sem tudok szerelmet a nyomoruságban. Lehet, hogy ez afféle erkölcsi romlottság, amit az emberiség ama kórságának köszönhetek, amit civilizációnak nevezünk. De bizonyos, hogy nincs az a káprázatos Heléna, nincs az a homéri Galatea, ki csak a legcsekélyebb hatással is lehetne érzeimre, ha - csatakos. Ah, éljen a selymes, kasmiros szerelem, a fényűzés csodáitól övezett, mely oly csodálatosan széppé tudja tenni, hiszen ő maga sem egyéb talán fényűzésnél! Jól esik, ha vágyam tüzeiben kényemre marcangolhatom a pompás toilette-et, virágát szaggathatom, s feldulhatom az illatos fejdísz elegáns formáit. Az égő szempárt is fantasztikusabban bűbájosnak találom, ha perzselő tekintetével fátyol mögül villan elő, mint a láng az ágyu füstgomolyagából. Az én szerelmemnek selyemhágcsó kell, s csendes téli éjszakán kívánkozik föl rajta.

Micsoda gyönyörűség hóval bontottan, illatban uszó, himes selyemmel kárpitozott szobába lépni és ott találni az asszonyt, ki szintén havat ráz magáról, mert mi egyébnek is nevezhetném azt a lenge mousseline-fátyolt, amelyen úgy tetszik át alakja, mint angyalé a báránnyel-hőn keresztül, amelyből éppen kilép! És az is kell nekem, hogy boldogságom aggodalmas, biztonságom kockázatos legyen. Meg kell látnom azt az asszonyt, azt a ragyogó, a világ forgatagában élő, de erényes, hódolattal övezett, csipkébe öltözött, gyémántokkal tündöklő asszonyt, aki él és uralkodik oly magasságban, oly hozzáférhetetlenül, hogy senki sem meri még csak szóval is illetni. És udvarának közepette vessen egy pillantást titkon felém. Olyan pillantást, mely rácáfol e hókuszpókuszra, olyan pillantást, melylyel fölládozza nekem a világot és az embereket.

Százszor is megesett velem az a bolondéria, hogy beleszerettem valami szőke árnyalatba, bársonyba, finom batisztba, a fodrász mesterművébe, karos gyertyatartókba, hintóba, cimbe, festő pingálta vagy ötvös zománcozta cimerbe, szóval egész sereg olyan külsőségbe, mely legkevésbé *asszonyi* az asszonyban. Kikacagtam magam, észre tértem, mind hiábavalóság. Az arisztokrata hölgy elragad mosolyával, megkülönböztetett magaviseletével és méltóságos önérzetével. Mikor korlátot emel maga és a világ közé, hiuságotat legyezi, ami már félig

szerelem. Ha mindenki irigyel érte, boldogságomat tökéletesebbnek érzem. A kedvesem mintha jobb volna hozzám, hogyha mitsem tesz úgy, mint más asszony; nem úgy jár, nem úgy él, mint ők, olyan köpenybe burkolózik, aminőt azok nem ölthetnek magukra, s még az illatszere is más, egészen más. Mennél föllebb emelkedik a föld sarán, még abban is, ami földi a szerelemben van, annál gyönyörösebb lesz a szememben. Ezer szerencse, hogy husz esztendeje nincsen már királynénk, különben menthetetlenül beleszerettem volna! Hogy hercegnői modora lehessen valakinek, mindenesetre gazdagnak kell lennie. Mi volt Pauline az én romantikus álmodozásaimban? Adhatott-e nekem olyan éjszakákat, melyek életemre mennek, szerelmet, amely öl és fölzaklatja minden emberi képességeimet? A mi fajtánk nem hal meg a szegény leányok miatt, akik megestek! Sohasem tudtam kiölni szivemből ez érzéseket, e költői álomlátásokat. Én a lehetetlenséggel határos szerelemre születtem, s a véletlen úgy akarta, hogy óhajtasomon túl részesüljek benne. Hányszor huztam selyempicellőt Pauline apró lábacsájára, hányszor öveztem sudár, karcsu derekát áttetsző szövetekkel, s vettem lenge fátyolt a kebelére, mikor végigtapodtam vele a palotája szőnyegén és elegáns fogatához veztettem! Imádtam volna így! Büszkeséggel ruháztam föl, ami nem volt meg benne, megfosztottam erényeitől, természetes bájától, üde hamvától, ártatlan mosolyától, hogy elmenthessem a mi bűneink Styxében, hogy kérget huzzak a szivére, hogy vétkeinkkel kendőzzem, hogy szalónjaink fantasztikus bábjává, afféle sápadt asszonynyá tegyem, aki reggel pihen le, hogy este, a gyertyafényes hajnalban szülessen ujja. Pauline csupa érzés, csupa melegség volt; én azt akartam, hogy kimért és hideg legyen. A visszaemlékezés később olyannak mutatta Pauline-t, mint aminőnek gyermekkorunk képeit szokta mutatni. Nem egyszer méláztam el, e gyönyörűséges pillanatokra visszagondolva. És viszontláttam azt az imádni való teremtést gondolatban, amint asztalom mellett varrogat, csöndesen, hallgatagon, beszédemre figyelve, alig-alig megvilágítva azzal a vékonyka sugárral, mely a padlásablakon beszűrődött, s halvány ezüstös csikokat szőtt fekete hajába. És hallottam üde kacagását vagy tisztán csengő hangját, amint könnyedén folyik ajkáról a magakomponálta kantiléna. A muzsika mindenkor magával ragadta, s olyankor csodálatosan hasonlított ahhoz a nemesen szép fejhez, melylyel Carlo Dolci Itáliát akarta ábrázolni. Életem szertelenségeiből úgy vetődik föl emlékezetemben e leány, mint valami szentkép. De hagyjuk sorsára ezt a szegény gyermeket! Bármennyire szerencsétlen legyen is, bizonyos, hogy rettentő veszedelemtől óvtam meg, mikor megállottam, hogy magammal ne hurcoljam a pokolba.

XXI.

Egészen a mult télig életem az a békés, tanulással töltött élet volt, amiről már megkísérlettem némi halovány képet nyújtani. 1829 december havának első napjaiban Rastignac-kal akadtam össze, ki nyomoruságos állapotom és ugyancsak kifogásolható öltözékem ellenére is karon fogott, s jó cimborára valló érdeklődéssel kérdezősködött helyzetem felől. Magaviselete jól esett és lépre menve, beszámoltam neki röviden életem folyásáról és reményeimről. Kacajra fakadt. Bánásmódjával nem voltam tisztában; nem tudtam, hogy a zseniális embert vagy a bolondot illeti-e bennem. Hetyke hangja, a világban való jártassága, s jó módja, mit élelmeségének köszönhetett, ellenállhatatlan hatással volt reám. Rastignac meghalott szépen a kórházban, ismeretlenül, mint senkifiát, kikísérte még a koporsómat is és bevettette a szegények gödrébe. Beszél a sarlatánizmusról. Azzal a pompás verve-vel, ami őt oly elragadóvá teszi, egyre bizonygatta, hogy minden zseniális ember sarlatán. Kijelentette, hogy nincsen ép eszem és halálos bünt követek el, ha ottmaradok Cordiers-utcai magányomban. Szerinte járnom-kelnem kell a világban, hozzászoktatnom az embereket nevem emlegetéséhez, kivedlenem az egyszerű monsieur bőréből, nagylábon élnem, szerepelnem.

- Az ostobák, - mondotta, - agyafurtságnak nevezik ezt a mesterséget; az erkölcsbirák tékozló életnek. De ne hallgassunk az emberekre, vizsgáljuk az eredményeket. Te dolgozol, mi? Semmire sem jutsz vele. Én mindenhez konyitok, de semmi jóra nem vagyok való; azonkívül még lusta is vagyok, mint a kutya és mégis el fogok érni mindent. Én mindenüvé befurakodom, utat csinálnak nekem; agyba-főbe magasztalom magam, elhiszik; adósságot csinállok, kifizetik. A tékozlás, édesem, politikai fogás. Nem egyszer pusztá spekuláció, mikor valaki azon buzgólkodik, hogy nyakára hágjon a vagyonának. Tőkét élvezetekben, cimborákban, pártfogókban és ismerősökben helyezi el. Megkockáztat egy milliót a kereskedő? Husz esztendőn keresztül nem alszik, nem iszik, nem szórakozik, csak a millióján kotlik, hogy beszaladgálta érte egész Európát; azután belefárad, odaveti magát minden gonosznak, amit valaha ember kitalált és bekövetkezik a fölszámolás, mely, mint nem egyszer láttam, garas nélkül, nevéből megfosztva, magára hagyja. A tékozló pedig vigan éli világát és lovakat futtat. Ha netalán megesik vele, hogy mindene eluszik, az a kilátása mindenkor megmarad, hogy bedugják valami zsiros hivatalba, jól házasodik, a minisztériumba kerül vagy megteszik attasénak valamelyik követségnél. Cimborái, jó neve megmaradnak, pénze mindig van. Aki ismeri a világ rugóit, hasznára él velük. Logikus ez a módszer, vagy én vagyok a tökkel ütött? Nem ez-e a morálja annak a komédiának, mely az életben mindennap lejátszódik?... Művedet befejezted, - folytatta hosszú hallgatás után, - nagy tehetség vagy. Most érkezted meg az én kiindulási pontomra. Most kell hozzálatnod a siker kivívásához, még pedig magadnak. Be kell jutnod a klikkekbe, azok közé, akik majd nevedet dobra verik. A magam részéről én is kiviszem részemet a dicsőségedből, mert én leszek az ékszerész, ki koronádba foglaltam a gyémántokat... Hogy bele is fogjunk iziben, légy itt holnap este. Be foglak mutatni valahol, ahol egész Páris megfordul. Értsd alatta a mi külön Párisunkat, a szép hölgyekét, a milliomosokét, a hírességeket, meg azokét, akik aranyszájúak, mint Szent János. Ha ez a népség fölkap valami könyvet, az a könyv divatosná lesz. Ha csak egyszerűen jó, ők zsenialitással ruházzák föl. Ha nem estél a fejed lányára, édes fiam, szerencsét csinálsz az *Elmélet*-eddel, jobban belelátván a szerencse elméletébe. Holnap este meglátod Foedora grófnőt, a divatos szépséget.

- Nem hallottam még felőle...

- Te kaffer! - kacagott szemembe Rastignac. - Foedorát nem ismered? Férjhezadó asszony, akinek nyolcvanezer livres évi járadéka van. Szeretője nincsen. Afféle eleven női probléma, félig párisi orosz, félig orosz párisi. Minden romantikus termék nála lát napvilágot, amelyik nyilvánosságra nem kerül. Páris legszebb, legbájosabb asszonya! Nem is kaffer vagy, hanem házi barma valami kaffernek... Viszontlátásra, holnap!

Megpördült és a faképnél hagyott, anélkül, hogy válaszat bevárta volna. Annyira nem tudta elgondolni, hogy épeszü ember visszautasíthatná, hogy Foedorának bemutassák. Hogyan lehetne megmagyarázni valamely név varázsát? Foedora!... Ez a név úgy üldözött, mint valami rossz gondolat, melylyel nem tudunk megalkudni. Egy hang megszólalt bennem: »El fogsz menni Foedorához«. És hiába próbáltam elhallgattatni, hiába kiáltottam vissza neki, hogy hazudik, minden okoskodásomat lerombolta azzal a névvel: Foedora.

De nem ez a név, nem ez a nő volt-e minden vágyaimnak szimbóluma, egész életem feladata? E névre fölmerült bennem a világ minden mesterkelt poézisa, elibém tündöklöttek az előkelő Páris ünnepei és minden hívságos dolog csillogó máza. Az az asszony a szenvedély minden rejtélyével jelent meg előttem, amibe csak bele voltam háborodva. Talán nem is az a nő, nem is a neve ingerelt, hanem az a sok bűnös hajlam, mely most egyszerre mind fölágaskodott a lelkemben, hogy újra megkisértsen. Foedora grófnő, aki gazdag, akinek nincsen szeretője, aki ellenáll Páris kísértéseinek, nem megtestesülése-e reményeimnek, álmaimnak? Megalkottam magamnak a képét, gondolatban apróra kiszineztem és álmodtam róla. Egész

éjszaka nem aludtam. Kedvesévé lettem, néhány óra alatt egész életet éltem át szerelemben és átadtam magam az égető, emésztő gyönyörűségnek. Másnap nem tudván elviselni a várakozás kínját, valami regényt szereztem a kölcsönkönyvtárból és azzal igyekeztem elterelni gondolataimat az óramutatóról.

Olvasás közben úgy hangzott vissza bennem Foedora neve, mint valami távoli kondulás, mely nem rezzent össze, csak halljuk. Szerencsémre meg volt még a frakkom, meg a fehér mellényem, elég tisztességes állapotban. Egész vagyonom alig volt több harminc franknál. Az is száz-sous darabokban szertedobálva a fiókjaim lim-lomjai közé, hogy ha netalán kisértetbe esném, kijózanitson az az idő, amit fölhajszolásával töltök. Tüskés sövényt huztam magam és a pénzecském közé. Öltözködés közben megindult a hajsza a papirok oceánjain keresztül. Gyéren akadt biz ott nagyon, s már ebből is elképzelheted, mekkora eret vágtam magamon a keztyüvel, meg a fiakkerrel. Egy hónapra való kenyere ment rá. Már az úgy van, hogy kedvünk töltésére könnyen gurul a tallér, csak akkor verjük a fogunkhoz, mikor valami hasznos vagy szükséges beszerzésről van szó. A táncosnő ölébe gondtalanul szórjuk az aranyat, de huzzuk-halasztjuk a fizetést, mikor a munkás tart elibénk számlát, melynek kifizetését éhező család várja. Hány ember visel százfrankos kabátot és hord gyémántos gombot a botján, aki huszonöt souból megebédel! Mintha sohasem vásárolhatnánk meg eléggé drágán a hiuság élveit!

Rastignac pontosan ott volt a találkozón. Mosolygott átvedlésemen, s tréfálkozott fölötte. Utközben azonban jótanácsokat adott, miként viselkedjem a grófnővel szemben. Fukarnak, hiunak, bizalmatlannak mondta. De olyannak, aki pazar, igénytelen és nyiltszivü is tud lenni.

- Te tudsz viszonyomról, - mondotta nekem, - tehát azt is tudnod kell, mennyit vesztenék, ha másnak tenném a szépet. Azért bizvást hihetsz benne, hogy Foedorát, mint nem érdekelt fél, hidegen, befolyástalanul ítélem meg. Szerencsédre gondoltam, mikor eszembe ötlött, hogy bemutatlak neki. Jól vigyázz minden szavadra, mert kegyetlenül jó emlékezőtehetsége van. Kétségre tudna ejteni még egy diplomatát is, és mindig rajtaérné a füllentésen. Köztünk legyen mondva, házasságát annak idején aligha ismerte el a cár, mert az orosz nagykövet elkacagta magát, mikor fölemlítettem előtte. Ő maga nem fogadja, s csak úgy félvállról köszönti, ha a Bois-ban összetalálkoznak. Mindamellet de Sérizyné, de Nucingenné és de Restaudné társaságához tartozik. Franciaországban nem esik kifogás alá a neve. De Carigliano hercegné, a minden bonapartista klikkek legmegrozsdásodottjából való *maréchale*, gyakran tölti vele a nyarat falusi birtokán. Tömérdék ifju mihaszna, többek között egy francia pair fia is följánlotta neki a nevét, cserébe vagyonáért. Udvariasan valamennyit kikosarazta. Lehet, hogy grófon alul nem is adja!.... Nem vagy-e marquis? Rajta hát, előre, ha megtetszik neked!... Ezt nevezem én utbaigazításnak.

Ez a tréfálkozás gyanítottatta velem, hogy Rastignac suttyomban nevetve csigázza egyre följebb kíváncsiságomat. A hirtelen elfogott szenvedély tetőpontjára hágott bennem, mikor megállapodtunk a virágokkal ékesített peristilium előtt. Szivem hevesen dobogott, mikor fölhaladtunk a szőnyegekkel borított széles lépcsőkön, hol minden szemenszedett holmi angol kényelemre vallott. Nekipirultam, megtagadtam származásomat, érzéseimet, büszkeségemet, a butaságig nyárspolgárrá lettem. De hiszen padlás-szobából kerültem oda, három esztendei nyomoruság után, anélkül, hogy fölibe tudtam volna kerekedni az élet ügyes-bajos dolgainak összekuporgatott kincseimmel, azzal a roppant intellektuális tőkével, mely gazdaggá tehet mindannyiunkat abban a pillanatban, amelyben a hatalom az ölünkbe hull, anélkül, hogy bennünket összetörne, mert a tanulás eleve jól fölverteztett már a küzdelemre.

XXII.

Körülbelül huszonkét esztendő, középtermetű asszonyt pillantottam meg, fehérbe öltözött. Kezében tollas legyezőt tartott. Egész sereg férfi vette körül. Mikor megpillantotta a belépő Rastigrac-ot, fölkel, felénk tartott, szívesen mosolygott, s dallamos hangján elzöngicsélte nekem a kétségkívül előre tartogatott bókot. Barátunk úgy mutatott be, mint tehetséges embert, s az ő ügyességének, szinte velem való hivalkodásának köszönhetem, hogy igen kedvező fogadtatásban részesültem. Tárgyává lettem az általános figyelemnek, ami nem kevésbé hozott zavarba. Szerencsére Rastignac szavátette szerénységemet is. Tudósokkal, írókkal, egykori miniszterekkel és francia párekkal találkoztam ottan. A társalgás megérkeztünk után nemsokára újra visszatért medrébe és én jól megszivelve, hogy meg kell felelnem jó híremnek, igyekeztem megállani a sarat. Anélkül hogy visszaéltem volna az alkalmakkal, mikor meg-megszólítottak, arra törekedtem, hogy kivegyem a részemet a többé-kevésbé csipős, mély, vagy szellemes társalgásból. Sikerült is némi feltűnést keltenem. Rastignacról ezredszer bizonyult be életében, hogy beválnék prófétának. Mikor elegen verődtek már össze arra, hogy ki-ki szabadabban mozoghasson, jeles uttörőm karonfogott és sétálgatni kezdtünk a termeken keresztül.

- Vigyázz, nehogy tulságos hódolattal találj adózni neki, mert még kitalálja látogatásod okát, - figyelmeztetett.

A termek egytől-egyig rendkívül izléssel voltak berendezve. Válogatott festmények függtek a falakon. Mint a dúsgazdag angoloknál, itt is megvolt minden egyes tárgynak a maga külön karaktere és a selyemkárpit, a diszités, a butorok formái egészen az utolsó kis csecsebecséig összehangzottak valami közös alapgondolattal. A gótikus boudoirban, melynek ajtai fölé szőnyegkárpit borult, gótikus volt az ajtófélfá és az oromzat, az ingaóra, meg a szőnyegek mintája; a faragott gerendákból rótt mennyezet formáinak megannyia csupa báj és eredetiség; a faburkolat mindenütt művészi munka; semmi sem zavarta meg a dekoráció összhangját, még maguk az ablakok sem, értékes festett üvegtábláikkal. Meglepetésszámba ment egy kis modern szalón; becsületére vált művészenek, ki diszitő stílusunk tökéletes átértésével oly könnyedén, oly üdén, oly kecsesen, minden hajhászás nélkül és az aranyozással módjával élve alkotta meg. Sejtelmes volt és szerelmet lehellő, mint valami német ballada. Parányi zug, melyet 1827-ben alkottak meg így, ritka növényekkel megrakott virágkosarakkal. A szalón után, az egymásba nyíló szobák során egy kisebbfajta dusan aranyozottra bukkantam, melynek XIV. Lajos korabeli stílusa bizarr, de mégis jóleső ellentétben volt jelenkori művészeink izlésével.

- Meglehetősen jól be leszél kvártélyozva, - szólalt meg Rastignac, nem minden csufondárosság nélkül mosolyában. - Vagy nem találod elragadónak? - toldotta meg leülés közben.

Egyszerre felszökött ültéből, kézen fogott és bevezetett a hálószobába. Lenge patyolatmennyezet alatt ott fehérlett a kéjesen bágyadt fénynyel megvilágított ágy, mint tündér nyoszolyája, aki mátkaságra lépett valami lángésszel.

- Nem vall-e szemérmertlenségre, - szólalt meg halkán, - nem vall-e határtalan kacérságra, hogy mi most szabadon szemlélhetjük a szerelemnek e trónusát? Meg nem adni magát senki-nek, de bárkit szabadjára hagyni, hogy ide vethesse névjegyét! Volnék csak szabad, sokért nem adnám, ha alázatosan, sirva látnám ezt az asszonyt az ajtóm előtt...

- Olyannyira bizonyos vagy erényessége felől?

- Mestereink legvakmerőbbjei, legügyesebbjei nyíltan bevallják, hogy kudarcot vallottak vele. Azért még most is szeretik, s ők a legodaadóbb barátai. Nem valóságos talány ez az asszony?

Ezek a szavak mámorossá tettek; féltékenységemben remegtem a multért. Örömtől repeső szívvvel siettem vissza a szalónba, hol elhagytuk a grófnőt. A gótikus boudoirban találkoztunk

össze. Megállított mosolyogva, maga mellé ültetett és rendre kivallatott munkáimról. Ugy látszik, nagyon érdekelte a dolog, különösen akkor, mikor egész rendszeremet nagyképű fejtegetés helyett apró elmésségekre váltva ismertettem meg vele. Nagy multságára szolgált, mikor rávezettem a nyitjára annak, hogy az emberi akarat a gőzhöz hasonló materiális erő és hogy az erkölcsi világban mi sem állhat ellent e hatalomnak, mihelyt az ember megtanul vele élni, koncentrálni tudja, s áramszerű anyagát a lelkekre irányítani képes. Valaminthogy ennek birtokában az ember tetszése szerint módosíthat minden emberi dolgot, még a természet abszolút törvényeit sem kivéve. Foedora ellenvetéseiből láttam, hogy szelleme nem mindennapi. Kedvem telt benne, hogy helylyel-közzel igazat adva neki, legyezgessem a hiuságát, míg asszonyi okoskodását egyszeriben le nem romboltam egyetlen szóval, fölhíván figyelmét életünknek egy mindennapos jelenségére, az álomra, ami látszatra igen közönséges dolog, valójában azonban, legalább a tudományosan gondolkozó előtt, csupa-csupa megoldhatatlan probléma. Néhány pillanatra el is akadt a szava, mikor azt mondtam neki, hogy gondolataink szerves, magukban teljes lények, amelyek láthatatlan világban élnek és sorsunkra befolyással vannak. Bizonyosságul idéztem neki Descartes, Diderot és Napoleon gondolataiból, mint akik vezettek, sőt még most is vezetnek egy egész évszázadot.

Mindenesetre jól elszórakoztattam. Mikor eltávozott mellőlem, meghívott máskorra is. Szer-tartásos modorban jelentette ki, hogy szívesen fogad. Nem tudom azért-e, mert dicséretes szokásom szerint minden udvarias formulát szíves szónak veszek, vagy Foedora csakugyan valami jövődöbeli híres embert látott bennem, akivel érdemesnek ítélte tudósmanazsériáját megszaporitani, de meg voltam róla győződve, hogy tetszem neki. Fölidéztem minden fizioló-giai tudásomat és előzetes tanulmányaimat az asszonyi nemről, hogy még azon az estén aprájára kifürkészszem ezt az érdekes egyéniséget, minden különösségeivel egyetemben. Meghuzódva valamelyik ablakfülkében, az ő gondolatai után kémlelődtem. Kerestem a maga-tartásában, tanulmányozva azt a módot, amelylyel háziasszonyi minőségében járt-kelt vendé-gei között, leült, csevegett, megszólított valakit, kérdezősködött, s az ajtófélfához támaszko-dott, míg a kéredezett szavait hallgatta. Járását oly lágyan ringónak találtam, ruhája oly gyönyörű redőkben simult hozzá, a maga egészében oly kívánatos volt, hogy kezdtem egyre hitlenebbül gondolni erényére. Ha Foedora ma meg is tagadta a szerelmet, valamikor annál szenvedélyesebbnek kellett lennie. Volt valami kéjes még abban a testtartásban is, amelylyel szembehelyezkedett a mulattatójával; kacérul támaszkodott a faragott fához, mint aki közel van hozzá, hogy elessék, de éppen oly közel ahhoz, hogy az első tulságosan kihívó pillantásra elmeneküljön onnan. Ahogy karjait lágyan keresztbe fonva állott ottan, minden szót odaadó figyelemmel kísérve, szinte még a tekintetével is magába szíva, csak úgy sugárzott belőle az érző asszony. Üde ajkai pirosan rajzolódtak arcának fehér hamvára. Barna hajzata mellett gyönyörűen érvényesült sötét narancsszinbe játszó szeme, melyet a firenzei kövekhez hason-lóan erek futottak át, s melynek kifejező tekintete még több finomságot kölcsönzött szavai-nak. Felső teste volt a legbájosabb, a mindennek fölött csábító. Valami versengő asszonytársa valószínűleg kifogás alá esőnek ítélte volna sűrű szemöldjeit, melyek csaknem összeértek, s fönnakadt volna azokon az alig észrevehető apró bolyhoeskákon, melyek arca hamvát végig bepehelyezték. Én mindebben a szenvedélyesség bélyegét láttam. Szerelem volt irva ennek az asszonnak az itáliai szemhéjára, a milói Vénuszra méltó szépséges vállára, arcának minden vonására, kissé husos, haloványan beárnyékolt ajakára. Több volt mint asszony; regény volt.

Igen, ezt az erősen asszonyos tehetséget, a vonaloknak ezt a harmonikus együttesét és mind-azt, amivel ez a pompás termet kecségtetett, mérsékelte valami állandó tartózkodás, valami különös megnyilatkozású szerénység, mely ellentmondásban volt mindazzal, amit egész személye kifejezett. Olyan éles megfigyelőképesség nélkül, mint aminő az enyém volt, bájos lett volna fölfedezni benne, hogy gyönyörre termett. De hogy világosabban fejezzem ki magam, két asszony lakozott Foedorában, talán éppen csak hogy a buste-jével elváltaszta. Az

egyik hideg volt, csupán a fej látszott szerelmesnek; mielőtt férfin akadt volna meg a szeme, előkészítette rá a tekintetét, mintha valami rejtelmes dolog ment volna benne végbe; az ember szinte azt mondhatta volna, hogy átnyilallott valami ragyogó két szemén. Szóval, vagy az én tudományom tökéletlen és tengerek titok nyitjára kell még rábukkannia az erkölcsi világban, vagy neki van szép lelke, melynek érzései és kisugárzásai teszik oly elragadóvá azt a mindannyiunkat leigázó, megbüvölő arcot, mely még inkább hódít, mivelhogy kívánatos. Megigézve távoztam el, teljesen belébolondulva, mámorosan a fényüzésétől. Csak úgy bizsergett bennem minden érzés. Minden, ami nemes és rosszra hajló, jó és gonosz csak van a szívemben. Ebben a lelkes, nekihevült, lázas állapotban kezdtem érteni, micsoda bűbájosság az, amely e művésznépséget, e diplomátákat, e hatalmas embereket, e pénzszekevényeikhez hasonlóan páncélozott agiotéurókat hozzá vezet. Kétségkívül ők is azt az észveszejtő izgalmat keresik, amely megrázta az én egész valómat, felkorbácsolta minden legparányibb erem vérét, megborzongatta legkisebb idegemet és átnyilallott az agyam velején! Egynek sem adta meg magát, hogy valamennyit megtarthassa. Az asszony addig kacér csak, amíg nem szeret.

- Az is lehetséges, - mondtam Rastignacnak, - hogy férjnél volt, vagy eladta magát valami vénségnek és első násza riasztja most vissza a szerelemtől.

Gyalog mentem haza a faubourg Saint-Honoréból, hol Foedora lakik. Palotájától a Cordiers-utcáig szinte egész Párison keresztül kell menni. Kurtának tetszett előttem ez az út, pedig ugyancsak hideg volt. Télen, kemény télen vállalkozni Foedora meghódítására, mikor összevissza nem volt harminc frankom, s oly hatalmas távolság választott el bennünket egymástól! Arról csak szegény fiatalembernek lehet fogalma, mennyibe kerül ilyes alkalmakkor a kocsis, a keztyű, a ruha, a fehérenemű stb. Ha az efféle szerelem egy kissé nagyon is sokáig platonikus marad, végső pusztulásra vezet. A jogi karon akárhány Lauzun akad, aki még csak nem is közeledhetik a szerelme tárgyához, ha az netalán első emeleten lakik. Hogyan is gyűrhetném le én, a gyöngye, vézna, egyszerűen öltözött, halovány, nagy munkája után még csak alig felocsudott teremtés azokat a kikent, kifent, pipes, nyalka, észbontó nyakkendőket viselő, gazdag, tilburyn járó, hetyke legényeket?

- Ejh! Foedora, vagy a halál... - mondtam magamban valami hidra befördülőben. - Foedora, jó szerencse!

A szép gótikus boudoir meg a XIV. Lajos korabeli szalón elvonultak lelki szemem előtt és magam előtt láttam a grófnőt fehér ruhájában, kecsesen libegő ruhaujjával, megejtő járásával, kísértetbe hozó keblével. Még akkor is körülvettek Foedora fényűző pompájának a képei, mikor beléptem az én kis kopár, hideg padlás-szobácskámba, mely kócos-lomos volt, akárcsak valami természettudós parókája. Ez az ellentét nem volt jó tanácsadó. Bűnök is fogantak általa. Dűhtől toporzékolva átkoztam meg akkor tisztességes, becsületes nyomoruságomat, szobácskámat, annyi gondolat televény termőhelyét. Számonkértem végzetemért, balsorsomért az Istent, az ördögöt, a társadalmi rendet, apámat, az egész mindenséget. Étlen-szomjan feküdtem le, még akkor is bolondul átkozódva, de eltökélve, hogy Foedorát, török-szakad, meghódítom. Ennek az asszonynak a szive volt az utolsó lutricédulám, arra tettem föl mindenemet.

XXIII.

Megkiméllek Foedoránál tett első látogatásaim leírásától, hogy hamarabb rátérhessünk a drámára. Mindenképp törekedtem közelférközni az asszonyi lélekhez, s hiuságára hatva igyekeztem lebilincselni szellemét. Hogy annál bizonyosabban megszeressen, ezernyi okot szolgáltatam arra, hogy önmagát szeretni megtanulja. Legfőbb gondom az volt, hogy közönyös ne legyen. Az asszonyfélének mindenáron izgalom kell, én megszereztem neki. Inkább

haragra lobbantottam volna, semmint fásult közömbösséggel lássam magam mellett. Eleinte csupán a szilárd eltökélés volt a sarkalóm, meg az a vágy, hogy megszerettessem magamat vele. Hajlandóságom azonban csakhamar szenvedélylyé növekedett, megszűntem ur lenni magam fölött, belevesztem, belebolondultam, egészen s beleszerettem halálosan. Nem tudom, mi az, amit a költészetben és a mindennapi társalgásban szerelemnek nevezünk; hanem annyi bizonyos, hogy azt az érzelmet, mely az én kettős természetemben oly hirtelen fölsarjadt, másában eddig még nem láttam sehol. Sem Jean-Jacques Rousseau rétori módon kicsiszolt mondataiban, sem a mi két irodalmi századunk hideg koncepcióiban, sem Itália festményein.

Rossini néhány motivuma, a Soult tábornagy birtokában lévő Murillo *Madonna*, Lescombat levelei, az anekdota-gyűjteményekben elszórt néhány szó, s még inkább az igaz ihlettségből fakadott imák, meg a fabliau-k néhány válogatott sora tudott csupán első szerelmem isteni magasságára ragadni.

Nincsen az emberi nyelvben, nincsen a gondolatnak semminemű kiformalásában az a kifejező erő, akár színek, akár márvány, akár szavak vagy hangok útján is keres megnyilvánulást, mely lelkünk elé tükrözhetné az érzés teljességét, erejét, igazságát és közvetlenségét! Igen! Aki művészetet mond, hazugságot mond. A szerelem végtelen átalakulásokon megy keresztül, mielőtt örök időkre egygyé olvadna életünkkel s lángszínevel véges-végig befestené. Ez alig észrevehető szivárgás elkerüli a művész elemző gondját. Az igazi szenvedély kiáltásokban, sóhajokban tör ki, melyektől unottan fordul el a közönyös ember. *Clarisse Harlowe*-ot olvasva nagyon szerelmesnek kell lennünk, hogy csak félig-meddig is átérezzük Lovelace jajongásait. A szerelem ártatlan kis forrás, mely virágos, mohás, kavicsos ágyból buggyan elő, hogy előbb patakként csörgedezzek, majd folyamként hömpölyögjön tova, mig, fokról-fokra változva, alakulva, belé nem torkollik a mérhetetlen oceanba, melyet a tökéletlen szellemek egyhangunak látnak, de amely a nagy lelkeket végnélküli szemlélődésre készíti.

Ki merészkednék leírni az érzés elröppenő színeváltozásait, e semmiségeket, melyeknek oly nagy áruk van; azokat a szavakat, melyeknek hangsulya fölér a nyelv legszebb kincseivel; azokat a tekinteteket, melyek mélyebben beleszántanak sziveinkbe, mint a legmeggrázóbb költemény? Minden titokszerű jelenet folyamán, melyeknek összessége elegendő arra, hogy észrevétlenül szerelemre gyulaszson, megnyílik egy-egy örvény, hogy magába nyeljen minden emberi költészetet. Ejh, hogyan is adhatnánk vissza pusztá szóval a lélek bonyolult és titokzatos mozgalmait, mikor hasztalan keressük a szót arra, hogy a szépség látható misztériumait fessük elibénk? Micsoda ígézet! Kimondhatatlan elragadtatásomban hányszor merültem órák hosszat a pusztá *nézésébe!*

Mi boldogított? Nem tudom. Ezekben a percekben, ha arcát fény özönlötte be, csodálatos tünemény ment rajta végbe: sugárzani kezdett. Az alig észrevehető pöhölye, mely bőrét harmatgyöngéden bearanyozta, olyan lágyan elmosódottakká tette arcának körvonalait, mint távoli tájé a sugárzó nap, melybe belevész. Olyan volt, mintha a cirógató napfény egyesült volna vele, vagy mintha sugárzó arcáról még tündöklőbb fény ömlött volna szét, mint aminő ráesett. Azután egy árnyék, mely végigsuhant az édes arcon, elég volt hozzá, hogy nyomán új színek keletkezzenek s új és ismét új kifejezést öltsenek vonásai. Gondolata sokszor világosan ott tükröződött márványhomlokán; a szeme mintha röttebbé lett volna, pillái remegtek, vonásai összébb simultak egy mosolygásban, ajkának oly kifejező korállja megrezzent, fölnyílt kissé, majd újra bezárult; üde halántékait hajának visszfénye barna tónussal fátyolozta be; minden rezdülése mintha eleven szó lett volna.

Szépségének minden legparányibb változata gyönyörűség volt nekem s új bájt kölcsönzött szivembe zárt képének. Érzést, reménységet akartam leolvasni ez arc minden változatáról. Ezek a néma beszélgetések lélekből lélekbe olvadtak, mint hang a visszhangba. Elsuhanó gyönyörűségeket szereztek nekem, de mély nyomokat hagytak a lelkemben. A hangja való-

sággal mámorossá tett, hallatára alig tudtam fékezni indulataimat. Nem emlékszem már, hogy melyik lotharingiai herceg csinálta, de úgy vélem, utána tudtam volna csinálni s magam is eltartottam volna a tenyereimen egy marék izzó paraszt, valamig csak cirógató ujjacskáit érzem a hajamon. Ez nem csodálat, nem vágyakozás volt már, hanem ígézet, végzetes ígézet. Gyakran megesett, hogy födelem alá térve, határozatlan körvonalakban Foedorát láttam a maga otthonában s gondolatban ugyanazt éltem át, amit ő. Ha szenvedett, vele szenvedtem s másnap meg is mondtam neki:

- Szenvedett!

Hányszor nem látogatott meg az éjszaka csöndjében, elragadtatásom hatalmával odaidézten! Olykor hirtelen, mint a letűző sugár, a tollam alá lebbent s tudományt, kutatást messze üzve onnan, megbámultatta magát abban a csábító alakjában, amelyben legutoljára láttam. Olykor meg magam szállottam el hozzá az álomlátások világában. Reménységgel közeledtem felé s rimánkodtam hozzá, hogy hallassa ezüstös csengésű szavát. És sirva ocsudtam fel azután. Egyszer, miután már megígérte volt nekem, hogy együtt megyünk színházba, hirtelen mást gondolt, nem akart jönni s kért, hogy hagyjam magára. Kétségbeejtett ez a visszavonás, ami egy napi munkába s - kimondjam-e? - utolsó talléromba került. Magam mentem el oda, ahová vele mehettem volna, hogy meglássam a darabot, amelyet ő óhajtott látni.

Alig foglaltam helyet, átnyilallott valami a szivemen. Egy hang azt mondta bennem: »Itt van!« Megfordulok és páholya mélyében, az árnyékban, észreveszem a grófnőt a földszinten. Nem kereste tétován a tekintetem, mesés biztossággal találtam rá egyszerre. Ugy röppent felé a lelkem, mint bogár a virágra. Mi figyelmeztette ottlétére érzéseimet? Az a bizonyos belső megrezdülés, mely csupán felületes ember szemében meglepő. Belső természetünknek ez a működése éppen olyan egyszerű, mint bármely mindennapi külső érzékelésünk. Én sem lepődtem meg, csupán haragudtam. Erkölcsei képességeinkről tett, oly kevésbé ismeretes tanulmányaim, ha egyébre nem, hát arra voltak jók, hogy rendszerem igazolására a magam szenvedelmében bukkanjak néhány eleven példára. Volt valami bizarr a tudósnak és szerelmesnek, a bálványozásnak és a tudománykedvelésnek ez összetalálkozásában. A tudós elégedett képpel bólogatott olyasvalamire, ami kétségbeejtette a szerelmet, de viszont alig hogy győzedelmeskedni látszott, a szerelmes már boldogan vágta sutba az egész tudományt. Foedora észrevett és elkomolyodott. Feszélyezte jelenlétem. Az első felvonásközben meglátogattam. Egyedül volt, nála maradtam. Bár szerelemről még sohasem volt szó közöttünk, úgy éreztem, hogy kenyértörésre kerül a dolog. Titkomat eddigelé még csak nem is érintettem előtte. Mintha mind a ketten vártunk volna valamire. Ő meghittjévé tett apró tervezgetéseinek s minden este szívesen, szinte szorongva tudakolta: eljövök-e másnap. Ha egy-egy szelleme-sebb megjegyzés siklott ki a száján, felém röppent a tekintete, mintha csupán nekem akart volna vele tetszeni. Ha duzzogtam, ő csak annál szívesebb volt. Ha pedig őt láttam kedvetlennek, némi jogot éreztem arra, hogy faggassam: miért neheztel. Ha hibáztam valamiben, jó sokáig hagyott rimánkodnom, míg végre megbocsátott. Ezek az apró civódások, amelyekbe oly szívesörömet bocsátkoztunk, tele voltak szerelemmel. Annyi bájjal, annyi édes kacérsággal fegyverkezett fel ilyes alkalmakkor, és én oly igaz gyönyörűséget találtam benne! E percben azonban bizalmasságunknak hire-hamva sem volt. Ugy feszengtünk egymással szemben, mint két idegen. A grófnő fagyos volt, engem rossz előérzet gyötört.

- Haza fog kísérni, - mondta, darab végeztével.

Az idő közbül hirtelen megváltozott. Mikor kiléptünk, hóval elegyes ólmos eső esett. Foedora kocsija nem jöhetett egészen a színház kapujáig. Látván, hogy előkelő hölgy készül gyalog átvágni az utcán, egy szolgálatra kész hordár fölébünk tartotta esernyőjét. Kocsiba szállásunk előtt természetesen a markát tartotta. Nálam nem volt semmi. Tíz esztendő adtam volna akkor az életemből, ha csak két sou akad is a zsebemben. Pokoli keserőség hasogatta férfit

büszkeségemet, s mindama hiúságot, ami belém szorult. Ezt a néhány szót: »Nincs pénzem, jó ember!« nyersen vettem oda keserű nagy bosszúságomban. És én mondtam ezt, én, osztályos sorsosa amaz embernek, én, aki ugyancsak jól ismertem a nyomoruságot! Én, aki annak idején oly könnyedén dobtam el magamtól hétszáz ezer frankot! A lakáj félretaszította a hordárt és a lovak nekiiramodtak. Hogy megérkeztünk a palotába, Foedora szórakozott volt vagy annak igyekezett látszani. Kérdéseimre csak úgy foghegyről vetett oda egy-egy rövidke szót. Elhallgattam. Rettenetes percek voltak azok. A kandalló elé telepedtünk. Mikor az inas, felszítván a tüzet, eltávozott, a grófnő jól fegyelmezett arcával felém fordult és ünnepies komolysággal kezdett beszélni.

- Franciaországba való visszatértem óta vagyonom kisértetbe hozott már néhány fiatalembert. Olyan szerelmi nyilatkozatokat tettek, amelyekre méltán büszke lehetnék. Találtam közöttük olyanokra, akik annyira komolyan és olyan mélyen vonzódtak hozzám, hogy feleségül vettek volna még akkor is, ha csupán azt a szegény leányt találták volna fel bennem, aki valamikor voltam. Bizvást elhiheti, Valentin ur, hogy vagyont, rangot egyaránt kínálgattak. De elhiheti azt is, hogy én sohasem foglalkoztam többé azokkal, akik elég balgák voltak nekem szerelmi ajánlatokat tenni. Ha az önhöz való vonzódásomban egyáltalán nem volna komolyság, nem figyelmeztetném most. Hogy figyelmeztetem, az inkább barátságra, mint gögre vall. Az asszony mindenkor a megszegyenülés lehetőségével kerül szembe, mikor feltéve azt, hogy szeretik, eleve elhárítja magától ezt a mindenképpen hizelgő bizonyosságot. Ismerem Arsinoé meg Araminte jeleneteit, azért megszoktam már azokat a feleleteket, amelyeket ilyen esetekben szokás adni. De remélem, hogy ma nem fognak balul megítélni. Mert felsőbbrendű ember az, aki előtt őszintén feltártam a lelkemet.

A pörök csinját-binját magyarázó ügyvéd, a szerződés pontjait rendre soroló közjegyző nem beszélhet teljesebb hidegvérrel, mint ahogyan ő akkor beszélt. Tisztán csengő, zengzetes hangja nem árulta el a legcsekélyebb felindulást sem. Csupán az arcán, a mindenkor nemes és kifogástalan mozdulatain vettem észre diplomatikus hideg tartózkodását. Kétségkívül jól megfontolta minden szavát s megcsinálta magában e jelenet programját. Barátom, az az asszony, akinek kedve telik a szívünk meghasogatásában és aki gyönyörűséget talál abban, hogy tört üssön rajta keresztül és még meg is forgassa a sebben, az az asszony imádni való, mert szeret és azt akarja, hogy szeressék! Egyszer valamikor majd módot talál arra, hogy kárpótoljon szenvedéseinkért, mint ahogy - szólás-mondás szerint - Isten is megjutalmaz jó cselekedeteinkért. És százszoros gyönyörűséggel fizet meg a rosszért, melynek erőszakosságát elismeri. Nem szenvedélytől izzik-e hát a kinzó kedve? De nem szörnyűséges kinszenvedés-e, mikor hideg nyugalommal gyötör bennünket halálra az asszony? Abban az órában Foedora tudtán kívül végiggázolt minden reménységemen, megtiporta életemet és szétdulta egész jövőmet, azzal a semmibe sem vevő gondatlansággal, azzal az ártatlan kegyetlenséggel, amelylyel a gyermek, pusztá kíváncsiságból, kitepegeti a lepke szárnyait.

- Később, - folytatta Foedora, - remélem, be fogja ismerni, hogy igaz hajlandóság az, amit barátaimnak felajánlok. Velük szemben mindenkor jónak és áldozatra késznek fog találni. Az életemet is odaadnám érettük, de megvetne ön maga is, ha szerelmüket elfogadnám, anélkül, hogy viszonzni tudnám. Megállok. Ön az egyedüli ember, akinek ez utóbbi szavakat valaha elmondtam.

Az első percben elakadt a szavam, azután alig tudtam lebirni a lelkemben tomboló vihart, de később mégis csak sikerült érzéseimet magamba fojtani. Mosolyogva válaszoltam neki:

- Ha azt mondom önnek, hogy szeretem, számkivet innen; ha közönyösnek vallom magam, azért büntet meg. A papok, a bírák és a nők sohasem vetkőznek ki egészen a ruháikból. Hallgatni annyi, mint nem dönteni; engedje meg, hogy hallgassak. Hogy baráti szóval figyelmeztetett, egyértelmű azzal, hogy nem szívesen veszített volna el. Ez a gondolat nagyon jól

esik büszkeségemnek. De vessük messze magunktól egyéniségünket. Minden valószínűség szerint ön az egyedüli nő, akivel én, filozófusi mivoltomban, egy, a természet törvényeinek olyannyira ellentmondó elhatározást megbeszélhetek. Nemének más egyéneivel összehasonlítva, ön valósággal tüneményszámba megy. Azt szeretném, ha jó szándékkal, együtt keressük a lélektani anomália okát.

Azokhoz a nőkhöz hasonlóan, akik el vannak telve magukkal és valósággal szerelmesek önön bájaikba, vajjon önben is megvan az a nagy önzés, mely megborzonegatja arra a gondolatra, hogy egy férfi tartozékává lesz, lemond saját akarataról s olyan konvencionális felsőbbrendű hatalma alá kerül, mely sérti? Ezerszer szebbnek látnám úgy! Megjárta talán az első szerelmével? Termetének eleganciáját, gyönyörű alakját félti talán az anyasággal járó elformátlanodástól és éppen ez egyik titkos oka huzódózásának a hevesebb szerelemtől? Van valami veleszületett tökéletlensége, mely akarata ellenére teszi erényessé?... Ne haragudjon rám e kérdésekért, én most kutatom és tanulmányozom önt, ezer mértföldnyire a szenvedélytől. A természet, mely született vakokat teremt, olyan nőket is teremthet, akik süketek, vakok és némák a szerelemben. Ugy vélem, ön nagyszerű tanulmány tárgya lehet orvostudományi szempontból! Ön maga sem tudja talán, mit ér. Lehetséges, hogy nagyon is jogos ellen-szenyvel viseltetik a férfiak iránt. A magam részéről önnel tartok, s egy szálra rutnak, utálatosnak tartom valamennyit. Igaza van, - folytattam szívemnek egy hatalmas dobbanása után, - önnek meg kell vetnie bennünket, mert nincsen olyan férfi a világon, aki méltó volna önhöz!

Minek tálnám elibéd most mindazt a sok szarkasztikus elmésséget, a melyekkel akkor nevetve dobálóztam! A legfanyarabb szó, a legkeserűbb irónia sem csalt ki belőle egyetlen vállvonást, egyetlen fitymáló mozdulatot. Csak hallgatott rám, megőrizvén ajka és szeme körül szokott mosolyát, azt a mosolyt, amelyet, akár csak valami ruhát, tetszése szerint öltött magára bármikor a barátai, egyszerű ismerősei, vagy éppen idegenek kedvéért.

- Nem szép tőlem, hogy minden ellenkezés nélkül maradok meg a boncolóasztalán? - szólalt meg ő is, fölhasználva egy pillanatot, a melyben csak némán bámultam. - Mint láthatja, - folytatta kacagva - barátaimmal szemben nem vagyok tulságosan aggodalmaskodó. Ilyen modorra más asszonynak az lenne a felelete, hogy ajtót zárna ön előtt.

- Számüzhethet maga mellől, anélkül, hogy okát kellene adnia szigorúságának.

Ezt mondva, úgy éreztem, hogy kész volnék megölni, ha csakugyan kiadja nekem az utat.

- Bolond maga, barátom, - mondta nevetve.

- Gondolt már arra néha, mi mindenre képes a szenvedély? Megesett már, hogy a kétségbe kergetett ember megölte kedvesét.

- Jobb meghalni, mint boldogtalannak lenni, - válaszolta hidegen. - Megeshetik, hogy az ennyire szenvedélyes ember egyszer csak faképnél hagyja az asszonyát a szalmazsákon, mikor egész vagyonát elverte már.

Csak úgy hüledeztem erre az aritmetikára. Világosan láttam az örvényt, mely e nő és közötttem tátong. Nem értenék meg egymást sohasem.

- Isten vele, - mondtam neki hidegen.

- Isten vele, - mondotta ő barátságos fejbőlintással. - Vizontlátásra holnap!

Egy pillanatra rámeredtem és tekintetemben ott égett egész szerelmem, melyről már lemondtam. Csak banális mosolygását láttam, a márványszobornak azt a mitsem érő mosolygását, mely szerelmet látszik kifejezni, de hideg.

XXIV.

El tudod-e képzelni, mekkora fájdalom szakadt le rám, mekkora kinok vájkáltak bennem, mikor mindent elveszítve, esőtől, hótól átázottan bandukoltam hazafelé az ólmos esőtől csuszamlós utcákon? Elgondolni, hogy ő még csak nem is sejtí az én nyomoruságomat, s eszébe sem jut, hogy nem vagyok gazdag, nem áll rendelkezésemre fogat, mint neki! Mekkora bukás, mekkora csalódás! Nem pénzkérdés volt ez többé, hanem az egész lelkem boldogulásának kérdése. Találomra bandukoltam hazafelé, egyre különös beszélgetésünk szavain tépelődve. Olyan mélyen belemerültem a csürés-csavarásba, hogy végtére is kételkedni kezdtem a szavak és a gondolatok értékében. És szerettem, még mindig szerettem azt a hidegszívű asszonyt, akit lépten-nyomon újra meg kell hódítanom, aki mindig megfélelkezve arról, amivel tegnap kecsgettetett, minden nap új imádottként kerül utamba.

Az Institut előtt elhaladóban átborzongott rajtam valami. Akkor ébredtem rá, hogy még semmit sem ettem. Egyetlen árva fillérem sem volt már. A tetejébe még a kalapomat is elformátlanította az eső. Hogyan közeledhessem már most valami előkelőbb asszonyhoz, hogyan mutakozzam a szalónjában, ha még csak tisztességes kalapom sincsen! Megátkoztam azt a bolond divatot, hogy kalapunkat kénytelen-kelletlen szüntelenül a kezünkben kell tartanunk. Ugyancsak gondját kellett viselnem a magaménak, hogy úgy a hogy eddig is türhetően fessen. Nem volt vadonatuja, de avult sem; nem kopott le a szőre, de selymesnek sem volt mondható; szóval megjárta még eléggé tisztességes kalapnak. Mesterkedésekkel meg-meghosszabbított életének azonban elérkezett immár utolsó szakához; megsérült, kajla lett, a végét járta, dibdáb portéka lett belőle, méltó a gazdájához. Harminc soun mullott, hogy vége szakadt nagy ügygyel-bajjal kimesterkedett eleganciámnak. Mennyi titkos áldozatot nem hoztam én Foedorának e három hónap alatt!

Akárhányszor egy heti kenyérre valót áldoztam azért, hogy csak egy futó pillanatra lássam. Odahagyni a munkát és koplalni, még semmi! De végigkutyagolni Páris utcáin, anélkül, hogy sárral végigfreccsentenének, futva menni, hogy utol ne érjen az eső és éppen olyan kifogástalanul érkezni hozzá, mint azok a piperkőcök, akik körülötte feszítettek, ez már megszámlálhatatlan nehézségekbe ütköző feladat volt egy szerelmes és szórakozott poétának! Boldogságom, szerencsém fordult meg azon a petty sáron, mely netalán egyetlen fehér mellényemre feccsent! Lemondani a látásáról, ha besároztam magam vagy átáztam! Nem rendelkezni még azzal az öt souval sem, ami az utcasarki cipőtisztítóknak járna, hogy lekeféltessem lábamról a sarat! Szenvedélyem nőttön-nőtt e sok apró kinszenvedés közben, mely végtelenül elgyötri az érzékeny embert. A nyomorgók nem beszélhetnek az ő nagy áldozataikról azoknak az asszonyoknak, akik fényűző, elegáns világban élnek. Ezek a nők olyan prizmán keresztül nézdegélik a világot, mely aranyosra fest embereket és dolgokat egyaránt.

Az efajta nők optimisták önzésből, kegyetlenek a bon ton kedvéért, s már csak mulatságaik miatt sem érnek rá elmélkedni a mások bajairól. Gyönyörökbe merülve, közönyösek a szerencsétlenséggel szemben. A fillér szemükben sohasem jelent milliót, de a milliót viszont könnyen fillérszámba veszik. Ha a szerelmet nagy áldozatokkal kell bizonyítani, viszont fátyolt is kell ez áldozatokra vetni és hallgatni róluk mélységesen. Ha azonban dús gazdag emberek hágnak a vagyonuk nyakára, ebben az áldozatban az előítéletes világ mindenkor a szerelem hóbortjait látja, s a tékozló kellemes feltűnést kelt vele. Az ő hallgatásuk beszél, s fátylúk átlátszó, míg engem kimondhatatlan szenvedésekre kárhóztat a szűkölködés, s még csak annyit sem szabad mondanom neki, hogy »Szeretem!« vagy hogy »Meghalok!« De áldozat volt-e mégis mindez? Nem kárpótolt-e bőségesen a gyönyörűség, hogy érte áldozok ennyit? A grófnő életem legközönségesebb eseményeinek is megadta a maga zománcát s fontosakká, gyönyörűségessé tette őket szememben. Annakelőtte alig törődtem valamit az öltözködéssel, most pedig olyan tiszteletben tartom a ruhámat, mintha második énem volna.

Nem igen haboztam volna, ha sebesülés, vagy a frakkom átlyuggatása között kellett volna választanom! Most már fölfoghatod helyzetemet és elképzeld, micsoda gondolatok kavargtak bennem akkor. Az őrjöngésem készítetett egyre gyorsabb loholásra, s talán még ez a loholás is fokozta, őrjöngésem! Valami pokoli örömet vagy mit éreztem, mikor így csóstitül hullott rám a szerencsétlenség. Szerencsét jövendöltem ebből az utolsó csapásból, melyet fordulópontnak szerettem hinni. Hanem a szerencsétlenségnek feneketlen kincsesbányája van.

A fogadóm kapuját nyitva találtam. Az ablakok fatábláiba szivalakban vésett kis nyíláson keresztül fénysugár vetődött ki az utcára. Pauline meg az anyja beszélgettek odabenn, rám várakozva. Meghallottam, mikor emlegettek. Hallgatóztam.

- Raphael, - mondotta Pauline, - már csak többet ér, mint az a diák a hetedik számban! Olyan szép szőke haja van! Nem találod te is, hogy van valami a hangjában, ami egészen a szívéig remeg az embernek? Meg azután, ámbár fennen hordja kissé a fejét, olyan jó ember és olyan finom tud lenni! Nagyon, nagyon kedves ember! Hiszem és vallom, hogy minden asszonynak bolondulnia kell utána.

- Ugy beszélsz róla, mintha szeretnéd! - jegyezte meg Gaudinné asszonyság.

- Ugy szeretem, mintha bátyám volna, - válaszolt nevetve a leány. - Mekkora háládatlanság kellene hozzá, hogy még csak barátságot se érezzék iránta! Nem ő tanított-e zongorára, rajzra, nyelvtanra, szóval mindenre, amit csak tudok? Te nem igen kíséred figyelemmel a haladásomat, lelkem anyám, pedig lassankint úgy kimüvelődöm, hogy maholnap akár leckéket is adhatok. Már pedig ez annyit jelent, hogy akkor szolgálót is fogadhatunk.

Lábujjhegyen huzódtam vissza. Azután meglehetősen zajjal jöttem előre újra és beléptem a szobába, hogy átvegyem a lámpámat, melyet Pauline készségesem gyújtott meg számomra. A szegény gyermek gyógyító balzsamot csöpögtetett sebeimre. Magamnak ez a naiv dicsérete kissé fölbátorított. Szükségem volt arra, hogy higgyek önmagamban, s megszivletem az előnyösebb tulajdonaimról mondott részrehajlatlan ítéletet. Az ekként föléledt reménység majd csak visszatükröződik talán azokon a dolgokon is, amelyekre a tekintetem vetődik.

Eddigélé nem is vettem eléggé komolyan szemügyre azt a képet, mely pedig elég sokszor szökhett volna szemembe. A két nőt abban a szobában. Azon az estén azonban megcsodáltam. Olyan volt a maga szerény, kedves valóságában, mint azok a képek, amelyeket a flamand festők oly édes naivsággal tudtak ábrázolni. Az anya, a tüzhely hamvadó parazsa mellé huzódva, harisnyát kötögetett, jóságos mosolylyal az arcán. Pauline valami kályhaellenzőt festetett; festékei, ecsetei a szemnek jóleső összevisszaságban heverték a parányi asztalkán. Mikor fölkelt ültéből és kiegyenesedett, hogy a lámpát meggyujtsa, az egész világosság fehér arcára esett. Ugyancsak hatalmas szenvedély igája alatt kellett nyögnie annak, aki meg nem bámulta áttetsző, rózsás kis kezét, eszményien szép fejét, szüzies alakját! Az éjszaka meg a csönd tették oly bájossá ezt a munkálkodó virrasztást és e békés kis zugot. Ez a folytonos és könnyű kedvvel végzett munka magasztos érzésekkel teljes, vallásos megadásra vallott. Foedoránál volt valami fásultság a nagy fényűzésben, mely fanyar gondolatokat ébresztett bennem. Ez az alázatosan viselt nyornoruság, ez az áldott jó természet ellenben fölűditette lelkemet. Lehet, hogy megalázottnak éreztem magam a dús gazdagsággal szemben. E két nő mellett, e megbámult falak között, hol a legegyszerűbb élet inkább csak a szív hevüléseiben lüktet, talán még meg is békélek önmagammal, módot találván arra, hogy protekciót gyakoroljak, a mit tudni és éreztetni oly jól esik az embernek. Mikor egészen Pauline közelébe értem, szinte anyai tekintettel nézett végig rajtam, majd remegő kezéből hirtelen letéve a lámpát, fölkiáltott:

- Istenem, milyen sápadt!... Át is ázott egészen!... Anyám majd megtörülgeti, megszáritgatja,... Raphael ur, - kezdte némi szünet után újra, - úgy tudom, nagyon szereti a tejet; mi ma éppen tejfölt vacsoráztunk, ugye megkóstolja?

Fürgén szaladt a tejfölös csuporért, mint valami kis macska és oly kedvesen, oly szives arccal kínálhatta, hogy haboztam, ne fogadjam-e el.

- Kosarat kapok? - kérdezte aggodalmas hangon.

Nagyon egy uton járt a kettőnk büszkesége. Paulinet bántotta a szegénysége és titkon gőgöt vetett szememre. Ellágyultam. Az a tejföl talán másnapi reggelije lett volna, mégis elfogadtam. Szegény leány igyekezett palástolgatni az örömét, de ha egyszer ott csillogott a szemében!

- Bizony megéheztem, - mondtam, asztal mellé ülve. (Az ő homloka elborult egy pillanatra.)
- Emlékszik még, Pauline, Bossuetnek arra a részére, amelyben azt fejtegeti, hogy Isten busásabban jutalmaz egy ital vizért, mint bármi győzelemért?

- Igen, - válaszolta.

És úgy vert mellé a szive, mint a kis pacsirtáé, mikor gyerek kezébe kerül.

- Mivel nemsokára elszakadunk egymástól, - folytattam kissé elfogult hangon, - engedje meg, hogy hálámat némiképp kifejezzem azért a sok gondosságért, a melyet maga és édesanyja irántam tanusítottak.

- Hagyjuk a számadást! - mondta nevetve.

Nevetése fölindulást palástolt. Ez megdöbbenett.

- Zongorám, - folytattam, mintha nem hallottam volna szavait, - Érard legjobb gyártmányai közül való. Fogadják szivesen. Csak fogadják el minden huzódozás nélkül, ugysem vihetném magammal arra az utazásra, amelyet tervezek.

Ugy látszik, volt valami bánatos abban a hangban, amelylyel azt a pár szót kimondtam, mert a két nő olyan meghökkenéssel elegyes kíváncsisággal tekintett rám, mintha vesémig belém látott volna. Itt volt, itt volt tehát az igazi, hamisítatlan, nem szenvelgett, fenkölt s talán tartós érzés, melyet én a nagyvilág fagyos régióiban kerestem.

- Kár is azon annyit töprengeni, - mondta az anya. - Maradjon itten. Az uram ebben a szent órában már utban van hazafelé. Most este Szent János evangéliumát olvasgattam. Közül Pauline kezében tartotta a kulcsot, mely a bibliához van erősítve. És megfordult a kulcs. Ez a jel azt jelenti, hogy Gaudinnek semmi baja és siker kíséri utjain. Pauline megpróbálta azután még önnel is, meg a hetes számú lakónkkal. A kulcs csupán önnek fordult meg. Mindannyian gazdagok leszünk. Gaudin milliomosként fog visszatérni. Láttam álmomban. Hajón ült, a mely teliseded tele volt kigyóval. Szerencse, hogy zavaros volt a víz, mert az aranyat és tengerentuli drágaköveket jelent.

Ezek a szives, semmitmondó szavak, melyek hasonlítanak némiképp azokhoz a végnélküli dudolgatásokhoz, melyekkel az anya gyermeke fájdalmait csitítja-csillapítja, megnyugtattak kissé. Volt annak a jó asszonynak a szavában is, meg a tekintetében is valami jóleső sziveség, ami nem üzi el ugyan szenvedéseinket, de csillapítja, enyhíti, elringatja. Pauline élesebb-szemü lévén anyjánál, nyugtalanul vetette rám fürkésző tekintetét, mintha életem titka és jövőm után kutatna. Fejbőlintással köszöntem meg a jót anyának, leánynak egyaránt. Azután elmenekültem onnan, mert attól tartottam, ellágyulok. Odafönn, kicsi padlásszobámban, mit tehettem mást, lefeküdtem. Veszedelmes képzelőtehetségem ezer minden alapot nélkülöző tervet rajzolt elibém s képtelen elhatározásokra ösztökölt. Még az az ember is talál valami menedékre, aki élete szerencséjének romjain botorkál, de én csak az űrben lebegtem.

Ah édesem, mi nagyon könnyen vádoljuk a nyomoruságot. Legyünk elnézők a minden társadalmi oldászeker leghatalmasabbjának hatásával szemben. Ott, ahol nyomoruság ütött tanyát, nincsen többé szemérem, sem bün, sem erény, sem szellem. Olyan gondolatok nélkül való, olyan erőtlen voltam én akkor, mint valami kislány, aki térdre rogyik a tigris előtt. Pénz és szerelem nélkül még ura maradhat magának az ember, de az a szerencsétlen, aki szerelmes, nem ura többé önmagának, még csak meg sem ölheti magát. A szerelem a vallásos áhitatnak egy nemét kelti föl bennünk önmagunk iránt; önmagunkban egy másik életet tisztelünk. És ugy lesz a szerencsétlenség még nagyobbá a reménységgel, mert a reménység minden kinszenvedést elviseltet velünk. Azzal a gondolattal szenderültem el, hogy másnap Rastignachoz megyek és beszámolok neki Foedora különös határozatáról.

XXV.

- Ah, ah, - szólitott meg Rastignac, mikor reggeli kilenc óra előtt betoppantam hozzá. - tudom, mi hoz hozzám ily korai órában. Foedora kiadta neked az utat. Néhány mamlasz, aki szörnyen irigykedett rád, hogy olyan hatalmad van a grófnő fölött, már házassági hireket terjesztett felöletek. Csak a jó Isten a megmondhatója, mi tücsköt-bogarat össze nem hordtak a verseny-társaid, s mennyi pletykának nem tettek céltáblájává!

- Igy már világos előttem minden! - mondttam.

Elgondoltam minden fanyarkodásomat és tökéletesnek találtam a grófnőt. Jól esett azt gondolnom, hogy hitvány ember vagyok, aki még nem lakolt meg eléggé, s az ő elnézésében nem láttam a szerelem kegyes türelménél egyebet.

- Csak lassan a testtel, - csititgatott az okos gascon. - Foedorában megvan a fenéig önző asszonyok természetes emberlátása, s nem lehetetlen, hogy ő már akkor megítélt téged, amikor még te csakugyan nem láttál benne mást, mint vagyonát és fényüző életmódját. Minden ügyesség mellett is lelkedbe látott. Eléggé ért ő maga a tettető mesterséghez, hogy ne ismerjen irgalmat semmiféle komédiával szemben. Ugy látom, rossz utra téritettelek. Ez az asszony, szellemének és modorának minden finomsága mellett is uralkodni vágyónak látszik, mint minden nő, aki agyával méri a gyönyörüségeket. A teljes és tökéletes boldogság számára a jólétben, a társadalmi élvezetekben van. Az érzelem nála csak szerep. Szerencsétlenné fog tenni téged, s a főkomornyikja leszel...

Rastignac siket fülekre talált. Félbe is szakítottam, látszatra vidáman közölve vele financiaális helyzetemet.

- Tegnap este valami buta véletlen megfosztott minden garasomtól, - válaszolta. - E nélkül az ostoba véletlen nélkül szivesen megosztottam volna veled az erszényemet. De térnénk be talán villásreggelire valahová, hátha jó tanács kerül ki az osztrigáktól.

Felöltözött, befogatott a tilburyjába, azután akárcsak két milliomos, a vakmerő szerencsevadászok arcátlanságával, akik képzeletbeli tőkékből élnek, bevonultunk a *Café de Paris*-ba. Az az ördögös gascon egészen zavarba hozott könnyed modorával, rendíthetetlen nyugal-mával. Mikor a pompás, jól megválogatott ebéd után a kávéhoz láttunk, Rastignac, ki egyre biccentgetett a fejével, egy sereg fiatalembernek, kik egytől-egyik kifogástalanok voltak ugy föllépésüket, mint ruhájuk eleganciáját tekintve, egy ilyen dandy beléptekor azt mondta nekem:

- Ezzel vásárt fogsz csinálni.

És a pompás nyakkendő viselő embernek, ki megfelelő asztal után nézett, intett, hogy valami beszélőnivalója lenne vele.

- Ezt a fickót, - sugta fülembe Rastignac, - felérendezték, mert kiadott egy csomó munkát, amiről fogalma sincsen. Kémikus, történettudós, regényíró és publicista egy személyben. Társszerzője negyed-, harmad- és felerészben a jó ég tudja hány szindarabnak. És mondom neked, olyan buta, mint dom Miguel öszvére. Nem is ember ez tulajdonképpen, hanem név, a közönség előtt ismerős cégér. Azért óvakodnék is belépni valami olyas dolgozószobába, amelynek ajtajára netalán az volna írva: Itt önmaga irhát az ember. És mégis fölér egy egész kongresszussal. Röviden afféle mesztic az erkölcsi világban, sem nem egészen tisztességes, sem nem egészen gazember. De csitt! Már verekedett is, a világ pedig ennél többet nem kíván tőle, s azt mondja felőle: »Tiszteletreméltó férfiú!«

- Hát kitűnő barátom, tiszteletreméltó barátom, hogyan érzi magát Intelligenciád? - szólította meg Rastignac, mikor az új vendég letelepedett a szomszédos asztal mellé.

- Megvagyok valahogy... Egyre szakad a munka a nyakamba. Most is össze van már hordva a kellő anyagom egy rendkívül érdekes történelmi emlékirathoz, de nem tudom, kit bizzak meg vele. Ettől fő a fejem. Sietős a dolog, mert az emlékiratok maholnap kikopnak a divatból.

- A közelmultról szól az az emlékirat, vagy régibb fajta? Udvari izü talán? Miféle?

- A nyakláncügyről szól.

- Hát nem csodálatos ez? - fordult felém Rastignac nevetve.

Azután a vállalkozó felé fordult.

- De Valentin ur, - mondotta rám mutatva, - barátom, akit úgy mutatok be önnek, mint jövőd irodalmi hírességeink egyikét. Volt valamikor egy marquise nagynénje, aki nagyon befentes volt az udvarnál. Két esztendeje dolgozik a Forradalomnak royalista történetén.

Azután e furcsa üzletember füléhez hajolva mondta:

- Tehetséges ember, de olyan együgyű, hogy megcsinálja önnek azt az emlékiratot a nagynénje neve alatt, kötetenkint száz tallérért.

- Nem bánom, áll az alku, - válaszolt a másik, a nyakravalóján babrálva. - Fiu, mi lesz az osztrigámmal!

- Igen, de adjon huszonöt louis közvetítési díjat és fizessen ki neki egy kötetet előre.

- Nem, nem adok többet ötven tallérnál előre, hogy annál hamarabb hozzájussak a kész kézírathoz.

Rastignac ismételte előttem ezt a halk hangon folytatott üzleti megbeszélést. Azután, anélkül, hogy megkérdezett volna, ismét a másik felé fordult.

- Megegyeztünk, - mondotta neki. - Mikor találkozhatunk ismét, hogy aprajára megbeszéljük a dolgot?

- Jöjjenek ide ebédre, holnap este hét órára.

Fölcihelödtünk. Rastignac pénzdarabot vetett a pincérnek, zsebrevágta a kifizetetlen számlát és eltávoztunk. Én csak úgy hüledeztem, milyen gondtalan könnyűséggel csapott vásárt tiszteletreméltó nagynénémmel, de Montbauron marquise-zal.

- Inkább kivándorlok Braziliába és ott tanítom az indiánusokat algebrára, amihez magam sem értek, semmint beszennyezzem a családom nevét!

Félbeszakított Rastignac hahotája.

- Hogy lehet valaki ennyire hülye! Vágd zsebre mindenekelőtt az ötven tallérodát, azután feküdj neki az emlékiratnak. Ha befejezted, egyszerűen nem engeded meg, hogy a nénéd neve alatt jelenjék meg! Madame de Montbauronnak, aki vérpadon halt meg, a kámvás rokolyái, tiszteletreméltósága, szépsége, kendőző szereit és papucsai bőven megérnek hatszáz frankot. Ha a kiadód nem akar annyit adni a nagynénédért, mint amennyit megér, majd csak talál valami vén iparlovagot, vagy valami kopott grófnőt, aki odafirkantja a nevét.

- Miért is hagytam oda az én becsületes, jó kis padlás-szobámat! - kiáltottam föl. - A világ ugyancsak piszkos, ugyancsak nemtelen gáncokat vet az embernek!

- Na beléd ütött már megint a poézis, mikor üzleti ügyekről van szó, - zsörtölődött Rastignac.
- Gyermekek vagy! Hallgass csak rám. Ami az emlékiratokat illeti, azt a közönség fogja megítélni. Ami pedig az én irodalmi kerítőmet illeti, nem áldozott-e nyolc esztendő az életéből és nem fizette-e meg kegyetlen tanulságokkal a könyvkiadás csinjának-binjának megtanulását? Ha egyenlőtlenül oszlik is meg kettőtök között a munka, nem szebb-e a te részed, pénzübeli tekintetben is? Huszonöt louis jóval nagyobb összeg neked, mint neki ezer frank! Ugyan menj, hiszen ha Diderot száz tallérért hat prédikációt tudott csinálni, te is nekifekhetsz annak a történelmi emlékiratnak és csinálhatsz belőle olyan remekművet, hogy csodájára jár a világ.

- Végtére is, - mondtam neki megindultan, - nagyon kellett ez nekem, s bizony nagy hálával tartozom neked érte. Huszonöt louis gazdaggá tesz...

- Gazdagabbá, mint magad is gondolod, - vágott szavamba kacagva. - Vagy azt hiszed, hogy ha efféle ügyekben fordul hozzám Finot, nem tiéd lesz az elsőség? - De gyerünk most a boulognei erdőbe, ott meglátjuk a te grófnődet is, meg én is megmutathatom neked az én kis özvegyemet, akit el szándékozom venni. Elragadó kis teremtés. Elzászi. Kicsit kövérkés. Kantot, Schillert, Jean-Pault olvassa, meg egy egész sereg vizenyős könyvet. Az a mániája, hogy mindig kikéri az én véleményemet. És nekem adni kell a hozzáértőt, mint aki kellőképpen megbecsüli e német érzélgősségeket és ismer megszámlálhatatlanul sok balladát, amelyek egytől-egyig méltók lennének arra, hogy eltiltsa tőlük az orvosom. Még nem tudtam leszoktatni irodalmi rajongásáról, sirva fakad, mikor Goethét olvassa, mi több, magamnak is könnyeket kell hozzá harmatoznom, mivelhogy ötvenezer frank évi járadéka vagyon és olyan csöpp, de olyan csöppike lába, mint senki másnak a világon!... Ah, ha nem azt mondaná, hogy *ansalom* és hogy *szafarban fatyok* ahelyett, hogy *angyalom* és *zavarban vagyok*, akkor maga volna a női tökéletesség!

Láttuk a grófnőt tündökölni fogatán. Nagyon szívesen üdvözölt bennünket a kacér teremtés. Mosolygott rám és én mosolyát isteninek, szerelemtől sugárzóknak találtam akkor. Nagyon boldog voltam, azt hittem, hogy szeret, pénzem is volt és duskáltam a szerelem kincseiben, nem nyomorogtam többé. Megkönnyebbülve, vidáman, mindennel elégedetten, a barátom választottját is elragadónak találtam. A fák, a levegő, az égbolt, az egész természet Foedora mosolygását tükrözte vissza nekem. A Champs-Élyséesre visszatérőben betértünk Rastignac kalaposához meg a szabójához. A nyaklánc-ügy jóvoltából elhagyhattam békés nyomorúságot, hogy rettentő háborúságba kezdjek. Ezentul félelem nélkül szállhatok tusára megjelenés és elegancia dolgában azokkal a fiatalemberekkel, akik Foedorát körülrajongták. Hazatérem; bezárkóztam, látszatra nyugodtan könyökölve ki a padlásablakon; de örök bucsut mondtam a tetőknek, s a jövőbe kalandozva, életemet dramatizálva, szerelemről és minden ő örömeiről álmodoztam. Micsoda viharos élet folyhatik olykor a padlásszoba négy szűk fala között! Az emberi léleknek bűvös ereje van, szalmából is gyémántot varázsolhat; csak a gyűrűt kell megfordítani és úgy sarjadnak ki a földből a bűvös paloták, mint éltető napsugárra mezőn a virág...

XXVI.

Másnap, ugy déltájban, Pauline kocogtatta meg halkan az ajtót. Levelet hozott. Találd ki, kitől? Foedorától. Arra kért benne, hogy menjek el érte Luxembourgba, honnan majd együtt megyünk el a muzeumot meg a Jardin des Plantes-t megtekinteni.

- A hordár válaszra vár, - mondta némi hallgatás után.

Hevenyén firkantottam néhány köszönő szót. Pauline levitte. Felöltöztem. Mikor elkészültem s elégedett tekintettel méregettem végig magamat, hirtelen átborzongatott valami fagyos gondolat:

- Kocsin jött-e Foedora, vagy gyalog? Esik-e vagy szép az idő?... De akár kocsin jött, akár gyalog, lehet-e valaha biztonságban az ember az asszonyféle fantasztikus szeszélyeitől? Pénz nem lesz nála, s egyszerre csak kedve kerekedik száz sou-t adni valami kis savoyardnak, amiért olyan szemrevaló rongyokat visel.

Egyetlen árva garasom sem volt, s este előtt már nem is juthattam pénzhez. Ifjuságának válságos idején hányszor adja meg a poéta drágán az árát annak az intellektuális hatalomnak, melyhez keservesen szűk életmód és kitartó munka árán jutott! Egyszerre ezer meg ezer fájdalmas, kinzó gondolat járt át, mint megannyi dárda. Kitekintettem az ablakon és vizsgáltam az eget; nagyon bizonytalan volt odakünn az idő. A legrosszabb esetben fogadhattam volna ugyan kocsit egész napra, de boldogságomat nem keserítette volna-e meg az a szorongató gondolat, hogy Finot-val esetleg még sem találkozhatom este? Nem éreztem magamat eléggé erősnek ahhoz, hogy ennyi szorongatást el tudjak viselni ujjongó nagy örömben. Meg voltam ugyan győződve, hogy mitsem találhatok, hanem azért mégis nagy fölfedező körútra indultam a szobámban és kerestem-kutattam fölöttébb kétséges heverő tallérjaim után még a szalmazsákomban is. Kikutattam, fölturam mindent, még ócska csizmaimat is kirázogattam. Ideges lázamban össze-vissza dobáltam mindent a szobában, azután aprajára megvizsgáltam minden butodarabot. Fel tudod-e fogni azt az eszeveszett örömet, mikor hetedszer rántva ki íróasztalom fiókját, hogy a kétségbeesés fásult közönyével még egyszer megvizsgáljam: észrevettem, hogy a keresztbefutó belső pánt rovátkájában álnokul meglapulva, de tisztán, ragyogón, fényesen, mint a felhasadó csillag, egy dicső, nemes, száz sous tallér hever? Nem igen jutott eszembe, hogy számon kérjem tőle egyetlen hallgatását, meg azt, hogy ugy megkínzott a bujósdiájával. Megcsókoltam, mint a balsorsban is hünek bizonyuló barátot szokás és nagyot kurjantottam neki üdvözlötül. Kiáltásomnak visszhangja kelt. Hirtelen megfordultam és Paulinet láttam magam előtt, sápadtan.

- Azt hittem, rosszul lett! - mondta remegő hangon. - A hordár... (Elhallgatott, mintha elfult volna a szava.) De édesanyám kifizette, - mondotta később.

Azután kifutott a szobából, mint valami szeles, bohó kis gyerek. Szegényke! Szerettem volna, ha ő is olyan boldog, mint én. Abban a pillanatban ugy éreztem, hogy a föld minden gyönyörűségét én érzem át és szívesen kárpótoltam volna a szerencsétleneket, akiket boldogságom árán netalán én fosztottam meg az övéktől.

Balsejtelveinkkel csaknem mindig eltaláljuk az igazságot. A grófnő csakugyan hazaküldte kocsiját. Valami olyas szeszélyből, amit a szép asszonyok még önmaguknak sem tudnak megmagyarázni, gyalog akart végigmenni a boulevardokon egészen a Jardin des Plantes-ig.

- De hiszen esni fog! - mondtam neki.

Jobban esett neki, hogy ellentmondhatott. Véletlenül kihúztuk eső nélkül az egész idő alatt, mig bejártuk a Luxembourg-muzeumot. Mikor kiléptünk, a csüngő felhőből, melyre még az imént gyanakodva néztem, aláhullott néhány kövér csöpp. Bérkocsiba szálltunk. Alig értük el

a boulevardot, megszűnt az eső, s kiderült. A muzeum elé érkeve, el akartam küldeni a kocsit, de Foedora kért, hogy csak tartsuk meg továbbra. Micsoda kinszenvedés! De társalogni vele, magamba fojtván azt a titkos deliriumot, mely kétségkívül arcomra volt írva s melyet elárult félszeg, elfogult mosolygásom; együtt barangolni vele a Jardin des Plantes-ben, a cserjés-bokros utakon, fasorokon, karját érezve az enyémen, - mindebben volt valami rendkívüli, szinte hihetetlen; olyan volt, mint álmodni fényes nappal. Pedig a mozdulataiban, akár jártunk-keltünk, akár meg-megállapodtunk, semmi, de semmi sem volt, ami szerelemre vallott volna, minden szembeszökő érzékisége mellett sem. Mikor mélyebben fürkésző tekintetet igyekeztem életébe vetni, mintha valami különös, lappangó fel-feltörő belső tüzet vettem volna észre benne. De ez olyan különös volt, olyan excentrikus. A lélek nélkül való nő mozdulataiban nincsen semmi puhaság. Azért nem is hozott bennünket egymáshoz közelebb semmi közösség. Nincsen arra szó, hogy két embernek ezt a materiális össze nem illőségét ki lehessen fejezni, mert távol vagyunk még attól, hogy mozdulatban fölismerjük a gondolatot. Természetünknek e tüneményét csak ösztönszerűen lehet megérezni, kifejezni nem.

Szenvedélyemnek e végletekig felcsigázott állapotában, - folytatta némi szünet után Raphael, mintha valami belső szózat ellenvetéseire válaszolt volna, - nem boncolgattam érzéseimet, nem elemeztem a belém költözött gyönyörűséget, nem számlálgattam a szívem verését, mint ahogyan a zsugori vizsgálgatja, méregeti az aranyait. Ó nem! A tapasztalás ma már szomorú világot vet azokra az elmúlt időkre és emlékezetemben úgy merülnek föl képei, mint megcsillapodott tengerből a hajótörmelék, melyet szálankint-darabonkint sodor partra a hullámverés.

- Rámnézve meglehetősen fontos szívességet tehetne nekem, - kezdte meg a beszédét a grófnő, kissé zavartan függesztve rám a tekintetét. - Miután megvallottam önnek, mekkora ellenszenvvel viseltetem a szerelem iránt, sokkal szabadabban merem önt barátságunk nevében szívességre kérni. Nem tudhatná-e be magának is nagyobb érdeméül, ha ily minőségében kötelezne le? - folytatta nevetve.

Fájdalmasan tekintettem rá. Nem érzett semmit közelemben; csak mézes-mázos volt, nem szerető nő. Olyannak láttam, mintha tökéletes művészettel csupán szerepet játszanék. Majd hirtelen egy jobban megnyomott szó, egy tekintet újra fölkelte bennem a reménységet. De ha föl-föllángoló szerelmem ott lobogott is a szememben, ő nyugodtan állotta sugarait, anélkül, hogy az övének fényét megzavarta volna. Olyan volt az a szem, mint a tigrisé, merev és hideg. Az ilyen pillanatokban utálatot éreztem iránta.

Furfangosan behizelgő hangján folytatta azután:

- De Navarreins herceg közbenjárásának igen nagy hasznát venném egy Oroszországban élő urral szemben, akinek befolyása viszont döntő lehetne abban az ügyben, mely vagyoni és társadalmi helyzetemre nézve egyaránt fontos. Házasságomnak a cár által való elismerését értem. Ha jól tudom, de Navarreins herceg unokabátyja önnek. Egy levél tőle, s minden rendbe jöhet.

- Készséggel állok rendelkezésére, - válaszoltam.

- Nagyon szép magától, - mondotta, kezemet megszorítva. - Jöjjön ebédre hozzám, mindent elmondok önnek, mintha csak gyóntatóm volna.

Ez a bizalmatlan, zárkózott teremtés, kitől még soha senki egyetlen szót sem hallott magánügyeiről, ime most engem tesz meghittjévé.

- Mennyire örülök most annak, hogy hallgatásra kárhóztatott! - kiáltottam föl. - De jobban szerettem volna valami nehezebb próbát kiállani.

Most már elviselte mámoros tekintetemet és nem utasította vissza hódolatomat; szeretett! Megérkeztünk. Szerencsémre a kocsis beérte azzal, amit erszényemből a markába tudtam fordítani. Ugy telt el az egész nap, hogy csupa gyönyörűség! Egyedül vele; nála! Ez volt az első eset, hogy így láthattam. Mind e napig a ceremóniás illem és a hideg udvariassági formák választottak el egymástól bennünket, még a pompás ebédek alkalmával is. Most azonban mintha csak egy fődél alatt éltem volna vele, mintha csak az enyém lett volna. Csapongó képzeletem le is rombolta a korlátokat, s kényemre formálta az élet eseményeit. Képzeletben usztam a boldog szerelem gyönyörűségeiben. Férji minőségemben boldogan elgyönyörködtem benne, amint tesz-vesz egyet-mást. Még azt is öröm volt megfigyelnem, hogyan oldja le magáról a sált és kalapot. Kis időre magamra hagyott s haját rendbehozva, még elragadóbban tért vissza. Miattam, az én kedvemért tette! Ebédközben csupa figyelem volt velem szemben, s végtelenül bájossá, kedvessé tett ezer olyan apró dolog, ami mind csupa semmiség és mégis életünk felét foglalja le. Mikor a pattogó tűz mellé telepedtünk, selyem karos széken ülve, a keleti fényezés legkivánatosabb portékáitól környezetben, mikor közvetlen közelemben éreztem azt az asszonyt, akinek hirhedt szépsége annyi szívet dobogtatott már meg, akit oly nehéz volt meghódítani és aki most velem beszélt, engem tett központjává minden kacérságának, túlaradó boldogságom már szinte határos volt a szenvedéssel. Szerencsétlenségemre eszembe jutott az a fontos ügy, amelyet még az este nyélbe kellett ütnöm, s készülődni kezdtem a megbeszélte találkára.

- Már? Ugyan! - mondta, mikor észrevette, hogy kalapom után nyulok.

Szeretett! Én legalább úgy véltem, hallva azt a behizelgő, szíves hangot, melyen ezt a két szót kimondta, hogy hosszabbra nyujtsam boldogságomat, szívesörömet adtam volna két esztendő az életemből minden egyes óráért, amelyet vele szabad töltenem. Boldogságom csak növekedett, mikor arra gondoltam, mennyi pénztől esem el miatta. Éjfél volt, mikor elbocsátott.

XXVII.

Másnap azután jókora lelki-furdalással fizettem meg hősködésemet. Attól tartottam, kisiklik kezemből az egész emlékirat-ügy, mely pedig életbevágóan fontos volt rám nézve. Futva mentem Rastignachoz s onnan együtt jövőbeli munkáim címzetes szerzőjéhez, hogy még reggeli eltávozta előtt beszélhessünk vele. Finot egy kis irást olvasott föl előttem, melyben egyáltalán nem esett szó a nagynénémről. Miután aláírtam, leolvasta elibém az ötven tallért. Együtt reggeliztünk mind a hárman. Mikor kifizettem az új kalapomat, apró adósságaimat és megváltottam hatvan darab harminc sou-s szelvényemet a vendéglőben, mindössze harminc frankom maradt. De néhány napra mi gondom sem volt az élet apró ügyes-bajos dolgaival. Ha Rastignacra hallgatok és elfogadom a melegen ajánlott *angol módszert*, akár kincseket gyűjthettem volna. Mindenáron hitelt akart nyitni nekem, s ajánlotta, hogy csináljak adósságot, állítván, hogy a kölcsönök támogatják a hitelt. Szerinte minden földi tőke között a jövő a leg-hatalmasabb és a legszolidabb tőke. Adósságaimat ilyenformán jövőbeli kontingensekre hipotekálva, állandó megrendelőként vezetett be a szabójához, az ollónak e művészehez, ki tisztában van a *fiatal ember* kifejezéssel, s az esküvőm napjáig engem sem fog zaklatni. E naptól fogva befellegzett annak a kolostori, tanulmányokkal töltött életnek, amelyet három esztendeig folytattam. Szorgalmasan eljárógtam Foedorához és külső megjelenés dolgában is igyekeztem vetélkedni az ő társaságabeli hangadókkal. Élt bennem a hit, hogy egyszer s mindenkorra végeztem a nyomorusággal. Fölszabadulva, szellememnek is tágabb tere nyílott; hamarosan végeztem versenytársaimmal, s olyan emberszámba vettek, mint aki ellenállha-

tatlanul hódít a világban. A befentesek efféle szókkal emlékeztek meg rólam: »Az ilyen fajta szellemes fickónak csak a fejével szabad szeretnie!« S érzéseim rovására magasztalták szellememet. »Szerencséje, hogy nem szerelmes!« mondogatták. »Vagy lehetne-e ennyire vidám, ennyire sziporkázó, ha szerelmes?«

Hanem azért Foedora mellett biz én csak olyan szerelmesen málé voltam. Valahányszor egyedül maradtam vele, vagy meg sem tudtam mukkanni, vagy ha megszólaltam, hát fitymálva szóltam a szerelemről. Olyan bánatosan vidám voltam, mint valami udvaronc, aki kegyetlen bosszuságát igyekszik palástolni. Igyekeztem magamat nélkülözhetlenné tenni az ő szemében. Arra törekedtem, hogy még hiúságánál fogva se lehessen el nélkülem. Napról-napra mellette forgolódva, valósággal rabszolgájává lettem. Afféle játékszerré, mely mindenkor kezeügyébe akad. Ekként fecsérelni el az egész napot, csak késő este vetődtem haza, hogy legalább éjszaka dolgozhassam valamit. Alig aludtam két-három órát reggel felé. Mivel pedig nem tudtam Rastignac módjára megalkudni az *angol módszerrel*, hamarosan garas nélkül maradtam. Naplopó lévén hozzávaló vagyon nélkül, elegáns, üres zsebbel, s még hozzá szerelmes is gyér kilátásokkal: természetes, hogy újra csak odakerültem, ahonnan már kiláboltam volt, a kétséges élet nyomoruságaiba, melynek kegyetlen szenvedéseit a jómód csalóka látszatával igyekeztem palástolgatni. Ismét átéreztem hajdani kinszenvedéseimet, de most már kevésbé hevesen. Ugyalátszik, hozzátörődtem már rettentő válságaihoz. Akárhányszor megesezt, hogy a szalónban ugyancsak fukarul felszolgált tea meg süteményféle volt egész napi eledelem. A grófnő pazar ebédjei után olykor két napig sem ettem. Minden erőmet, minden megfigyelőképességemet teljes erőfeszítéssel arra használtam föl, hogy mélyebbre hatolhassak Foedora kifürkészhetetlen jellemébe.

Mindazideig hol a reménység, hol a kétségbeesés befolyásolták róla alkotott véleményemet. Hol a legszeretőbb nőt, hol nemének legérzékletlenebbjét láttam benne. Hanem azután türetlenné váltak az örömmek és a bánatok az alternatívái. Szerelmem kiirtásával akartam véget vetni e szörnyű vergődésnek. Komor fényesség cikázott végig olykor a lelkemen és mutatta meg azt az örvényt, mely közöttünk tátongott. A grófnő minden aggodalmamat igazolta. Sohasem láttam, hogy szemét könny fátyolozta volna. Színházban a legmegindítóbb jelenetet is hidegen, vagy éppen mosolygó arccal nézte végig. Egyedül magára volt gondja, mások örömét, mások baját még csak észre sem vette. Velem pedig játékot üzött! Boldog voltam, hogy áldozatot hozhatok érette, s örömet aláztam meg magam, meglátogatva de Navarreins herceget, rokonomat, azt a tetőtől-talpig önző embert, akit elpiritott az én nyomoruságom és aki elég kutyául bánt el velem ahhoz, hogy gyűlöletes legyen előttem. Azzal a kimért udvariassággal fogadott, melynek hangja és a vele járó magatartás határos a sértéssel. Tekintetének nyugtalansága könyörületre indított. Én szégyeltem magamat helyette kicsinyességéért ekkora módban, szegénységéért akkora fényezés közepette. Sulyos veszteségeiről kezdett beszélni, amelyek a háromszázalékos kamat miatt érték. Akkor mondtam meg neki látogatásom tulajdonképpen okát. Elundorított hirtelen szineváltozása, mely modorának fagyosságából hirtelen mézesmázosságba csapott át. A nóta vége pedig, lelkem cimborám, hogy eljött a grófnőhöz és kivert a nyeregből. Foedora úgy tudta rendezni a dolgokat, hogy egyik kellemes meglepetésből a másikba essék; előszedte minden fegyverét és elbűvölte, megigézte, s végül is csupán vele közölte azt a titokzatos ügyet, amelyből én egy kukkot sem tudtam meg. Én csupán eszköz voltam a kezében!... Mikor hercegi rokonom is nála volt, alig vetett rám ügyet; sőt talán még annyi szivességgel sem viseltetett irántam, mint mikor először mutattak be neki.

Egyszer este valami olyas mozdulattal, olyas tekintettel alázott meg a herceg előtt, amit semmiféle szóval vissza nem lehetne adni. Sirás fojtogatott; mikor elmentem, ezer bosszutervet forraltam, hajmeresztő erőszakosságokat forgattam a fejemben...

Gyakran elkísértem a Bouffonsba. Ott, mellette, szerelemmel a szivemben, hosszan elnézde-
géltem, átadva magamat a zene csodálatos hatalmának és gyönyörűséggel érezve, hogyan
oszlik meg lelkem a kettős gyönyörűségben, mikor csordulásig van szerelemmel, s szivemnek
minden dobbanása visszhangra kél a muzsikában. A szerelem túlaradt rajtam, betöltötte a
levegőt, a színteret, mindent és diadalmaskodott is mindenben, őt kivéve. Olyankor megragad-
tam a kezét, mélyen a szemébe néztem és fürkésztem arcának minden vonását, nem ébred-e
bennük valamely rögtönös érzés, s nem olvad-e a hangok zsongására harmóniába az enyé-
mel. De csak nem mondott a keze semmit sem és néma maradt a szeme is. Mikor kohóvá lett
szivem minden tüze, az arcomon át sugárzott felé már-már pörkölő hevével, akkor azt a
bizonyos mosolyt vetette felém, amelyet a szalón minden egyes portréjának az ajkai körül ott
láthat az ember. A zenét nem élvezte. Rossini, Cimarosa, Zingarelli isteni szépségei nem
juttatták eszébe egyetlen érzését sem, nem fordították a zene nyelvére életének egyetlen
poétikus fejezetét sem. Érzéketlen volt a lelke. Foedora olyan volt ott, mint külön színházi
látványosság a színházban. Lorgnetteje szüntelenül páholyról-páholyra tévedt. Fejét szüntel-
lenül erre-arra jártatta, bárha nyugodt volt. A divat nyügét viselte ő is; páholyát, kalapját,
fogatót és önmagát egyaránt alárendelte neki. Gyakran kerülünk össze látszatra iromba
emberekkel, kiknek szíve csupa jóság, csupa gyöngédség a bronzkülső mögött. Az ő gyöngéd,
graciózus teste azonban bronz szívet takart. Fatális tudományom birtokában ugyancsak
kinyílt a szemem. Ha a bon ton abból áll, hogy mások kedvéért kivetkőzzünk önmagunkból,
szavainknak, mozdulatainknak állandó kedvességet kölcsönözzünk és azzal járjunk mások
kedvében, hogy önmagukkal tegyünk elégedettek, akkor Foedora minden furfangossága
mellett sem tudta plebejusi származásának minden nyomát eltüntetni. Nála ez sem volt egyéb
egyszerű csalafintaságnál. Modora sem volt veleszületett, meglátszott rajta, hogy fáradtságo-
san szerezte meg. Udvariasságán is áttetszett valami szolgálai vonás. Kegyeletjeinek szemében
minden mézes szava jóságának megannyi jele volt, hajhászott tulzásait meg a legnemesebb
lelkesedésnek tartották.

Egyedül én tanultam ki fintorgásait, én hüvelykeztem ki belső valóját abból a vékonyka kéreg-
ből, melyen tul nem láttak már az emberek, azért nem is vezetett félre alakoskodásával, azért
ismertem ki fenékig macskalelkét. Valahányszor valami szeleburdi bókolt előtte s magasz-
talta, mindannyiszor helyette szégyeltem magam. És mégis szerettem! Hittem, hogy magas-
röptű szerelmem szárnyai alatt felolvad egyszer a jég. Ha valamikor utat nyithatnék szívében
az asszonyi gyöngédségnek, ha rávezethetném, hogy mennyi magasztosság van az önfelál-
dozásban, gondoltam, bizonynyal tökéletesnek látnám, angyallá lenne szememben. Szerettem
egész emberi, szeretői, művészi mivoltommal, holott nem lett volna szabad szeretnem, hogy
elérhessem. Valami jól öltözött gavallér vagy hideg számító talán meghódíthatta volna.
Mesterkéltségénél, hiuságánál fogva hajlott arra, hogy a hízkelkedést szívesen vegye s bizo-
nyos, hogy könnyű szerrel meg lehetett volna vele ejteni. Fagyos körmönfonsággal játszva
fölíbe kerekedhetett volna bárki. A legvadabb fájdalom elevenig hasogatta meg minden ide-
gemet, mikor önzését naivul föltárta előttem. Magam előtt láttam, amint egyszer csak magára
marad az életben, nem lesz még a kezét sem kinek nyujtania, s nem akad egyetlen baráti
szempár sem, mely rajta csüggene, vagy amelybe az övé tekinthetne. Egyszer este nekibáto-
rodtam és el is mondtam ezt neki, s élénk színekkel festettem elibe szomorú, magányos,
rideg öregségét. A rászédett természet e megdöbbenő bosszuállásának elébe vetítésére sem
volt csupán fitymáló szava.

- Vagyonom mindenkor lesz, - volt a válasza. - Aranyval pedig kényünkre-kedvünkre kelt-
hetünk olyan érzéseket a környezetünkben, aminők után netalán éppen vagyakozunk.

Lesujtott ennek az asszonynak, ennek a fényűző világnak a logikája és magamat kárhoztatva
távoztam el, hogyan szegődhettem hozzájuk bálványimádónak. A szegény Paulinet nem
szerettem, de nem volt-e joga a gazdag Foedorának visszautasítania Raphaelt? Lelkiismere-

tünk nem véti el a maga ítélő tisztét, ha ki nem öltük még magunkból. »Foedora - sugallotta nekem valami szofisztikus belső szózat - se nem szeret, se vissza nem utasít senkit; szabad egészen, de valamikor pénzért adta el magát. Akár szeretője volt, akár felesége, bizonyos, hogy az orosz grófé volt. Életében egyszer még ő is kísértetbe eshetik. Várj sort!« Nem volt ez az asszony sem erényes, sem vétkes, távol élt az emberektől az ő maga külön világában, akár paradicsom, akár pokol volt is az a világ. Ez a kasmirba, csipkébe öltözött asszonyi rejtelem fölzaklatott a szivemben minden emberi érzést, a büszkeséget, a nagyravágyást, a szerelmet, a kíváncsiságot...

XXVIII.

A divatos hóbort, vagy az eredetiség hajszolása, ami valamennyiünket el-elfog olykor, akkoriban abban lelte kedvét, hogy az egekig magasztalt valami kisebbséget boulevardi színházat. A grófnőnek kedve kerekedett megnézni az egyik liszttel bemázolt képű színészt, kit különösen felkapott a fáma és engem ért a megtiszteltetés, hogy őt, tudja a jó ég micsoda silány bohózat első előadására elkísérjem. A páholy potom száz souba került, nekem azonban egy fityingem sem volt. Finothoz rösteltem beállítani, hogy valamelyes előleget kunyoráljak tőle, mert az emlékirat fele-kötetét még nem irtam volt meg. Rastignac pedig, a gondviselésem, elutazott valahová. Ez a szűkölködés megkeserítette az életemet. Egyszer, a Bouffonsból kijövet, szakadt az eső és Foedora kocsit intett oda az én számomra. Lekötelező figyelmét kénytelen-kelletlen el kellett fogadnom hiába volt minden kifogás, hasztalan érveltem azzal, hogy szeretek esőben járkalni, meg hogy játékházba készülök. Nem találta ki nyomoruságomat. Nem vezette rá sem zavart magam viselete, sem fanyarul tréfás beszédem. Majd kiégett a szemem, de hogyan tudott volna ő olvasni a tekintetemből? Hány furcsa szeszély üz játékot egy-egy fiatal ember életével.

Utközben a kocsikerék minden gördülésére elfogott valami újabb kétségbeesett gondolat. Megpróbáltam a kocsi hátuljából kifeszvegetni egy szál deszkát, hogy a támadt résen át ináljak el. Nem ment a dolog sehogyan sem. Kacagtam egy keserveset, azután fásult nyugalommal, bárgyun adtam meg magam a sorsnak, mint a pellengérré ítélt, mikor nyakára illesztik a vasperecet. Hazaérve alig dadogtam még egy-két szót, Pauline már szavamba vágott:

- Ha netalán nem volna pénze...

Rossini muzsikája potomság e néhány szóhoz képest. De térjünk vissza a Funambuleshez. Hogy odakísérhessem a grófnőt, elhatároztam, hogy zálogba csapom azt az aranykeretet, amely édesanyám arcképét övezte. Bárha szememben a zálogház nem sokkal volt különb a bagno kapujánál, még ágyamat is szívesen adtam volna oda, semmint alamizsnát kunyoráljak. Ugy sajgató annak az embernek a tekintete, akitől pénzt kérünk! Egyik-másik kölcsön becsültetésünkbe kerül, mint ahogy viszont némely baráti ajkáról elhangzott visszautasítás utolsó illúzióinktól foszt meg. Pauline dolgozott, az anyja már feküdt. Futó tekintetet vettem az ágyra, melynek kárpitja könnyedén félre volt hajtva. Megláttam Gaudinné asszonyság nyugodt profilját, amint sárgán a vánkósára rajzolódott s úgy véltem, mély álomba van merülve.

- Valami gondja van? - kérdezte Pauline, ecsetjével festményéhez közeledve.

- Nagy szíveséget tehetne nekem, - mondtam én.

Olyan sugárzó arccal tekintett rám, hogy megremegtem tőle.

- Szeret vajjon? - gondoltam magamban. - Pauline, - folytattam azután.

Közelebb húzódtam hozzá, hogy jobban tanulmányozhassam. Hangomon annyira átérzett a kérdés, hogy kitalálta, mit akarok. Lesütötte a tekintetét és én vizsgálgattam, úgy vélekedve, hogy azon a gyermekien tiszta arcon át úgy olvashatok a szívében, akár a magaméban.

- Szeret engem? - kérdeztem tőle.

- Egy kicsit... szenvedélyesen... egyáltalán nem...

Nem szeretett. Dévajkodó hangja, meg az a bájos mozdulat, mely szavát kísérte, nem árultak el egyebet, mint egy háládatos kis leány kedves évelődését. Bevallottam neki, micsoda bajba kerültem, milyen zavarban vagyok és arra kértem, legyen segítségemre.

- Hogyan, Raphael ur, ön röstel a zálogházba menni és engem küld oda?

Ez a gyermek-logika nagyon rámpiritott.

Látva zavaromat, megfogta kezemet, mintha egy cirógatással akarta volna enyhíteni a hirtelen kimondott igazságot.

- Szívesen elmennék, de fölösleges volna, mert ma reggel a zongora háta mögött, a falhoz szorulva két száz-sou-s talléra találtam. Odatettem őket az asztalára.

- Hamarosan ugyanis pénzhez kell jutnia, Raphael ur, - szólalt meg a jó asszonyság, kinek fel-tűnt a feje a kárpit szárnyai között, - szíves örömmel kölcsönzök addig is néhány tallért.

- Ó Pauline, - kiáltottam föl, kezét megszorítva, - be szeretnék gazdag lenni!

- Ugyan minek? - mondta pajzánkodva.

Keze szívemnek minden dobbanására megremegett az enyémben; hirtelen elkapta, majd vizsgálgatni kezdte a tenyeremet.

- Gazdag nőt fog elvenni, - mondta, - de sok bánatot fog okozni önnek... Ah Istenem! meg fogja önt ölni!... Bizonyos vagyok benne.

Felkiáltása arra vallott, hogy egy kevéssé ő is hisz anyjának babonás bohóságában.

- Milyen könnyen hívő teremtés maga, Pauline!

- Igen, igen, egész bizonyosan, - mondta rémülettel tekintve rám, - az a nő fogja megölni, akit szeretni fog.

Majd újra ecsete után nyult, a festékbe mártotta, látható felindulással az arcán. Rám nem tekintett azután. Abban a percben sokért nem adtam volna, ha hinni tudok az agyrémekben. Nem éppen olyan szánnivaló, aki babonás. A babona gyakran egy a reménységgel. Szobámba térve, csakugyan ott találtam a két becses pénzdarabot, bárha meg sem foghattam, hogyan kerültek elő. Az első álm zavaros gondolataiba kuszálódva, megkísérlettem utólagosan számot vetni kiadásaimmal, hogy valamiképp megmagyarázhassam magamnak ezt a váratlan leletet, de a hiábavaló számításokba belekábulva, csakhamar elaludtam. Másnap éppen akkor készült hozzám Pauline, mikor én már távozó félben voltam, hogy páholyt szerezzek.

- Talán nem is fogja kifutni az a tiz frank, - mondta pironkodva az a jó, derék kis leányzó, - édesanyám azzal bizott meg, hogy ajánljam föl ezt a pénzt... Fogadja el kérem! Három tallért tett az asztalomra, s hamarosan ki akart fordulni a szobából, de visszatartottam. A bámulat fölszikkasztotta szememben a kifelé készülő könnyeket.

- Pauline, maga valóságos angyal! Nem a följánlott kölcsön lányit el annyira, mint inkább az a szemérmes mód, amelylyel nyújtja. Gazdag, elegáns, rangbeli nőt kívántam magamnak, de most azt szeretném, ha millióim volnának és találkoznom egy szegény leánynyal, aki érzé-
sekben olyan gazdag, mint maga. Lemondanék arról a végzetes szenvedélyről, mely a halálom lesz. Mert lehet, hogy beteljesül, amit nekem mondott.

- Elég! elég! - mondta.

És elfutott. Fülemlé hangja, tiszta hangfutamai visszacsengtek a lépcsőházban.

- Milyen boldog, hogy még nem szerelmes! - gondoltam magamban, mikor eszembe jutott, mennyi kinszenvedést viseltem el már hónapok óta.

Pauline tizenöt frankja nagyon kapóra jött. Foedorának eszébe jutott, mekkora kigőzölgés lesz abban a népes teremben, ahol órákon át fogunk tartózkodni és nagyon sajnálta, hogy nem hozott magával virágot. Szereztem neki bokrétát. Az életemet, a vagyonomat vittem oda neki. A lelkiismeret is furdalt, meg gyönyörűséget is éreztem, mikor átadtam neki a bokrétát, melynek árából meggyőződhettem, milyen drága multság az efféle széltire szokásos galantéria. Kis idő múlva panaszkodni kezdett, mennyire kellemetlenül hat rá valami mexikói jászmin erős illata, majd undor fogta el, mikor a teremben körültekintett. Azt meg éppen elviselhetetlennek találta, hogy kemény lócán kellett ülnie. Szemrehányásokat tett, hogy odavezettem. Bár az én társaságomban volt, el akart menni. El is ment. Álmatlan éjszakák, kéthavi életre valóm eltékozlása után az lett a vége, hogy kelletlenülkedett velem. Sohasem volt még bájosabb ez a démon, de érzékletlenebb sem. Utközben, a szűk kocsifülkében, közvetlen közelében ülve, beszittam a lélegzetét, megérintettem illatos keztyűjét, tisztán láttam egész káprázatos szépségét és éreztem valami balzsamos, édes illatot, hasonlatost az iriszéhez: az egész asszonyét, a mi még sem volt asszonyi. E pillanatban valami földerengő fénysugár egyszerre beláttatta velem e titokzatos élet mélységeit. Eszembe jutott egy ujabban megjelent könyv; költő munkája, igazi művészi alkotás, mintha Polykletos faragta volna márványba. Mintha csak elibém toppant volna szörnyeteg hőse, ki katona képében megbokrosodott lovat zaboláz meg, leány képében udvarlót bolondítja magába a toalettjeivel, mint maga is udvarló pedig kétségbeesésbe kerget egy fesledező, bájos kis szüzet. Nem igen tudván másként szóra birni Foedorát, elbeszéltem neki azt a fantasztikus történetet. Távolról sem vette észre hasonlatosságát azzal a képtelen poémával, csak mulatott rajta, mint valami gyermek az Ezeregyéjszaka meséin.

- Hogy ellenállhat egy korombeli fiatal ember szerelmének, a lelkem hatalmas erejének, mely feléje árad, ennek nem lehet egyéb oka, mint hogy Foedora valami titkot őriz! - mondtam magamban, hazafelé. - Talán rák emészti, mint lady Delacourt? Élete semmi esetre sem folyik rendjén.

Megborzongtam e gondolatra. Azután a legkülönködőbb és mégis legokosabb tervet kezdtem meghányi-vetni a fejemben, ami csak valaha szerelmesnek eszébe juthat. Elhatároztam, hogy tudtán kívül szobájában töltök egy éjszakát, hogy testi értelemben is kifürkészssem azt, akinek intellektualitását már kitanultam. Elmondom neked, hogyan hajtottam végre ezt a tervet, mely úgy rágott a lelkemen, mint valami korzikai szerzetes szívében a halálos bosszúállás vágya.

XXIX.

Foedora fogadónapjain annyi meghívott verődött össze, hogy képtelenség lett volna a portásnak az érkezőket a távozókkal számon tartania. Meg voltam győződve róla, hogy ily alkalommal minden botrány földézése nélkül ottmaradhatok. Türelmetlenül vártam a grófnő legközelebbi estéjére. Öltözködés közben, tör hiján kis angol zsebkést csusztattam a mellényem zsebébe. Ezt a kis íróasztali szerszámot nem találhatják gyanusnak semmi körülmények között sem, s nem lévén tisztában azzal, hová vezet romantikus elszántságom, jól esett fegyvert tudnom a kezem ügyében.

Mikor a szalónok már népesedni kezdtek, bementem a hálósobába, hogy szemlét tartsak. Az ablaktáblákat csukva találtam. Belül szőnyegkárpit függött az ablakokon. Ez szerencse volt rám nézve. Megeshetik, gondoltam, hogy a komorna le akarja majd bocsátani a kárpitot, azért gondosan megoldottam mindenütt a kárpittartó láncokat. Sokat tettem kockára, mikor ily vakmerően rendezkedtem a magam kényére, de jól meghánytam-vettem veszedelmes helyzetemet és hidegen számoltam vele. Éjfél tájban elbujtam az egyik ablakmélyedésben. Hogy ne lássék a lábam, megpróbáltam, nem kuszhatnám-e föl a faburkolat alsó párkányára, hátamat a falnak vetve, s jól megmarkolva az ablak kilincsét. Jól kitanulmányoztam, hogyan tarthatom magamat valamelyes egyensúlyban, megállapítottam támaszpontjaimat, kimértem, mennyi tér választ el a kárpittól, egyre jobban megbarátkoztam a helyzettel, s biztam benne, hogy észrevétlenül maradhatok ottan, ha ugyan valami akaratlan megrándulás, köhögés vagy tüsszentés el nem árul.

Nehogy hasztalanul csigázzam el magam, állva maradtam s úgy szándékoztam bevárni a kritikus pillanatot, melyben úgy kell majd ott függeszkednem, mint póknak a hálójában. A kárpit fehér selyme és mousselineje az orgona öreg sipjaihoz hasonló redőkben omlott le előttem, s volt gondom rá, hogy zsebkésemmel itt-ott lyukat messek belé. Látni akartam mindent. Tompán hallatszott be hozzám a szalónok moraja, a csevegők kacagása, emeltebb szavuk. Ez a kusza zsibongás, ez a tompa moraj fokonkint gyéribbé lett. Néhány ember oda is bejött a kalapjáért, mely közelemben, a grófnő fiókos szekrényén hevert. Ahogyan egyik-másik hozzáurlódott a kárpithoz, megborzongatott a gondolat, hogy ezek a siető, kapkodva kereső, mindenüvé bekandikáló emberek szórakozottságukkal esetleg vesztetre lehetnének. Bizni kezdtem vállalkozásom sikerében, hogy elkerültem az efféle veszedelmet. Az utolsó kalapot Foedorának valamelyik vén imádója vitte el, ki egyedül gondolván magát, nagyot sóhajtvá tekintett az ágyra s mondott is mellé valami kacskaringósat. A grófnő, ki akkorra már csak ötöd-hatodmagával maradt a hálósobával szomszédos boudoirban, teát szolgáltatott föl. A csészék és kanalak megcsörrenéseibe azután csipős ötletek, szellemes ítéletek vegyültek, rágalmaikkal fűszerezetten, melyek olyannyira megcsappantották a korunkbeli társadalom hitelét. Rastignac irgalmatlanul elbánt riválisaimmal, s maró ötleteire lépten-nyomon fölcsendült a kacagás.

- Rastignac urral nem volna tanácsos ujjat huzni, - mondotta nevetve a grófnő.

- Magam is úgy vélem, - válaszolt naivul. - Mindenkor tudtam, hol van helye a gyűlöletnek... és hol a barátság. Ellenségeim talán éppen annyit használnak nekem, mint a barátaim. Eléggé speciális tanulmányt folytattam a modern idiomáról, meg arról az egyszerű hókuszpókusról, amely arra jó, hogy bárminek nekimenjen, vagy bármit védelmezzon az ember. A miniszteri ékesenszólás társadalmi értelemben magasabb fokozat. Barátaik egyike szükiben van az elmésségnek, önök tisztességéről, őszinteségéről beszélnek. A másik alig megemésztető munkát ír, önök úgy beszélnek a műről, mint ami maga a lelkiismeretesség. Ha rosszul van megírva a mű, gondolatait dicsérik. Ez vagy az az ember csélcsap, állhatatlan, megbízhatatlan: megteszik csábitónak, elragadónak, hódítónak. Ha ellenségük kerül szóba, kigyóbékát kiáltanak rá és éppen olyan éles szemük van minden fogyatékoságainak kifürkészésére, mint amilyen ügyesek barátaik érdemeinek kidomborításában. Az erkölcsi látás e pápaszemének használata adja meg a titkát társalgásunknak és az egész udvarló művészetnek. Nem élni vele, annyi, mint fegyvertelenül talpig-páncél zászlós urakkal szállni tusára. Én élek vele! Sőt olykor visszaélek. Azért meg is van a respektusom, nekem is, meg a barátaimnak is; de meg a kardom különben is fölér a nyelvemmel.

Foedora egyik legtüzesebb imádója, egy szemtelenségéről nevezetes fiatal ember, ki éppen szemtelenségével tört magának utat a világban, fölkapta a keztyűt, melyet Rastignac oly fitymálva dobott oda. Rólam emlékezett meg, olyanformán, hogy mód nélkül kezdte magasz-

talni a tehetségemet és egész uri személyemet. A megszólásnak erre a fajtájára nem gondolt Rastignac. Ez a csufondáros magasztalás megtévesztette a grófnőt, ki nem is késett kérlelhetetlenül föláldozni. Hogy barátait szórakoztassa, visszaélt titkaimmal, szándékaimmal, reménységeimmel.

- Jövője van, - mondotta Rastignac. - És úgy lehet, hogy egy szép napon egyet-mást akár meg is torolhat. Tehetsége mindenesetre fölé legalább is a bátorságával. Azért ember legyen a talpán, aki ma borsot tör az orra alá, mert memóriája, az van...

- És memoárokat is csinál, - mondta a grófnő, kinek nem volt inyére a bekövetkezett mély csöndesség.

- Az álgrófnő memoárjait, asszonyom, igen, - kapott a szón Rastignac. - Hogy ilyesmit írjon az ember, ahhoz egészen más fajtája kell a bátorságnak.

- Tulságosan bátornak is találom, - vágott vissza a grófnő, - hűségesen kitart mellettem.

Nagyon bizsergett bennem a vágy, hogy hirtelen elménceim elébe lépjek, mint Banquo szelleme Macbethben. Elvesztettem egy szeretőt, de volt egy barátom! Szerelmes szívem sugallata természetesen nem késett a szokásos gyáva, nyakatekert paradoxonnal, amelylyel bárminő fájdalmat el tudunk csitítani.

Elgondoltam, hogyha szeret Foedora, mindenesetre lepleznie kell hajlandóságát efféle éles nyelvek társaságában. Hányszor nem cáfolt már rá a sziv a száj hazugságaira!

Riválisom, a szemtelen, végre is magára maradván a grófnővel, szintén elfelé készült.

- Ugyan! Már? - mondta olyan kedveskedő hangon, hogy megdobbant rá a szívem. - Nem maradhatna még itt egy pillanatra? Nincs már semmi mondanivalója? Nem áldoz fel valamit a kedvemért mulatságaiból?

Elment.

- Ah! - szólalt meg ásitás közben, - milyen unalmasak egy szálíg.

Megrántott egy zsinórt; csöngettyü szava hallatszott utána. Belépett a szobába, a *Pria che spunti* egy frázisát dudolva. Sohasem hallotta énekelni senki és bizarabbnál bizarabb mendemondákat fűztek e némasághoz. Azt is rebesgették, hogy első szeretőjének, ki bámulta tehetségét és aki féltékeny volt rá, még a siron tul is, megigérte, hogy senki sem részesül többé abban a gyönyörűségben, melyben egyedül neki volt része. Egész lelkemmel odafigyeltem a dal hangjaira. Hangja egyre emelkedett, látszott rajta, hogy belemelegszik, s torkának kincsei egyre bőségesebben áradnak belőle, istenien széppé téve a dallamot. Orgánuma tisztán csengő, hangvétele biztos, egész éneke harmónikus, szivhezszóló volt. A zenével foglalkozó nők többnyire szerelmesek. Aki így tud énekelni, az szeretni is tud. Hangjának ez a szépsége egygyel több misztériumot jelentett ebben a már amugy is kifürkészhetetlen asszonyban. Ugy láttam őt akkor, akárcsak téged mostan. Ugy látszott, hogy ő maga is élvezzi dalát, s különös gyönyörűségét leli benne. Ugy tükröződött arcán ez az érzés, mint a szerelem gyönyörűsége. Miközben bevégezte a *rondo* főmotívumát, a kandallóhoz került. Arcának kifejezése átalakult, vonásai elváltoztak és egész arcán csak a fáradtság látszott, mikorra befejezte. Levetette álarcát; színész nő volt, s befejezte szerepét. Arcának ez a hervadt kifejezése azonban nem volt báj nélkül való, akár művészi kedvteléséből, akár az est fáradalmaiból eredett is.

- Ime a maga valóságában, - mondtam magamban.

Mintha föl akart volna kissé melegedni, lábát a bronzpárkányra tette, mely magasabb volt kissé a hamutorlasztónál. Keztyűjét levetette, karpereceit lecsatolta és leoldotta nyakából azt az aranyláncot is, melyen drágakövekkel kirakott kis illatszertartó függött. Nagy gyönyörűsége-

gemre volt így látnom őt, lány, finom mozdulataival, melyekhez csak a verőfényben mosakodó macska mozdulatai foghatók. Belepillantott a tükörbe és hangosan, kedvetlenül mondta:

- Nem voltam szép ma este... megdöbbenő gyorsasággal fonnyad az arcom... Jobb is lenne talán korábban térnem nyugalomra ezentul és szakítanom e mulatozó étellel... De mi lelte hát azt a Justinet?

Ujra csöngetett. A komorna besietett. Hogy merre volt a szobája, nem tudom. Titkos ajtón lépett be. Kíváncsi voltam már rá. Heves képzeletem sokszor meggyanusította már ezt a jól megtermett barna leányzót.

- Asszonyom csöngetett?

- Kétszer. Talán a megsiketülés után vagy már?

- Éppen asszonyom számára készítettem a mandulatejet.

Justine letérdelt, megoldotta a cipő zsinórját, lehuzta a topánkákat, míg asszonya a ruganyos karos székből hátradőlve ásitott és a fejét vakarta. Semmi sem volt mozdulataiban, ami nem lett volna nagyon is természetes és semmi jelét sem láttam annak, amire gyakran gondoltam volt, hogy titkos bánata, vagy titkolt szerelme van.

- Georges, úgy látszik, szerelmes, - szólalt meg, - el fogom küldeni. Miért nem huzta szét a függönyöket ma este? Miért nem gondolt rá?

Erre a megjegyzésre minden csepp vérem a szívemre tolult. De a kárpit nem került szóba többé.

- Üres nagyon ez az élet, - szólalt meg ismét a grófnő. - Na, csak vigyázz, meg ne karmolj megint, mint tegnap. Nézz ide, látod? - mondta neki, selymes kis térdét mutatva, - még most is itt viselem a körmeid nyomát.

Meztelen lábcskáit a hattyupehelylyel bélelt bársonypapucsába bujtatta és levetkezett, mialatt Justine fésűt fogva, a haját kezdte rendbehozni.

- Férjhez kellene mennie, asszonyom, hogy gyermekei legyenek.

- Gyermekeim! Éppen az hiányzanék még nekem! Férj! Kicsoda emberfia az, akinek én magamat... Jól voltam megfésülve ma este?

- Jobban is meg lehetett volna.

- Csacsi vagy!

- Semmi sem áll kevésbé jól önnek, mint a nagyon is bodoritott haj, - válaszolt Justine. - A sima nagy csigák mindenesetre előnyösebbek.

- Igazán?

- Föltétlenül. A sűrűn bodoritott haj csak a szőkéknek áll jól.

- Férjhez menni? Nem, nem! A házasság olyan nem nekem való portéka!

Mily kétségbeejtő jelenet szerelmes ember számára! Ez az egyedül álló asszony, akinek sem rokonai, sem meghittjei nem voltak, atheista volt a szerelemben, nem hitt semmiféle érzésben sem. A másokhoz való szives vonzódása, mely megvan minden istenadta emberben, benne ugyancsak gyéren nyilatkozott meg s még az is annyira összezsugorodva, hogy beérte a komornájával, kivel szárazon tárgyalt, vagy kivel semmiségekről fecsegett!... Megesett rajta a szívem.

Justine kifűzte. Izgatottan vártam, mikor hull le róla az utolsó lepel. Olyan karcsu dereka volt, mint egy szűz leánykának. Fehér, rózsaszinhamvas teste úgy ragyogott keresztül ingén a

gyertyavilágban, mint valami ezüstszobor, mely keresztülcsillan a rávetett fátyolszöveten. Semmi, semmi tökéletlenséget sem fedezhetett föl benne a szerelem kandi tekintete. Fájdalom, a szép test mindenkor diadalmaskodik a legmogorvább elhatározáson is. Foedora elgondolkozva, némán ült a tűz előtt, a komorna pedig meggyújtotta a kis alabastrolámpát, mely az ágy előtt függött. Justine azután ágymelegítőért ment, megvetette az ágyat és segítségére volt asszonyának a vetkőzésben. Meglehetősen hosszú idő elmultával azután, mely csupa aprólékos bibelődéssel telt el, nem csekély bizonyosságul Foedora szerető gondosságának önmagával szemben, eltávozott a leány. A grófnő erre-arra fordult ágyában; nyugtalan volt, sóhajtozott; ajkáról valami alig hallható hangozka lebbent el, mely izgatottságot sejtetett; kezével az asztalon keresgélt, üvegcset vett el onnan s tejébe néhány csöpp barna folyadékot öntött a tartalmából; azután néhány keserves sóhajtás után felkiáltott:

- Istenem!

Ez a fölkiáltás, de különösen a hang, amelyben mondta, a szivembe nyilallott. Azután meg se mozdult, meg se rezzent. Megijedtem. De csakhamar hallottam az alvók egyenletes, erős lélegzetvételét. Félrevontam a kárpit zizegő selymét, elhagytam buvóhelyemet és az ágy lábához álltam, kimondhatatlan érzéssel a szivemben. Észbontó volt így. Feje a karja alatt volt, mint a gyermeké. Csipkéekkel övezett nyugalmas, szép arcán olyan szelidség ömlött el, hogy elbűvölten álltam előtte. Tulságosan is jó véleménynyel lévén magam felől, sehogyan sem tudtam megérteni, miért kellessék elviselnem a kint, hogy ott mellette, olyan távol legyenek tőle. Magam voltam a mestere, hát kénytelen voltam mégis elviselni. *Istenem!*... valami ismeretlen gondolatnak e foszlánya, ez a gyöngécske világosság egyszerre megváltoztatta Foedoráról táplált gondolataimat. Ez a szó, jelentéktelen vagy mélyértelmű, tartalmatlan vagy valóságból eredett, egyaránt tolmácsolhat boldogságot vagy szenvedést, testi fájdalmat vagy lelki kint. Mi volt az? Átok vagy imádság, emlékezés vagy jövőbelátás, bánat vagy aggodalom? Egy egész élet szorult abba a szóba; szükös élet vagy duskálás, avagy éppen bűnös! Ujra csak visszakerültem a talányhoz, mely e szépséges asszonyban lappangott. Foedorát annyi módon lehetett magyarázni, hogy végtére is megmagyarázhatatlanná lett. Lélegzete hol erősebben, hol gyöngébben, hol nehezebben, hol könnyebben szűrődött át a fogain. E változásokat én külön nyelvre magyaráztam, mely gondolatokat, érzéseket fejez ki. Vele álmodtam és reméltem, hogy álmába hatolva, titkaiba is behatolhatok. Ezer egymással homlokegyenest ellenkező vélekedés meg ítélet között ingadoztam. E szép, nyugalmas, tiszta arc láttára el sem képzelhettem, hogy szive nincsen. Elhatároztam, hogy még egy kísérletet teszek. Ha elbeszélem neki életemet, elmondom, mennyire szeretem és mit áldoztam érte, talán megesik rajtam a szive és könnyre fakaszthatom. Őt, aki sohasem sirt. Ez az utolsó bizonyosság volt most már minden reménységem. Az ébredő utcai zaj már jelezte, hogy megvirradott. Volt egy pillanat, amikor elképzeltem, hogy Foedora az én karomban ébred föl. Nesztelenül mellékerülhettem, odacsuszhattam és átölelhettem volna. Ez a gondolat annyira urrá lett fölöttem, hogy mit sem törődve az óvatossággal, nem épp a leghalkabb léptekkel menekültem be a szalónba e kísértés elől. Szerencsére titkos ajtóra leltem, mely kis lépcsőházba nyilott. Mint sejtettem, a kulcs zárában volt. Fölrántottam az ajtót és merészen szálltam le az udvarba, nem nézve, látnak-e. Három ugrással azután az utcán termettem.

XXX.

Két napra rá úgy volt, hogy valami drámairó olvassa föl darabját a grófnőnél. Azzal a szándékkal mentem el, hogy utolsónak maradok és előadom neki eléggé különös kívánságomat, azt, hogy a másnap estét egyedül nekem szentelje, mindenki más előtt zárjon ajtót.

Mikor magamra maradtam vele, elfogyott a bátorságom. Az óra minden csendülése megremegtetett. Csaknem éjfél volt már.

- Ha nem beszélek vele, - mondtam magamban, - kandallón zuzom szét a fejem.

Három percnyi haladékot adtam magamnak. Elmult a három perc és nem loccsant szét a fejem a márványon. Olyan mállott volt a szívem, mint szivacs a vízben.

- Nagyon szép öntől, hogy... - kezdte a beszédet Foedora.

- Ó, ha meg tudna engem érteni, asszonyom!

- Mi baja? Egészen elsápadt.

- Alig merem kérni arra a kegyre, hogy...

Egy mozdulatával felbátorított s én megkértem, hogy kettesben lehessünk.

- Szívesen, - mondotta. - De miért nem beszélhetnénk most mindjárt?

- Nehogy balul ítélje meg, elmondom önnek, mi az mindössze, amire vállalkozik. Ön mellett akarom tölteni azt az estét, úgy, amint bátya tölténé a hugával. Nincs mitől tartania, ismerem ellenszenvét bizonyos dolgok iránt. Eléggé megtanulhatott már becsülni arra, hogy bizonyos legyen afelől, mennyire nem óhajtok semmi olyast, ami visszatetszhetnék önnek. Egyébiránt hiszen a vakmerőek nem keritenének ilyen nagy feneket a dolognak. Ön barátsággal viseltetett irántam, jó volt, türelmes volt hozzám. Azért jövök el holnap, hogy istenhozzádot mondjak önnek.... Ne vonja vissza amit ígért! - mondtam neki, mikor láttam, hogy ajka szóra nyílik.

És elrohantam.

Tavaly májusban, este nyolc óra tájban egy napon egyedül voltam Foedorával a gótikus boudoirban. Akkor már nem remegtem; meg voltam győződve róla, hogy boldog leszek. Enyémnek kell lennie, vagy a halálba futok. Megátkoztam gyáva szerelmemet. Az az ember már nagyon erős, aki gyengeségét bevallja. A grófnő kék kasmirruhában a diványon hevert, lábát vánkoston pihentetve. Valami afféle keleti fejdisz, mint aminővel a festők szokták a bibliakorabeli héber nőket ábrázolni, még pikánsabbá tette ezt a különös, rendkívüli jelenséget. Arcán valami különös bájos vonás futott végig, mely mintha csak egyenesen azt bizonyította volna, hogy minden pillanatban ujak, mások és mások vagyunk, anélkül, hogy csak a legtávolabbról is hasonlitanánk jövődöbeli, vagy már elmult *énünk*-höz. Sohasem láttam még ennyire ígézőnek.

- Tudja-e, hogy nagyon fölsigázta kíváncsiságomat? - szólitott meg mosolyogva.

- Nem marad kielégítetlenül, - válaszoltam hidegen. Azután mellé ültem és kezembe fogtam a kezét. Hagyta. - Meglepően szép hangja, van, - folytattam újra.

- Sohasem hallotta! - kiáltott föl, meglepetésében összerezzenve.

- Be fogom bizonyítani az ellenkezőjét, ha netalán rá kerül a sor. Vagy elragadóan szép éneke is misztérium marad? Nyugodjék meg, nem akarok erőnek erejével beléhatolni.

Körülbelül egy óra hosszant beszélgethettünk szíves, baráti hangon. Akként viselkedtem és szóltam ugyan, mint ahogyan az olyan emberhez illik, kitől Foedora mitsem tagadhatott meg, viszont azonban megvolt bennem a szerető teljes tisztelete is. Így évődve még arról is megfeledkeztem, hogy megcsókolhatnám a kezét. Egyetlen könnyed mozdulattal ő maga vonta le keztyűjét. Csókoltam mohón; kéjesen merült el a lelkem abban az illúzióban, a melyben már-már újra hittem és egész lelkem felolvadt abban a csókban. Foedora minden ellenkezés nélkül hagyta, hogy cirógassam. Azért nehogy maflasággal vádolj! Ha csak egy vonalnyival is túlléptem volna a pajtáskodó enyelgések határát, belémvájtnak volna azok a macskakörmök.

Tíz percig maradhattunk így, mély hallgatásba merülve. Egyre csak őt bámultam, minden lehető bájjal fölruházva, ami meg sem volt benne. És az enyém volt akkor, az enyém egyedül... Enyém volt az az igéző teremtés, intuitív módon vettem birtokomba. A vágyam körülölelte, megragadtam, magamhoz szoritottam és képzeletem náaszt ült vele. Valami magnetikus bűvölet hatalmánál fogva diadalmaskodtam fölötte. Mindazideig nem győztem sajnálni, hogy nem tudtam egészen leigázni ezt az asszonyt, de abban a pillanatban nem gyönyörű teste volt a gondom, lelke után áhitoztam, az után az eszményi és tökéletes gyönyörűség után, mely szépséges álm csupán, s amelyben csak ideig-óráig hiszünk.

- Asszonyom, - szólítottam meg végre, mikor éreztem, hogy mámorom elérte tetőpontját, - hallgasson meg engem. Szeretem önt, ezt tudja, ezerszer mondtam meg; meghallgathatott volna bizvást. Nem volt inyemre az ön szerelmét ügyefogyott kellemkedésekkel, mézes-mázos szavakkal, tolakodó kínálkozással kiérdemelni, hát nem is értett meg. Mennyit, de mennyit szenvedtem ön miatt! Igaz, hogy ön ártatlan volt benne. Azonnal meg fog engem érteni. Kétféle a nyomoruság, asszonyom. Az, a melyik az utcákon jár-kél toprongyosan, tudtán kívül Diogenes követője, kevésbé beéri, s a lehető legegyszerűbb életet éli. Ez boldogabb, mint a duskáló gazdagság, vagy legalább is gondtalanabb; ott éli világát, ahol a tehetős ember már fintorog. A másik a fényűzés nyomorusága, az, amelyik cím alá rejti koldus mivoltát. Ez a nyomoruság büszke, fenhéjázó; fehér mellényt, sárga keztyűt visel, fogatot tart és filléren mulik olykor, hogy vagyont vesz. Az egyik a nép nyomorusága, a másik a szélhámósoké, a királyoké, a tehetségeké. Én nem vagyok sem a népből való, sem király, sem szélhámós; lehet, hogy tehetségem sincsen: kivétel vagyok. A név, melyet viselek, úgy kívánja, hogy haljak meg inkább, semmint koldulni menjek... Nyugodjék meg, asszonyom, ma megvan mindenem, amit csak megkívánok e földön, gazdag vagyok, - mondtam felé fordulva, mikor észrevettem, hogy arca azt a bizonyos fagyos kifejezést kezdi felöltetni, amely mindenkor arcunkra telepszik, valahányszor társaságbeli alamizsnagyűjtő asszony toppan be gyűjtőívével. - Emlékszik még arra a napra, mikor nélkülem akart a Gymnase-ba menni, s azt hitte, hogy én el sem megyek?

Feleletül igent bólintott rá.

- Utolsó talléromat adtam akkor oda, hogy önt láthassam... Emlékszik még a Jardin des Plantes-beli sétánkra? Az egész pénzem kocsibérré ment.

Beszámoltam neki mindarról, amit érte áldoztam és lefestettem előtte életemet, nem úgy, mint ahogy most, bortól mámorosan neked elmondom, hanem úgy, a mint mámoros szívem sugallotta. Izzó szavakban áradt ki szenvedelmem, olyan érzéssel, aminőt művészet vissza nem adhat, s amelyet még emlékezetem sem varázsolhat vissza egész erejével. Nem holmi megvetett szerelemnek erőtlen elbeszélése volt az, nem; heves remény és kétség között hanykolódó szerelmem sugallotta minden szavamat és egész életem benne volt megtépdessett lelkemnek abban az egymásra következő sok jajszavában. Olyan volt akkor a szavam, mint csatatéren a haldoklóé, mikor utolsó imádságát mondja. Foedora sirt. Megállottam. Istenem, e könnyek tehát a gyümölcse annak a műfelindultságnak, amely száz souért vásárolható a színházi kapu aljában. Sikerem volt, akárcsak valami jobb fajta színésznek.

- Ha tudtam volna... - mondotta.

- Ne fejezze be, - kiáltottam rá. - Még most is annyira szeretem, hogy meg fogom tudni ölni...

Meg akarta ragadni a csengettyűzsinórt. Én vad kacagásba törtem ki.

- Sohse hívjon senkit. Miattam békén élhet holta napjáig. Micsoda gyűlölet volna az: megölni önt! Ne tartson semmiféle erőszakosságtól; egy egész éjszakát töltöttem el az ágya mellett, anélkül, hogy...

- Uram! - fakadt ki, elpirulva.

De az első pillanatnak e szemérmes fölháborodása után, mely elfogta volna még a legérzékletlenebb nőt is, megvető tekintettel mért végig, s csak ennyit mondott:

- Ugyancsak fázhatott, ugy vélem!

- Azt hiszi, asszonyom, hogy olyan rendkívüli becses nekem az ön szépsége? - válaszoltam, kitalálva, minő gondolatokat bujtathatott e mondása mögé. - Szememben az ön arca kecsgetető ígéret egy még sokkalta szebb lélekre, mint amilyen szép ön maga. Ejh, asszonyom, akik a nőben éppen csak az asszonyt látják, akár minden este a szerályra méltó odaliszkokat vásárolhatnak, s ugyancsak olcsón érhetik el a boldogságot!... Én azonban nagyobbra törtem, én az egész szívemmel akartam az önét körülölelni, az önét, akinek nincsen szive. Most már tudom, hogy nincsen. Ha valaha másé lesz, megölöm azt az embert. De nem, ön szeretni fogja és halála még bánatot okozna önnek... Mennyire szenvedek... - kiáltottam föl azután.

- Ha megnyugtatja ígéretem, - mondta vidáman, - biztosítom, hogy sohasem leszek senkié sem...

- Istent kísérti, - vágtam a szavába, - és meg fog bűnhődni érte! Egyszer majd önre is rászakad a bánat, a szenvedés, majd mikor arccal a pamlagára borulva nem tud elviselni többé sem zajt, sem világosságot és arra lesz kárhoztatva, hogy úgy éljen, mintha sirban élne. És mikor kutatni fogja majd e lassan őrlő, kegyetlen bosszút álló szenvedések okát, jusson eszébe, mindaz a bánat, ami lába nyomán fakadt! Átkot vetett jobbra-balra, gyűlöletet fog aratni köröskörül. Mi magunk leszünk a bírák, annak az igazságszolgáltatásnak a hóhérai, mely fölötté áll az emberekének, ha maga fölött tudja is az istenit.

- Ah, - szólalt meg nevetve, - olyan nagy az én bűnöm, hogy nem tudom magát szeretni? Az én hibám-e ez? Nem, nem szeretem magát; férfi, s ez már elég. Boldog vagyok így egyedül, miért változtassak a maga szerint egoista életem rendjén az uram rigolyái miatt? A házasság az a szentség, amelynek révén szabadon gyötörhetjük és csupán csak gyötörjük egymást. A gyermekektől pedig mentsen Isten! Nem tártam föl jól eleve ön előtt az egyéniségemet? Miért nem érte be a barátságommal? Szeretném megvigasztalni mindama szenvedésekért, amelyeknek magam lettem okává, azáltal, hogy nem találtam ki, milyen kegyetlenül szükös számvetést kell csinálnia tallérkáival; önfeláldozását, gyöngéd figyelmességeit azonban csak szerelemmel lehetne meghálálni, amire viszont én olyannyira kevés hajlandóságot érzek magamban, hogy bevallom, ez az egész jelenet fölöttébb kellemetlenül érint.

- Magam is érzem, mennyire nevetséges vagyok, bocsásson meg nekem, - mondtam neki ellágyulva, s nem tudtam lebirni könnyeimet. - Szeretem annyira, hogy még e kegyetlen szavakat is gyönyörűséggel hallgassam, ó bárcsak véremmel bizonyíthatnám, mennyire szeretem!

- Többé-kevésbé ezek a klasszikus frázisok járják minden férfi ajkán, - mondta nevetgélve. - De úgy látszik, mégsem oly könnyű dolog a lábaink előtt meghalni, mert lépten-nyomon találkozom azután is ezekkel a halottakkal... Éjfél felé jár az idő, engedje meg, hogy lefeküdjem.

- És nem telik bele két óra, fel fog kiáltani: *Istenem!*

- Tegnapelőtt!... Igen, eszembe jutott, hogy elfeledtem ügynökömmel ötszázalékos papírjaimat három százalékosokra konvertáltatni és aznap estek éppen.

Dühtől villogó szemmel meredtem rá. Ah, a bűn olykor valósággal költemény lehet, megértettem. Megszokta már a legszenvedélyesebb kitöréseket, nem emlékezett már könnyeimre, szavaimra.

- Francia pairhez szándékozik nőül menni? - kérdeztem hidegen.

- Ha netalán herceg, nem lehetetlen.

Kalapom után nyultam, üdvözöltem.

- Engedje meg, hogy lakásom küszöbéig kísérjem, - mondta, minden szavában, minden mozdulatában, még a feje biccentésében is maró gunynyal.

- Asszonyom...

- Uram?

- Nem fogom többé viszontlátni.

- Remélem, - mondotta, fejét pöffeszkedő mozdulattal megbiccentve.

- Hercegné akar lenni? - kezdtem újra és ismét megszállott az őrjöngés, melyet gesztusa szított fel bennem. - Bolondja a cimnek, rangnak? Itt vagyok hát, hadd szeressem én, mondja, hogy ne illessen papírt a tollam, ne szólaljon meg a szám, hacsak önről nem, önért nem; legyen az én életem legfőbb titka, legyen az én csillagom! És ne legyen mindaddig, amíg csak miniszterré, francia pairré, herceggé nem leszek... Az leszek, amivé ön akarja, hogy legyek!

- Maga meglehetősen jól fölhasználta idejét az ügyvivő mellett, - mondta mosolyogva, - minden védőbeszéde csupa hév!

- Tiéd a jelen, - kiáltottam neki - de enyém a jövő! Én csak egy asszonyt veszték, de te nevet és családot. Az idők méhében ott van már a bosszuállás és az a te fejedre rutságot és magányos elpusztulást hoz, az enyémre pedig dicsőséget!

- Köszönöm, hogy végzett szónoklatával! - mondta ásitást visszafojtva, s mindenképpen jelezve, mennyire szeretné, ha eltisztulnék már mellőle.

Ez a néhány szó hallgatást parancsolt. Egész gyűlöletem a tekintetemben izzott, melyet felé löveltem. Elmentem.

XXXI.

Nem volt más választásom, mint meghalni, vagy elfeledni Foedorát, kigyógyulni az eszeveszett hóbortból és megkezdeni újra magányos tanulmányaimat. Elhatároztam, hogy teljes erőmből nekilátok újra és befejezem a munkáimat. Két hétig ki sem mozdultam kis padlás-szobámból és minden éjszakám sivár kutatásban telt el. Merészen vágtam neki, kétségbeesésem is ösztökélt, mégis nehezen, nagy elakadásokkal folyt a munka. Került az ihlet. Nem tudtam Foedora ragyogó, csufondáros fantomját hajszolni. Minden gondolatom mögött volt valami más, beteges gondolat, valami különös sóvárgás, mely rettentőségében fölért a lelki-furdalással. Utánoztam Theba remetéit. Anélkül, hogy imádkoztam volna, mint ők, sivatagban éltem, mint ők. Csakhogy én sziklák helyett a lelkemben vájkáltam. Ugy éreztem néha, hogy jobb volna szeges övet viselni a derekamon, hogy valamiképpen így tompítsam el fizikai fájdalom árán a lelkieket.

Egyszer este Pauline jött be a szobámba.

- Tönkre teszi magát, - mondta szinte könyörgő hangon, - járjon-keljen, keresse föl a barátait...

- Betelt a jövődölése, Pauline! Foedora megöl, meg kell halnom. Elviselhetetlen az életem.

- Csak egy asszony van a világon? - mondta mosolyogva. - Rövid az élet, hogyan is tölthetné meg végtelen bánattal!

Kábultan néztem Paulinera. Magamra hagyott. Nem vettem észre, mikor kiment, csak a hangját hallottam, anélkül, hogy a szavainak értelmét föl tudtam volna fogni.

Ideje volt már, hogy irodalmi vállalkozómnak is vigyek valami kéziratot a memoárokból. A szerelmem annyira elfoglalt, hogy sejtelmem sincs róla, hogyan tudtam garas nélkül élni. Annyit tudok csak, hogy az a négyszázötven frank, éppen csak hogy az adósságaim kifizetésére futotta. Elindultam hát, hogy fölhajszoljam a salláriumomat, s Rastignackal találkoztam, aki megváltozott, lesoványodottnak talált.

- Hát te miféle ispotályból kerültél ki? - mondta.

- Megöl engem az az asszony, - válaszoltam. - Nem tudom sem megvetni, sem feledni.

- Legokosabb volna megölni, akkor legalább nem jutna eszedbe többé! - mondotta nevetve.

- Az is megfordult már a fejemben. De valahányszor fölűdítettem a lelkemet a bűn gondolatával, az erőszaktétellel vagy a gyilkossággal, vagy éppen együtt mind a kettővel, mindannyiszor éreznem kellett, hogy végrehajtására képtelen vagyok a valóságban. A grófnő imádnivaló szörnyeteg, aki kegyelmet esdekelné.

- Ő is csak olyan, mint valamennyi asszonyféle, akit nem tudunk megkaparintani.

- A megháborodás utján vagyok! - kiáltottam föl. - Érzem olykor, hogy az örület el-elbődül az agyam velejében. A gondolataim is afféle káprázatok csupán, amelyek táncra kerekednek előttem, anélkül, hogy bármelyikőjüket is meg tudnám ragadni. Az ilyen életnél többet ér a halál. Azért az is most a legfőbb gondom, hogy kiválaszszam a legjobb módot, amelylyel végét vethetem a küzdelemnek. Nem a valóságos, eleven Foedoráról van most már szó, nem arról, aki a faubourg Saint-Honorén lakik, hanem erről itten ni! - mondtam, a homlokomra ütögetve. - Hogyan vélekedel te az ópiumról?

- Eredj már! Kutyakomisz fájdalommal jár!

- Hát az akasztás?

- Pfuj!

- A Szajna?

- A háló is, meg a Tetemnéző is szutykos nagyon.

- Egy pisztolydurranás?

- Ha elvéted, csak elégtelenit. - Hallgass rám, öregem, - folytatta azután. - Mint minden fiatal ember, magam is elmélkedtem már nem egyszer az öngyilkosságról. Ugyan ki nem volt még közülünk, harmincasok közül, életében kétszer-háromszor öngyilkosjelölt? Én úgy találtam, hogy nincsen a világon jobb módszer, mint nekiesni mohón a gyönyörűségeknek. Mászsz belé nyakig a legzüllöttebb korhelykedésbe és bizonyos, hogy vagy a szerelmed, vagy te magad, de kettőtök közül az egyik belepusztul. A züllés, édes öregem, minden halálnemek királynője. Nem parancsol-e még a gutának is? A gutaütés pisztolylövés, mely nem hibáz el bennünket. A tivornya megad nekünk mindenféle fizikai gyönyörűséget; nem ópium-e ez apró adagokban? És ha vedeljük a bort, ha rogyásig iszunk, a dinom-dánom halálos bajra hívja ki az italt. Nem kellemesebb izü-e a Clarence herceg malvázi hordaja, mint a Szajna iszapja? Nem afféle fiókjutaütés-e, mikor lefordulva az asztal alá hemperedünk? És nem élvezzük-e a Tetemnéző gyönyöreit, mikor fölnyalából az őrzárát és végignyújtóztat a silbak jéghideg priccén? Még hozzá nem is fölpuftadt hassal, máladozva, szederjesen, zöld színeket játszva! Ah, az ilyen hosszú öngyilkosság nem abból a fajtából való, mint a csődöt mondott szatócsoké! A kalmárnépség már becselenné tette a folyamatot, mert azért veti belé magát, hogy ellágyítsa a hitelezőit. A te helyedben én megpróbálnám, hogyan hal meg az ember elegánsan. Ha kedved

kerekedik egy új halálnemet teremteni és úgy végezni az élettel, fölcsapok én is. Unatkozom, nincs egy garas ára kedvem. Annak az elzászi nőnek, akit feleségül szántak nekem, hat ujja van a ballábán és én nem tudok olyan asszonynyal élni, akinek hat az ujja! Előbb-utóbb kitudódnék és nevetségessé válnék. Az évi járadéka is csak tizennyolcezer frank. A vagyona fogy, az ujjai gyarapszanak. Ej, a manóba!... Rugaszkodjunk neki valami veszekedett duhaj életnek, úgy talán még szánkba röpül a szerencse.

Rastignac elragadott. Abban a tervben sok volt a kísértés, nagyon is felszította a reménységet, de meg egészben véve sokkal poétikusabb volt, semmint ne tetszett volna poétának.

- És a pénz? - kérdeztem.

- Nincsen-e négyszázötven frankod?

- Van, de adósa vagyok a szabónak, a szállásadónőmnek...

- Te fizeted a szabókontót? Na, belőled se lesz semmi a világon, még miniszter sem.

- De mit is kezdenénk mi husz louis-val?

- Játszani fogunk.

Megremegtem.

- Ah! - kezdte újra Rastignac, észrevéve meghökkenésemet. - Te rá akarod magad vetni arra, amit én *tékozló rendszernek* nevezek és megijedsz a zöldposztós asztaltól!

- Hallgass meg, - válaszoltam, - megfogadtam apámnak, hogy játékházba nem teszem be a lábamat soha. De nem csupán ez a szent fogadalom lebeg előttem; hidd el nekem, mindannyiszor valami leküzdhetetlen iszonyatot érzek, valahányszor csak játékház előtt kell elhaladnom. Nézd, itt van száz tallér, menj oda magad. Mialatt te szerencsénk megalapításán fáradozol, én rendbe hozom ügyes-bajos dolgaimat, azután szállásodra megyek és ott foglak bevárni.

Igy jutottam én lejtőre. A fiatal embernek elég, ha olyan asszonynyal kerül össze, aki nem szereti, vagy aki tulságosan szereti, hogy egész élete kizökkenjen a kerékvágásból. A boldogság kiszívja erőinket, a boldogtalanság pedig erényeinket csapja agyon. Visszatérve a *Hôtel de Saint-Quentin*-be, hosszan elnézdegéltem kis padlás-szobámat, ahol a tudós szüzi életét éltem, azt az életet, mely tisztelt és hosszú lehetett volna és amelyet nem lett volna szabad elhagynom azért a szenvedélyért, mely örvénybe ragadott. Elmélázásom közepette Pauline toppant be.

- Min töpreng? - kérdezte.

Fölkeltem és közönyösen számláltam le elébe azt az összeget, amelylyel anyjának tartoztam, s még hozzá, lakásom félesztendei bérét előre. A leány csaknem rémülettel vizsgálgatott.

- Elmegyek maguktól, édes Pauline.

- Megjövendöltem!

- Nem mondom azért, hogy nem jövök vissza ide. Tartsák fenn számomra félesztendeig szobámat. Ha november tizenötödikéig nem térnék vissza, úgy egész hagyatékom a magáé. Ez a lepecsételt kézirat itten, - mondtam egy papírcsomagra mutatva, - *Az akaratról* irt nagy művem másolata. Tegye letétbe a királyi Bibliothèque-ban. Ami egyéb holmimat illeti, rendelkezék velük tetszése szerint.

Olyan tekintetet vetett rám, hogy belényilallott a szívem. Ugy állt ott Pauline, mint az eleven lelkiismeret.

- Nem ad több leckét? - mondta, a zongorára mutatva.

Nem válaszoltam.

- Fog irni néha?

- Isten vele, Pauline.

Gyöngéden magamhoz vontam és csókot leheltem homlokára, mely szüz volt, mely még nem ért földet. Testvérít, az aggastyán csókját. Elfutott. Gaudinné asszonynyal nem is akartam találkozni. Kulcsomat a szokott helyére tettem, és eltávoztam. Alig hagytam el a Cluny-utcát, könnyed női lépéseket hallottam a hátam mögött.

- Ezt az erszényt önnek himeztem, ezt is visszautasítja? - szólalt meg Pauline.

Az utcai lámpás fénye mellett mintha könnyet láttam volna csillogni a szemében. Felsőhajtottam. Lehet, hogy mind a kettőnket ugyanaz a gondolat fogott el, mert olyan sebtlen váltunk meg egymástól, mint a pestis elől futók.

XXXII.

A korhely élet, amelyre rászántam magam, bizarrul kifejezetten tárult elibém Rastignac szobájában, ahol teljes nemtörődömséggel váraкоztam rá. A kandalló közepén lábasóra állott, tetejében a teknősbékáján guggoló Vénuszszal, aki karján egy félig szitt szivar csutkáját tartotta. Szanaszét a szobában mindenütt elegáns butorok, megannyi szerelmi zálog. A kényelmes kereveten ócska harisnya pompázott. A terebélyes karos szék, amelybe belesüppedtem, sebhelyeket viselt, akárcsak valami vén katona. Támlájába, különböző baráti tarkók révén, a pomádé és hajkenőcs minden neme beledzódott. A duskálás meg a nyomor furcsán párosultak az ágyon, a falakon, mindenütt. Akárcsak valami nápolyi palotában, amelyben lazzaronik ütöttek tanyát. Játékos szobája volt ez, vagy inkább korhelyé, akinek fényüzése egészen egyéni, aki szenzációkból él és nem sokat törődik a következtelenséggel. E képből egyébiránt nem hiányzott a poézis. Az élet bontakozott ki ottan csillogó mezében és rongyival; hirtelen és tökéletlenül, mint amilyen a valóságban, de rikitóan és fantasztikusan, mint a pihenőtanyán, hol a martalóc mindent összehord, amit gyönyörűség volt elrabolnia. Egy Byron gyönyörűséggel nézett volna végig az ilyen fiatal emberen, ki ezer frankot tesz kockára, de nincs mivel begyujtania és tilburyn jár, mikor valamirevaló váltó inge sincsen. Másnap valami grófné, szülésznő, vagy az écarté királyi kelengyét szerez neki. Itt a gyertya valami csihiló acél zöld tokjába volt dugva tartó helyett, amott meg női képmás állott, cizelált aranykeretétől megfosztottan. Hogyan is állhatna ellent egy indulatokra sóvárgó fiatal ember az ilyen élet csábításainak, mely béke idején a háboru gyönyörűségeivel kecsegtet? Már-már szenderegni kezdtem, mikor Rastignac nagyot rugott az ajtaján és beszáguldott.

- Éljen! Most már kedvünkre pusztulhatunk!...

Elibém tartotta kalapját, mely teli volt arannyal. Kiborította az asztalra és mi körültáncoltuk, mint két kannibál, aki kövér falathoz jutott. És üvöltöttünk, hujjogattunk, nagyokat rikkantgattunk, közbe-közbe úgy oldalba öklözve egymást, hogy egy rinocerosz beledöglött volna. Végül rágyujtottunk valami nótára a kalap fölött, mely a föld minden gyönyörét magában foglalta számunkra.

- Huszonhétezer frank, - ismételte Rastignac, még néhány bankót hajítva az aranyhalomra. - Más emberfiának elég volna ez a pénz arra, hogy megéljen belőle, de elég lesz-e nekünk arra, hogy elpusztuljunk tőle? Igen, igen, aranyfürdőben fogunk kimulni... Hurrá!

És ugrándozni kezdtünk megint, mint két bakkecske. Megosztottunk testvériesen, még pedig darabonkint; kezdtük a dupla napóleonnal s úgy tértünk fokonkint a kisebb fajtára, lehető hosszúra nyujtván élvezetünket s minden egyes darabnál elmondva: »Neked!... Nekem!...«

- Ma nem alszunk, öregem! - mondta Rastignac. - Joseph, puncsot!

Aranyat vetett oda hűséges inasának.

- Ez a tied, ásd el, ha kedved tartja.

Másnap Lesagenál vásároltam butort és akkor béreltem ki a Taitbout-utcai lakásomat, ahol te megismertél. A legjobb kárpitost bízom meg földiszítésével. Lovakat tartottam. Belevetettem magamat az üres és mégis reális élvezetek forgatagába. Játsoztam és nyertem, vesztettem váltakozva roppant összegeket, de csupán bálók alkalmával, vagy barátaimnál, sohasem játékbarlangban, amelyre még mindig szent iszonyodással gondoltam. Észrevétlenül megsza- porodtak a barátaim. Vonzalmukat vagy civódások, vagy afféle könnyüvéru bizalmaskodások alkalmával érdemeltem ki, aminőt jó kompániában szoktunk elkövetni, hol minden titkunk kikiváncsozik. De talán nem is kalapált bennünket egyéb össze, mint éppen közös bűneink.

Megkockáztattam itt-ott egy-egy kis irodalmi munkát és sikert arattam velük. A vásári iroda- lom nagyfejűi egyáltalán nem látván bennem félelmetes versenytársat, megdicsértek; nem ugyan személyes érdemeimért, mint inkább azért, hogy a többi nagyfejűt boszantsák vele. *Viveur*-ré lettem, hogy ezt a ti pompás kifejezéseket használjam, melyet orgiáitok avattak új árnyalattá. Becsvágyam volt mennél hamarább végezni életemmel; valamint az is, hogy leg- duhajabb cimboráimat is tulszárnyaljam ihlet, lendület, és tehetség dolgában. Mindig kifogás- talan, mindig elegáns voltam. Szellemesnek ismertek el.

Mi sem árulta el bennem azt a rettentő életet, mely az emberből tölcserít, afféle szűrőkészü- léket csinál. A züllés nemsokára rettentő mivoltának egész nagyszerűségében tárult elibém és én megértettem. Természetes, hogy a józan, kímérten élő emberek, akik örököseik számára ragasztgatták palackjaikra a cimes cédulákat, nem tudják felfogni, mit jelent az ilyen nagystilű élet; de hogyan is lehetne poézist vidéki embernek a fejébe verni, akinek szemében az ópium és a tea, ez a két fölséges gyönyörűség nem egyéb, mint két gyógyszerfajta.

Magában Párisban, a gondolatoknak e főfő székhelyén is hány tökéletlen szibarita akad! Nem lévén hozzászokva a kiválóbb gyönyörűségek elviselésére, nem holtrafáradtan támolyognak-e haza valami tivornya után, akárcsak azok a jó filiszterek, akik Rossini valamely új operáját meghallgatva, megátkozzák még azt is, aki a muzsikát kitalálta? Nem úgy riadnak-e vissza az ilyen élettől, mint a mértékletes ember Ruffec pástétomaitól, amelynek egyszeri megköstolása után megkörnyékezte a csömör?

A tivornyázás is mindenestre éppen úgy egy neme a művészetnek, mint a poézis. És ahhoz is erős lélekre van szükség. Hogy misztériumait fölfoghassa, szépségeiben gyönyörködjék, az embernek, hogy úgy mondjam, lelkiismeretes tanulmányokat kell tennie. Mint minden tudo- mány, eleinte ez is visszariasztó és tövises.

Roppant akadályok környékezik az ember nagy gyönyörűségeit; nem apró élvezeteit, hanem a módot, amely szokássá teszi a legkritkább érzéseket s ezekkel hat termékenyítőleg az emberre, drámai életet teremtven ekként életében s kénytelenítve erőinek szertelenül gyors elfecsér- lésére. A háboru, a hatalom és a művészetek megannyi fonákság, mely éppen oly távolra esik az emberi képességektől és éppen oly feneketlen mélység, mint a züllés. Egyaránt nehéz elérni valamennyit. De nem tárul-e egy merőben új világ a szeme elé annak, aki egyszeriben áthágja e nagy misztériumokat? A hadvezérek, a miniszterek, a művészek megannyian többé- kevésbbé hajlandók a kicsapongó életre; szükségét érzik annak, hogy valami duhajabb szóra- kozással enyhítsenek a többi emberekétől olyannyira különböző életük rendjén. Egyébiránt a

háboru tobzódás a vérben, a politika pedig az érdekekben. Minden tulzás egytestvér. E társadalmi szörnyüésekben megvan az a hatalom, ami az örvényeket jellemzi: magukhoz csábitanak bennünket, mint ahogyan Szent-Ilona csábitotta magához Napoleont; megszáditenek, lebüvölnek és mi a fenekükre akarunk pillantani, anélkül, hogy tudnánk, miért. Talán a végtelenség gondolata rejtőzik e szakadékok mélyén, vagy talán valami maszlag az emberi hiúságra s nem érdekli-e minden az embert, mihelyt rá vonatkozik? A munka órái, az alkotás gyönyörűségei után a fáradt művész is eseng valami ellentétet, akár az isteni hetedik nyugovó nap legyen is az, akár a sátán pokoli cézója, csakhogy érzékeinek munkájával ellensúlyozhassa tehetségének munkáját. Lord Byron nem választhatta üdülésül a csacska boston-játékot, melyben kedvét leli valami nyugdíjas bácsi; poéta volt, Görögország kellett neki, hogy Mahmud ellen játszhassek. Nem válik-e az ember háboruban a pusztulás angyalává, afféle bakóvá, csakhogy gigászi nagyságban? Nem kell-e rendkívül csábitónak lennie, hogy vad fájdalmak elviselésére ösztönöz, melyek törekeny porhüvelyünk romlására törve, úgy övezik körül szenvedélyeinket, mint valami tövises tüzszó? A mértéktelen dohányos nem vett-e részt Isten tudja hol, miféle nagyszerű ünnepegen, mikor göröcsökben fetreng s már-már haldoklik? Európa még annyi időt sem véve magának, hogy megtörölgesse a lábát, melylyel bokáig gázolt a vérben, nem kezdett-e egyre ujjabb meg ujjabb háboruba? Az ember tömegben is meg-részegülhet hát, mint ahogy a természet tobzódo tud lenni a szerelemben? A kivételes emberek, a Mirabeau-k számára, kik csak tengnek-lengnek a békés időkben s egyre viharról álmodoznak: - a tivornya a minden, az egész élet átölelése, vagy inkább bajvivás valamely ismeretlen hatalommal, egy szörnyeteggel. Első látásra megrémít e szörnyeteg, a szarvánál fogva kell megragadni, hallatlan erőfeszítések árán. A természet szük, renyhe gyomorral látott el benneteket; mesterkedtek vele, kitágítjátok, rászoktatjátok, hogy elviselje a bort, a részegséget, álmatlanul töltitek éjszakáitokat, végtére is olyanná lesz a természetetek, mint valami vértesezredésé, szóval önmagatokat másodszor is megteremtitek, becsmélve az Istent.

Mikor az ember átment már az efféle metamorfózison és hozzáidomította lelkét a tüzérséghez, lábát a meneteléshez, még nem a szörnyetegé. Nem is tudni, melyik az ur kettejük közül; egyszer az egyik, egyszer a másik rugkapál a leteperten, egyszer gyöz, másszor leverik abban a szférában, ahol minden csodás, ahol a lélek minden kinja elszenderül, ahol csupán a gondolatok fantomjai kelnek életre ujra. Ez az ádáiz küzdelem már szükségessé vált. Realizálva azokat a mesebeli embereket, akik a legenda szerint lelküket adták el az ördögnek, hogy hatalmuk legyen minden gonosz elkövetésére, a korhely is vásárt csinál, életét kurtitva meg az élet bőséges, tömeges gyönyörűségeiért. Ahelyett, hogy élete lassan folydogálna két egyhangu part között, az íróasztal vagy a könyvek mellett, zubog és rohan, mint az áradat.

A tivornya végül ugyanaz a testnek, ami a léleknek a misztikum gyönyörűsége. A mámor is álmodozásra kész és ez álmok fantazmagóriái éppen olyan érdekesek, mint a fölmagasztaltságai. Gyönyörű órákat élünk át, melyek fölérnek egy fiatal leányka ígézetével, élvezetes társalgást folytatunk barátainkkal, olyan szavak ötlenek ajkainkra, melyek egy egész életet fejeznek ki, az örömeink szabadok, hátsó gondolat nélkül valók, utazunk fáradtság nélkül és néhány mondatban kigyöngyözök belölünk a vers. Az állat brutális kielégítése után, amelynek mélyén a tudomány lélek után kutat, délibáblátó mámor következik, amelyre sóvárogva gondol a tudományba már belecsömörlött ember. Nem érzi-e valamennyi a tökéletes nyugalom szükségét és a züllés nem egy neme-e az adónak, amelyet a lángész fizet a gonosznak? Végy sorra minden nagy embert; amelyik nem hajlott a gyönyörökre, azt a természet nyomoréknak teremtette. Gunyból vagy irigységből vagy a testét, vagy a lelkét megrontja valami hatalmaság, hogy neutralizálja tehetségének erőfeszítéseit.

Borközi állapotban emberek és dolgok egyaránt a ti libériátokban öltözötten jelennek meg előttetek. Ti vagytok a teremtés urai, kényetekre formáltok át mindent. És az örökös dinomdánom közepette a játékszenvedély egyszerre csak forró ólmot önt ereitekbe. Egy szép napon

az övé vagytok és megesik veletek is, ami velem megesett, hogy szörnyü álmot láttok: a tehetetlenség ott ül a vánkosotokon. Téged, vén hadfi, a sorvadás pusztít el; hajszálon mulik, hogy téged, diplomatám, mikor ér utol az ütőértágulás; engem talán egyszer a tüdőgyulladás fog noszogatni: »Gyerünk!«, mint ahogy urbinói Rafaelnek mondotta egykor, akit szerelmi kicsapongások vittek sirba.

Hát ilyen volt az én életem folyása! Vagy nagyon korán, vagy nagyon későn kerültem erre a világra. Bizonyos, hogy erőm veszedelmessé válhatott volna rá nézve, ha magam nem ernyesztem el. Nem szabadult-e meg a világ egy tivornya végén Herakles serlege által Nagy Sándortól? A megcsalódott végzeteknek mennyország vagy pokol kell, tivornya, vagy a Saint-Bernard kórház.

Ebben az órában nincs hozzá merszem, hogy e két teremtés fölött moralizáljak, - folytatta, Euphrasiera meg Aquilinára mutatva. - Nem ő bennük személyesül-e meg az én történetem, nem ők-e az én életem képe? Nem tudnám őket váddal illetni, inkább a bírót látom mindkettejükben.

XXXIII.

Két, keserű fájdalmakban ugyancsak duskáló válságon mentem keresztül e valósággá lett költemény közepette, bódulásos kórságomban. Néhány nappal azután, hogy Sardanapalként máglyára vettem magam, Foedorával találkoztam a Bouffons peristiliumában. Kocsira vártunk mind a ketten.

- Hát életben van még?

Körülbelül ezt fejezte ki mosolya, meg azok a csufolkodó, halkan odasugott szavak, amelyekkel kétségtelenül az én történetemet mondotta el cicisbeójának, szerelmem, mint egészen köznapi szerelem fölött pálcát törvén. Kaján elméssége, úgy látszik, tetszett neki. Ó! Halálba menni érte, még mindig imádni, látni tivornyáim, tobzódásaim közepette, látni, őt látni még a kurtizánok ágyában is és áldozatául esni tréfálkozó kedvének! És szívemet nem hasithattam föl e mellett, hogy szerelmemet kitépve belőle, lába elé vessem!

A pénzemnek hamarosan a nyakára hágtam; de három esztendei uri mód csak még szivósabbá tette egészségemet. Aznap, amikor garas nélkül maradtam, egészséges voltam, mint a makk. Hogy vágtassak tovább a pusztulás felé, rövid lejáratu váltókat irkáltam alá. Megjött a fizetés napja. Kegyetlen izgalmak! De hogyan éltetik az ifju sziveket! És én sehogyan se tudtam még megöregedni; fiatal, életerős, üde volt a lelkem. Első adósságom egyszeriben életre keltette szunnyadó erényeim, melyek lassu léptekkel egyenkint környékeztek meg. Alkudoztam velük, mint azokkal a jó öreg nénikékkal szokás, akik szörnyü fejmosással kezdik, de azzal végzik, hogy könnyekkel meg jóféle pénzzel fizetnek ki. Képzetben láttam, amint a nevem városról-városra átvág egész Európán. *A nevünk mi magunk vagyunk*, mondja Eusébe Salverte. Nagy kalandozások után úgy csöppentem haza, ahonnan ki sem mozdultam, mint annak a bizonyos németnek a doppelgängere, s egyszeriben fölriadtam. A bankok embezeit, azokat az üzleti lelki-furdalásokat, akik talpig szürkében, ezüst monogrammal, uruk libériájában járnak, valamikor közönyös szemmel láttam szaladgálni Páris utcáin, de ma lelkem mélyéből gyűlölöm valamennyit. Vagy azt hiszed, nem toppant be hozzám egyszer egy ilyenféle alak és nem kérte számon azt a tizenegy váltót, amit aláírkantottam? Háromezer frankot ért meg az aláírásom; én magam bizonyára kevesebbet. A minden kétségbeesést, még magát a halált is közönyösen szemlélő törvényszolgák úgy léptek elibém, mint hóhér legények az elítélt elé: »Fél négyet ütött az óra!« irnokainknak jogukban állott engem elfogni, nevemet följegyezni, bemocskolni, megcsufolni... Adós volt a nevem!

Maga ura-e az adós? Nem kérhette-e más emberfia számon az én életemet? Hogy miért ettem *à la chipolata* puddingot? Miért fagylaltozom? Miért járok-kelek, elmélkedem és szórakozom fizetség nélkül? Megeshetett, hogy a költői ihletem órájában, elmerülésemben, vagy reggelinél, vidám cimborák, hangos jókedv, tréfálkozás közepette egyszer csak betoppán egy kaputos férfiú, az én adósságom, az én váltóm, az én lidércem, amely megrontja örömet, fölcibál az asztal mellől és elviszi a jókedvemet, a szeretőmet, mindenemet, még talán az ágyamat is. A lelkifurdalást könnyebb elviselni, mert az sem az utcára ki nem vet, sem a Sainte-Pélagiebe nem dug; még csak a bűn fertőjében sem mártogat meg. Legfeljebb vérpadra visz, hol megneimesit a hóhér. Kivégzésünk pillanatában mindenki szentül hiszi, hogy ártatlanul veszünk, míg a korhelynek, aki pénz nélkül marad, nincsen a társadalom szemében még egy szikra becsülete sem. Azután meg azok a lábon járó, zöld posztóba öltözött, kék pápaszemet, tarka paraplét viselő adósságok, akikkel az utcasarkon, esetleg éppen széles jókedvünkben ütődünk össze! Akiknek megvan az a szörnyü előjoguk, hogy bármikor elmondhatják: »De Valentin ur tartozik nekem, de nem fizet! Markomban tartom! Az kéne még csak, hogy görbe szemmel méregessen!« Hitelezőinknek előre kell köszönnünk, még pedig kiváló tisztelettel. »Mikor fizet már?« - kérdezzetik.

És mi kénytelenek vagyunk hazudozni, más embernél kunyorálni pénzért, kétrét görbülni egy fajankó előtt, aki a pénzszekevényén ül, elviselni hideg tekintetét, a vérszopó vámpirnak azt a nézését, amely megalázóbb a pofonnál, végighallgatni, hogyan moralizál egy fejszámoló-művész és milyen bizonyosságot tesz vaskos tudatlanságáról. Az adósság olyasvalami, amit ők észszel föl nem tudnak érni. A kölcsönvevőt akárhányszor elragadja és uralja valami lelki felindulás, míg azokat, akik csak pénzért, csak a pénzben élnek, nem indítja meg és nem ragadja el semmi nagyszerű. Én iszonyodtam a pénztől. A váltó átalakulhat azonban élemedett, erényekben megőszült családapává is. Adósa voltam esetleg egy elevenre vált Greuze-képnek is, egy gyermekekkel környezett paralitikusnak, egy katona özvegyének és ezek mind rimánkodva tartották elibém a tenyerüket. Rettentő hitelezők, akikkel együtt kell sirni, és akiknek segítséget kell adnunk, mikor már megfizettük őket.

Az óvatolás előestéjén azzal a csalóka nyugalommal feküdtem le, amelylyel kivégzésük vagy párbaj előtt szoktak az emberek elszenderülni: szivükben hazug reménységgel. Reggel azonban, mikor teljesen felocsudva úgy éreztem, hogy a lelkem bele van préselve egy bankár pénzesztárcájába és a nevem vörös tintával aláhuzigálva diszlik a hivatalos aktacsomókban, az adósságaim egyszerre olyan táncot jártak körülöttem, mint szöcskék a réten; ott termettek a lábasórán, a karos széken és rendre minden butoromon, ami csak kedves volt a szivemnek. Ha zsákmányául esem a Châtelet hárpiainak, ezeket az én régi jó cselédeimet mind elhurcolják és egymás hegyibe-hátába dobálják durván a poroszlók. Ah, ez az én külső hámom is csak én voltam!... Ha megszólalt a csengő, átnyilallott a szivemen és ott talált, ahol a királyokat kell találni: fejen. Mártiromság volt ez, mennyei jutalom reménysége nélkül. Kiváló ember számára pokol az adósmivolta. Pokol, teli poroszlókkal meg üzerekkel. Egy megfizetetlen adósság már hitványság, kezdete a gátságnak, még annál is több, hazugság, mely megkóstoltatja a bűnt és ácsolja, rója a vérpadot.

XXXIV.

Váltóimat megóvatolták. Három napra rá kifizettem valamennyit. Hallgasd meg, hogyan. Valami vállalkozó rábirt, hogy adjam el neki azt a szigetet, mely a Loireban, édesanyám sirjával még az enyém volt. Mikor a vevőm jegyzőjénél a homályos helyiség mélyén aláírtam a szerződést, valami olyan dohos hűvösséget éreztem, mint aminő a pince gádorában csapja meg az embert. Megborzongtam, mikor visszaemlékeztem, hogy ugyanazt a nyirkos hűvössé-

get éreztem a sirgödör fölött, ahová apámat temették. E véletlent baljóslatra magyaráztam. Mintha hallottam volna édesanyám szavát, mintha árnyát láttam volna. Nem tudom, miféle hatalom műve volt, de a nagy harangzugás közepette egyre csak a saját nevem zugott a fülemben.

A sziget árából, minden adósságom kifizetése után, maradt még kétezer frankom. Legokosabb lett volna természetesen, hogyha visszatérek kis padlásszobámba és újra a tudós békés életét élem, miután jól körülnéztem az életben, a fejem tele volt töméntelen megfigyeléssel és némi hírnévnek is örvendtem már. De Foedora nem egykönnyen bocsátotta el zsákmányát. Gyakran találkoztunk társaságban. Volt rá gondom, hogy udvarlói, akik el voltak ragadtatva szellemességemtől, lovaimtól, sikereimtől, fogataimtól, fülébe kürtölgessék a nevemet. Hideg közömbösséggel fogadott mindent, még azt a rettentő mondást is: »Megöli magát önért!« Ezt különben Rastignac mondta neki. Bosszuállásomra mozgósítottam az egész világot, de nem volt szerencsém vele. Belegázolva az életnek egészen iszapos fenekéig, még ott is, mindenkor éreznem kellett, mennyivel előbbrevalók a viszonzott szerelem gyönyörei és egyre csak annak délibábos képét hajszoltam, minden duhajkodás, minden tivornya közepette. Szerencsétlenségemre megcsalódtam a hitemben, hálátlansággal kellett megbűnhődnöm jócselekedeteimért, mig vétkeimért ezer gyönyörűség lett osztályrészem. Komor filozófia ez, de áll a korhelyekre.

Foedora megfertőzött az ő hivságos lelkével. Kutatva a magamét, úgy találtam, hogy meg van mételyezve, üszkösödik. Az ördög itthagya patája nyomát a homlokomon. Képtelenség volt ezentul ellentállanom a gazdagság csábításainak, bárha örökös rettegések között kellett is élnem a bizonytalanságban. Ha milliomos vagyok, bizonyára örökösen csak játszom, eszem és társaságba járok. Sehogyan sem izlett már az egyedüllét. Szükségem volt félvilági nőkre, álbarátokra, borra, élvezetre, hogy elbóduljak.

Azok a kötelékek, amelyek az embert a családhoz fűzik, énbennem már egyszer s mindenkorra megszakadtak. Rabszolgája voltam az élvezeteknek, öngyilkossággal kell betelnie végzetemnek. Vagyonkám fogytának utolsó napjaiban hallatlan kirugásokat követtem el minden este. Reggel azután egyre közelebről láttam a halál képét. Nyugodtan mentem volna keresztül a tüzön, mint az, akinek biztosítva van az élete. Végre azután nem maradt csak egy huszfrankosom. Eszembe jutott Rastignac szerencséje...

- Ej, no! - kiáltott fel némi hallgatás után Raphael. Eszébe jutott talizmánja és előhuzta zsebéből a *szamárbőrt*.

*

Lehet, hogy e hosszú nap fáradalmi tették lehetetlenné, hogy uralkodjék értelmén a bor és püncs ez áradatában; lehet, hogy életének e végigpillantása izgatta föl és észrevétlenül a saját szóáradata részegítette meg annyira, de bizonyos, hogy egyre jobban nekihevült, s már olyan ember benyomását keltette, mint aki teljességgel meg van fosztva józan esztétől.

- Pokolba a halállal! - üvöltötte, meglobogtatva a bőrt, - Most már élni akarok! Gazdag vagyok. Ami erény van, az mind az enyém. Senki sem állhat ellent nekem. Ki ne volna jó, mikor mindenható?... Hej, huj, csuhajja! Kétszáz ezer frank évjáradékot kivántam; meg is lesz!... Járuljatok elibém, disznók, akik most úgy hencseregtek itt a szőnyegen, mint a szemétdombon! Enyéim vagytok! Nagyszerű jószág! Gazdag vagyok, megvásárolhatlak valamennyiteket, még azt a képviselőt is, aki ott huzza a bőrt a fagyon! Cihelődjete hát, felsőbb tizezrek mocska, járuljatok elibém! Én vagyok a pápa!

Raphael kitöréseit egy időre elnyomta az általános hortyogás, hanem azután egyszerre csak hallhatóvá lettek. Az alvók tulnyomó része fölriadt, de látván, hogy a csendháborító alig áll a lábán, versenyt zuditották rá a legválogatottabb szidalmakat, káromkodással elegyesen.

- Csiba, hé! - üvöltött Raphael. - Kutyák, mars az ólba! - Émile, van pénzem dögibe, kapsz havanna-szivarokat.
- Jól van, jól van, értem, - válaszolt a poéta - *Foedora, vagy a halál!* Eredj a fenébe! Az a mézesmázos Foedora becsapott téged, fiu. Minden asszony Éva lánya. A te történeted korántsem drámai.
- Á, hát te aludtál, sunyi?
- Nem én!... Foedora, vagy a halál!... Ott tartunk.
- Ébredsz föl mindjárt? - kiáltott rá Raphael, nagyokat püfölve rajta a számbőrrel.
- Ezer mennydörgős! - pattant föl Émile, Raphaelt deréken kapva, - gondold meg, hogy feslett életü nőekkel vagyunk!
- Milliomos vagyok!
- Ha nem is milliomos, de részeg bizonyosan.
- Megrészegültem a hatalamtól. Megölhetlek, ha akarom!... Csitt! Nero vagyok! Nabukodonozor vagyok!
- De Raphael, gondold meg, milyen társaságban vagyunk, jobb volna hallgatnod, már csak a tekintélyed miatt is.
- Az én életem már ugyanis elég hosszú hallgatás volt. Most meg akarom magamat bosszulni az egész világon! Nem abban fogom most a kedvemet lelteni, hogy mocskos tallérok szőrok szanaszét; okultam másokon, az lesz a gyönyörűségem, hogy emberi életeteket, elméket, lelkeket hajtok az igámba. Ez már nem fukar fényezés, mi? A pestis bőségszaruja ez! Birokra szállok a sárgalázzal, a kékkel, a zölddel, hadseregekkel, a vérpaddal! Foedora is az enyém lehet, csak akarnom kell... De nem, nem akarom, nem kell Foedora, ő az én kórságom, ő az én halálom! Feledni akarom Foedorát!
- Ha még tovább is jár a száz, betuszkollak az ebédlőbe!
- Látod ezt a bőrt? Ez a Salamon testámentoma. Salamon az enyém, az a pöttön gézengúz király! Enyém Arábia, meg még Petréa is a tetejébe. Enyém az egész mindenség. Te is az enyém vagy, ha akarom. Ah, ha egyszer én akarom... vigyázz magadra! Megvásárolhatom az egész zsurnalisztabódédát, inasom leszel. Kuplékat fogsz nekem faragni és megvonalozod a papirosomat. Inas, az valet. *Valet* pedig annyit jelent, hogy: »Kutyabaja, semmire se gondol!« Erre már Émile szépen betaszígalta az ebédlőbe.
- Jól van, jól van, cimbora, inasod vagyok. De te meg főszerkesztője lész egy napilapnak, hát fogd be a száz, viseld magad tisztességesen, légy rám is tekintettel. Szeretsz?
- Hogy szeretlek-e? Mondom, hogy duskálni fogsz a havannákban, ennek a bőrnek a segedel-mével. Mindig csak ez a bőr, cimbora, ez a felséges bőr! Nagyszerű csodaszer ez, te! Tyukszemet is elmulaszthatok vele. Van tyukszedem? Kiiirtom!
- Ekkora baromnak még sohasem láttalak...
- Baromnak, pajtikám? Nono. Ez a bőr mindig összébb zsugorodik, valahányszor csak kívánok valamit... ez az antifrázis! A bramin - mert bramin lappang mögötte - agyafurt fickó volt, mert a kívánságok, tudod, csak addig terjedhetnek...
- Igen, természetesen...
- Mondom, a hogy...
- Igen, igazad van, szakasztott így gondolkozom én is. A kívánságok addig terjedhetnek...

- Mondom neked, amíg a bőrben tart!

- Igen.

- Te nem hiszel nekem!... Ismerlek, cimbora, úgy tudsz hazudni, mint valami ujdonsült király.

- De hogy az ördögbe kívánhatod, hogy elhigyjem, amit részegségedben össze-vissza locsogsz?

- Fogadjunk... bebizonyíthatom. Vegyünk mértéket róla...

- A manóba, hát sohase lesz alvás a vége? - kiáltott föl Émile, mikor megpillantotta Raphaelt, ki buzgón kutatott az étkezőben.

Valentin azzal a különös éleslátással, melynek jelenségei részegeknél néha oly csodálatos ellentmondásban vannak bárgyu látomásaikkal, oly fürgeséggel, mely még egy majomnak is becsületére vált volna, fölkatapult valahol egy asztalkendőt meg valami írószert, szüntelenül hajtogatva:

- Vegyünk mértéket! Vegyünk mértéket!

- Jól van, nem bánom, vegyünk mértéket, - hagyta helyben Émile.

A két cimbora kitergette az asztalkendőt és ráhelyezte a számárbórt. Émile, akinek, ugy látszik, megbízhatóbb volt még a keze, tintába mártott tollal vont a talizmán körvonalaait. Ennek végeztével megszólalt Raphael:

- Kétszázezer frank évi járadékot kívántam, ugy-e? No hát meglásd, mihelyt megkapom, megcsappan ez a bőr.

- Jó, jó, hanem most már aludj el, fiam. Végigfektesselek a kanapén? Na, jó lesz így?

- Nagyon jó, kis sajtókukacom. Még csak az hiányzik, hogy a legyeket hesseged el tőlem. Aki barát volt a balsorsban, legyen barát a jószerencsében is. Azért mondom neked, kapsz annyi... ha... havanna... ci...gá...rót...

- Hát csak álmodj az aranyaidról, milliomos.

- Te meg a cikkeidről. Jó éjszakát. Kivánj hát szép jó éjszakát Nabukodonozornak!... Szerelem!.. Igyunk!... Franciaország!... Dicső és gazdag... gazdag...

A két jóbarát horkolása nemsokára belévegyült abba a muzsikába, amelytől visszhangzott a terem. Fölösleges hangverseny! A gyertyák pislákolva aludtak el egymás után, föl-fölcsillantva még utoljára kristálytartóikat. Az éj betakarta leplével e hosszú orgiát, melyben Raphael elbeszélése olyan volt, mint a szavak orgiája; gondolatnélküli mondasok és olyan gondolatok, melyek nem tudtak kellő kifejezést ölteni.

XXXV.

Másnap déltájban ásitva, fáradtan kelt föl a szép Aquilina, arcán a bársony karos szék belényomódott mintáival, melyen a feje pihent. Euphrasie, ki fölrezzent társnője mozdulatára, felszökött fektéből, és valami rekedt sikoltásféle lebbent el ajakáról. Az este még oly szép, fehér, üde arcoskája olyan sápadt és sárga volt, mint a kórházba készülő leányé. Lassan-lassan a többi vendég is mozgolódni kezdett, elgémberedett tagjait keserves nyögések közepett egyengetve, fáradtan, törődötten. Az egyik lakáj félrevonta a szőnyegkárpitot és kinyitotta a szalón ablakait. A társaság felcihelődött, életre ébresztette a betűző meleg napsugár, mely már csak itt-ott csillant meg egy-egy alvó fején. A kényelmetlen alvás és hánykolódás

földulta a hölgyek elegáns fejdíszét, meggyűrte ruháikat. Teljes napfényben meglehetősen kellemetlen benyomást tettek. A hajuk minden kecsesség nélkül csapzott le róluk, arcuk kifejezése megváltozott, csillogó szemük fakóvá lett az ernyedtségtől. Sárga képük, mely csak úgy tündöklött a gyertyafényben, szinte iszonyatot keltett és a kipihenten oly üde, fehér arcocskák lefonnyadva, zöldbejátszó színt öltöttek; az este még oly kívánatos piros ajkak most elfehéredve, kicserepesedten viselték magukon az ittasság szégyenletes nyomait. A férfiak megtagadták éjszakai szeretőiket, ennyire elszintelenedve látván őket viszont. Olyanok voltak, mint az eltaposott virág, körmenet után az utcán. Ezek a nőket fitymáló férfiak azonban még ijesztőbben festettek.

Szinte elrémítő volt látni e sok arcot, beesett, karikás szemmel, bárgyun maga elé meredve, bortól kábultan, az inkább elgyötrő, mint felüditő álomtól zavarodottan. E huzott arcokban, melyekből meztelenül sugárzott ki a fizikai étvágy, minden költőiség nélkül, melylyel a lelkünk felruházni szokta, volt valami vad, szinte kegyetlenül bestiális vonás. A bűnnek ez ébredése mez, festék nélkül, ez a tar, hideg, üres váz, megfosztva a szellem szofizmáitól, a fényüzés varázsától, megdöbbenette e rettenthetetlen atlétákat, bármily megszokott volt is előttük a bajvívás a tivornyával. Művészek és félvilági hölgyek egyaránt óvakodtak megszólalni, csak a nagy összevisszaságot nézegették révedező szemmel a lakásban, hol mindent legázolt, mindent fölforgatott a szenvedély heve. Sátáni kacaj hangzott fel akkor, amikor Taillefer, a házigazda, meghallván vendégei cihelődését, üdvözölni akarta őket, de csak torzképet vágott. Átizzadt, vérvörösre gyult arca e pokoli kép keretében olyan volt, mint a lelki-furdalást nem ismerő bűn megtestesülése. A kép teljes volt. A szennyes élet volt ez, fényüzés közepette; szörnyű egyvelege a pompának és az emberi nyomoruságnak; a tivornya ébredése, mikor izmos markával kifacsarta már az élet minden gyümölcsének levét s már csak a hulladék van körülötte, vagy a hazugság, amelyben hinni ő maga sem tud többé.

Mintha a mosolygó Halál lett volna, pestissel fertőzött család közepette; illatnak, ragyogásnak, vidámságnak, vágynak hire-hamva sincsen többé; de ott van az undor, minden orrfacsaró büzével, lélekbe maró filozófiájával; meg a nap, mely ragyogó, mint az igazság; meg a levegő, mely tiszta, mint az erény; és mindez szörnyű ellentmondásban az orgia miazmáival terhelt tikkasztó atmoszférával. Egyik-másik leánynak minden romlottsága mellett is eszébe jutott egykori reggeli fölserkenése, mikor ártatlanul és tisztán tekintett ki jerichói lonccal, rózsával megrakott falusi ablakán a mezőre, melyet beragyogott a hajnali nap, végigszórt gyémánttal a harmat és telizengett a pacsirtaszó. Mások a családi reggelit varázsolták maguk elé, az asztalt az apával és a gyermekszereggel, amelynek olyan megmagyarázhatatlan bűbája van és ahol minden fogás olyan egyszerű, mint maguk a szívek. Az egyik művész békés műtermére gondolt, szüzsies szoborművére, meg bájos modelljére, aki várt rá. Egy másik fiatal embernek eszébe jutott a pör, amelynek kimenetelétől függött egész családjának jövője és arra a fontos ügyletre gondolt, mely nála nélkül nem eshetik meg. A tudós dolgozószobája után sopánkodott, hol nemes célt szolgáló munka várta. Csaknem valamennyinek megvolt a maga sopánkodni valója. E percben Émile toppant közibük, nevetve, frissen és üdén, mint valami divatos üzletből idecsöppent nyalka kereskedősegéd.

- Ocsmányabbak vagytok, mint egy banda végrehajtó! - mondta. - Ma már ugye foghattok semmibe, a mának befütyültek. Reggeliznék tán inkább!

E szavakra Taillefer eltávozott, hogy rendelkezék. Az asszonyok nagylomhán tükör elé ültek, hogy rendbehozzák feldult toalettjeiket. Ott azután föléledtek valamennyien. A legfeszettebbek leckéztették az okosabbakat. A kurtizánok csufot üztek mindenkiből, aki nem mutatott valami nagy hajlandóságot arra, hogy folytassa a mulatozást. Egyszerre föléledtek a vázak, majd csoportokba verődtek, faggatóztak és mosolyogtak. Néhány fürge inas az ügyesebbjéből hamarosan helyükre görgette a butorokat és rendbe hozott mindent. Pazar reggelit

szolgáltak fel. A vendégsereg áttódult az étkezőbe. Itt is minden magán viselte az éjszakai tobzódás eltörölhetetlen nyomait, hanem azért mégis volt benne valami élet és gondolat, mint a haldokló utolsó tekintetében. Akárcsak a hushagyókeddi alkalmakkor, itt is táncban kifáradt, mámortól mámoros maszkok temették el a szaturnáliát, le akarván győzni az édes tehetetlenséget, hogy be ne kellessék vallaniok a magukét. Abban a pillanatban, mikor ez a diszes társaság előzönlötte a tőkepénzes asztalait, Cardot jelent meg közöttük hivatalos, de mosolygó ábrázattal, ki ebéd után bölcsen eltűnt az este, hogy orgiáját a hitvesi ágyban fejezze be. Olyan volt a képe, mintha valami nagy örökségnek bukkant volna nyomára, amely tömérdek írka-firkával, leltározással, okmánykiállítással és minden egyéb hivatalos aktagyártással, mindenkifőlt pedig busás honoráriummal fog járni, mely kövér falat dolgában bizvást vetekedhetik azzal a pompás sülttel, amelybe a jeles vendéglátó gazda éppen most merítette a szeletelőkést.

- Igy hát jegyzői közreműködés mellett fogunk reggelizni! - kiáltott föl Cursy.

- Éppen kellő időben érkezett, hogy rendre lajstromozza és paragrafusok alá gyömöszölje fogásainkat, - mondta neki a bankár, a terített asztalra mutatva.

- Végre deketet egyikünk sem óhajt csinálni, de nem lehetetlen, hogy szó lehet házasságkötésről, - mondta a tudós, aki alig esztendeje, igen boldog házasságot kötött.

- Ó, ó!

- Ah, ah!

- Bocsánatot kérek egy pillanatra, - szólalt meg Cardot, hüledezve a rázuduló töméntelen rossz tréfától, - komoly ügyben jöttem ide. Hat milliót hozok valakinek önök közül. (*Mély csöndesség.*) - Mondja, uram, - fordult azután Raphael felé, ki teljes elfogulatlansággal törölgette a szeme szögletét valami asztalkendővel, - boldogult édesanyja nem O'Flaharty-leány volt?

- De igen, - válaszolt szinte gépiesen Raphael, - Barbe-Marie.

- Önnél van véletlenül a keresztlevele meg a De Valentin asszonyé?

- Ugy vélem, igen.

- Akkor hát ön az egyetlen és egyedüli örököse O'Flaharty őrnagynak, aki 1828 augusztusában hunyt el Calcuttában.

- *Incalcuttábilis* szerencse! - kapott az alkalmon a *dorong*.

- Mivel az őrnagy többrendbeli nagyobb összeget hagyományozott ugyancsak többrendbeli közintézetnek, a francia kormány érdeklődött az egész hagyaték iránt a Keletindiai Társaságnál. Most úgy állunk vele, hogy ki lévén utalva, rögtön kifizethető. Két hete keresek-kutatok már hasztalanul Barbe-Marie O'Flaharty kisasszony jogutódai után, mikor tegnap, társalgás közben...

E pillanatban Raphael olyan hirtelen mozdulattal szökött fel ültéből, mint akit megsebeztek. Néma volt körülötte mindenki, a tetszés, az öröm nem hallatta szavát. A cimborák első érzését a kaján irigység sugallotta. Minden szem lobogó lángként irányult felé. Majd morajlani kezdtek, mint színházban, vagy rémületes eset alkalmával a tömeg, és ez a moraj nőttön-nőtt. Azután mindenkinek volt valami üdvözlő szava ahhoz a roppant szerencsééhez, melynek a jegyző volt a hozója. Raphaelt hirtelen észretéritette a sorsnak e vak engedelmessége és hirtelen kiteregette az asztalon a kendőt, amelyen az imént a számárbórt mérte meg. Oda se figyelt senki szavára, csak a talizmán érdekelt. Ráhelyezte az asztalkendőre és akaratlanul is összeborzongott, mikor észrevette azt a csekély távolságot, mely a vászonra rajzolt vonal és a bőr kerülete között volt.

- Hát ezt meg mi lelte? - kiáltott fel Taillefer. - Ugylátszik, oda se neki a nagy szerencse.

- Vigyázz rá, fiu, - mondta Émile-nek Bixiou, - még megöli az öröm.

Ijesztő haloványság borult e szerencsés örökös fonnyadt arcára; vonásai eltorzultak, arcának minden kiszökellő része fehérebbé lett, a mélyebben fekvők sötétebbé, az egész ólom-szinüvé, a szeme meg kidülledt. A *Halál*-t látta meg. Ez a pazar lakoma, festettképü hölgyei-vel, a csömörlésig betelt arcokkal, az örömmek ez a haldoklása eleven képe volt az ő életének. Raphael háromszor is megvizsgálta talizmánját, mely kényelmesen belefért az asztalkendőn vont vonalakba. Megpróbált kételkedni, de valami világos előérzet semmivé oszlatta hitetlenségét. Övé volt a világ, mindenható volt, de nem kívánt többé semmit. Mint a sivatagban utazónak, kevéske vize volt csupán, s hátralévő életét kortyokkal mérte. Megbizonyosodott felőle, hogy minden kívánsága életét kurtítja meg. Azután, hogy hitt már a talizmánban, a saját lélegzetét hallgatta, betegségét érzett magában és kérdezgette:

- Mellbeteg volnék? Nem tüdővészben halt el az anyám?

- Na, Raphael, lesz most dinom-dánom! Mit kapok én? - kérdezte Aquilina.

- Igyunk a boldogult nagybácsi, O'Flaharty őrnagy egészségére. Az volt ám csak ember a talpán!

- Francia pair lesz belőle!

- Ugyan no, micsoda nagy dolog az, Julius után pairnek lenni! - szólalt meg a *dorong*.

- Lesz páholyod a Bouffons-ban?

- Remélem, megvendégelsz mindannyiunkat? - kérdezte Bixiou.

- Az olyanfajta ember, mint ő, érti a módját, hogyan kell a dolgokat nagyszerűen csinálni, - mondta Émile.

A kacagó társaság ujjongásától csak úgy zugott Raphael füle, de egyetlen szavuk értelmét sem tudta fölfogni. Homályos képben látta maga előtt a bretagnei paraszt egyhangú, igénytelen életfolyását, akinek viskóját majd fölveti a sok gyerek, aki a földjét turja, áfonyát eszik, citromlét iszik még a *pichet*-jéhez is, elmélkedik a Szüzről meg a királyról, meggyón husvét-kor, táncra perdül vasárnap a zöld pázsiton és egy árva hangot sem ért meg abból, amit a papja prédikál. Az a látvány, ami most a szeme előtt volt, az aranyos mennyezet, a félvilági hölgyek, a lakoma, a fényűzés összeszorította a torkát és megfojtogatta.

- Kiván talán egy kis spárgát? - kiáltott át neki a bankár.

- *Semmit se kívánok!* - rivallt rá Raphael dörgő hangon.

- Bravo! - felelt vissza Taillefer. - Jól átértette, mit jelent a nagy vagyon, mert úgy látszik tudja, hogy feljogosít a gorombáskodásra. Közibénk való! - Uraim, igyunk az arany hatalmára! De Valentin ur, a hatszoros milliomos, hatalomra tett szert. Király, mindenható, mindenek fölött álló, mint általában a gazdagok. Az ő számára ezentul ostoba hazugság a Charta tetejében ez az irás: *Minden francia egyenlő a törvény előtt*. Nem fog engedelmeskedni a törvényeknek, engedelmeskedjenek a törvények neki! Vérpád, hóhér nem a milliomosok számára van a világon!

- Igen, - válaszolt Raphael, - ők maguk a saját hóhéraik!

- Ez ismét csak előítélet! - mondta a bankár.

- Igyunk! - szólt Raphael zsebébe gyürve a talizmánt.

- Hohó! - kiáltott rá Émile, a kezét megragadva. - Uraim, - folytatta azután, a Raphael magaviseletén kissé megütődött társaság felé fordulva, - tudtára adatik mindenkinek, akiket illet, hogy De Valentin, ugyan no, mit beszélek, De Valentin marquis ur rábukkant a titok nyitjára, hogyan készül a szerencse. Egyszerűen teljesülnek a kívánságai, abban a minutában, amikor akarja. Ha tehát csak egyenesen azt nem akarja, hogy lakájszámba vegyük, vagy kőszivű embert lássunk benne, bizonyára gazdaggá tesz valamennyiünket.

- Édes Raphael, én egy szép gyöngyös ékszerkészletet szeretnék! - kezdte Euphrasie.

- Ha van magában egy kis háladatosság, két pompás kocsi fog meglepni, s tüzes paripákkal! - folytatta Aquilina.

- Nekem kívánjon százezer frank évi járadékot!

- Nekem kasmirokat!

- Fizesse ki az adósságaimat!

- Utalványozz ki egy jóféle gutaütést annak az én vén, kiaszott nagybátyámnak!

- Legyünk kvittek tizezer livres évi járadékkal, Raphael!

- Van miben duskálni! - kiáltott föl a jegyző.

- Belőlem hajtsa ki a köszvényt!

- Hadd essenek a járadék-papírok! - mondta a bankár.

Ez a sok fölkiáltás úgy sziporkázott el egyszerre, mint tűzijáték végeztével a sugárkéve. E sóvár kívánságok talán őszintébbek voltak, mint aminőknek a tréfás kedv mutatta.

- Lelkem pajtikám, - mondta azután komoly képpel Émile, - én beérem kétszázezer frank évi járadékkal. Most hát láss hozzá a hókuszpókuszodhoz!

- Émile, - mondta neki Raphael, - nem tudod, milyen ára van annak?

- Ez is kifogás? Hát nem tartozunk magunkat barátainkért fölláldozni?

- Kedvem volna halált kívánni valamennyiőtökre! - válaszolt Valentin, sötét, komor tekintetet vetve cimboráira.

- A haldoklók az eszeveszettségig kegyetlenek tudnak lenni, - mondta nevetve Émile. Hanem azután komolyan folytatta tovább: - Gazdag lettél. Nem adok neki két hónapot és pizok zsugori lesz belőled. Már is gyüge vagy, nem érted el a tréfát sem. Még csak az hiányzik, hogy higj abban a számbőrben...

Raphael, kit elfogott a félsz e csődület csufolódásaira, elhallgatott, védte a bort és berugott, hogy legalább egyidőre feledje gyászos hatalmát.

HARMADIK RÉSZ A HALDOKLÁS

XXXVI.

December elején, szakadó esőben, egy hetvenesztendős aggastyán haladt végig a Varenne-utcán. Rendre szemügyre vett minden kaput; Raphael de Valentin marquis palotáját kereste. Gyermekesen ártatlan kifejezése mellett ott volt arcán a tudós nagyképűsége is. Hosszu, őszbecsavarodott, bozontos haj övezte valami régi, tüztől összezsugorodott pergamenre emlékeztető kiaszott arcát, melyen kegyetlen szenvedések nyomai tusakodtak a kemény akaraterevével.

Ha e különös, feketébe öltözött, hórihorgas, szikár alakot véletlenül meglátja valami festő, bizonyos, hogy műtermébe érve, hamarosan vázlatkönyvébe veti s fölibe írja szövegül: *Klasszikus poéta, rim szükiben.*

Mikor Rollin ez eleven palingenezise meggyőződött róla, hogy az épület száma megegyezik azzal, amit keres, halkán megkocogtatta a nagyszerű palota kapuját.

- Itt lakik Raphael ur, kérem szivesen? - kérdezte a libériát viselő portástól.

- A marquis ur nem fogad senkit, - válaszolt a portás, óriás kenyérszeletet nyomkodva le a torkán, melyet hatalmas csupor kávéjában mártogatott meg előbb.

- A kocsiját itt látom, - folytatta az öreg, pompás fogatra mutatva, mely a lépcső feljáróját védő boltozat alatt állott. - Ugy látszik, elkészül valahová, megvárom.

- Na, öregem, akkor akár holnap reggelig is itt tanyázhatik. A marquis ur számára mindig utrakészen áll egy kocsi. De kérem, most már sziveskedjék odébb állni, mert nekem hatszáz frank nyugdíjam bánja, ha csak egyetlen egyszer is idegent bocsátok be engedelem nélkül.

Ekkor egy a minisztériumbeli ajtónállókra emlékeztető öltönyt viselő magas öreg ember lépett ki az előcsarnokból s gyorsan pördült le a néhány lépcsőfokon, a megriadt látogatót vizsgálgatva.

- Egyébiránt itt van Jonathas ur, beszéljen vele, - mondta a kapus.

A két öreg, talán hasonló koruknál fogva érzett rokonszenvből, talán kölcsönös kíváncsiságból, udvariasan üdvözölte egymást a hatalmas udvaron, hol kiverődött a gyep itt-ott a kövezetkockák között. Megdöbbenő csöndesség uralkodott ebben a palotában. Jonathas arcára pillantva, az ember akaratlanul is valami misztérium után kutatott, amelylyel teljes volt ez a komor ház a legparányibb zugáig.

Raphael, alighogy a nagybátyjáról maradt dus örökséghez jutott, fürkészni kezdte, hol található föl a hűséges öreg inast, akinek odaadására bizvást számithatott. Jonathas sirt örömeiben, mikor megpillantotta ifju urát, akiről szentül hitte, hogy már örök bucsut mondott neki. Ujjongott örömeiben, mikor a marquis az intendáns fontos tisztségével kínálta meg.

Az öreg Jonathas afféle közbüleső hatalmassággá lett Raphael és a világ között. Mint ura vagyonának teljes hatalmu kezelője, s mint vakon végrehajtója minden megsejtett gondolatának, olyan volt, mintha Raphael hatodik érzéke lett volna, aki által az élet lüktetéseiről tudomást szerez.

- Raphael urral szeretnék beszélni, - mondta az öreg ur Jonathasnak, néhány lépcsőfokkal feljebb haladva, hogy az esőtől védettebb helyre jusson.

- A marquis urral... beszélni?... - kiáltott fel az intendáns. - Még hozzám is alig-alig intéz egy-egy szót, pedig én dajkálgattam valamikor!

- Én is dajkálgattam ám, uram! Ha ön a karján babusgatta, én meg a muzsák ölében ringattam el. Az én nevelésem, az én lelkemből lelkezett, *carus alumnus!* Én szabtam irányt az agyának, én műveltem ki az értelmét, én fakasztottam ki belőle a zsenit, ezzel méltán dicsekedhetem. Nem ő-e korunk egyik legnevezetesebb embere? És én voltam a tanára a hatodikban, a harmadik felsőben és a retorikában.

- Tehát Porriquet urhoz van szerencsém?

- Az vagyok, igen, de...

- Csend legyen ott, hé! - kiáltott Jonathas két kuktára, aki meg merészelt törni a ház kolostori csöndjét.

- De mondja hát, uram, beteg a marquis ur tulajdonképpen?

- Édes uram, annak csak a jó Isten a megmondhatója, mi lelte tulajdonképpen az én gazdám. Nincsen a miénkhez hasonló ház kettő sem egész Párisban, higgye el nekem. Érti? Kettő sem. Hitemre mondom. A marquis ur megvétette e palotát, amely valami hercegé és paire volt annakelőtte. Háromszázezer frankot költött a berendezésére. Nagy summa pénz ám háromszázezer frank! Hanem azután az is igaz, hogy a mi palotánkban minden szoba valósággal egy-egy csoda! Mikor megláttam ezt a pazarságot, elmondogattam magamban: »Jó, ugy látszik, olyan idők fognak járni megint, mint Raphael ur néhai nagyapjának idejében, a fiatal marquis is nyílt házat fog tartani s fogadja még az udvart is bizonyára.« Dehogy. Nem fogad az én uram egy teremtet lelkét sem. Igen-igen különös életet él. *Hajszálra kimért* életet, Porriquet uram! Nap-nap után ugyanazon órában kel föl. Egyedül én léphetek be szobájába. Télen-nyáron egyaránt pont hétkor nyitom ki az ablaktáblákat. Ennek is megvan a maga módja. Beléptemkor azt kell mondanom neki: - Marquis ur, tessék fölkelni, hogy felöltöztethessem.

Fölébred, felöltözik. Nekem kell átnyujtanom a mindig egyszabásu, mindig egyazon kelméből készült pongyolaruhát. Nekem kötelességem ujjal fölcserélni, mikor már kopni kezd, nehogy ő maga legyen kénytelen ujat kívánni. Micsoda furcsaság! Annyi szent igaz, hogy ezer frankot költhet naponta; azt teszi, amit akar. Ugy szeretem, higgye el, hogy ha képenteremtene, oda nyujtanám neki a másik orcámat is! Bármilyen nehéz dolgot kívánna is tőlem, szívesen megtenném neki. Annyi mindenféle apró-cseprő feladatot rótt rám, hogy néha csak úgy fő tőle a fejem. Lapokat olvas. Parancs, hogy mindig ugyanazon a helyen, ugyanazon az asztalon legyenek. Naponta ugyanabban az órában kell megborotválnom. Nem reszket a kezem. A szakács ezer frank évi nyugdíját vesztené el, mely a marquis ur esetleges halála után vár rá, ha a reggeli *hajszálra kimérten* abban az időben nincsen az asztalon, pont tíz órakor. Az ebéd pedig ötkor. Az étlap az egész esztendő minden egyes napjára eleve meg van határozva. A marquis urnak sohasem kell kívánnia semmit. Szamócát eszik, mihelyt kapható és az ő asztalára kerül a legelső maquereauhal, amely Párisba jut. Az étlap nyomtatva van, reggel már akár kívülről tudhatja, mi lesz az ebédje, öltözködni is mindig egyazon időben szokott. A ruhát, fehérneműt mindenkor ugyanarra a karos székre kell helyeznem. Ruhája mindig egyszabásu. Szövege is ugyanaz. A viseltségét nekem kell megállapítanom és szó nélkül kicserélnem ujjal.

- Ha szép az idő, beállítok hozzá és azt mondom: - Nem ártana egy kis séta.

Erre ő igennel vagy nemmel válaszol. Ha kedve kerekedik a sétára, nem kell várakoznia, mert mindig be van fogva és a kocsis, ostorral a kezében mindig utrakészen ül a bakon, amint most is láthatja.

Estebéd után hol az operába szokott menni, hol az Ital... azaz hogy nem, az Italiens-ben még nem is volt, mert csak tegnap tudtam neki páholyt szerezni. Pont tizenegykor érkezik haza, azután lefekszik.

Napközben egyebet se csinál, egyre csak olvas. Most hallgasson ide, ez csak az ötlet! Nekem állandóan olvasnom kell a *Journal de la Librairie*-t, hogy ő még aznap kandallóján találhassa a megjelent ujdonságokat. Az is az én dolgom, hogy időnkint bemenjek hozzá s a tűz után nézzek. S egyáltalán, hogy lássam, nem kell-e neki valami.

Adott nekem az ur egy kis könyvet, valóságos katekizmust, amelyben körülményesen le van írva minden kötelességem. Kánikulában például jégműveléssel kötelességem a hőmérsékletet a megfelelő fokig szabályozni. Virágról is nekem kell gondoskodnom, bőven, minden időben. Gazdag, ezer frankot költhet naponként, kielégítheti minden szeszélyét. Elég sokáig nélkülözött szegény még a legszükségesebbeket is! Nem bánt senkit, olyan jó, mint egy falat kenyér, szűken bánik a szóval, hanem a házban, a kertben, mindenütt csöndnek kell lennie. Kívánnivalója tulajdonképpen nem is marad, mert úgy megy minden, mint a karikacsapás. És *recta!* Igaza van, a cselédnépséget fegyelmezni kell, különben fejtetőre áll minden.

Én mondom meg neki mindig, hogy mit kell tennie és hallgat a szóra. Önnek fogalma sem lehet róla, mi mindent ki nem fundált már. Hogy csak egyet mondjak, képzelje el, hogy most nyitja ki az ajtaját... krak! - valamennyi ajtó kinyílt előtte az egész lakásban azzal a felfurcsos szerkezettel. Kényére sétálhat végig a házán, anélkül, hogy csak egyetlen zárt ajtóra is találna. Ez pompásan van kieszelve, kényelmes és nekünk is kellemes nagyon. Hanem szép summánkba került ám!

Egyszer azután azt mondta nekem: - Jonathas, úgy viselj rám gondot, mint valami pólyásbabára.

Igy mondta, Porriquet ur, tulajdon ezekkel a szavakkal!

- Neked kell arról gondolkodnod, hogy mire volna szükségem...

Én vagyok az ur a házban, érti-e? Inkább ő a szolga. Hogy miért? Na hát uram, azt már azután csakugyan nem tudja senki a világon, egyedül ő meg az Isten. Megfoghatatlan!

- Verses művet ír! - kiáltott föl az öreg professzor.

- Ugy véli? És az ilyesmi olyan lélekigázó volna? Már én azt nem hiszem, kérem szívesen. Sokszor elmondogatja előttem, hogy az ő élete csak vegetálás, hogy ő csak úgy vegetál. Éppen tegnap volt, hogy megállott egy cserép előtt, rámutatott a tulipánra és azt mondta nekem: - Ez az én életem, Jonathaskám, vegetálok...

Vannak, akik úgy vélik, hogy *monomániában* szenved. Ez megfoghatatlan!

- Mindez tisztára azt bizonyítja szememben, Jonathas, - mondta nagyképű komolysággal a professzor, a mély tisztelet érzését keltvén föl általa az öreg komornyikban, - hogy a maga ura valami nagy művön dolgozik. Belemerült a gondolatok nagy mélységeibe és nem akarja, hogy kizökkentsék elmélkedéseiből az élet apró ügyes-bajos dolgai. Az intellektuális munkájába mélyedt zseni mindenről megfélekedzik. Egyszer a híres Newton...

- Newton? Ugy?... Nem ismerem.

- Newton, a nagy géométer, huszonnégy órát töltött egyszer egyhuzomban az asztala mellett, könyökére támaszkodva. Mikor felocsudott merengéséből, fogalma sem volt róla, hogy előbbre van a világ egy nappal... Meg kell látnom azt a drága gyermeket, talán hasznára lehetek valamiben.

- Csak lassan! Ha ön maga volna Franciaország királya, már tudniillik a hajdani, még akkor sem lépne be hozzá, hacsak be nem zuzza az ajtókat s le nem gázol engem. Hanem azt meg-

teszem önnek, Porriquet ur, hogy szólok neki ittlétéről és megkérdem tőle, ahogy szokás: »Bebocsássam?«

Igennel, vagy nemmel fog felelni. Sohasem mondom neki úgy: *Óhajja-e? kívánja-e? akarja-e?* Ezek a szavak a mi nyelvünkből ki vannak küszöbölve. Egyszer valahogy mégis kiszaladt a számon valamelyik. Képéből kikelve kiáltott rám: »A halálomat akard?«

XXXVII.

Jonathas magára hagyta az öreg professzort az előcsarnokban, intve neki, hogy ne jöjjön előbbre. Csakhamar kedvező válaszszal tért vissza s a kiérdemült öreget hosszú sor fényes termen vezetete keresztül, melyeknek ajtai rendre tárva voltak.

Porriquet már messziről észrevette hajdani tanítványát az egyik kandalló zugában.

Raphael, kényelmes karos székébe süppedve, nagymintás pongyolában, ujságot olvasott. Kórosan sápadt, hervadt virágra emlékeztető petyhüdt arcán mélységes buskomorság tükröződött. Egész valójában volt valami asszonyos és valami bizarr, ami különösen a gazdag betegek sajátossága. A keze, akárcsak valami szép asszonyé, gyöngéd volt, bársonyos és fehér. Kissé ritkuló szőke haja kacérul göndörült csigákba a halántéka táján. Fején, kissé félreecsapva, fezt viselt, melynek lenge kasmirját tulságosan is nehéz bojt billentette félre. Lába előtt arannyal cifrázott malachitkés hevert, melyet az imént használt volt valami könyv fölívágásakor. Térdén egy nagyszerű indiai nargyila borostyánszopókája pihent, melynek zománcos csöve mint valami kigyó huzódott végig a szobán. A szívásról megfélemedezett, az illatos füstöt nem élvezte. Ifju testének teljes elernyedtségét azonban meghazudtolta a szeme, mely úgy ragyogott, oly rendkívüli tűzben égett, mintha az egész élete abban gyült volna össze. Ez a tekintet szinte megdöbbentő volt.

Vannak, akik kétségbeesést olvastak volna ki belőle, vannak, akik belső küzdelmet, rettentőségében a lelkifurdalással felérőt. Ez a mélységes pillantás a tehetetlen ember pillantása volt, aki minden vágyát a szive mélyébe fojtja; vagy a zsugorié, akit boldogít a gondolat, hogy megvásárolhatná a föld minden gyönyörűségét, de lemond róla, hogy meg ne bolygassa kincsét; vagy a leláncolt Prometheusé, a trónjavesztett Napoleoné, ki 1815-ben az Elyséeben tudja meg, mekkora stratégiai hibát követtek el ellenségei és csak huszonnégy órára kér vezérleti jogot, de el nem nyeri. A hódító meg az elítélt tekintete volt ez! Vagy még inkább az a tekintet, amelyet Raphael hónapokkal ezelőtt a Szajnára, vagy a játékasztalra gördült utolsó aranyára vetett. Akaratát, intelligenciáját alárendelte egy öreg parasztnak, aki ötven esztendei szolgálat után alig civilizálódott egy kissé. Szinte kedvét lelte abban, hogy automatává legyen és lemondott az életről, hogy életben maradhasson. Lelkét pedig megfosztotta a vágyak minden poézisától. Hogy könnyebben megküzdhessen azzal a kegyetlen hatalommal, amelynek kihívását elfogadta, Origenes módjára lett szüzzé; kibérelte a képzeletét.

Másnapra azután, hogy az a végrendelet hirtelen oly dussá tette és észrevette, hogyan fogyatkozott meg terjedelmében a számárbőr, a jegyzőjénél volt ebéden. Ott, a csemegénél, egy elég jónevű orvos beszélte el nagykomolyan, hogy milyen módon gyógyult ki valami svájci ember a tüdővészéből. Tíz esztendeig egyetlen szót sem szólt, s hozzászoktatta magát, hogy a tehénistállók sűrű levegőjében percenként csak hatszor vegyen lélegzetet, s egyébiránt táplálkozás dolgában is a lehető legmértékletesebben éljen.

- Én is így fogok élni! - mondta magában Raphael. Minden áron élni akart. Nyakig uszott a bőségben, de valósággal a gép életét élte.

Az öreg professzor összerezett, mikor szembekerült ez ifjú tetemmel; minden mesterkéntnek látszott előtte ebben a vézna, ernyedtestben. Mikor meglátta emésztő tüzből égő szemét, gondolatoktól borus homlokát, sehogyan sem tudott benne ráismerni egykori tanítványának üde, hamvas arcára, ifjonti ruganyosságára, melylyel emlékezetében élt. Ha ez a deákos műveltségű, élesítéletű, pedánsul izléses bácsi netalán olvasta volna Lord Byron, bizonyára Manfredot látta volna maga előtt, holott jobban esett volna Childe-Haroldot látnia.

- Jó napot, Porriquet apó, - szólította meg Raphael, forró, kissé izzadt kezébe szorítván az öreg ember fagyos ujjait. - Hogy van, hogy van?

- Köszönöm, csak megvolnék, - válaszolt a professzor, megremegeve a lázas kéz érintésekor. - És ön?

- Remélem, sikerül egészségemet megőriznem.

- Kétségkívül valami nagyon szép munkán dolgozik, ugy-e?

- Nem, - válaszolt Raphael. - *Exegi monumentum*, Porriquet apó, befejeztem egy nagy tervemet és ezzel istenhozódot is mondtam a tudománynak. Jóformán azt sem tudom, merre lehet a kézírata.

- Stílusa tiszta, ugy-e? - érdeklődött a professzor. - Remélem, nem sajátította el az új iskola barbár nyelvét, mely azt hiszi, csodákra képes, mivelhogy fölfedezte Ronsard-t.

- Az én művem tisztára fiziológiai munka.

- Annál érdekesebb. A tudományban a grammatikának alkalmazkodnia kell az új fölfedezések követelményeihez. Mindamellet, gyermekem, a tiszta, közvetlen stílus, a Massillonok, Buffonok nyelve, a nagy Racine-é, szóval a klasszikus stílus nem ront meg soha semmit... De megfelelkezem látogatásom tulajdonképpeni okáról. Önző az ok.

Raphaelnek későn jutott eszébe, mekkora szóáradattal és milyen kicirkalmazott ékesszólással jeleskedik az öreg ur, kit hosszú tanárkodása szoktatott a beszédnek e módjához s már-már bánni kezdte, hogy bebocsáttatta. Abban a pillanatban azonban, mikor eszébe jutott, milyen jó volna ezt az embert kívül tudni az ajtón, hirtelen magába fojtotta titkos kivánságát s lopva a számbőrré tekintett. A talizmán fehér szöveten kifestve feküdt előtte. Jóserejű körvonalait piros színnel vontta meg a fehér alapon, gonddal, hajszálnyi pontossággal.

Ama végzetes tivornya óta Raphael minden futó szeszélyét elnyomta, s olyan módon igyekezett élni, hogy soha még csak meg se remegjen az a retentő talizmán. Az a számbőr tigris volt tulajdonképpen, amelylyel egy földél alatt kellett élnie, egyre attól óvakodva, hogy vérszomját fel ne idézze. Békén hallgatta tehát az öreg professzor locsogását.

Egy álló órába telt, míg Porriquet apó elmondta neki, mennyi üldöztetésnek volt kitéve a juliusi forradalom óta. Mivel a derék férfiu erőskezű kormányt akart, hazafias felbuzdulásában azt hangoztatta, hogy hagyják a szatócsot a pultja mögött, az államférfit a közügyek mellett, az ügyvédet a Palaisban, a francia párt a Luxembourgban. A polgárkirálynak egy népszerű minisztere azonban, karlizmussal vádolva, lekergette a katedréről. Az öreg ur állás nélkül, kenyér nélkül maradt. Gyámola és eltartója lévén egy szegény unokaöccsének, akiért a Saint Sulpice-szemináriumban fizetnie kellett, nem annyira a maga kedvéért, mint inkább a fogadott fia jóvoltáért jött el egykori tanítványához, kérni, hogy legyen vagy egy jó szava érdekében az új miniszternél. Ha előbbeni állásába vissza nem helyezik is, kaphat legalább valami igazgatói állást valamelyik vidéki kollégiumban.

Raphael közel volt már az elbóbiskoláshoz, mikor az elbeszélésnek vége szakadt s a monoton darálás megszűnt. Udvariasságból kénytelen lévén folytonosan az öreg ur fakó szemébe nézni, a vontatott, nehézkes előadás valósággal rásúlyosodott, elkábitotta, erőtlenné tette.

- Csakhogy, jó Porriquet apó, - válaszolt, jóformán maga sem tudva, mire, - nem tehetek én semmit a világon. De *tiszta szivemből kívánom*, hogy sikerüljön a dolga...

E pillanatban, anélkül, hogy ügyet vetett volna rá, milyen hatás tükröződik e banális, önzést, nembánomságot eláruló szavakra az öreg ember sárga, fölbarázdolt arcán, úgy szökött fel ültéből, mint a megriadt zerge. A fekete bőr és a vörös körvonalak között keskeny fehér csíkot látott a falon. Oly irtózatossá kiáltásra fakadt, hogy a szegény professzor majd holtra nem vált ijedtében.

- Takarodjék, vén barom! - rivallt rá. - Ki fogják nevezni igazgatóvá! Mért nem jutott eszébe, hogy évi járadékot kérjen? Ezer tallért! Miért jött ezzel a gyilkos kívánsággal? Akkor nem került volna nekem semmibe sem az ön látogatása. Százezer hivatal van Franciaországban, de nekem csak egy az életem! Egy emberélet többet ér, mint az egész világ minden hivatala összevéve... - Jonathas!

Jonathas belépett.

- Ezt te csináltad, barmok barma! Miért nógattál, hogy fogadjam ezt az urat? Azért adtam kezedbe a lelkemet, hogy rongyokra tépd? Tíz esztendő rabolsz el e pillanatban az életemből! Még egy ilyen hiba, és kikísérhetsz engem is oda, ahová én az apámat kísértem, hát nem jobb lett volna-e, ha a szépséges Foedorát kívánom meg, mint hogy szívességet tegyek ennek a vén keszegnek, ennek a söpredéknek? Aranyam van az ő számára csupán... Különben mi gondom rá, ha az egész világ valamennyi Porriquetje mind éhen gebed is meg?

A düh elfehéřítette Raphael arcát. Remegő ajka tajtékozott, a szeme vérbe borult. A két aggastyán úgy reszketett láttára, mint két gyermek, mikor kigyót pillant meg.

Raphael visszahanyatlott a karos székébe. Lelkének azután föltámadt a jobbik fele és könnyei egymásután perdültek ki lángoló szeméből.

- Ó én életem! Ó én szép életem!... Semmi nemes szivre valló gondolat többé! Szerelem sem! Semmi!

Az öreg professzor felé fordult.

- A bajon most már nem segíthetünk, öreg barátom, - mondta neki szives, meleg hangon. - Bőségesen megjutalmaztam hozzád való gondosságáért. Szerencsétlenségem legalább derék, jó ember javát mozditja elő.

Annyi lélek, annyi megindultság volt ezekben a szinte érthetetlen szavakban, hogy a két öreg könnyezett belé, mint ahogy könnybelábad az ember szeme, mikor valami szomorú dalt hall idegen nyelven énekelni.

- Epileptikus! - mondta halkán Porriquet.

- Ez a maga jó szivére vall, barátom, - mondta szeliden Raphael, - mentegetni akar. A betegség baleset, az embertelenség bűn. Most pedig hagyjon magamra. Kinevezése holnap, holnapután, talán még ma este meg fog történni, mert a *fék* legyőzte a *fellobbanást*... Isten vele!

Az öreg elment, borzongva és fölöttébb aggódva Valentin moráljának egészséges volta fölött. Az ő szemében volt e jelenetben valami természetfölötti. Kétkedett benne, hogy ébren van-e tulajdonképpen és kérdéseket intézett magához, mintha most ocsudott volna föl valami nyomasztó álomból.

- Szivleld meg jól, amit mondok, Jonathas, - szólott Raphael öreg szolgájának. - Próbáld megérteni azt a hivatást, amelylyel megbiztalak.

- Igenis, marquis ur.

- Én más ember vagyok, mint a többi. Én kívül esem az ő törvényeiken.

- Igenis, marquis ur.

- Az életnek minden gyönyörűsége a halálos ágyam körül játszadozik. Táncra kerekednek előttem, mintmegannyi szép asszony. Ha hívom őket, meghalok. A halál, mindig! Neked kell korlátnak lenned a világ között és közöttem.

- Igenis, marquis ur, - mondta az öreg cseléd, verejtékét törölgetve, mely kiverődött felbarázdolt homlokán. - De ha nem akar szép asszonyokat látni, hogyan megy ma az Italiensbe? Egy angol család, aki visszatér Londonba, átengedte nekem hátralékos bérletét... szép páholya van... egyszerű... az első emeleten...

Raphael mély álmodozásba merülve, rá sem hallgatott.

XXXVIII.

Látják azt a pazar fogatot?... azt a kívülről oly egyszerű barna hintót, melyet azonban ősnemesi család cimere ékesít? Mikor ez a hintó végigrobog az utcán, megbámulják a kis grizettek és sóvár szemmel kandikálnak sárga selymére, vastag kárpitjára, ragyogó paszománnyos diszére, süppedő vánkosaira és tükörüveg ablakaira. Két libériás lakáj áll az arisztokratikus kocsi hátsó bakján. Benn, a hintó mélyébe huzódva azonban csak egy beesett szemű, forró fej látszik, a Raphael gondolkozó, szomorú feje. Fonák képe a gazdagságnak! Végigrobog Páris utcáin, sebesen, mint a szélvész. Azután megáll a Favart-színház peristylumában, lépcsője legördül, a két lakáj lesegíti belőle urát, kit az irigy tömeg megbámul.

- Mivel érdemelte meg ez az ember ezt a nagy gazdagságot? - mondogatja magában valami szegény jogászgyerek, ki tallérszükiben nem részesülhetett abban a gyönyörűségben, hogy Rossini bűbájos akkordjait meghallhassa.

Raphael lassu léptekkel haladt végig a folyosókon; nem kecsgettette magát nagy gyönyörűségekkel itt, hol valamikor olyannyira sóvárgott élvezetért. A *Semiramis* második felvonására várakozva, céltalanul járkált a foyerban, az emeleti folyosókon, azt sem tudva, merre van a páholya, melyben eddig még nem fordult meg. A tulajdon érzése már nem is volt meg a szívében. Mint a betegeknek általában, neki is csak a betegsége járt szüntelenül az eszében.

Nekitámaszkodva a kandalló párkányának, mely körül fel s alá járkáltak ifju és vén gavallérok, hajdani és ujdonsült miniszterek, pairségnélküli pairek és pairségek pair nélkül, már amint azt a juliusi forradalom rendezte, végül a spekulánsok és ujságírók egész hada, Raphael, néhány lépésnyire tőle, az emberfejek e tömegében különös, rendkívüli arcot fedezett fel. Közelebb lépett hozzá és szemével meglehetősen szemtelenül hunyorogva, kényelmesen szemügyre vette azt a bizarr jelenséget.

- Micsoda érdekes festmény! - mondta magában.

Az ismeretlennek szemöldöke, a haja és *à la Mazarin* pöttye az állán feketére volt festve; ugylátszik azonban, hogy maga a hajzat tulságosan is fehér volt hozzá, hogy teljesen megfogja a festék, azért részben csütörtököt is mondott a kozmetika és valami különös violás szín keveredett ki belőle, mely egyre változott, aszerint, hogy merről esett rá a fény. Keskeny, töpörödött arca, melyen vastag piros és fehér festékréteg tömte be a barázdákat, fondorkodást, de nyugtalanságot is árult el. A festék itt-ott le-lemaradozott az arcáról, s így még szembeszökőbbé tette valóságos arcának kiaszottságát és ólomszürke színét. Lehetetlen volt nevetés nélkül megállani, mikor az embernek e hegyes állszakállu, erősen kiugró homloku fejére esett a tekin-

tete, mely olyannyira hasonlított azokhoz a groteszk figurákhoz, melyeket Németországban a pásztorok szoktak szabad óráikban farigcsálni. Ha valaki a vén Adonist és Raphaelt felváltva vizsgálta volna, bizonyos, hogy a marquisban egy fiatal ember szemét látja aggastyán maszkja alatt, az ismeretlenben pedig a vén ember fakó tekintetét ifjonti ábrázat maszkjában.

Valentin törte a fejét, hogy miféle alkalommal is láthatta ő már egyszer ezt az összetöpreődött, kiaszott vénséget, aki pazar nyakkendőt hord, siheder gavallérnak való csizmát visel, össze-összепенgeti a sarkantyuját és keresztbe fonja a karját mellén, mintha pezsgő ifju vér lüktetését érezné még a tagjaiban. Járásán nem látszott semmi erőltettség, mesterkélttség. Elegáns, gondosan végiggombolt kabátja vénhedt, de erős csontvázat takart s olyanforma külsőt kölcsönzött neki, mint valami vén piperkőcnek, aki még hódol a divatnak. Raphaelre nagy hatással volt ez az eleven báb; úgy nézett rá, mint valami füsttől megbámult Rembrandt-képre, amelyet csak az imént restauráltak, lakkoztak s helyeztek új keretbe.

Ez a hasonlat nyomra vezette emlékeinek kusza tömegében. Felismerte a ritkaságokkal kereskedő kalmárt, akinek boldogtalanságát köszönhette. E pillanatban észrevette, hogy a fantasztikus jelenség ajkai hangtalan kacagásra húzódnak széjjel, s kivicsorog mögülök hamis fogsora. Raphael élénk képzelőereje egyszeriben felismerte e mosoly meglepő hasonlóságát azzal, amelyet művészeink szoktak Goethe Mephistophelesének arcán megörökíteni. Egyszeriben ezer babonás érzés rohanta meg Raphael erős lelkét és hitt a gonosz szellemek hatalmában, hitt mindama bűbájosságban, amelyek szinte elmaradhatatlanok a középkor legendáiban, s forrásul szolgálnak költőinknek. Iszonyattal gondolt Faust sorsára és fohászba kezdett. Mint minden haldokló, ő is hitt, fanatikusan hitt Istenben és az istenanyában. És megnyitak előtte a mennyek, Michelangelo és urbinói Sanzio sugaras, ragyogó mennyországa, fellegei között a fehérszakállu aggastyánnal meg a szárnyas, glóriás szépasszonynyal. Most megértette és valóságként fogadta el az emberi agy e szülőtteit, kik világot vetettek végzetére és tartogattak számára még egy reménysugarat. De mikor tekintete ismét az Italiens csarnokára esett, a Szüzanya helyett egy bűvölően szép leányt látott maga előtt, az elvetemült Euphrasiet, a teltidomu, könnyed táncosnőt, aki káprázatosan szép ruhát viselt, telisted-teli keleti gyöngygyel és most, ahogy odalibbent a türelmetlenül várakozó vén emberhez, merészen felvetett fővel, szemtelenül, csillogó szemmel nézett végig a bámész irigyeken, hogy láttassa a kalmár határtalan gazdagságát, akinek most ő szórja ki kincseit az ablakon.

Raphaelnek eszébe jutott az a kaján kívánság, amelylyel az öreg ember végzetes ajándékát fogadta és most élvezte a bosszu minden édességét, látván ama felséges bölcsesség mélységesen nagy megalázását, akinek bukása szinte elképzelhetetlen volt. A százesztendő agg tekintete Euphrasiera tapadt, ki valami hizelkedő szerelmes szóval lépett hozzá. Azután felényujtotta kiaszott karját és két-három fordulót tett vele a csarnokban, élvezve a bókokat, melyek itt-ott felhangzottak a tömegben a leányra. A megvető mosolyt természetesen nem látta meg és nem hallotta azt a sok maró élcet sem, amit őrá magára faragtak.

- Ugyan miféle temetőből áshatta ki ezt a tetemet ez a szemrevaló kis boszorkány? - kiáltott fel a romantikusok legegésőbbja.

Euphrasie mosolygott. A tréfálkozó szőkehajú, csillogó kékszemű, karcsu, bajuszos fiatal ember volt, divatos kurta frakkban, szemére csapott kalappal, fesztelen magatartással, sziporkázó kedvvel.

Raphael elgondolta magában, hogy hány ember tetőzi be munkás, erényes, józan életét késő vénségére efféle eszeveszettséggel.

- Ennek is fagyos már a lába és szerelmeskedik...

Azután, Euphrasiera kacintva, karon ragadta a kalmárt.

- Nem emlékszik már bölcséletének szigoru maximáira?

- Ah, - hangzott rekedt torokból a válasz, - olyan boldog vagyok most, mint valami ifju legényke. Fonákul fogtam fel a létet magát, hiszen egy szerelmes órában egy egész életet él át az ember!

Ekkor hangzott fel a csengettyűszó. A közönség egyszeriben odahagyta az előcsarnokot, hogy ki-ki elfoglalja a maga helyét. Raphael és az agg is elváltak egymástól.

A marquis, páholyába lépve, Foedorát vette észre, ki a terem tulsó felén éppen szemközt ült vele. Csak az imént érkezhetett, mert belépőjét csak most csusztatta hátra, s ekként szabaddá téve nyakát, a kacér nő minden, alig észrevehető apró-cseprő bibelődésével, mozdulataival igyekezett kedvező pózba helyezkedni. Minden szem rajta függött. Valami fiatal francia pair volt a kísérője, akitől most kis messzelátóját kérte el, amelyet vele cipeltetett maga után. Raphaelnek nem volt nehéz Foedora tekintetéből, magaviseletéből, egész modorából megítélnie, mekkora zsarnokságot visel az uj udvarló, az ő utódja. Bizonyos, hogy ez az ember is ugy meg volt igézve, mint ő, ugyanugy játszottak vele és ugyanugy küzdött az igaz szerelem fegyvereivel e nő hideg számításai ellen és végig kellett gyötrődnie mindama kinokon, amelyek elől Valentin végtére is elmenekült.

Foedora arca csak ugy sugárzott az örömtől, mikor lorgnettejét végigjártatva a páholyok során, rendre vizsgálgatta a toaletteket és érezte, tudta, hogy szépségével, káprázatos öltözékével elhomályosította Páris legszebb, legelőkelőbb asszonyait. Kacagott, hogy hófehér foga lássék, erre-arra fordult, hogy virágokkal tüzdelt fejékét megbámulják, tekintete páholyról-páholyra siklott, s pajzán megjegyzéseket tett valami orosz hercegnő kalapjára, mely kelle-ténél jobban billent félre a homlokán, vagy egy másikra, mely rettenetesen rosszul állott a bankárleánynak. Egyszerre nagyon elhalványult. Raphael rászögezett tekintetével találkozott. A kicsinylett szerető kimondhatatlan megvetéssel mérte végig. Számkivetett udvarlói közül nem akadt még eddig egy sem, aki ne érezte volna az ő hatalmát még azután is; Raphael volt az egyedüli, akin nem fogott kacérkodása többé. Az a hatalom, amelylyel büntetlenül szállnak szembe, közeledik már összeomlásához. Ez a maxima mélyebben van a női szivekbe, mint a királyok agyába vésve. Raphaelben Foedora is a vesztét látta igéző hatalmának, hódító erejének. Egy tegnap esti élce az operában máris közszájon forgott a szalónokban felőle. E metsző epigramm éle nagyon is az elevenéig vágott a grófnőnek, s gyógyithatatlan sebet ejtett rajta. Mi franciák jól értünk hozzá, miként kell kiegészíteni az eleven sebet, de arra még nem tudtunk feltalálni szert, hogyan hegeszszük be a szóval ütöttet.

Foedora szívesen tudta volna Raphaelt valami uj Bastille legmélyebb tömlöcében, mikor észrevette, hogy a sok asszony felváltva egyre csak őt meg a marquist nézi, mert bármennyire ügyes alakoskodó volt is, éreznie kellett, hogy versenytársai tudják, hogyan vergődik most. Végre is utolsó vigaszához menekült. E jóleső szavakhoz: »Én vagyok a legszebb!« De azzal is kudarcot kellett vallania. Ez az örök mondás, mely a hiuságával járó minden kint meg tudott orvosolni, egyszeriben hazugságra vált.

Mikor a második felvonás nyitányát játszották, a Raphaelével szomszédos páholyba, mely eddig üresen állott, belépett valaki. Az egész földszinten végigzugott a bámulat moraja. Az emberi arcok e tengere mind arra fordult és minden szem az ujonérkezett nőre tapadt. Ifju és öreg egyaránt ugy nekibuzdult, hogy mikor a függöny már fellebbenőben volt, a zenekarból intette néhány muzsikus csöndre a közönséget. Hanem azután ők is csak a lelkesülők közé csatlakoztak, s még növelték a tetszésnyilvánítások zürzavaros moraját. Élénk társalgás folyt valamennyi páholyban. Minden asszony felfegyverkezett kis messzelátójával és a megifjodott öreg urak lázasan tisztogatták keztyüikkel a maguk üveglencséit. A lelkesedés azután fokont-kint lelohadt, az ének felhangzott a színen és minden visszazökkent a rendes medrébe. Az előkelőség, röstelve, hogy természetes indulatának engedett, ismét arisztokratikus hidegségéhez

tért vissza, s újra felöltötte kimért modorát. A gazdagok igyekeztek semmin meg nem lepődni; mindenkor az a legfőbb igyekezetük, hogy a legszebb dolgokban is kifürkészszerűk a hibát, mert az felmenti őket a csodálkozás, a bámulat felettébb közönséges érzése alól. Néhány ember azonban, oda se figyelve a muzsikára, mégis állva maradt és naiv gyönyörűséggel bámulta tovább Raphael szomszédját.

Valamelyik páholyban, Aquilina mellett Taillefer csuf, biborvörös képét vette észre Valentin. Majd Émilet pillantotta meg, ki a földszinten állva, mintha noszogatta volna, hogy »Ugyan, vess már egy pillantást arra a gyönyörű teremtségre, aki melletted ül!« Végre Rastignacot látta meg Nucingenné meg a leánya mellett, amint a keztyűjét tépdeste kétségbeesésében, hogy ott kell ülnie vesztég, a helyett, hogy az ismeretlen széppel foglalkozhatnék.

Raphael élete egy eddigelé még meg nem szegett fogadalmon mulott. Megfogadta, hogy sohasem vesz többé úgy istenigazában szemügyre semmiféle asszonyszemélyt, s hogy még a kisértéstől is megóvja magát, nagy művészettel fonákul csiszolt lencsésü lorgnettet hordott, melyen keresztül még a legszebb vonások is visszataszítóan torznak tetszetek. Még át-átborzongott rajta az az iszonyodás, amelyet délelőtt érzett, mikor egyszerű udvarias kívánsága után oly félelmetesen megfogyatkozott a talizmánja, azért szilárdan eltökélte, hogy ügyet sem vet megbámult szomszédjára.

Kényelmesen terpeszkedett a páholya sarkában, hátával kiméletlenül eltakarva szomszéd hölgye elől a szinpad felét, mintha semmibe sem vette volna, vagy mintha fogalma sem lett volna arról, hogy szép asszony ül mögötte. Az ismeretlen hölgy szakasztott olyan módon helyezkedett el, mint Raphael; könyökével a páholy párkányára támaszkodva, háromnegyedrészben a szin felé fordulva, az énekesekre figyelt, oly nyugodtan, mintha festő előtt ült volna. Nagyon hasonlítottak valami összezördült szerelmes párhoz, akik magukban zsörtölődnek, egymásnak hátat fordítanak, de az első szerelmes szóra egymás nyakába ugranak. Olykor-olykor a fejdisz marabutollai, néha meg éppen a szép ismeretlen haja cirógatta meg Raphael fejét. Át-átfutotta a gyönyörűség, de hősiesen küzdött ellene. Azután a ruhát szegő fodor ért hozzá, s az borzongatta meg; majd a meg-megrezzenő selymek suhogása hatott el hozzá, tele édes boszorkányságokkal, végül az alig pihegő mell mozdulatai, az egész gyöngéd test lüktetése hatott rá úgy, mintha villamos szikra érte volna. A tüllön és csipkén keresztül áradt annak a fehér, meztelen vállnak bódítóan édes melege. A szeszélyes véletlen úgy akarta, hogy ez a két lény, akit a bon ton távol tart, s talán a halál mélységei választanak el egymástól, együtt vegyenek lélegzetet, s talán egymásra gondoljanak. Valami átható, erős illatszer még jobban megrészesítette Raphaelt. A gátolva csak még jobban felizgatott képzelete, mely béklyóit így még fantasztikusabbnak látta, lobogó tűzvonalakkal rajzolt elibe egy női képet.

Hirtelen megfordult. Kétségkívül ijedtében, hogy olyan közvetlen közelébe került az idegennek, az ismeretlen hölgy is hasonló mozdulatot tett. Egyazon gondolat ösztönzésére egymásra tekintettek.

- Pauline!

- Raphael ur!

Egy pillanatig némán meredtek egymásra, Raphael megfigyelte, hogy Pauline egyszerű, de finom izlésre valló öltözetben van. A lenge fátyolszöveten keresztül, mely szüziesen takarta el keblét, gyakorlott szem liliomfehérséget vehetett észre, és olyan remek formákat sejtethetett meg, amelyeket még nő is megcsodált volna. Szüzies szerénysége, mennyei szelidsége, magatartásának bája a régi maradt. A ruhaujj meg-megrezzenő szövete elárulta, mit érez; szive minden dobbanására megremegett a teste.

- Jöjjön, ó jöjjön el a Saint-Quentin fogadóba az irataiért. Délben ott leszek. Pontos legyen!

Hirtelen felemelkedett és eltűnt. Raphael követni akarta, de attól tartott, hogy jó nevének árt vele. Foedorára nézett és rutnak találta. Nem értett azután egyetlen frázist sem többé a muzsikából, a terem levegője is fojtogatta, csordultig volt a szive, elhagyta ő is a páholyt és hazament.

- Jonathas, - mondta öreg komornyikjának ágyba készülöben, - adj nekem fél cseppnyi laudanumot egy darab cukorra, azután hagyj aludni holnap, husz perc hijján délig...

XXXIX.

- Azt akarom, hogy Pauline szeressen engem! - mondta másnap, szorongó aggodalommal nézve a talizmánra.

A bőr meg se rezzen, mintha nem lett volna már képes tovább zsugorodni, de bizonynyal azért, mert nem valósíthatott meg olyan kívánságot, amely már nélküle is teljesült.

Raphael fölkiáltott örömeiben, mintha levetkőzte volna azt az ólomköpenyt, mely a talizmán hozzájutásának első napja óta mázsás sulylyal nehezedett rá.

- Ah, hát hazudsz? Nem engedelmeskedel? Megtöröd a kötést? Akkor hát én szabad vagyok, élni fogok! Hát csak afféle rossz tréfa volt az egész?...

Maga is alig birt hinni tulajdon gondolatainak. Olyanforma egyszerűséggel öltözködött föl, mint hajdan s gyalog indult neki az utnak, hogy egykori szállását fölkeresse. Gondolatban fölidézte boldog napjait, amikor még veszedelem nélkül tombolhattak benne a vágyak, amikor még nem tiltotta el magát a földi gyönyörűségektől. Utközben nem a Saint-Quentin fogadóbeli Pauline járt az eszében, hanem a másik, a tegnap esti, a tökéletes szerető, akiről annyit álmodozott, a szellemes, a szeretni tudó, művészelkü, költőt s költészetet egyaránt megérteni tudó leány, aki fényben él és duskál a jóban. Szóval Foedora, akibe szép lélek költözött, vagy Pauline, aki grófnő és kétszeres milliomos, mint Foedora volt.

Mikor a meghasadozott kőlapon megállott, a kikopott küszöb előtt, hol annyiszor fordult be csüggedten, kétségbeesett gondolatokkal, öreg asszony lépett ki az ajtón és megszólította:

- Nem Raphael de Valentin ur ön?

- De az vagyok, jó asszony.

- Tetszik még emlékezni hajdani szobájára? Odafönn várják.

- Még most is Gaudinné asszony bibelődik ezzel a fogadóval?

- Ó, dehogy is, kérem! Gaudinné asszony most már bárónő. A tulajdon szép házában lakik, a vizen tul. Hazatért az ura. Hozott ám ezreket meg százakat, de mennyit!... Ugy mondják, hogy akár az egész Saint-Jacques negyedet megvehetné, ha akarná. Csak úgy potyára adta nekem ezt az egész mindent itt ni, még a hátralékos bérpénzeket is. Ő, az az áldott jó lélek! És egy pirinyóval sem hordja fennebb a fejét, mint akkoriban.

Raphael fűrgén iramlott felfelé. Az utolsó emelet végefelé járva, zongorahangok ütötték meg fülét. Pauline várt rá, egyszerű perkáruhában. Hanem a ruha szabása, a anyag az ágyra vetett keztyü, kalap és sál elárulta, hogy gazdagnak kell lennie.

- Végre itt van! - kiáltott fel Pauline, gyermekes örömmel feléje fordulva.

Raphael mellé ült. Fűlig pirulva, zavartan, boldogan csak nézte, anélkül, hogy szólni tudott volna hozzá valamit. Végre is a leány szólalt meg, lesütött szemmel pirulva.

- Miért hagyott el bennünket? Mire vitte?

- Nagyon boldogtalan voltam Pauline és az vagyok most is!

Paulinenak egyre jobban elfátyolozódott a hangja.

- Beleláttam a sorsába tegnap este, amint látszatra gazdagon, jólöltözötten láttam viszont, de éreznem kellett, hogy a valóságban Raphael ur most is csak az, ami volt.

Valentin hiába igyekezett elfojtani egy kikészülő könnycseppet, csak végiggördült az arcán.

- Pauline!... Én...

Nem fejezte be, de szeme csak úgy ragyogott a szerelemtől és egész szive a tekintetében égett.

- Szeret? Szeret engem? - kiáltott föl Pauline.

Raphael csak bólintott rá, mert érezte, hogy képtelen volna egyetlen szóra is. De ez a bólintás is elég volt a leánynak arra, hogy megragadja, megszorítsa a kezét és félig sirva, félig nevetve mondja neki:

- Gazdagok, gazdagok, boldogok, gazdagok! A te Paulineod gazdag!.. De ma nem bánám, bármilyen szegénynek kellene is lennem! Ezerszer elmondogattam, hogy azt a szót: »Szeret«, a világ minden kincsével megfizetném. Raphael, életem, millióim vannak! Szereted a fényt, a ragyogást, boldogan dúsálhatsz benne majd, de szeresd azért a szívemet is, hiszen annyi, de annyi szerelem van abban teirántad! Te nem is tudod még... visszatért az apám... Rengeteg örökség vár rám... Anyám, apám egészen szabad kezet engednek nekem minden tekintetben... Szabad vagyok... Érted ezt?

Raphael mámorosan, szinte magánkívül egyre csak a leány kezét szorongatta, majd csókolni kezdte olyan mohón, olyan sóvár lázzal, hogy belevonaglott egész teste. Pauline kiszabadította kezét és átkarolta vele Raphael nyakát. Egymásra borultak, egymáshoz tapadtak és ölelésbe forrtak azzal a szent és mindennél gyönyörösebb vágygyal, amely mellékgondolat nélkül való és amely felmagasztosítja az első csókot, az elsőt, amelylyel két lény egymást birtokba veszi.

- Ah, - kiáltott föl Pauline, székére visszahanyatlóan, - nem akarok többé tőled elszakadni soha... Nem is tudom, hogy lehetek ilyen, de... - folytatta mélyen elpirulva.

- Milyen, édes Paulineom? Nincs miért megítélned magad, mert ez a szerelem, az igazi, mélységes, örökkévaló szerelem. Az, ami az enyém!

- Ó, beszélj, beszélj, beszélj! Olyan soká volt számomra néma a te szád!

- Hát szeretsz?

- Hogy szeretlek-e? Istenem! Hányszor fakadtam el sirva itt, ebben a szobában, takarítás közben! Hányszor sirattam a te nyomoruságodat, meg a magamét! Szivesen eladtam volna magamat az ördögnek, hogy téged csak egyetlen keserüségtől is megmentselek! Ma azonban, édes Raphael, mert hiszen az enyém vagy ugy-e?... enyém ez a nemes fej, ez a szív, ó igen, ez a szív mindenekfölött... Mekkora gazdagság!... De mit is akartam mondani? Igen, igen! Talán három, négy, öt milliónk is van. Gazdag vagyok, viselhetném a nevedet, a feleséged lehetnék és én mégis csak azt mondom, hogy mindent neked szeretnék áldozni és boldog volnék, ha a szolgálód lehetnék. Raphael, neked adom a szívemet, a vagyonomat, magamat egészen és most sem kívánok érte többet, mint azon a napon, amikor abba az asztalfiókba csempésztem azt a bizonyos száz-sou-s tallért. Ó, milyen rosszul esett nekem akkor a te nagy örömöd!

- Miért vagy gazdag? - kiáltott föl Raphael. - Miért nincs benned semmi hiúság? Így nem adhatok neked semmit!...

Kezét tördelte, kétségbeesett, boldogságos, szerelmes fölindulásában.

- Ha de Valentin marquise leszel is, ahogyan én ismerlek, ez a cím és vagyon nem fog a te szemedben fölélni...

- Egyetlen szál hajaddal sem!

- Énnekem is millióim vannak. De mit jelent számunkra most a dus vagyon? Hanem az életem, az más, azt neked ajánlhatom, vedd el.

- A te szerelmed, Raphael, a te szerelmed fölér az egész világgal. Enyéme a gondolataid? Hiszen akkor én vagyok a boldogok legboldogabbja!

- Még meghallhat bennünket valaki, - mondta Raphael.

- Ej, nincsen itt senki, - válaszolt a leány dévajkodó mozdulattal.

- Jöjj hát! - mondta Valentin karjait kitárva.

Pauline az ölébe szökött és átkarolta a nyakát.

- Ölelj, ölelj, - mondta, - kárpótlásul azért a temérdek szenvedésért, amit nekem okoztál, a kinszenvedésért, amit örömeid szereztek nekem és azért a sok, sok éjszakáért, amit a kályhaellenzők mázolásával töltöttem...

- Kályhaellenzőkkel?

- Most, hogy gazdaságra tettünk szert mind a ketten, elmondhatok mindent. Szegény kis fiu, te! Milyen könnyű a nagyeszű embert becsapni! Hát azt hiszed te, hogy viselhettél volna hetenkint kétszer váltott tiszta inget és fehér mellényt három frank havi mosatási költséggel? Még tejet is éppen kétszerannyit ittál, mint ami azért a pénzért járt volna neked! Tuljártam az eszeden mindig... A tüzelő... a lámpába való olaj... meg még pénz is néha! Raphaelkém, ne végy engem feleségül, nagyon furfangos istenteremtése vagyok én!

- De hogyan csináltad hát?...

- Hajnali két óráig dolgoztam és a kályhaellenzők árát felében az anyámnak, felében neked adtam.

Pár pillanatig egymásra néztek, mind a ketten megzavarodva az örömtől, szerelemtől.

- Valamikor rettentő szenvedéssel fogunk mi megfizetni ezért a boldogságért! - kiáltott fel Raphael.

- Meg fogsz házasodni talán? Nem, nem, nincs olyan asszony, akinek én odaengednék!

- Szabad vagyok, édesem, egészen.

- Szabad, szabad és az enyém.

Térdre bocsátkozott, összekulcsolta a kezét és úgy nézett föl Raphaelre áhitatos imádattal.

- Még beleőrülök! - Milyen szép vagy te, - folytatta, végigcírógatva kedvesének szőke fűrteit.

- Milyen báb az a Foedora grófnő! Ujjongtam tegnap, mikor láttam, mennyi ember üdvözöl. Ő sohasem tetszett annyinak! Tudod-e, szívem, hogy tegnap, mikor vállam a karodhoz ért, valami hang itt benn azt mondta nekem: »Ő van itt!« És én megfordultam és téged láttalak meg. Szerettem volna akkor az egész közönségnek szemeláttára a nyakadba ugrani!

- Milyen boldog vagy te, hogy beszélni tudsz! Nekem úgy elszorult a szívem! Sírni szeretnék és nem tudok. Ne vond el a kezdet tőlem. Azt hiszem, úgy is boldog tudnék lenni, ha életem végéig mindig csak így néznék.

- Mondd, mondd még egyszer ezt, szerelmem!

- Mit ér a szó, mit ér? - mondta Raphael, Pauline kezére forró könnyet ejtve. - Egyszer, valamikor megpróbálom majd és beszélni fogok neked a szerelemről. Most csak érezni tudom....

- Mondd, mondd, ez a szép lélek, ez a lángész, ez a szív, amelynek minden redőjét ismerem, ez mind egészen az enyém, úgy, mint ahogy én egészen a tiéd vagyok?

- Örökre, te édes szép teremtés. A feleségem, a jobbik felem leszel. Jelenléted mindig elűzte gondjaimat és felüdítette lelkemet, de most, ez az angyali mosoly az arcodon többet tett: megtisztított. Úgy érzem, új életbe kezdek. Kegyetlen multam és szomorú bolondságaim mennyi rossz álmot csupán. Tiszta vagyok, melletted vagyok. Érzem a boldogság tiszta levegőjét. Ó légy itt mindig, mindig, - mondta azután gyöngéden, áhitattal szoritva dobogó szívére.

- Most már jöjjön a halál, amikor akar, - kiáltott föl Pauline nagy elragadtatásában. - Éltem!

Boldog ember, aki kitalálja az ő gyönyöröségeiket, mert az maga is átélte már.

XL.

- Szeretném, ha ezentúl senki más be nem lépne ebbe a kedves padlásszobába, - szólalt meg kétórai hallgatás után Pauline.

- Be kell falazni az ajtót, rácscsal ellátni az ablakot és megvenni magát a házat, - vélekedett a marquis.

- Így lesz helyesen, igen.

Majd ismét megszólalt:

- De mintha megfeledeztünk volna egy kissé a kézirataidról!

Édes, ártatlan kacagásra fakadtak mind a ketten.

- Fittyet hányok minden tudományra! - mondta Raphael.

- És a dicsőség, uram?

- Te vagy az én egyedüli dicsőségem!

- Milyen boldogtalan voltál te akkor, mikor ezeket az apró szarkalábakat róttad, - mondta Pauline, a papírok közt turkálgatva.

- Paulineom...

- Igen, igen, az vagyok, a te Paulineod.

- Mondd, hol is lakol te most?

- A Saint-Lazare-utcában. És te?

- A Varenneben.

- Milyen messze leszünk egymástól addig, míg...

Elhallgatott, de kacéran, gonoszkodva tekintett Raphaelre.

- De legfeljebb két hétig fogunk még külön élni.

- Remek! Két hét múlva már férj és feleség leszünk!

És táncolt örömeiben.

- De milyen Istentől elrugaszkodott teremtés vagyok is én! Nem gondolok sem az apámmal, sem az anyámmal, sem senkivel a világon többé! Te nem is tudod, szivem, hogy nagybeteg az apám. Már Indiából betegen jött haza. Kis hijja, hogy Havreben meg nem halt, ahová elibe mentünk. Istenem, - sóhajtott föl órájára pillantva, - már három az óra! Négy órakor otthon kell lennem, olyankor szokott fölébredni. Tulajdonképpen én volnék az ur a háznál, édes anyám mindent az én kedvem szerint intéz, apám bálványoz, de éppen azért nagy csufság volna visszaélnem a jóságukkal. Szegény jó apám, tegnap is ő küldött az Italiensbe... Ugy-e, meglátogatod holnap?

- Madame la marquise de Valentin lesz oly kegyes karomat elfogadni?

- Hanem ennek a szobának a kulcsát magammal viszem ám! Vagy nem a mi kincsházunk-e ez?

- Pauline, még egy csókot!

- Ezret! Istenem, hát ez most már így is marad? Olyan, mintha álmodnám!

Lassan lépdegéltek lefelé a lépcsőn, egymáshoz simulva, egyszerre lépve, együtt remegve egyazon boldogság sulya alatt. Ugy is érkeztek el a Sorbonne-térre, hol Paulinet a kocsija várta.

- El akarok menni hozzád, - mondta hirtelen a leány. - Látni akarom a szobádat, a dolgozót és ülni akarok az asztalnál, amelyen irni szoktál. Ugy lesz most is, mint régen, - toldotta meg még, elpirulva. - Joseph, - mondta az inasnak - mielőtt hazatérek, még dolgom van a Varenne-utcában. Most egynegyed négy, pont négykor otthon kell lennem. Szóljon Georgesnak, hogy ne kimélje a lovakat.

A szerelmes pár néhány perc múlva a Valentin-palotában volt.

- Olyan jól esik nekem, hogy mindezeket megláthattam, - mondta Pauline, Raphael ágyának selyemkárpitját simogatva. - Mikor elalszom, itt leszek gondolatban. Itt fogom látni a te drága szép fejedet ezen a kis vánkoston. Mondd, Raphael, senkitől sem kértél tanácsot, hogyan butorozd be a palotádat?

- Senkitől sem.

- Igazán nem? Nem valami asszony volt, aki...

- Pauline!

- Iszonyuan gyötör a féltékenység! Pompás izlésed van. Holnapra ilyen ágyat szerzek magamnak én is.

Raphael, mámorosan a boldogságtól, megragadta Paulinet.

- Jaj, az apám... az apám!...

- De legalább elkísérlek, hogy a mig csak lehet, melletted maradhassak.

- Milyen édes vagy te! Én nem is mertelek fölszólítani.

- Hát nem te vagy az én életem?

Unalmas volna betű szerint följegyezni azt a kedves össze-vissza locogást, a mire csak szerelmes pár képes és a melynek savát-borsát egyedül a hangsúly, a tekintet és a kifejezés adja meg. Valentin egészen hazáig kísérte Paulinet és csordultig teli szívvvel tért meg otthonába.

Mikor már a kandalló előtt ült karos székében és arról elmélkedett, mily hamar valósult meg minden reménye, hirtelen úgy vágott át agyán valami fagyos gondolat, mint ahogy a tör pengéje vághat át a mellen, amelyet keresztül döf. A tekintete a számbőrre esett, mely láthatóan összébb zsugorodott... - Ah!

Elkáromkodta magát amugy istenigazában, azután fejét a karos szék támlájához szoritva, sokáig rábámult valami ornamentikára a falon, anélkül, hogy látta volna.

- Nagy Isten, minden, minden kívánságom! Szegény Pauline!...

Körző után nézett és megmérte, mennyi életébe került az a néhány óra.

- Két hónapnál továbbra már aligha futja ki! Hideg verejték vert ki egész testén. Egyszerre valami dühös gerjedelemnek engedve, megragadta a bőrt és felkiáltott:

- Mily bárgyu is vagyok én!

Kirohant, futva ment végig a kerten és a talizmánt belevetette a mély kut fenekére.

- Előre bátran!... Ördög vigye ezt az egész ostobaságot!

XLI.

Raphael átadta magát egészen a szerelemnek és boldogan turbékolt Pauline-nal. Esküvőjük napját március elejére tüzték ki. Kipróbálták egymást, nem volt okuk egymásban kételkedni, usztak a boldogságban. Soha még két lelket annyira egygyé nem forrasztott a szerelem, mint az övékét. Mennél jobban kiismerték egymást, annál jobban mélyült mindkettejükben az érzés. Mindkét részről ugyanaz a gyöngédség, ugyanaz a szemérem, ugyanaz a mohó vágy, de a vágyak legszebbike: az angyaloké. Fölöttük felhőtlen, tiszta ég. Nem kívánhatott egyikük sem olyasvalamit, amit a másik szívesen meg ne tett volna.

Dusgazdagok lévén mind a ketten, nem voltak szeszélyeik. A menyasszony lelkét kitünő izlés, a szép szeretete és mély költői érzés vezérelte mindenkor. Megvetette az asszonynépnek oly kedves cicomát és jövődöbeli urának egy mosolya szebb volt szemében, mint Ormus minden gyöngyei. Mousseline és virágok voltak legpazarabb ékessége. A világtól elhuzódtak mind a ketten; a magány oly szép, oly gyönyörűsége volt nekik!

A mindent firtatók figyelemmel kísérték ezt a kis jámbor üzelmet, hol az Italiensben, hol az operában. Eleinte a szalónokban is folydogált erről a terefere, de az események árja, mely átázudul Párison, hamarosan elfeledtette a kinek sem ártó szerelmeseket. A botránkozók is megjuhászodtak, mikor hivatalosan kihirdették házasságukat. Mivel pedig cselédek nem hordták szét a pletykát, a párocska boldogságát nem zavarta meg semmi gonoszabb indulat.

Február vége felé, mikor a verőfényes szép napok már a tavasz örömeivel kecsegtettek, egyszer Pauline és Raphael együtt reggeliztek a kis üvegházban, mely inkább virággal tömött szalónhoz volt hasonló, s melyből egyenesen a kertbe volt kijárás. A bágyadt, enyhe téli nap-sugár, mely áttüzött a ritkább cserjéken, megenyhítette a levegőt. A lombok különfélesége, a virágok színváltozatai, a fény és árnyék szeszélyes játékaik mind csupa gyönyörűség voltak a szemnek.

Mikor még egész Páris a kandallók bágyadt tűzénél melengette magát, ez a párocska már kaméliák, orgonafák és hangák között sütkérezett. Vidám arcaik ki-kibukkantak a nárciszok, gyöngyvirágok és bengáli rózsák közül. E buja tenyészetű, dus üvegházban a láb afrikai gyékényt taposott, melynek színei fölértek a valódi szőnyegéivel. A sávolyos zöld szövettel bevont falakon nem ütött át a legcsekélyebb nedvesség sem. A butorzat durván tákoltnak látszott, de fényezett kérge csakugy ragyogott a tisztaságtól. A tejszag egy kis macskakölyköt csalogatott az asztal tetejére. Pauline kávét loccsantott rá és incselkedett vele, meg-megszagoltatván vele a tejszint, de nem engedve át neki, hogy próbára tegye türelmét és tovább játszhassek vele. A macskakölyök minden mókás mozdulatára elkacagta magát és ezer bohóságot követett el csakhogy megakadályozza Raphaelt az ujság olvasásában, mely már tizedszer hullott ki a kezéből. Csak úgy áradt ebből a kis reggeli jelenetből a boldogság jóleső érzése, a természetesség, a mesterkéletlenség.

Raphael úgy tett, mintha a lapot olvasná, hanem azért lopva egyre csak Paulinera tekintgetett, az ő dévajkodó Paulinejára, akit csak úgy félig-meddig fátyolozott el a hosszú fésülködőköpeny, akinek haja még bomlottan omlott vállaira és akinek kék eres parányi lába kifehérlett a fekete bársony reggeli topánkából. Elragadó volt így pongyolában; gyönyörűség volt elnézni, akárcsak a Westhall fantasztikus figuráit. Az ember nem tudta volna hamarosan megmondani: leány-e voltaképpen, vagy asszony. De mégis inkább leánynak tetszett. Boldogsága felhőtlen volt még. A szerelemnek még csupán első örömeit ismerte.

Mikor Raphael édes álmodozásba merülve, egy pillanatra megfeledkezett az ujságjáról, Pauline fölkapta, darabokra tépte, lapdává nyomkodta és kihajította a kertbe. A macska pedig nyomába eredt a politikának, mely, mint mindenkor, most is önmaga körül forgott. Raphael azután, mikor kigyönyörködte már magát ebben az ártatlan jelenetben, szórakozottan ismét az ujságja után nyult. Persze, nem találta sehol. Lett erre újra nagy nevetés, csakugy csengett belé az üvegház.

- Féltékeny vagyok az ujságodra, - mondta azután Pauline, könnyeit törölgetve, melyek a gyermekes kacagás nyomán fakadtak ki a szeméből. - Hát nem a legteljesebb hitszegés-e ujdonsült menyecske jelenlétében muszka proklamációkat olvasni és többre becsülni Miklós cár lapos prózáját a szerelem szavainál?

- Nem olvastam én, angyalkám, téged néztelek.

Az üvegház közelében ekkor a kertész nehézkes lépései hangzottak föl, kinek patkós csizmája megcsikorgatta az utak fővényét.

- Bocsánatot kérek, marquis ur, ha megzavarom, valamint megkövetem a méltóságát is, de valami olyan furcsaságot hozok, kérem szépen, a minő nem minden bokorban terem. Ugy volt kérem, hogy vizet huztunk, aztán a rocskával ezt a csodálatos tengeri növevényt mertük ki a vizből. Tessék, ez az! Nagyon hozzá kellett ennek a vízhez szoknia, kérem, mert nem hogy átázott volna, de még csak nem is nedves. Olyan száraz volt, mint a tapló és még csak nem is puffadt. Mivelhogy a márki ur fölöttébb tudományos ember, gondoltam, elhozom neki, majd kifirtatja, miféle istencsodája légyen.

És a kertész odanyújtotta Raphaelnek a kérlelhetetlen számbórt, melynek felülete alig haladta meg már a hat négyszögűhüvelyket.

- Köszönöm, Vanière. Csakugyan nagyon, nagyon furcsa portéka ez!

- Mi lelt, életem? Hogy elsápadtál! - kiáltott fel Pauline.

- Hagyjon magunkra, Vanière.

- A hangod elrémit; oly különösen izgatott... Mi lelt? Mi bajod? Mid fáj? Neked valami bajod van, Raphael! - Orvost! Jonathas, segítség!...

- Hagyd el, édes Pauline, - válaszolt Raphael, ki visszanyerte már hidegvérét. - Menjünk el innen. Valami virág volt mellettem, amelynek nem tudom elviselni az illatát. Talán ez a verbéna lett volna?

Pauline rárontott az ártatlan csemetére, tövestül kitepte és kihajította a kertbe.

- Életem, - mondta Raphaelt hevesen magához szorítva és piros ajkát kacérul csókra kínálva neki, - mikor láttam, hogy úgy elsápadsz, egyszerre megértettem, hogy nem tudnálak túlélni; a te életed az én életem. Nyulj csak be ide a hátamba. Még most is ott szaladgálnak a jegeslábu pókok, csakugy borzongok belé. Milyen forró az ajkad... A kezed meg jéghideg.

- Te kis bohó!

- Miért e könnycsepp? Hadd csókoljam le!

- Ó, Pauline, Pauline, te tulságosan is szeretsz engem!

- Valami rendkívüli dolognak kell most benned fornia, Raphael!... Légy őszinte, ugyanis csak nyomára jönnék a titkodnak. Add ide, - mondta a számbőrt megragadva.

- Te vagy az én hóhérom! - kiáltott föl Raphael, iszonyattal meredve a talizmánra.

- Micsoda más hang ez! - rémüldözött Pauline, kiejtve kezéből a végzetes szimbólumot.

- Szeretsz? - kérdezte Raphael.

- Hogy szeretlek-e? Még kérdezed?

- Akkor hagyj engem, menj!

A szegény kis teremtés elment.

XLII.

Raphael magára maradva, eltűnődött.

- Hogyan, a felvilágosodás századában, mikor nyomára jöttünk, hogy a gyémánt nem egyéb a carbonium kikristályosodásánál; abban a korban, amelyben minden kivilágosodik; amelyben a rendőrség valami új Messiást a törvény elé hurcolna és csodatételeit a Tudományos Akadémiával cáfoltatná meg; ma, mikor csupán közjegyző által hitelesített írásokban hiszünk: - én hinni tudnék efféle *Mene Tekel Fáresz*-ben?... Nem, szavamra nem! Nem tudom elgondolni, hogy a Legtökéletesebb Lény gyönyörűségét lelné egy jóra való teremtésének kinzásában!... Lássuk, mit szólnak hozzá a tudósok.

Nemsokára ott állott a Halle aux Vins, a hordóknak e töméntelensége, meg a Salpêtrière, a borisszák e szemináriuma között egy kis tavacska mellett, amelyben figyelemreméltóan ritkafajú kacsák uszdogáltak, színes tollazatukat a napsugárban ragyogtatva. Szinpompájuk hasonló volt a székesegyházak festett ablakaihoz. A világ minden kacsafajtája képviselve volt itt és gágogott, hápogott, sáporogott valamennyi. Valóságos kacsaparlament, melyet akaratuk ellenére csöditettek egybe. Szerencsére charta és politikai principiumok nélkül. Vadászatról mit sem tartva, vidáman lubickoltak az idetévedt természetvizsgálók épülésére.

- Méltóztassék, ott van Lavrille ur, - mondta egy legény Raphaelnek, ki a zoológia e pontifexe után tudakozódott.

A marquis kicsiny termetű embert vett észre, ki tudós elmerüléssel tanulmányozott két kacsát. Középkori férfi volt, kellemes arccal, melyet nyájassága még megnyerőbbé tett. Volt azonban valami egész személyében, a mi elárulta a tudományos elfogultságot. Lépten-nyomon igazgatott, s fantasztikusan felborzolt parókája alatt keskeny, fehér hajcsikot lehetett észrevenni, mely a szenvedélylyé nőtt fölfedezővágyat árulta el. Mint minden szenvedély, ez is ugy elfeledtetni velünk a világ hiu dolgait, hogy lassankint a magunk *én-jéről* is megfeledkezünk.

Raphael, a tudomány és tanulmányok embere bámulattal nézett e természetkutatóra, ki éjszakáit az emberi tudás gyarapítására szentelte és akinek még tévedései is dicsőségére váltak Franciaországnak. Valami kényes dáma természetesen megmosolyogta volna azt a kis folytonossági hiányt, mely a tudós nadrágja és csikos mellénye között mutatkozott, melyet egyébiránt szemérmesen töltött be a gondosan recézett s a zoogenéziai megfigyelések mikéntje szerint domboruló vagy homoruló ing. Az udvariassági formulák után Raphael úgy vélte, nem fog ártani, ha néhány banális bókkal tiszteli meg Lavrille ur kacsáit.

- Kacsánk van bőven, - válaszolt a természetvizsgáló. - Ez a nem, mint tudni méltóztatik, a legszaporább a palmipédák rendjében. A hattyunál kezdődik, a zinzin-kacsánál végződik és közbül százharminchét élesen megkülönböztetendő változata van. Valamennyinek megvan a maga külön neve, hazája, külseje, szokásai. Éppen oly kevésbé hasonlók egymáshoz, mint a mi fajtánkbeli ember a négerhez. Hiába, úgy van uram, mikor kacsapecsenyét eszünk, legtöbbször nem is gondolunk arra a roppant elterjedésre...

Hirtelen egy kacsát pillantott meg, mely a tavacska partján kapaszkodott föl, és félbeszakította szavát.

- Ime, az örves hattyu, Kanada szegény szülöttje, mely ugyancsak messziről jött hozzánk, hogy barnával elegyes szürke tollazatát és kicsi, fekete nyakkendőjét mutogassa! Nézze, hogy tollászkodik... Az meg ottan a pompás dunnalud, vagy eider-kacsa, amelynek pelyhén hölgyecskéink szunnyadnak. Szép állat! Ki ne csodálná meg rózsás-fehér begyét, zöld csőrét! - Az imént olyan párosodásnak voltam tanuja, aminőt eddig alig mertem remélni. A nász szerencsésen végbement, türelmetlenül várom az eredményét. Azzal a reménnyel kecségtem magam, hogy sikerülni fog megteremtenem a százharmincnyolcadik fajt, mely esetleg az én nevemet fogja viselni. - Ime, az új pár! Egyike kacagó lud (*anas albifrons*), másika a nagy sipoló kacsa (*anas ruffina Buffon*). Soká haboztam a sipoló kacsa, a fehér szemöldökű kacsa, meg a souchet-kacsa (*anas clypeata*) között. Nézze, ez a souchet, ez a fekete-barna gézenguz, amelynek zöld nyaka szivárványszínekbe játszik. De tetszik tudni, a sipoló kacsa bóbitás, így hát nem habozhattam soká. Nem hiányzik ebből a gyűjteményből csupán a *fekete bóbitás*. Egyesek azt állítják, hogy ez a kacsa tulajdonképpen a csörgő rucával volna egyfajta, én azonban...

Furcsa mozdulatot tett, mely a tudós szerénységét és gögjét egyaránt visszatükröztette benne. A gögöt tele megrögzöttséggel és a szerénységet tele elbizakodottsággal.

- Nem gondolnám, - folytatta azután. - Mint látni méltóztatik, a mi életünk sem csupa mulatóság. Most a kacsák nemének monográfiáján dolgozom... De parancsoljon, rendelkezésére állok.

A Buffon-utcának egy eléggé csinos házához érve, Lavrille kérdésére Raphael átadta neki a számarbőrt.

- Aha, igen, ismerem, - mondta a tudós, miután nagyító üvegével, megvizsgálta, - valami szelence boritékaul szolgálhatott. Számarbőr, még pedig igen régi! Manapság a tokkészítők szívesebben használják a *galuchat*-t. A galuchat, mint bizonyára tudni méltóztatik, egy vöröstengerbeli halnak, a *raja sephe*-nek a bőre.

- De ez, kérem, ha már oly rendkívül szives?...

- Bizonyára nem az. A galuchat és a számbőr között éppen akkora a különbség, mint az óceán meg a szárazföld között. Megjegyzendő, hogy annak a hálnak a bőre jóval tömörebb, mint a szárazföldi állaté. Ez, - mondta azután a talizmánra mutatva, - mint bizonyára tudni méltóztatik, a zoológia legérdekesebb produktuma.

- És pedig?

- Uram, - jelentette ki a tudós, karos székébe süppedve, - ez egy szárnak a bőre!

- Azt tudom, kérem.

- Van Perzsiában egy rendkívül ritkafajú szamár, a régiek *onager*-je, - *equus asinus* - a tatárok *kulán*-ja. Pallas figyelte meg a hazájukban, s neki köszönheti őket a tudomány. Erről az állatról nagy ideig csak mint mesebeliről volt szokás beszélni. Mint bizonyára tudni méltóztatik, a Szentírásnak igen híres passzusa az, amelyben Mózes megtiltotta, hogy ezt az állatot más szárnifajtaival párosítsák össze. Még nevezetesebb azonban az *onager* arról, hogy babonás tisztelet tárgya volt. Erről a bibliai próféták gyakran tesznek tanúságot. Pallas, mint bizonyára tudni méltóztatik, az ő *Act. Petrop.* II. kötetében bizonyítja, hogy e babonás eltévelyedésnek mai napig nyoma maradt a perzsák és nogajok között, kik vesebajok és köszvény ellen föltétlen gyógyító erőt tulajdonítanak neki. Mi szegény párisiak, kissé tamáskodunk a dologban. Muzeumunkban nincsen *onager*. - Micsoda fölséges állat! Csupa misztérium. Szeme golyójának az edényhártyáján világló pont van, melynek a keletiek varázserőt tulajdonítanak. Szőre finomabb és ragyogóbb, mint a mi legszebb paripáinké. Többé-kevésbé vörhenyessárga barázdák futnak rajta végig, s teszük bőrét hasonlatossá a zebráéhoz. Szőre puha, simuló, lágy fogású. Tekintete biztonság és határozottság dolgában fölé az emberével. Valamivel nagyobb, mint a mi jobb fajta házi szamarunk. Rendkívül bátor állatnak mondják. Ha orozva támadják meg, még a legádázabb fenevadak ellen is sikerrel védekeznek. Ami gyorsaságát illeti, legfeljebb a madarakéval lehetne összehasonlítani. Nincs az az arabs telivér, amely futásban az *onagert* megelőzné. Az alapos Niebuhr doktor szerint, kinek, mint bizonyára tudni méltóztatik, csak az imént sirattuk meg elvesztését, e különös istenteremtése rendes iramban hét földrajzi mértföldet tesz meg óránként. E független, büszke állatról alig nyújthatnak némi fogalmat a mi degenerált szamaraink. Könnyed, öntudatos tartásáról, okos ábrázatáról, kedves kifejezéséről, minden mozdulatának kecsességéről! Ő a Kelet állatvilágának a királya! A törökök és perzsák babonás hite misztikus eredetet tulajdonít neki. Salamon neve valamennyi tibeti és tatár mesében előfordul, mely e nemes állat hőstetteiről regél. A szelídített *onager* értéke megbecsülhetetlen. A hegységekben foglyul ejteni határos a lehetetlenséggel. Zergekönnyűséggel szökell tova, s szinte röpködni látszik, mint a madár. Nagyon valószínű, hogy a szárnyas ló, a mi Pegazusunk meséje azon a földön termett, hol a pásztornépség gyakran láthatott egy-egy *onagert* szikláról-sziklára száguldani. Az *onager* és a közönséges szárnkanca párosításából származó nyerges szamarat Perzsiában emberemlékezet óta vörösre szokás festeni. Innen vette talán eredetét a mi közmondásunk is: »Gonosz, mint a vörös szárn!« Abban a korban, amikor még csak úgy félvállról vették Franciaországban a természettudományt, valami utazó révén került hozzánk elsőbbsen ez az állat. Innen a szólásmondás! - Az a bőr, amelyet mutatni tetszett, *onager* bőre...

- Köszönöm alapos fölvilágosításait, melyek nagyszerű adalékokat szolgáltatnának valami Dom Calmet-nek, ha volnának még bencéseink. De szükségesnek vélem megjegyezni, hogy ez a bőr eredetileg akkora volt, mint... mint ez a térkép, - mondta Raphael, egy nyitott atlaszra mutatva, - de három hónap alatt észrevehetően kisebbé lett.

- Igen, igen, értem. Minden állati bőr alá van vetve efféle megfogatóközpontnak. Nagyon érthető a dolog. Fokozata természetesen az atmoszférától függ. De nemcsak az élők világában van ez

igy. Még a fémek is észrevehető összehuzódást, vagy tágulást mutatnak. Mérnökeink a vasuti sineken tetemes ilyen eredetű hézagokat figyeltek meg. A tudomány rengeteg, az emberi élet kurta. Azért ne is igen bizakodjunk el, hogy hamarosan végére járunk a természet minden tüneményének.

- Uram, - mondta Raphael kissé zavartan, - bocsásson meg azért a kérdésért, amelyet most megkockáztatok. Bizonyos ön abban, hogy ez a bőr alá van vetve a zoológia általános törvényeinek és - szintén nyújtható?...

- Hát hogyné!... Teringetté! - mondta, mikor hasztalanul igyekezett nyújtani rajta valamit. - De ajánlatos volna Planchette, a mechanika híres professzorát fölkeresnie, ő bizonyosan talál arra módot, hogy tágítsa, nyújtsa, kiterjeszsze ezt a bőrt.

- Uram, az életemet menti meg!

Raphael meghajolt a tudós természetkutató előtt és otthagya szépen a spirituszos üvegei meg szárított növényei között. Futott Planchettehez. Erről a látogatásról, tudtán kívül, magával vitte az egész emberi tudást: egy *nomenclaturát!* A derék Lavrille nagyon hasonlított Sancho Panzához, mikor a kecskék históriáját mondja el és abban gyönyörködik, hogy számon veszi és megszámozza őket. A sir széléhez érve, csak parányi töredékét ismerte meg annak a töméntelen nagy nyájnak, melyet Isten, ő tudja miért, e világra vetett. Raphael meg volt elégedve.

- Majd megzabolázom én ezt a szamarat!

Sterne elmondta már ő előtte: »Bánjunk csinyján a szamarunkkal, ha késő vénséget akarunk érni!«

De mikor olyan csökönyös ez az állat!

XLIII.

Planchette magas, szikár ember volt. Valóságos poéta, örökös szemlélődésbe merülve. A feneketlen örvényt figyelte mindig: *a mozgást.*

Az efféle kiválóságot az átlagember rendszeresen bolondnak tartja. Érthetetlen neki az a nem-törődömség, amelylyel a világban mozog; hogy naphosszant lóg a szájában a kialudt szivar; hogy be mer lépni valamely szalónba, anélkül, hogy a kabátja gombjait előbb a megfelelő gomblyukakkal összeházasította volna. De hogyha az ilyen ember elgondolkozott a légüres térről, azután jó bőven élt az *X-szel* az *Aa-Gg* társaságában, kihüvelyezett valami természeti törvényt és rábukkant a principiumok legegyszerűbbjére, akkor a tömeg ugyancsak megbámulja az új masinát, járóművet, amelynek éppen egyszerű szerkezete az, ami meglepő!

A szerény tudós csak mosolygott és azt mondta bámulóinak! »Teremtettem én valamit? Semmit. Az ember nem teremti az erőt, csak kormányozza. A tudomány abból áll, hogy utánozzuk a természetet«.

Mikor Raphael betoppant hozzá, a mechanikus úgy állt ott, mint az akasztott ember, aki éppen most pottyant le a bitófáról. Planchette egy agátgolyót vizsgálgatott, mely valami napórán görgött. Azt várta, mikor áll meg. Ez a szegény ember üres gomblyukkal, évdíj nélkül élt, mert nem volt eléggé számító a számításaival. Beérte azzal, amit találmányaival szerzett, a dicsőség vágya nem bántotta, nem törődött sem a világgal, sem önmagával. A tudományban élt, egyedül a tudományért.

- Megfejtethetlen! - kiáltott föl. - Ah, - fordult Raphael felé, - szolgálatára állok. Hogy van a kedves mama?... A feleségem nagyon örülni fog, tessék csak bemenni hozzá.

- Énnekem is így kellett volna élnem! - gondolta magában Raphael, ki mégis csak kizökkenette merengéséből a tudóst, mikor a mód után tudakozódott, amelylyel az átnyújtott talizmánra lehetne hatni.

- Ha kinevet is hiszékenységemért, nem tagadom, hogy ennek a bőrnek olyan ellenálló erőt tulajdonítok, aminővel szemben mi sem érvényesülhet.

- A világi emberek általában igen lovagiasan bánnak a tudománnyal, - mondta Planchette. - Körülbelül ugyanazt szokták nekünk mondogatni, mint az egykori *hitetlen*, aki napfogyatkozás után hölgyeket vitt Lalandehez és megkérte: »Legyen oly szives, kezdje újra!«

Miféle hatást kíván ön tulajdonképpen? A mechanikának az a célja, hogy a mozgás, vagy neutralizálás törvényeit alkalmazza. A mi magát a mozgást illeti, töredelmesen bevallom önnek, hogy képtelenek vagyunk definiálni. Ezt előrebocsátva, mindenesetre megfigyeltünk néhány állandó jelenséget, mely akcióra bir szilárd anyagot és cseppfolyóst egyaránt. Az által, hogy e jelenségek eredő okát előidézzük, képesek vagyunk a testek továbbvitelére, képesek vagyunk rájuk bizonyos meghatározott mozgató erőt átvinni, képesek vagyunk őket hajlítani, egyszerűen, vagy a végtelenségig felosztani, darabolás, avagy őrlés által. Továbbá csavarhatjuk, rotációba hozhatjuk, formálhatjuk, összenyomhatjuk, tágíthatjuk és nyújthatjuk őket. Egyetlen faktumon alapszik ez az egész tudomány. - Tetszik látni ezt a golyóbist? Itt van ezen a kövön. De most már ott van. Miféle névvel nevezzük mi ezt a fizikai értelemben oly természetes és moraliter oly rendkívüli aktust? Mozcás, locomotió, helyváltoztatás? Micsoda határtalan hiúság van e szavak mögött! Hát megoldás egy - elnevezés? És mégis csak ez az egész tudomány. Gépeink alkalmazzák, vagy elemeire bontják ezt az aktust, az való. Ez a lenge jelenség, nagy arányokban alkalmazva, romba dönthetné Párist. Az erő rovására megnövelhetjük a gyorsaságot, s a gyorsaság rovására az erőt. De mi hát az az erő, meg az a gyorsaság? A mi tudományunk erre éppen oly kevésbé tud válaszolni, mint ahogy mozgást sem tud létrehozni. Bárminő legyen is valamely mozgás, végtelen erő az és az ember nem teremthet erőt. Az erő egység, ugyanugy, mint a mozgás, az erő esszenciája. Minden mozgás. A gondolat is mozgás. A természet mozgáson alapszik. A halál is mozgás, melynek határai még kevésbé ismeretesek előttünk. Ha Isten örökkévaló, akkor olyannak tessék elképzelni, mint aki szüntelen mozgásban van. Talán éppen a mozgás az Isten. Ime, ezért megmagyarázhatatlan a mozgás, mint ahogy megmagyarázhatatlan az Isten is. Mélységes, határtalan, észszel föl nem érhető, kézzel meg nem fogható. Ki ért hozzá valaha, ki fogta föl, ki mérte meg a mozgást? Csak látatlanban érezzük hatásait. Akár tagadhatnánk is, mint ahogyan Istent tagadjuk. Hol van? Hol nincsen? Honnan jön? Hol van a kezdete? Hol a vége? Körülvesz, érezzük, s kisiklik mégis a hatalmunkból. Nyilvánvaló, mint egy faktum, homályos, mint egy absztrakció, ok és okozat egyszerre. Mint nekünk, neki is térre van szüksége. De mi a tér? Erről egyedül a mozgás ad fogalmat, mert mozgás nélkül üres szó csupán. Megoldhatatlan probléma; olyan, mint az üres tér, mint a teremtés, mint a végtelenség. A mozgás zavarja meg az emberi gondolkozást, s az egyedüli, amit ember fölfoghat, hogy ezt föl nem foghatja soha... Minden egyes pont között, amelyet a görgő golyóbis egymásután elfoglal, az emberi értelem előtt örvény nyílik. Örvény, amelybe Pascal belehullott. - Mielőtt az ismeretlen szubstanciát alávetnénk az ismeretlen erőnek, ahogyan ön kívánja, ismernünk, tanulmányoznunk kell előbb azt a szubstanciát. Természete szerint vagy törni fog az ütés alatt, vagy ellentáll neki. Ha darabokra hull és önnek nem az a célja, hogy részekre oszssa, célt tévesztünk. Össze akarja nyomni? Ez esetben a szubstancia minden egyes részére egyenlő erőt kell gyakorolnunk, hogy egyenlően csökkentsük a közt, mely molekuláit elválasztja. Nyujtani óhajtja talán? Akkor megpróbálunk egyenlő excentrikus erővel hatni minden egyes molekulára. Mert e törvény

pontos figyelembevétel nélkül folytonossági hiány lenne a következmény. A mozgásnak, uram, végtelenül sok módja van, s változatai határtalanok. Milyen hatásnak óhajtja kitenni?

Raphael türelmetlen volt már kissé.

- Valami igen erős nyomást szeretnék, mely a végtelenségig nyújtja ki ezt a bőrt...

- Véges lévén a szubstancia, képtelenség a végtelenig nyújtani; de kétségtelen, hogy a nyomás, vastagságának rovására, ki fogja nyújtani s nagyobbá teszi felületét; vékonyodni fog, amíg csak anyagában tart...

- Érje el ezt az eredményt, milliókat keres meg vele!

- Ez tisztára lopás volna, - válaszolt hollandi nyugalommal a professzor. - Pár szóval bemutatók önnek egy masinériát, amely alatt maga az Isten is palacsintává lapulna. Az itatóspapír nem olyan vékony, mint amilyenné lenne abban egy ember csizmástul, sarkantyustul, nyakendőstül, kalapostul, órástul, láncostul, mindenestül....

- Micsoda gépszörnyeteg!

- A kínaiak is jobban tennék, ha erre használnák föl a vizet, ahelyett, hogy belevessék gyerekeiket.

Planchette fogott egy virágcserepet, lyukkal a fenekén, és ráhelyezte a napóra kőlapjára. Azután agyagért ment és a kert végéről hozott egy csipetet.

Raphael feszült figyelemmel várt, mint a gyermek, kinek a dajka készül valami csodálatos mesét mondani. Mikor Planchette már az agyagot is elhelyezte a kövön, kis kerti zsebkést szedett elő és két gallyat nyesett le vele a bodzabokorról. A gallyak belét kipiszkálgatva, vigan füttyörészett, mintha Raphael ott sem lett volna.

- Ime, a masinéria alkotó részei.

Az egyik bodzacsövet agyagból gyurt csuklóval úgy erősítette az edény fenekéhez, hogy a csövecske nyílása összeillett a cserép fenekén lévő lyukkal. Olyan volt, mint egy rengeteg nagy pipa. A kőlapon agyaglepényt nyújtott, lapátalakúra formálta, a virágcserepet legszelebb részére helyezte és a bodzagallyat azon a helyen erősítette meg, mely a nyelet képviselte. Végre agyaggalacsint nyomott a bodzacső végére és úgy illesztette hozzá a másik kivájt gallyat, ismét csuklóval foglalván össze e függélyes ágat a vízszintessel, olyanformán, hogy a levegő, vagy bárminő folyadék akadálytalanul cirkulálhatott a rögtönzött masinériában, a függőleges cső nyílásától a közbüleső csatornácskán keresztül egészen a nagy üres cserépig.

- Ez a készülék, - mondta Raphaelnek az akadémikus komolyságával, ki székfoglalóját mondja, - ez a készülék az, amelylyel a nagy Pascal csodálatunkat a legnagyobb fokban vivta ki.

- Nem értem...

A tudós mosolygott. A közel gyümölcsfáról leoldott egy kisebbfajta palackot, melyben a gyógyszerész küldött neki valami hangyafogó szert, kibökte a fenekét, tölcseért csinált belőle és gondosan annak a csőnek a végéhez illesztette, a melyet függőlegesen erősített meg az agyagban, szemben a nagy víztartót jelképező virágcsereppel. Azután öntözőkannát kapott fel és addig töltötte belé a vizet, míg egszint nem lett a víz csőben és cserépben.

Raphael a talizmánjára gondolt.

- Ne feledje, uram, azt az alapföltevést, - mondta a mechanikus, - hogy a vizet még ma is összenyomhatatlan testnek tekintjük. Valamennyire mindenesetre összenyomható, de oly csekély mértékben, hogy eme sajátságát egyszerűen zéró számba vesszük. Tetszik látni, hogy a víz szintje meddig ért?

- Igen.

- Képzeld el, hogy az a felület ezerszer nagyobb e bodzacsövecské nyílásánál, amelyen át én a vizet töltöttem. Nézzé, most elveszem a tölcserét...

- Nos?

- Ha én most e víz mennyiségét valami uton-módon megnövelem, ha vizet bocsátok be még a kis csövön át, akkor a folyadék mindenesetre emelkedni fog a virágcsereppel jelképezett medencében mindaddig, míg egyszint nem fog állani mindkét helyütt...

- Ez egészen természetes!

- Hanem azért mégis nagy különbség van a kettő között. Mert ha fölteszszük, hogy az ebbe a kis függőleges csőbe szorított vizoszlop egy fontnyi súlylyal fölérő erőt jelent, mely e cserép egész víztartalmának minden egyes pontjára hat s szintjét följobb viszi: ebben ezer kis vizoszlop törekszik fölfelé, mintha azzal egyenlő erő hajtaná föl, mint ami a függőleges csőben lefelé kényszeríti a vizet, bizonyos, hogy itten - mondta Raphaelnek a cserép öblére mutatva - ezerszer nagyobb erő működik, mint ottan.

S a tudós ujjal mutatott az agyagba plántált gallyra.

- Nagyon egyszerű az egész, - mondta Raphael. Planchette mosolygott.

- Más szavakkal, - folytatta a matematikusok sajátos logikájával, - hogy a víz fölnyomulását megakadályozzuk, e nagy vízfelület minden egyes pontjára akkora erővel kellene hatnunk, mint a mekkora a függőleges csőben érvényesül. Természetesen, ha a vizoszlop egy lábnyi, akkor az ezer kis vizoszlop csak igen csekély emelkedést jelent a víztartó szintjén. Most pedig, - folytatta, szétfricskázva a fapálcikákat, - helyettesítsük ezt a furcsa kis tákolmányt tetemes nagyságu erős érc-csövekkel. Ha ön a nagy medence színére mozgó koronglapot helyez, a fölé pedig egy másikat, melynek szilárdsága és ellenállóképessége föltétlenül biztos és ha fölhatalmaz arra, hogy a függőleges csövön keresztül én állandóan vizet bocsássak, úgy a két koronglap közé helyezett tárgynak föltétlenül engednie kell azzal a roppant hatással szemben, amely rengeteg erővel nyomja. A kis csövön át állandóan vizet vezetni gyerekjáték a mechanikában, ugyanugy, mint ahogy gyerekjáték a víztömeg nyomását a koronglapra átvinni. Két piszton és néhány szelep éppen elegendő hozzá. Hát hiszi-e most már, - mondta, Valentin karját megragadva, - hogy nincs az a szubstancia, amely ki ne nyulnék, ha két ilyen roppant ellenállás közé helyezzük?

- És ezt a *Lettres provinciales* írója találta ki?

- Ó bizony! Az egész mechanikában nincsen egyszerűsége és szépsége ehhez fogható. Az ellenkező principium, a víz kiterjedhetősége pedig a gőzgép alapjává lett. A víz azonban csupán egy bizonyos fokig terjeszthető ki, míg összenyomhatatlansága, ez a, hogy úgy mondjam, negatív ereje szükségképpen határtalan.

- Ha ez a bőr megnyulik, megigérem önnek, hogy kolosszális szobrot emeltetek Blaise Pascalnak, százezer frankos díjat alapítok egy-egy tizedtendősi periódusban mechanikailag megvalósított problémára, gondoskodom az ön ivadékairól és minden atyafiáról, és végül építtetek egy Otthont a megbolondult, vagy elszegényedett matematikusok számára.

- Elkelné biz az, - volt rá Planchette válasza. Azután annak az embernek a nyugalomával mondta, mint aki csupa tiszta intellektuális szférában él: - Holnap elmegyünk Spieghalterhez. Ez a kiváló mechanikus éppen mostanában csinált az én terveim szerint egy olyan gépezetet, melynek segédelmével egy gyerek akár ezer köteg szénát tarthatna a kisujjával.

- Akkor hát viszontlátásra!

- Viszontlátásra!

- Hát próbálja fitymálni a mechanikát az ember! - mondta magában Raphael. - Nem legszebb-e a tudományok között? Az a másik, minden onagerjeivel, osztályozásaival, kacsáival, nemeivel, spiritusza rakott szörnyeivel egyetemben legfeljebb ha arra való, hogy markőr legyen valami tekepártinál.

XLIV.

Másnap Raphael vidáman kopogtatott be Planchettehez, honnan együtt mentek a rue de la Santéba. Az utca neve kedvező jóslatként hangzott.

Spieghalter roppant gyárában Raphaelnek megakadt a szeme a töméntelen sok izzó és hevitett vasdarabon. A tüzeső csak úgy szakadt. És mindenütt a szögek özöne, a pisztonok oceánja, csavarok, emelők, vaslécek, ráspolyok, öntöttvasholmi, favázak, szelepek és acélrudak. A vaspor megülte a torkát. Vassal volt tele a levegő, vassal voltak tele az emberek, a vas szaga érzett mindenütt. És a vas élt, mozgott, folyt, járt, gondolkozott, felöltött minden formát és engedelmesen alávetette magát minden szeszélynek. A fujtatók süvöltésein, a kalapácsok, pörölyök crescendóin és a vasat úgy megrikató esztergapadok sivitásain keresztül vergődve, eljutottak egy tiszta és jobb levegőjű helyiségbe, hol Raphael kénye-kedvére megszemlélhette azt a roppant sajtót, amelyről Planchette beszélt neki. Megbámulta hatalmas medencéjét, meg azt a szétrombolhatatlan csövet, mely a gép fő részét összekötötte.

- Ha hétszer hirtelen megforgatja azt a fogantyut, - mondta Spieghalter egy csiszolt vasellensúlyozóra mutatva, - ezer meg ezer szilánkra fog szétszaggatni egy acéllapot, melyek mint megannyi tű fognak a lábába furódni.

- Terringettét! - kiáltott föl Raphael.

Planchette maga csusztatta be a számbórt a két koronglap közé és azzal a biztonsággal, melyet a tudományos meggyőződés ad, hirtelen megpörgette az ellensúlyozót.

- Leterülni a földre! Aki nem teszi, halál fia! - ordította Spieghalter rémületes hangon és ő maga is a földre vágta magát.

Félelmetes robaj hangzott föl egyszerre. A gépben összeszorított víz kivágta a vasmedence falát, s rettentő sugárban zudult ki belőle. Szerencsére csak egy ócska kohóra vetődött, hanem azzal azután el is bánt, akárcsak forgószelel a házzal. Feldöntötte, szétroncsolta, elsodorta.

- Tessék, - szólalt meg teljes lelkinyugalommal Planchette, - a bőr ép maradt, akárcsak a szemem világa! Spieghalter mester, hiba volt a vasában, vagy hézag a csőben...

- Nem, nem, ismerem én az én vasamat jól. Csak vigye az ur a portékáját, boszorkányság van abban...

A német fölkapott egy pörölyt, üllőre vetette a bőrt és haragos kedvében akkora ütést mért a talizmánra, amekkora még nem döngött el abban a gyárban.

- Mégcsak meg sem látszik rajta! - kiáltott föl Planchette, végigsimogatva a rebellis bőrt.

A munkások odacsődültek. A munkavezető fölkapta a bőrt és belevetette egy kohó parazsa közé. Félkörben a tűz mellé állva türelmetlenül lesték, hogyan teszi elevenebbé a szentet egy hatalmas fujtató. E feszült figyelemmel várakozó fekete tömegnek Spieghalter meg Planchette professzor álltak a közepén. Raphael, ahogy végigsiklott a tekintete ezeken a kifehérő

szemeken, vasporos ábrázatokon, fekete és fényes zubbonyokon, szőrös melleken, a német balladák fantasztikus éjszakai látomásaira gondolt.

A munkavezető csipővassal nyult a bőr után. Tíz percig volt az izzó szén között.

- Adja ide, - mondotta neki Raphael.

A munkavezető tréfából csakugyan odanyújtotta neki.

Raphael a kezébe vette. Nem sütötte meg. Hideg volt és hajlékony. Iszonyodva kiáltott föl az egész tömeg. És szétfutottak valamennyien. Egyedül Planchette maradt Raphael mellett a műhelyben.

- Már az egyszer bizonyos, hogy boszorkányságnak kell benne lennie, - sóhajtott föl kétségbeesetten Raphael. - Emberi hatalom hát egyetlen nappal sem toldhatja meg az életemet?

- Uram, én aligha el nem vétettem a dolgot, - mondta kissé zavart ábrázattal a matematikus, - helyesebb lett volna hengerelő alá tenni ezt a bőrt. Nem is tudom, hogy juthatott eszembe sajtót ajánlani!

- Én kívántam magam! - mondta Raphael.

A tudós úgy föllélegzett, mint a gonosztevő, akit fölment egyhanguan a tizenkét esküdt. Egyébiránt most már őt magát is nagyon érdekelte a probléma, melyet e bőr vetett föl. Némi gondolkodás után azt mondta Valentinnek:

- Másféle hatásnak kell kitennünk ezt a szubstanciát. Gyerünk Japhethez, a kémiával talán jobban boldogulunk, mint a mechanikával.

Valentin nem kimélte a lovait, abban reménykedve, hogy még laboratóriumában találja a híres kémikust.

- Na, öreg cimborá, - szólalt meg Planchette, mikor észrevette Japhet-t a karosszékében, hol valami üledéket vizsgálgatott, - mi újság a kémia körül?

- Semmi. Elbóbiskolt. Az Akadémia elismerte ugyan, hogy van salicin, de hát a salicin, az asparagin, a vauquelin, a digitalin csak nem fölfedezések?...

- Híjjával a dolgok fölfedezésének, úgy látszik, beérik nevek kitalálásával is, - jegyezte meg Raphael.

- Fején találta a szöveget, fiatal ember!

- Légy szives, kérlek, bontsd föl ezt a szubstanciát, - mondta Planchette a kémikusnak. - Ha sikerül belőle valami új elemet kivonnod, eleve megadom a nevét. Nevezd el *diabolin*-nak, mert mi most, hogy nyomást akartunk rá gyakorolni, egy hidraulikus sajtót tettünk tönkre vele.

- Hadd lám, - mondta fölragyogó szemmel a kémikus, - talán csakugyan valami új elemről van szó.

- Nem, egyszerűen csak egy darabka számbórról, - mondta Raphael.

- Uram! - pattant föl a híres kémikus.

- Eszemágában sincs a tréfa, uram, - válaszolt a marquis, átnyújtva talizmánját.

Japhet báró hozzáértette nyelve hegyét a bőrhöz. Finom megkülönböztetéseket tudott vele tenni a sók, savak, lugok és gázok között.

- Ize egyáltalán nincsen! Cseppentsünk rá egy kis *phtorikus* savat.

Ez a sav, mely az állati bőrt úgy meggroncsolja, legcsekélyebb nyomot sem hagyott a talizmánon.

- Ez nem számárbőr! - jelentette ki a kémikus. - Bánjunk ezzel a titokzatos ismeretlennel úgy, mintha ásvány volna s tréfáljuk meg egy kis tűzpróbával, tűzálló tégelyben. Most éppen hamuzsirt égetek benne.

Kiment, de csakhamar visszatért.

- Uram, - fordult Raphael felé, - legyen oly szives, adjon egy darabkát ebből a különös matériából, mert igazán rendkívüli...

- Egy darabot? - vágott szavába Raphael. - Egy mákszemnyit se! Különben tessék megpróbálni, - mondta azután, még nagy szomorúságában is elmosolyodva.

A tudósnak sikerült is eltörnie rajta a borotváját. Megpróbálkozott az elektromos árammal is; kudarcot vallott a voltaoszloppal és a tudomány valamennyi villáma mind megbicsaklott azon a rettentő talizmánon. Rájuk esteledett. Planchette, Japhet és Raphael észre sem vették, hogy mulik az idő, mindig valami újabb kísérlet eredményét lesték. A bőr még abból a rettentő támadásból is diadalmasan került ki, amelyet rengeteg mennyiségű chloretum és azotum vezettek ellene.

- Végem van! - sóhajtotta Raphael. - Isten ujjá ez! Megyek meghalni...

Otthagya a két hüledező tudóst.

- Őrizzük meg főlemlíteni ezt a furcsa kis esetet az Akadémián, mert még csufot üznének belőlünk a kollégáink, - mondta Planchette a kémikusnak hosszú hallgatás után, mely alatt csak egymást nézték, de nem mertek beszámolni gondolataikkal.

A két tudós olyanformán volt, mint két igaz keresztény, ki sirjából fölkelve, nem talál Istent az égben. A tudomány? Tehetetlen. A savak? Viz! A káliumkarbonát? Kudarc! A voltaoszlop? A villám? Gyerekjátékok!

- Egy hidraulikus sajtó kipukkan, mint valami papirzacskó!

- Én hiszek az ördögben, - mondta némi hallgatás után Japhet.

- Én meg az Istenben, - válaszolt Planchette.

Mindenik a maga módja szerint vallott színt. A mechanikus szemében a világegyetem csak gépezet, melynek munkás kell. A kémia, e mindent bontó démoni munka mérlegén a világ csak mozgó gázok elegye.

- A faktumot azonban nem tagadhatjuk, - mondta a kémikus.

- Vigasztalásunkra a doktrinerek igen jeles mondást találtak ki: *Bête comme un fait*.

- Ez az axióma, - mondta a kémikus, - szerintem *fait comme une bête*.

Jót nevettek rajta mind a ketten, azután olyan emberekhez méltóan ebédeltek meg, mint akik a csodában sem látnak tüneménynél egyebet.

XLV.

Valentin nagyon nekikeseredett. Nem hitt többé semmiben, gondolatai kuszán kavargtak az agyában olyan tétova csapongással, mint azoké, akik valami képtelenséggel kerülnek szembe. Szeretett volna hinni Spieghalter masinájának valamelyes rejtett tökéletlenségében. A tudomány és a tűz tehetetlensége nem lepté meg. De megdöbbenette, hogy az a bőr, mely minden romboló erőnek oly keményen ellenállott, az ő kezében lágy volt és simuló. Ez majdnem esztét vette.

- Megháborodtam, - mondta magában. - Reggel óta nem ettem, nem ittam, hanem azért nem érzek sem éhséget, sem szomjúságot. Csak itt a mellemben ég emésztő tüzzel valami...

A számárbórt újra keretébe helyezte. Megelőzőleg azonban piros tintával jelölte meg az idő szerinti körvonalait.

- Már nyolc az óra! - kiáltott föl. - Ugy tűnt el ez a nap, mint valami álom.

A támlás szék karjára könyökölve, fejét tenyerébe hajtotta és úgy maradt ott gyászos álmodozásaival, olyanféle gyötrő gondolatok közepette, mint aminőknek a halálra ítélt magával viszi titkát a másvilágra.

- Ah, Pauline, - sóhajtott föl, - szegény kis jószágom te! Vannak olyan szakadékok, amelyek a szerelem még sas-szárnyaival sem tud átvergődni.

Ekkor hirtelen úgy rémlett előtte, mintha visszafojtott sóhajt hallott volna. A Pauline-éra ismert benne. A szerelemnek megvan ez a gyönyörű ösztöne.

- Most már tudom, mit teszek. Ha ő van itt, az ő karjaiban fogok meghalni!

Csengő, vidám, üde kacagás ütötte meg a fülét. Az ágy felé fordult és az áttetsző mennyezeten át Pauline arcát pillantotta meg, aki boldogan mosolygott, mint a gyerek, mikor sikerült csinyt követ el. Szép haja száz meg száz csigában omlott vállaira. Olyan volt ott az ágyon, mint egy bengáli rózsa egy halom fehér rózsán.

- Elcsavartam az öreg Jonathas fejét, - mondta. - Hát nem enyém-e ez az ágy? A tiéd vagyok! A te asszonyod! Ne szidj meg, drágám. Eszembe jutott, milyen jó lenne egyszer melletted aludni. Meg akartalak lepni. Ne haragudj az én bolondos kedvemért.

Fürgén kiugrott az ágyból és Raphael ölébe ült. Elragadó volt mousseline alsóiban.

- Miféle szakadékról beszéltél te az imént? - kérdezte, homlokán a gond redőivel.

- A haláléről.

- Ugy a szívembe nyilallott most! Vannak olyan gondolatok, amelyeknél mi nők nem tudunk megállapodni; megölnék. A szerelem nagysága ez, vagy a bátorság hiánya? Nem tudom. A halál nem rémit el engem. Veled együtt halni meg, egy utolsó csókban összeforrvan, maga volna az üdvösség. Olyan volna, mintha száz esztendőnél is többet éltem volna. Mit is jelentene a napok száma, hogyha egyetlen éjszakán, egyetlen órában egy egész életet éltünk át boldogan, szerelemben!

- Igazad van, az ég maga szól a te szádon keresztül. Hadd csókolom meg! És most haljunk meg!

- Haljunk meg, - visszhangozta nevetve Pauline.

XLVI.

Reggeli kilenc óra tájban a napsugár bekandikált itt-ott a persiennek hézagain, s bár fényét vették a mousseline-függönyök, átderengte mégis a szobát, melyben a két szerelmes pihent. A pompásan színezett szőnyegek és remek butorok egyre jobban kiemelkedtek a félhomályból. Itt-ott aranyozott holmik csillantak föl. Egy napsugár egyenesen arra a pelyhes lábvánkásra tűzött, melyet a szerelmesek játszi kedve juttatott a földre. Pauline ruhája, a nagy állótükör fölött, olyan volt, mint valami lebegő páraalak. A parányi cipellők messze heverték az ágytól. Az ablakpárkányra fülemüle tévedt. Ennek a hangja, majd hirtelen repülésre feszített szárnyainak csapkodása ébresztette föl Raphaelt.

Álmában szövődött gondolatát fenhangon fejezte be.

- Ahhoz, hogy meghaljak, okvetlenül a szervezetemben, e hus- és csontmechanizmusban kell valami hibának lennie. Ebben a mechanizmusban, melyet akaratom mozgat és amely által egyéni értelemben vett emberré lettem. Az orvosoknak föl kell tudni ismerniök a megtámadott szervezet jelenségeit, s ők a megmondhatóí, beteg vagyok-e, vagy egészséges.

Elnézdegélte szunnyadó asszonyát, ki átkarolva tartotta nyakát, a szerető gond e gyöngéd jelével még álmában is szerelmét fejezve ki. Az alvó gyermekek bájos helyzetében, arccal feléfordulva, mintha őt nézte volna. Szépmetszésü száját egyenletes, tiszta lehellete nem engedte egészen becsukódni. Apró porcellánfehérségü fogacskái még szembeszökőbbé tették ajkának üde pirosságát, melyen föl-föltünt egy-egy futó mosoly. Hamvas arcának élénkebbre vált a színe, s bőre ragyogóbb fehér volt most, mint előbb, a szerelem mámoros óráiban. Az édes lankadsággal gondtalanul szunnyadóban a szerelem elragadó bája egyesült az alvó gyermekével.

Nappal még a legtermészetesebb, legközvetlenebb nő sem képes fölszabadulni bizonyos társadalmi formaságok nyüge alól, mely lelkének naiv közlékenységét korlátok közé szorítja, álma azonban egyszerűen visszaröpi abba a zsenge életkorba, amelyben az élet még a maga teljes közvetlenségével nyilatkozik meg. Pauline semmin sem pirult, mint ahogy azok az égien tiszta teremtések nem pirulnak, akik még nem olvasnak ki gondolatot a mozdulatból, s rejtett értelmet a tekintetből.

Profilja élesen rajzolódott a finom patyolat vánkosokra, s felbomlott haja összevegyült a csipkézett bodrokkal. Volt valami ártatlan pajzánság ebben a boglyas kis fejben. De gyönyörök közepette szenderült el. Hosszu pillái mintha látását óvták volna valami erősebb fénytől, vagy mintha zibongó lelkének segítettek volna tovább megőriznie a tökéletes, de múló gyönyört. Apró fehér-piros kis füle, göndör hajcsigák keretében, a *coque de Malines* szövetére rajzolódva, magába bolondított volna művészt, piktort, öreg embert; még talán az esztét is visszaadta volna valami tébolyodottnak. Mosolygó, békés álomba szenderülve látni szeretőnket, aki bennünket még álmában is szeret, s még abban a félig nemlétnben is ajkát kínálja nekünk, mely álmában az utolsó csókról beszél!... látni őt ily meghitt-bizalmasan, félig meztelenül, leplezetlenségében csupán a szerelem köpenyébe burkolózva!... megcsodálni, összevissza hányt-vetett öltönydarabjait, a selyemharisnyát, mely este a mi kedvünkért került le róla, a megoldott öv, a megadásnak e gyönyörű jele... mindez nem kimondhatatlan gyönyörűség-e? Az az öv valóságos költemény. Az, aki hordta, nincsen többé, egygyé olvadt velünk. Ha megcsaljuk, magunkon ütünk sebet.

Raphael elérzékenyülve tekintett köröskörül a szobában, mely egyszerre úgy teli lett szerelemmel és emlékekkel, s mely a beszürődő napfényben a derengés lágy színeivel úgy megkapta lelkét. Azután asszonykájának szépséges, ifju formáira esett a tekintete. A szeretőjére, aki azonban mindenekelőtt lelke érzéseit osztotta meg vele. Alig esett Pauline-ra a tekintete, fölnyiltak a lehunytt pillák, mintha hirtelen napsugár tűzött volna rájuk.

- Jó reggelt, - szólalt meg mosolyogva. - Milyen szép is vagy te, gonosz!

A szerelem, az ifjuság, a csönd és félhomály varázsa tette oly széppé azt a két fejet. A szerelem első napjainak hamva ült rajtuk, mely idők folyamán éppen úgy elillan, mint a zsenge kor elmúltával a naivság, az ártatlanság. Fájdalom, a szerelem e verőfényes tavaszának ugyanugy, mint a pajzán gyermeki kacagásoknak, el kell mulniok idővel, hogy csupán emlékezetünkben éljenek tovább és kétségbeejtsenek, vagy vigaszként az elmúlt idők balzsamos illatát hordják felénk, aszerint, amint tünődéseinkben keserü, vagy jóleső hangulat fog el.

- De kár, hogy már fölébredtél! - mondta Raphael. - Olyan gyönyörűség volt nekem a szunnyadásodat nézni, hogy még a szemem is könnybe lábbadt...

- Az enyém is, - válaszolt Pauline, - az enyém is könnybe lábbadt az éjszaka, mikor álmodban elnéztelek, de nem az örömtől!... Raphael, hallgass meg engem. Mikor alszol, nehéz a lélegzeted. Ugy rám ijesztett a melled zihálása! És álmodban elő-elővesz a köhögés is; ugyanaz a száraz köhögés, ami az apámat szokta gyötörni, aki tüdővészbe esett. Ahogy a tüdőd zakolatását hallgattam, ráismertem ennek a betegségnek nem egy jelére. Még hozzá lázad is volt, ezt bizonyosan tudom, a kezed oly forró, olyan izzadt volt... Édesem, fiatal vagy, - folytatta összeborzongva, - meggyógyulhatsz még, hacsak valami szerencsétlen eset... Nem, nem, - kiáltott föl vidáman, - nincs szerencsétlen eset, csak a kórság harapódzik el, mondják az orvosok.

Két karjával átölelte Raphaelt és egy lelket szakasztó csókban fogta föl a lélegzetét.

- Nem akarok én megvénülni, - mondta azután. - Haljunk meg fiatalon és szálljunk az egekbe egy-egy marék virággal mind a ketten.

- Az ember szívesen gondol el ilyesmit, mikor egészséges, mint a makk, - válaszolt Raphael, kezét Pauline felbomlott hajába mélyesztve.

Egyszerre azonban szörnyű köhögési roham lepte meg. Az a száraz, nehéz köhögés, mely olyan mintha koporsóból hangzanék, mely halottfehérré halványítja a betegek homlokát, s mely után remegve, verejtéklepetten, nyilálló oldalakkal, kétrét görbedve alig vonszolják kimerült testüket, melyben mintha csupa ólom duzzasztana minden eret. Raphael lankadtan, haloványan hanyatlott vánkosára vissza olyan gyöngén, mint aki minden erejét egy utolsó erőlködésben merítette ki. Pauline le nem vette róla a szemét, mely tágra meredt az ijedtségtől. Sápadtan, némán, mozdulatlanul várt.

- De most azután hagyjuk a bolondságokat, édesem, - mondta azután, leplezni igyekezve valahogy Raphael előtt szörnyű balsejtelmét, mely fojtogatta.

Pauline eltakarta az arcát, mert észrevette a halál borzongató képét.

Raphael feje földszint öltött és egyszerre úgy beesett, mint valami sir öléből kikerült koponya, mely tanulmányul szolgál a tudósnak. Pauline-nak eszébe jutott az a néhány szó, melyet Valentin az este mondott és elmondta magában:

- Igen, vannak szakadékok, melyeken még a szerelem sem tud átvergődni. Hanem akkor belé kell temetkeznie!

XLVII.

Néhány nappal e megrendítő eset után, egy márciusi reggel négy orvos állotta körül Raphael karos székét, melyet szobájának ablaka elé görgettek, hogy napsütés érje. Rendre megtapogatták a pulzusát, megkopogtatták és látható érdeklődéssel kérdezték ki.

A beteg minden mozdulatukból, arcuk redőinek minden parányi elváltozásából a gondolataikat igyekezett kiolvasni. Ez a konzultáció volt az utolsó reménysége. Orvosai voltak a megfellebbezhetetlen bírák, akik majd ki fogják hirdetni az ítéletet az életről, vagy a halálról.

Hogy az emberi tudás utolsó szavát kicsikarja, Valentin a modern orvostudomány orákulumait hívta egybe. Vagyona és neve elegendő volt arra, hogy magakörül lássa a három nagy szisztémát, melyek között az emberi tudás ingadozik. Ez orvosok hármában képviselve volt az egész orvostudományi filozófia, úgy amint a spiritualizmus, analízis és valami furcsa eklektizmus jegyében egymás ellen hadakozik. A negyedik orvos Horace Bianchon volt, e nagytudományu és nagy jövővel kecsegtető férfiú, e talán minden jelenkori orvosok legkiválóbbja,

annak a buzgón tanuló új nemzedéknek tudós, szerény követője, mely összegyűjti az École de Paris-ban ötven esztendő óta fölhalmozott kincseket, hogy fölépítse azt a monumentumot, melynek ezerféle anyagát az előző századok már összehordták. Barátja volt a marquisnak is, meg Rastignacnak is. Néhány nap óta ő volt Raphael mellett, s most segített neki felelnie az orvosok kérdezősködéseire. Makacsul kitartott diagnózisa mellett, mely a tüdővész jeleit állapította meg.

- Bizonyára sokszor kirugott a hámból és kicsapongó életet élt, ugy-e? Vagy nagyon is neki adta magát a szellemi munkának? - kérdezte Raphaelt a három nagyhirű orvos egyike, kinek szögletes feje, széles képe, hatalmas szervezete ellenfeleinél magasabbrendű szellemet látszott jelezni.

- Tivornyázásokkal akartam magamat megölni, miután három esztendőn keresztül hatalmas művemem dolgoztam, amelylyel valamikor talán még önök is foglalkozni fognak, - válaszolt Raphael.

A nagyhirű orvos elégedetten bólintott rá, mintha csak azt mondta volna: »Bizonyos voltam felőle!« Ez az illusztris Brisset volt, az organisták feje, a Cabanisok és Bichat-k utódja, a pozitivisták és materialisták orvosa, kik az emberben véges lényt látnak, mely csupán saját szervezete törvényeinek van alárendelve, s melynek normális állapota, vagy romboló anomáliái nyilvánvaló okokból magyarázhatók.

Raphaelnek e választ hallva, Brisset szótlannul pillantott egy pirosképű, tagbaszakadt emberre, akinek úgy lobogott a szeme, mintha nem is az övé, hanem valami ókori szatír lett volna és aki háttal az ablakmélyedésnek dülve, figyelmesen szemlélte Raphaelt, anélkül, hogy megszólalt volna. A lelkes és hívő doktor Caméristus, a vitalisták feje, költői lelkű védelmezője Van Helmont absztrakt doktrínáinak, az emberi életben magasabb principiumot, titkot, megfjethetetlen fénoment látott, mely fittyet hány a műtevő-késnek, a sebészetnek, a gyógyszereknek, az egész pharmaceutikának, az algebrai x-nek, az anatómia bizonyításainak, minden erőlködéseinknek. Egy nemét látta benne a megfoghatatlan, szemmel nem látható és valami isteni törvény alá rendelt lángnak, mely sokszor épen marad abban a testben, amelyre már kimondtuk a halált, viszont pedig elhagy nem egyszer olyan szervezetet, mely duzzadni látszott az életerőtől.

A harmadik orvos ajka körül csufondáros mosoly játszadozott. Ez Maugredie volt. Kiváló szellem, de kételkedő, gunyolódó. Csak a skalpoló késben hitt. Brisset-vel együtt vallotta, hogy az is a halálé lehet már, aki csak úgy virul az egészségtől, s elismerte Caméristus-szal, hogy az ember még halála után is élhet. Minden teóriának kiszedte a magvát, de egészében egyiket sem vallotta magáénak, hirdetvén, hogy az orvosi tudományok legjobb teóriája az, hogy teóriája egyáltalán ne legyen s csupán a tényekre szorítkozzék. Az iskolának e Panurgeja, a megfigyelésnek e fejedelme, a nagy kutató és csufolódó, a kétségbeesett kísérletek ez embere a számbórt vizsgálgatta.

- Nagyon szeretnék a magam szemével meggyőződni arról, miféle összefüggés van az ön kivánságai és e bőr kisebbedése között, - mondta, a marquis felé fordulva.

- Ugyan minek? - kiáltott föl Brisset.

- Ugyan minek? - visszhangozta Caméristus.

- Ej ha! Hát önök egy véleményen vannak? - fordult feléjük Maugredie.

- Ez a zsugorodás egészen egyszerű jelenség, - mondta Brisset.

- Természetfölötti, - mondta Caméristus.

Maugredie komoly képet öltve adta vissza Raphaelnek a talizmánt.

- A bőr összeaszása megfejthetetlen, de mégis igen természetes jelenség, mely a világ teremtése óta nagy bökkenő az orvosok meg a szép asszonyok szemében.

Valentin figyelemmel kísérte a három orvost, de még csak a legcsekélyebb részvétet sem fedezte föl bennük az ő szenvedései iránt. Minden felelet után elhallgattak mind a hárman, majd közönyösen nézegették és faggatták minden sajnálkozás nélkül. A nemtörődömséget rosszul leplezte udvariasságuk.

Akár a bizonyosság tudatából, akár elmélyedésből eredtek is, Raphaelnek föltűnt szavaik gyér és közömbös volta, úgy hogy olykor szórakozottnak tartotta mindhármukat. Csupán Brisset szólalt meg olykor-olykor, mikor Bianchon a legkétségbeejtőbb szimptomák jelenlétét bizonygatta, s ő is csak annyit mondott: »Igen! Jó!« Caméristus mélyen elmélyedt gondolataiba. Maugredie olyanformán festett, mint valami vigjátékiró, aki két eredeti modellt tanulmányoz, hogy alkalomadtán hiven vihesse őket a színre. Horace elborult arca mélységes megindultságot és szomorúságot fejezett ki. Nem volt még olyan nagy ideje orvos, hogy érzéketlenül nézhette volna a szenvedést s részvétlenül állhatott volna a halálos ágy mellett. Könnyeit sem tudta visszafojtani, ami pedig a tisztánlátás gátja, s megakadályozója annak, hogy mint a hadvezér, megragadja a diadallal kecsgetető kedvező pillanatot, oda se hallgatva a haldoklók halálhörgéseire. Minekutána vagy egy félóraig méreccsgélték minden lehető módon a beteget és a betegséget, mint ahogy a szabó mértéket vesz a menyegzői frakkot rendelő völegényről, néhány közhely hangoztatása után közügyekről kezdtek csevegni. Később Raphael dolgozószobájába akartak elvonulni, hogy véleményeiket megvitassák s megállapodjanak valamiben.

- Nem lehetnék én is jelen a tárgyaláson, uraim? - kérdezte Raphael.

Brisset és Maugredie élénken tiltakoztak ellene, s hiába volt a beteg minden könyörgése, nem engedték, hogy tanuja legyen megállapodásuknak. Raphael belenyugodott abba, hogy ez már így szokás, de arra gondolt, hogy végigosan majd a folyosón és könnyü szerrel fültanuja lehet annak a vitának, melyre a három professzor készül.

- Uraim, - kezdte meg a beszédet mindjárt belépésükkor Brisset, - engedjék meg, hogy véleményemet röviden előadjam. Nem akarom önökre tukmálni, de azt sem szeretném, ha elvitatnák, mert tiszta és teljes. Betegeim egyikének esete egyébiránt csaknem azonos ama kórosettel, amelynek megvizsgálására most összehivattunk. Kórházamban várakoznak rám, s az ügy fontossága, mely személyes jelenlétem nélkül meg nem eshetik, mentségemül szolgálhat, hogy elsőben én szólalok föl. Az a kóroset, mely most foglalkoztat bennünket, hasonlóképpen intellektuális munkálkodásban való kimerülés... Mit is irt ez az ember, Horace? - kérdezte, a fiatal orvos felé fordulva.

- Az »Akarat elméleté«-t.

- Ej, a manóba, ugyancsak terjedelmes téma! Kijelentem tehát, hogy a tulzásba vitt elmélkedés, a kicsapongó életmód és az izgató szerek gyakori használata merítette ki. A test és az agy túlcsigázottsága megzavarta azután az egész szervezetet. Az arc és az egész test egynémely jelenségeiből könnyü fölismerni a gyomor irritáltságát, a szimpatikus idegrendszer zavarait, az epigaster rendkívüli érzékenységét és a lágyék szükületét. A máj duzzadtabb voltát s az ezzel járó daganatot bizonyára önök is észrevették. Továbbá Bianchon ur, aki a beteget állandóan figyelemmel kísérte, kijelentette, hogy emésztése lassu és nehézkes. Gyomorról tulajdonképpen itt már nem is lévén szó, az ember is eltűnt vele. Az intellektus elsorvadt, mert az ember nem tud emészteni többé. Az epigasternek, az élet e középpontjának egyre fokozódó alterációja megrontotta az egész szisztémát. Az állandó és hevenyen föllépő irradiációk innen indulván ki, a rendellenesség az idegplexus révén az agygyal is közlődött, innen ered tehát e szervnek rendkívüli izgatottsága. Betegünknek monomániája van. Rögeszme fészkelődött

belé. Az ő szemében az a számbőr valósággal összébbzsugorodik, bár igen valószínű, hogy azelőtt sem volt nagyobb, mint aminőnek mi láttuk. De akár összébbzsugorodik, akár nem, bizonyos, hogy ez a számbőr ugyanaz neki, mint az anekdotabeli nagyvezérnek az orrára telepedett légy. Mindenekelőtt tehát piócákat kell rakni az epigasterre, hogy ennek az egész embert jelentő szervnek az irritáltsága csökkenjen, azután diétára kell fogni s megszűnik a monománia. Bianchon doktornak fölösleges is volna többet mondanom, a gyógmódnak ugy egészével, mint részleteivel most már tisztában kell lennie. Lehetséges, hogy a betegségnek komplikációja is van, amennyiben a lélegzőszervek szintén irritálva vannak; én azonban mindenekelőtt az altest gyógykezelését látom szükségesnek, a tüdőnél fontosabbnak és sürgősebbnek. Az absztrakt dolgokkal való szakadatlan elméleti foglalkozás és néhány tulzásba vitt szenvedély súlyos perturbációkra vezetett ez életszerv mechanizmusában. Most azonban még nem késő, a meglazult rugókat még helyre lehet igazgatni, nagy veszedelemről még nincsen szó. Könnyűszerrel megmentheti a barátját, - mondta Bianchon felé fordulva.

- Tudós kollégánk az okozatot az okkal téveszti össze, - szólalt meg most Caméristus. - Igen, e jól megfigyelt jelenségek csakugyan megvannak betegünknel, csak hogy nem a gyomor sugározta szét irradiációit a szervezetbe és az agyvelőbe. Így futnak szét a sugarak a bevert ablaktáblán is, csak hogy abba az ablakba előbb lyukat kell verni. Ki verte belé? Tudjuk mi? Elég megvizsgáltuk mi azt a beteget? Ismerjük életének minden eseményét? Uraim, az élet principiuma a Van Helmont *archeusa*, a vitalitás esszenciája van megtámadva benne; az isteni szikra, az intelligencia, mely szij gyanánt szolgál a gépezetnek és az akaratot, az élni tudást teremt meg, megszűnt szabályozni valamennyi szerv mechanizmusának és funkciójának mindennapi jelenségeit: innen erednek ama zavarok, melyeket jeles kollégám oly kitűnően figyelt meg. A folyamat nem az epigastertől indult az agyba, hanem az agyból az epigasterbe. Nem, - mondta azután, öklével a mellére verve, - nem, én nem vagyok emberré lett gyomor! Nem, nem ez a főfő minden! Nem volna merszem azt mondani, hogy csak a bendőm legyen jó, a többi csak formáság... Nem volna helyénvaló, - mondta azután nyugodtabban, - hogy egyazon fizikai okra vezessünk vissza hasonló gyógykezelés mellett annyi súlyos kórtünetet, mely különböző betegeinknél többé-kevésbé komoly alakban jelentkeznek. Egyik ember sem hasonlít a másikhöz. Mindannyiunknak másként és másként formálódott, különbözőképpen táplált szerveink vannak, melyek a maguk külön misszióját teljesítik, s a dolgok rendjének előttünk egyelőre még ismeretlen betöltése céljából különböző feladatokat oldanak meg. A nagy Mindennek egy része, mely felsőbb akaratból életjelenséggé válik bennünk, minden emberben mássá és mássá formálódik, látszatra véges lényt alkotva belőle, mely azonban *egy pontjában a végtelen okkal függ össze*. Tehát minékünk is minden egyes teremtetést külön kell tanulmányoznunk s ki kell fürkésznünk, miben nyilatkozik meg élete, ereje tulajdonképpen. A vízbe mártott szivacs légységától a csiszolókö keménységéig végtelenül sok a fokozat. Ime az ember! A lymphaticusok szivacsos szervezete és a hosszú életre predesztinált acélizmu emberek közt hányszor, de hányszor vall kudarcot a kétségbevonhatatlannak vallott egyetlen szisztéma, mely a gyógyulást a mindenkor irritálnak föltételezett emberi erők csökkentésében keresi! Én ez esetben tisztán a morális gyógyítást látom helyénvalónak és a belső lénynek alapos vizsgálatát tartom mindenekelőtt szükségesnek. Keressük a baj okát a léleknek, nem pedig a testnek belsejében. Az orvos tudománya is isteni adomány, mely lehetővé teszi, hogy az életerő megnyilvánulásait olvassa, mint ahogy a prófétának megvan a jövőbelátó képessége, a költőnek a természeti dolgokat megjelenítő ereje, a zeneszerzőnek pedig a hangoknak olyatén harmonikus egészszé olvasztó képessége, melynek mintaképe talán odafönn van a magasságos mennyekben!...

- Mindig csak ez az abszolutisztikus, monarchikus, kegyes orvostudomány járja nála! - dörmögte magában Brisset.

- Uraim, - kiáltotta tul Brisset dörmögését Maudredie, - ne téveszszük szem elől a beteget...

- Ennyire jutott hát csak a tudomány! - fakadt ki keserűen Raphael. - Gyógyulásom egy olvasó meg egy piócás bödön, a Dupuytren műtevő-kése meg a Hohenlohe herceg imádsága között lebeg! Azon a hajszálon, mely a tettet a szótól, az anyagot a szellemtől elválasztja, Maugredie áll, kétkedőn. Az emberi *igen* és *nem* üldöz mindenütt! És egyre csak a Rabelais-féle *Carymary*, *Carymara*. Lelki beteg vagyok: Carymary! Testem beteg: Carymara! Életben maradok-e? Nem tudják. Planchette legalább őszinte volt hozzám, mert megmondta egyenesen: »Nem tudom!«

Nemsokára Maugrediet hallotta Raphael megszólalni.

- Betegünknek monomániája van, legyen, - mondta, - de kétszer százezer frank évi járadéka van és az ilyen monomaniákusok fölöttébb ritkák; ugy vélem, tartozunk neki legalább tanácsadással. Ami azt illeti, hogy vajjon gyomra hatott-e az agyvelejére, vagy agyveleje a gyomrára, azt egész bizonyosan megtudhatjuk akkor, amikor már halott. Állapodjunk meg most valamiben. Hogy beteg, az kétségbevonhatatlan valóság. Az is bizonyos, hogy valamilyen gyógyításra szüksége van. Hagyjuk a doktrinákat! Rakjunk rá piócákat, hogy csökkentsük a gyomortájék irritáltságát és ideges izgatottságát, amelyre nézve egy véleményen vagyunk, azután küldjük fürdőre s így egy füst alatt mindkét szisztémának eleget tettünk. Ha tüdővészes, akkor ugy sem menthetjük meg, így tehát...

Raphael gyorsan végigiramlott a folyosón és elhelyezkedett a karos székében. Nemsokára kilépett a négy orvos is a dolgozószobából. Horace szólította meg.

- Az urak egyhangu megállapodása szerint a gyomorra azonnal piócákat kell alkalmazni, s tüstént meg kell kezdeni a fizikai és a morális gyógykezelést egyaránt. A diéta magától értetődik, mivel ez vezet legkönnyebben szervezetének megcsillapodására...

Brisset helyeslően bólintott a fejével.

- Fölöttébb szükséges azonban a morális gyógy mód. Egyértelemmel ajánljuk azért, hogy menjen a savoyabeli aixi fürdőbe, vagy az auvergnei Mont-Doreba, ha arra esik inkább a választása. Ami Savoya fekvését és levegőjét illeti, mindenestre kedvezőbbnek mondható, mint Cantal, de a választást teljesen szabad tetszésére bizzuk.

Most Caméristus doktor legyintett helyeslően a kezével.

- Az urak, - folytatta Bianchon, - szintén fölismerték a lélegző szervek némi zavarait, azért egyértelműen helyesnek találták eddigi intézkedéseimet. Ugy vélik, hogy könnyű szerrel meggyógyulhat, s mindössze attól függ, betartja-e a két gyógy mód váltakozó alkalmazását... És...

- És a többi néma csend! - mondta elmosolyodva Raphael. Azután magával vonta Horace-ot a dolgozószobájába, hogy átadja neki a fölösleges konzultációért járó összeget.

- Logikusságukat nem lehet elvitatni, - mondta neki a fiatal orvos. - Caméristus érez, Brisset vizsgál, Maugredie kételkedik. Nincsen-e az embernek lelke, teste és értelme? E három alapvető ok valamelyike többé-kevésbé fölülkerekedik mindannyiunkban s az emberi tudásban is ekként jelentkezik. Hidd el nekem, Raphael, nem gyógyítunk mi, csak segítünk a gyógyulásban. Brisset és Caméristus gyógyítómódja között van még egy harmadik: a várakozó. De hogy ezt eredménynyel gyakorolja az ember, ahhoz a betegét már vagy tiz esztendeje kell ismernie. Mint minden tudománynak, ugy az orvosnak is Tagadás lappang a mélyén. Igyekezz hát okosan élni, kísérsd meg azt az utazást Savoyába; a legjobb pedig, amit tehetsz, bizz a természetben magában.

Raphael elutazott az aixi fürdőbe.

XLVIII.

Egy hónap múlva, szép nyári estén, séta után néhány aixi fürdővendég gyült össze a társalgó termeiben.

Raphael az egyik ablak mellett, háttal a társasághoz, magában gunnyasztott, mélyen elmerülve abba a bizonyos fegyelmezetlen álmodozásba, mely alatt egyre-másra születnek, fonódnak össze és tűnnek el bennünk a gondolatok, anélkül, hogy határozott formát tudtak volna ölteni. Mint megannyi haloványan hamvas bárányszőke vonulnak el bennünk. Ilyenkor a szomorúság is édes, az öröm fátyolosított és lelkünk félálomban szendereg. Mig Valentin átadta magát ennek a gyönyörűségnek, boldogan fürdött a balzsamos atmoszférában, élvezve a hegyvidék tiszta, illatos levegőjét és jóleső érzés fogta el, hogy semmi fájdalmat sem érez és sikerült végre elhallgattatnia fenyegető talizmánját. A nyugovó nap pirja egyszerre tünedezni kezdett, az idő hűvösebbre fordult, elhagyta hát a helyét és behajtotta az ablakot.

- Uram, - szólította meg egy éltebb hölgy, - lenne talán oly kegyes és nyitva hagyná az ablakot? Megfulladunk...

Ez a néhány szó kellemetlenül ütötte meg Raphael fülét, mert különös érdességgel volt mondva. Olyanféle volt, mint az a szó, amelyet meggondolatlanul olyasvalaki ejt ki, akinek szívesen hittünk volna rokonszenvében, de amely mélységes önzést árulva el, lerombolja illúzióinkat. A marquis érzéketlen diplomatához méltó fagyos pillantást vetett az éltes hölgyre, azután magához intett egy inast és szárazon mondta neki, mikor megállott előtte:

- Nyissa ki ezt az ablakot.

Élénk meglepődés tükröződött e szavakra minden arcon. Itt-ott összesugtak, mindenki órá nézett, a betegre, mintha valami arcátlan hányavetiséget követett volna el. Raphael, ki nem tudott még egészen kibontakozni ifjonti gyöngédségéből, egy pillanatra valami szégyenfélet érzett; de csakhamar lerázta magáról ezt az érzést, visszanyerte energiáját és leszámolt e furcsa kis esettel.

Hirtelen átvillant valami az agyán és a mult világos vízióként jelent meg előtte, melyben azok az érzések, melyeket másokban keltett, úgy domborodtak ki, mint holttesten az erek, melyeket a tudós természetvizsgálók befecskendezéssel színesre festenek, hogy minden kis elágazás szembeszökővé váljék. Önmagát ismerte föl ez agyán átsuhanó képben és követte élete folyását napról-napra, gondolatról-gondolatra. Nem minden meghökkenés nélkül vette észre, hogy komor és idegen ő ebben a mosolygó társaságban. Az esze egyre csak végzetén jár; a baja egészen elfoglalja; becsmérli az üres locsogást; kerüli azokat a hirtelen bizalmaskodásokat, amelyekre oly készek az utitársak, bizonyára azért, mivel számítanak rá, hogy nem találkoznak össze többé az életben; nem igen törődik a mások dolgaival; végre nagyon hasonló mindenképpen a parti sziklához, mely a hullámok enyvelésével és dühével szemben egyaránt érzéketlen.

Azután, az intuición ritka adományával olvasni kezdett minden lélekben. Az egyik karosgyertyatartó világánál észrevette egy aggastyán sárga koponyáját, epés profilját és eszébe jutott, hogy elnyerte a pénzét, anélkül, hogy revancheot ajánlott volna neki. Távolabb csinos asszonykát pillantott meg, akinek apró kacérkodásait közönyösen fogadta. Minden arc szemére hányt valami látszatos vétséget, amely tulajdonképpen egyik esetben sem volt más, mint az önszereteten ejtett láthatatlan karcolás. Akaratlanul megsértette a körülötte nyüzsgő apró hiúságoknak csaknem valamennyiét. Az ő lakomáinak meghívottait, meg azokat, akiknek fogatát ajánlotta föl, bántotta fényüzése. Hálátlanságuk gondolkozóba ejtette s azontul megkimélte őket a megalázásnak ettől a fajtájától. Ez természetesen elegendő ok volt arra, hogy magukat kicsinyelteknek tekintsék s Valentint arisztokratsággal vádolják meg.

Ekként kutatva a szivek fenekén, legtitkosabb gondolataikat is ki tudta hüvelyezni. Iszonyodott a társaságtól, udvariasságától, mázától. Gazdag volt és nem mindennapi szellem, irigyelték, gyűlölték. Hallgatása a kíváncsiságot fosztotta meg a konctól, szerénységét pedig ez a sok felületes, üres lélek fennhéjázásnak látta. Kitalálta, miféle lappangó, megbocsáthatatlan bűn az, amelyet velük szemben elkövetett: túlnőtt a középszerűségek mértékén. Hiába-
való volt inkvizitor-zsarnokságuk, nem állott kötélnek s fölibük tudott kerekedni. Hogy meg-
bosszulják magukat ezért a hallgatólagos felsőbbbségért, ösztönszerűen szövetségre léptek
ellene, hogy éreztessék vele hatalmukat, osztraküzmosznaq vessék alá és megtanítsák, hogy
ők is fölibe tudnak kerekedni.

Ez a világlátás eleinte részvétre indította, majd megremegett, mikor arra a félelmetes hatalom-
ra gondolt, mely föllebbentette előtte azt a husfüggönyt, mely mögött az erkölcsi világ rejtőz-
ködött és lehunyta a szemét, hogy mit se lászson többé. Egyszerre fekete kárpit borult az igaz-
ságnak e gyászos fantazmagóriájára, hanem akkor abban a szörnyü elszigeteltségben maradt,
mely a Hatalomra meg az Uralkodásra várakozik.

Egyszerre heves köhögési roham fogta el. Ahelyett, hogy csak egyetlenegy is hallott volna
azokból a semmitmondó szavakból, amelyek jó társaságban legalább látszatra némi sajnál-
kozást szoktak kifejezni ilyen esetben, csak rosszindulatu felkiáltásokat és bosszus hangokat
hallott. A társaság még annyira sem méltatta, hogy kendözze kissé magát, talán azért, mert
tudta, hogy ugys átlát a szitán.

- Ragadós betegsége van...
- A Társalgó elnökének meg kellene tiltania, hogy a terembe léphessen.
- Így köhögni valósággal illetlen dolog!
- Ha ennyire beteg valaki, minek annak a fürdő!
- Engem egyenesen elüz innen!

Raphael fölkelt s hogy meneküljön az általános fölháborodás elől, sétálni kezdett föl s alá a
teremben. Pártfogót akart találni, s közelebb került egy tétlenül ülő asszony felé, azzal a szán-
dékka, hogy egy-két hizelgő bókot mondjon neki. Alig lépett azonban hozzá közelebb, a nő
hátat fordított neki és ugys tett, mintha a táncolókat nézné. Raphael attól tartott, hogy ez est
folyamán már is igénybe vette talizmánját; a társalgáshoz kellő kedve és ereje sem volt meg,
elhagyta hát a szalónt és átment a billiárd-terembe. Ott sem szólt hozzá senki, nem üdvözölte
egy lélek sem. Még csak egy jóindulatu pillantással sem találkozott a tekintete. Természeténél
fogva elmékedésre hajló szelleme intuició útján értette meg, mi az oka annak az általános
nagy ellenszenvenek, amelyet vele szemben tanusitanak. Ez a kis csödület, anélkül, hogy tudott
volna róla, egyazon törvénynek hódolt az előkelő társasággal, melynek kérlelhetetlen morálja
egyszerre tisztán állott Raphael előtt. Egy futó visszapillantásban Foedorát látta meg, mint
ennek tökéletes típusát. Éppen ugys nem számithatott arra, hogy itt részvétre talál testi szenvedé-
déseiért, mint ahogy önála sem talált egyetlen jó szót elgyötört szívéhez.

A jó társaság éppen ugys kiveti magából a szerencsétleneket, mint ahogy az egészségtől
duzzadó ember is kiveti szervezetéből a kóros anyagokat. A jó társaság iszonyodik a szenvedé-
désektől és a szerencsétlenektől; éppen ugys tart tőle, mint a fertőző ragálytól, s ha választania
kell közöttte meg a bűn között, habozás nélkül emezt választja, mert a bűn luxus. Bármily
nagyszerü legyen is a maga nemében valamely szerencsétlenség, a fonákjáról nézi és nevetség-
gessé teszi egy epigrammával. A bukott királyról karikatúrákat rajzol, hogy a fejéhez verhesse
mindazt a sérelmet, amelyet tőle, szerinte, elszenvedett. A római cirkusz sihederei őq, kik
soha meg nem kegyelmeznek az elesett gladiátornak; életük csak arany és csufolódás... *Halál
a gyöngékre!* a jelszava ennek a kerek világ minden nemzetében elterjedt lovagrendnek, mely

mindenkor a gazdagokból kerül ki. Ez a szentencia a duskálásban megkövült, az arisztokrata érzésektől felfuvalkodott szivekbe van írva.

Egy csapat iskolásgyerek... a társaság képe, kicsiben. Hűséges és igaz kép, annyival is inkább, mert naivabb és őszintébb megnyilatkozásaiban. És az apró embereknek e kicsi társaságában is mindenkor van egynéhány nyomorult helóta, akinek csak szenvedés jutott osztályrészül és akiket hol sajnálnak, hol megvetnek a többiek. Az Evangéliom szerint ezeké a mennyeknek országa. Szálljunk még lejjebb a szerves lények lajtorjáján. Ha valamelyik kis beteg jérce gunnyasztani kezd a baromfiudvarban, a többi csőrrel esik neki és tépázza, cibálja, míg csak ki nem végzi.

A jó társaság sohasem téveszti szem elől az önzésnek e chartáját és ugyancsak keményen bánik el azokkal a szerencsétlenekkel, akik eléggé arcátlanok voltak ahhoz, hogy dinomdánomjaira tolkodjanak és kedvét szegjék. Aki testben vagy lélekben szenved, akinek pénze, befolyása nincsen, az pária. Maradjon csak a sivatagában! Ha átlépi határait, mindenütt csak a télre bukkan; télre e tekintetek fagyosságában, a fogadtatás, a szavak, a szivek hidegségében. Még szerencséje, ha vérig nem sértik ott, a hová vigaszt keresni indult! - Haldoklók, maradjatok magányos ágyatokban! Aggok, maradjatok kialudt tüzhelyetek mellett. Hozománynyal nem kecsegtető szegény leányok dideregjetek vagy pörkölődjetek magányos padlás-szobáitokban. Ha a társaság mégis megtűr valami szerencsétlenséget, csupán azért teszi, hogy a maga kényére bánhasson vele, hogy hasznát vegye, hogy megnyergelje, zablát, hevedert veszen rá és nyargaljon rajta mindenek nagy örömére. Szánandó kis társalkodónők, igyekezzetek mosolygó arcot ölteni; tőrjétek békességgel állítólagos jötevőitek rigolyáit, vigyétek sétára az ebecskéiket, mulattassátok, szórakoztassátok, és azután tegyetek lakatot a szájakokra! Te pedig, libériátlan királya az inasoknak, szemtelen élödsi, hagyd odahaza a karakteredet; emészszy úgy, ahogy vendéglátó gazdád emészt, sirj úgy, ahogy ő, ne vess úgy, ahogy ő és tartsd pompásaknak az ötleteit; ha borsot szeretnél az orra alá törni, várd be előbb a csödjét. Így bánik el a társaság a szerencsétlenséggel; megöli, vagy elkergeti, megalázza, vagy kiheréli.

Ezek a gondolatok a költői ihlet hirtelenségével vágta át Raphael szívén. Körültekintett és megcsapta az a komor hűvösség, amelyet a társaság a szenvedők távoltartására áraszt ki magából és amely még mélyebben mar belé a lelkünkbe, mint a testünket majd megvevő decemberi dermesztő szél. Karjait a mellén keresztbe fonva, nekitámaszkodott a falnak és mélyen elmerült buskomoly gondolataiba. Arra a csekély, fölöttébb csekély boldogságra gondolt, amely e szörnyű társadalmi rendszabályok nyomán fakad. Mi egyéb is az hát, mint mulatozás élvezet nélkül, vidámság öröm nélkül, lakomák gyönyörűség nélkül, delirium kéj nélkül, a tüzhely hasábjai és hamva láng nélkül, szikra nélkül. Mikor felocsudott gondolataiból, már egyedül volt a teremben; a játzóok elmenekültek a közeléből.

- Csak föl kellene fednem előttük a hatalmammat és áhitattal hallgatnák, hogyan köhögök! - mondta magában.

Ebben a gondolatban, önmaga és a társaság közé falat épített a megvetésből.

Másnap a fürdőorvos látogatta meg. Szives ábrázattal közeledett felé és igen érdeklődött az egészsége iránt. Raphael megremegett örömeiben, mikor ezeket a szives, baráti szókat hallotta. Ugy találta, hogy az orvos arca csupa szelid jóságot fejez ki, s még szőke parókájának fürteiből is csak úgy árad az emberszeretet. Kabátjának merev szabása, nadrágjának buggyot vető ráncai, szélestalpu kvekkercipői, minden, minden, egészen a hajporig, mely a kissé pupos hátán ficánkoló copfjából pergett öltönyére, apostoli karaktert árult el, a jó keresztény irgalmát és az olyan ember odaadását fejezte ki, aki betegek iránt való kegyes tekintetéből eléggé jól megtanulta a whistet, meg a trictracot arra, hogy mindig elnyerje a pénzüket.

- Marquis ur, - jelentette ki jó hosszú jelentéktelen fecsegés után, - egyszeriben el fogom oszlatni levertségét. Most már eléggé tisztában vagyok az ön állapotával arra, hogy egész meggyőződéssel állithassam, mekkorát tévedtek az ön betegségének természetére nézve a párisi orvosok, akiknek kitűnő képességeit egyébiránt elismerem. Hacsak valami baleset nem éri, marquis ur, ön akár mathuzsálemi kort érhet meg. Az ön tüdeje olyan erős, mint a kovács fujtatója, a gyomra pedig megszegyenithetné akár a struccmadárét is, de ha ittmarad, ennek a magasfekvésű hegyvidéknek ritka levegőjében, bizony vajmi könnyen elpatkolhat. Marquis ur néhány szóból is meg fog érteni engem. A kémia bebizonyította, hogy a lélegzés az emberi szervezetben valóságos égési folyamattal jár, melynek foka az egyes egyének szervezetében fölhalmozódott phlogisztikus elemek bőségétől, vagy csekélységétől függ. Önnél bőségben vannak e phlogisztikus elemek. Ön, ha szabad magamat ekként kifejeznem, nagy szenvedélyekre hajló heves vérmérsékleténél fogva már szinte túl is van oxidálva. Ha már most ön ezt az éles, tiszta levegőt szivja, mely gyöngye lázzal járva sietteti az életszervek működését, csak azt a bizonyos égési folyamatot szítja - vesztére - hevesebbé. Az ön életének egyik föltétele a völgyek és a tehénistállók sűrű levegője. Igen, a szellemi munkában felemésztődött ember Németország kövér legelőin, Baden-Badenben, Töplitzben találja föl éltető levegőjét. Ha nem idegenkednék Angliától, az ottani ködös klíma is igen csillapító hatással lehetne gyulladásokra annyira hajló szervezetére. A mi fürdőnk azonban, mely ezer lábnyi magasságban van a Földközi-tenger fölött, önre nézve csak végzetes lehet. - Ez az én véleményem, - mondta szerénykedő gesztus kíséretében, - s egyenesen érdekeink ellen cselekszem, mert hiszen, ha követi tanácsomat, legnagyobb sajnálatunkra elveszítjük önt.

Ez utóbbi szavak nélkül félrevezethette volna Raphaelt a mézes-mázos szavu orvos az ő jól játszott bonhomijával. Raphael azonban sokkal jobb megfigyelő volt, semmint a hangsúlyból, az egész ember magatartásából és tekintetéből ki nem találta volna, hogy küldetésben jár, amelylyel minden valószínűség szerint a jókedvű fürdőzők gyülekezete bizta meg. Ezek a fonnyadtarcu mihasznák, ezek az ásitózó vénasszonyok, ezek a nomád angolok, ezek a férjük mellől szeretőik karján idekerült kikapós menyecskék fejükbe vették, hogy elűznek innen egy gyöngye, istápolásra szorult haldoklót, akiből nem látszik ki, hogy ellent tudna állani a mindennapos hajsának. Raphael fölvette a harcot, mert multságot talált intrikáikban.

- Mivel zokon esnék önöknek, ha eltávoznám, - mondta az orvosnak, - jó tanácsaival itt fogok élni. Holnap belekezdünk egy kis külön épület összetákolásába, amelyben az ön rendeletei értelmében fogjuk a levegő élességét mérsékelni.

Az orvos, ugylátszik, megértett valamit Raphael keserűen csufondáros mosolyából, mert anélkül, hogy válaszolt volna neki, valamit, csak köszönt és eltávozott.

XLIX.

Hatalmas szakadékban, meredek sziklák között, hét-nyolcszáz lábnyi magasságban a Földközi-tenger színe fölött egy csepp víz csillog-villog olyan kéken, aminő nincsen több az egész földkerekségen. Ez a bourgeti tó. A Dent-du-Chat tetejéről nézve olyan ez a kis tó, mint valami odatévedt türkiszkö. E kis tengersizem kerülete mindössze kilenc lieu, mélysége azonban némely helyen az ötszáz láb körül jár. Ha szép, derült időben e víz csöndes tükörén csolnakázik az ember és csak az evezők csobbanását hallja, látóhatára csak a ködbeburkolt hegyekig terjed, ha megbámulja a francia Maurienne csillámló havát és elsiklik a páfrányok, mohák, törpe cserjék zöld bársonyába öltözött gránittömbök és mosolygó halmok mellett, s az egyik parton buja virulást, a másikon pedig olyan kopárságot lát, mintha szegény ember volna hivatalos a gazdag ebédjére: ezek a mosolygó szépségek és ezek a visszataszító kopárságok

olyan látványt nyújtanak, amelyben minden nagy és minden kicsi. A hegység látása megváltoztatja az optika föltételeit meg a perspektívát. A száz lábnyi magas fenyősudár mintha csak nádszál volna, s a széles völgyek megannyi gyalogösvénynek látszanak. Ez a tó az egyedüli hely, ahol az ember egész szívét kitárhatja.

Agynak és szivnek egyaránt el kell ott fogódnia. Nincsen olyan hely, ahol szebb összhangzásban férne meg egymással a víz, az égbolt, a hegyek és a talaj. Az élet minden bajára megvan ott a balzsam. Ez a hely megőrzi a bánatod titkát és megvigasztal, fájdalmadat megenyhíti, szerelmedbe pedig valami komolyat, valami fenségeset elegyít, mely szenvedélyedet mélyebé, tisztábbá teszi. Egy csók itt többé lesz pusztá csóknál. Mindenekfölött azonban az emlékeké ez a tó; tükréről mind, mind visszasugárzik s kék hullámainak lágy színével valamennyit megszépíti.

Raphael csak ezen a szépséges tájon viselte könnyen a terhét, csak itt tudott gondtalan álmodozó lenni, csak itt nem voltak kivánságai. Az orvos látogatása után sétára indult és egy kies domb elhagyatott tövében állapotodott meg, fölötte, a dombtetőn, Saint-Innocent falvával. Olyan előfok-féle volt ez a domb, melyről a bugeyi hegyekre nyílt kilátás, melyeknek lábánál a Rhône folydogál, s a tó keres lefolyást. Tulnan, az átellenes parton, Raphael hosszan elnézegette a komolyképű Haute-Combe apátságot, a szardíniai királyok temetkezőhelyét, mely előtt a hegyek, mint megannyi visszatért zarándok, mintha leborultak volna. Egenletes ütemben csobogó evezők törték meg a tájék mély csöndjét s ez a monoton hang olyan volt, mint a szerzetesek egyhangu zsolozsmája.

Raphael elbámult, hogy a tónak e máskor oly elhagyatott tájékán kirándulókra talál. Anélkül, hogy álmodozásából egészen kikökökelt volna, vizsgálgatni kezdte, kik ülnek a csolnakban és a hátsó padon sikerült is azt az élemedett hölgyet fölfedeznie, ki tegnap este ugy ráförmedt.

Mikor a csolnak elsiklott Raphael mellett a bennülők közül csupán a hölgy társalkodónője köszöntötte, valami szegény, jó családból való leány, kiről Raphael azt hitte, hogy most látja először életében. Már meg is feledkezett a kirándulóról, kik hamarosan eltűntek a hegyfok mögött, mikor hirtelen ruhasuhogást és könnyed lépteket hallott a közelében. Megfordult és a társalkodónőt pillantotta meg maga előtt. Zavarodottságából látta, hogy valami mondanivalója lenne, bátorításul hát közelebb lépett hozzá. Ugy harminchat esztendő, nyurga, ösztövé, hórihorgas leány volt, a vénleányok szokott félénk zavarodottságával a tekintetében, mely bizonytalan, habozó, minden ruganyosság nélkül való járással párosult benne. Vén is volt, meg fiatal is és bizonyos méltóságos magatartással igyekezett kifejezni, mily nagybecsüli a benne rejlő kincseket és képességeket. Mozdulatai egyébiránt diszkrétek s kissé apácaszerűek voltak, mint általában azoké a nőké, akik megszokták, már, hogy csupán önmagukat becézzék, kétségkívül azért, hogy ne vétsenek jövődöbéli szerelmesük ellen.

- Uram, élete veszélyben forog, ne jöjjön többé a Társalgóba, - mondta Raphaelnek, néhány lépést hátrálva, mintha már is megcsorbult volna épségében az erénye.

- De édes kisasszony, - mondta mosolyogva Valentin, - legyen szives kissé világosabban kifejezni magát, ha már idáig fáradt...

- Ha nem vezetett volna ide nagyon is komoly ok, bizonyára nem kockáztattam volna meg, hogy kegyvesztetté legyek a grófnőnél; mert ha megtudná, hogy figyelmeztettem...

- Ugyan ki mondaná meg neki, kisasszony?

- Igaz, - válaszolt a vénleány, olyan riadt tekintet vetve rá, mint a hirtelen napvilágra vetett bagoly. - De legyen résen, kérem, - folytatta, - mert néhány fiatalember, aki mindenáron ki akarja üzni ebből a fürdőből, megfogadta, hogy provokálni fogja s kényszeríti arra, hogy párbajt vivjon. A távolból odahallatszott a grófnő hívó szava.

- Kisasszony, - mondta a marquis, - fogadja legőszintébb...

A jólelkű hirhozó, mihelyt asszonya szavát meghallotta, sarkon fordult és a rikácsoló hang felé iramlott.

- Szegény leány! Lám, a nyomorultak mindenkor megértik és segítik egymást, - gondolta magában Raphael és leheveredett egy fa tövében.

Minden tudományok kulcsa a kérdőjel. Fölfedezéseink tulnyomó többségét annak a kérdésnek köszönhetjük: *hogyan?* És az egész életbölcesség egyébből sem áll talán, mint hogy minden alkalommal azt a kérdést vessük föl: *miért?* Hanem azután ez a kimesterkélt előzetes tudás le is rombolja illúziókat. Azért volt, hogy Valentin, aki előzetes filozófiai latolgatás nélkül kapta csapongó gondolataihoz a leány jó cselekedetét szövegül, csupa-epének találta az egészet.

- Hogy belém szeretett egy társalkodó kisasszony, - mondta magában, - abban semmi különös sincsen, huszonhét esztendő vagyok, szép címet viselek és kétszázezer livres az évi járadékom! De hogy az az asszony, aki viziszony tekintetében még a macskáktól is elvitatja a pálmát, maga hozta őt ide közelembé csolnakon, az már mégis rendkívül furcsa dolog! Ez a két asszonyszemély, aki azért jött Savoyába, hogy úgy aludják itt, mint a mormota és délfelé kérdezzesse: megvirradt-e már, ma feltápázkodik nyolc óra előtt és a véletlen úgy intézi, hogy éppen erre vegye útját, nyomomba!...

Az a vénleány és negyvenesztendő ártatlansága azután egyszerre úgy tűnt föl előtte, mint ennek a mesterkélt és kötekedő világnak új csodabogara, mint egy kicsinyes fondorlat, ügyefogyott összeesküvés, asszonyi vagy papi ész silány agyafurtsága.

Koholmány az az egész párbaj, csak rá akarnak ijeszteni? Ezeknek a kicsinygyu, törpelelkű, arcátlan és tolakodó legyeknek sikerült hiuságánál fogva megsebezniök, büszkeségét fölébreszteniök, érdeklődését fölkelteniök. Nem akarta a bolondját járni, meg gyávának sem akart látszani, elment hát még az este a Társalgóba. A kandalló márványparkányához támaszkodva, nyugodtan állt meg a nagy terem közepén és igyekezett mennél kevésbé tüntetően viselkedni, bár magában az, ahogyan vizsgálgatta az arcokat, már eléggé kihívó magatartás lehetett a társaság szemében. Mint valami dogg, amely ismeri a maga erejét, fölösleges csaholás nélkül várta, hogy rátámadjanak.

Később a játékteremben sétálgatott, majd átment a billiárd-szobába, koronkint egy-egy pillantást vetve a játszó fiatal emberekre. Alig került-fordult, már hallotta, hogy a nevét emlegetik. Bár halkán beszéltek, könnyű volt kitalálnia, hogy ő a vitájuk tárgya, mely egyre hangosabbá lett, végre egészen szabadon, fennszóval folyt.

- Te?

- Igen, én!

- Nem bizom benned!

- Fogadunk?

- Ó, el fog menni.

Abban a pillanatban, mikor Valentin, kíváncsi lévén a fogadás alapjára, közelebb lépett, hogy jobban meghallhassa a beszédet, egy magas, erős, jóképű fiatal ember lépett hozzá a billiárd mellől, akinek a szemében megvolt az a bizonyos fitymáló és elbizakodott tekintet, amely úgy jellemzi azokat, akik valami fizikai tekintetben érzik magukat másoknál kiválóbbaknak.

- Uram, - mondta nyugodt hangon Raphaelnek, - olyasvalamit kötelességem önnek értésére adni, amiről, ugylátszik, halvány sejtelve sincsen: azt ugyanis, hogy az ön arca és egész személyisége igen kellemetlenül hat itt mindenkire és rám legkivált... Önt sokkal udvariasabbnak

vélem, semmint föl ne áldozná magát a többség érdekéért, azért kérem, ne mutatkozzék többé a Társalgóban.

- Uram, ez a tréfa, mely a Császárság alatt széltire járta a garnizonokban, manapság már csak faragatlanságra vall, - válaszolt hidegen Raphael.

- Eszemágában sincs tréfálni, - válaszolt a fiatal ember. - Ismétlem önnek: egészsége nagyon megsínyli itt-tartózkodását; a hőség, a fény, a terem levegője, a társaság, mind, mind csak rosszabbra fordítja betegségét.

- Hol tanulta ön az orvostudományt? - kérdezte Raphael.

- Uram, én a lövésben baccalaureatus lettem Lepagenál, Párisban; Cérisiernél, a törvívás fejlődésénél pedig licentiatus.

- Akkor mindössze egy dologgal tartozik már csupán, - vetette oda neki Valentin, - tanulmányozza az udvariasság kódexét és kifogástalan gavallérrá válik.

Ekkorra már a mosolygó és figyelmesen hallgató fiatal emberek otthagyták a billiárdasztalt. A többi játzó is figyelni kezdett, s lecsapta a kártyát, hogy hallhassa a civódást, mely izgalmát még növelte. Raphael igyekezett megőrizni hidegvérét ebben az utolsó emberig ellenséges indulatu társaságban és meggondolta jól minden szavát, de mikor ellenfele valami rendkívül maró, de mindamellett tagadhatatlanul szellemes sértést vágott a szeme közé, komolyan mondta neki:

- Uram, manapság nem szokás már senkit sem pofon vágni, így pedig nem is tudom, miféle kifejezéssel éljek, hogy eléggé meggyalázzam határtalan gyávaságát.

- Elég! Elég! Majd holnap számot ad róla, - mondták néhányan, s a két civódó közé léptek.

Raphael mint sértő fél távozott el a teremből, miután elfogadott találkozóhelyül egy kis lankás rétet a bordeauxi kastély mellett, meglehetősen közel az ujonnan vágott uthoz, melyen a győző fél majd Lyonba menekülhet. Raphaelnek tehát csupán két dolog között lehetett választása: vagy ágyba kerül, vagy elhagyja a fürdőt. Mégis a társaság győzött.

Másnap reggeli nyolc órakor Raphael ellenfele érkezett elsőnek a találkozó helyére, két segédjével és a seborvossal.

- Pompás kis hely, és az idő is egyenesen verekedésre való! - kiáltott föl vidáman, a kék égboltra, a tó vizére és a sziklákra tekintve, minden legcsekélyebb balsejtelem vagy gyászos előérzet nélkül. - Ha csak a vállán horzsolnám is meg, már egy hónapra kerülne ágyba, ugy-e doktor?

- Legalább is annyira, - jelentette ki a doktor. - De hagyja békén már azt a rekettyét, mert csak a karját fárasztja ki vele és nem lesz biztos a lövése, azután még megeshetik, hogy megöli azt az embert, a helyett, hogy csak megsebezne.

Kocsizörgés hallatszott.

- Megérkezett, - mondták a segédek, kik nemsokára észrevettek az uton egy négylovas utibatárt, két postillonnal.

- Micsoda furcsaság! - kiáltott föl Valentin ellenfele. - Postakocsiban jön verekedni...

Párbajnál ugyanugy, mint a játékban, a legcsekélyebb esemény is élénken hat a szereplők képzeletére, akiknek nagyon is érdekükben áll, hogy egyetlen tétjük sikerüljön. Ez a fiatal ember is némi nyugtalansággal várta a batár megérkezését, mely azonban az uton maradt.

Az öreg Jonathas cihelődött le nehézkesen először, hogy lesegítse róla Raphaelt. Elaszott karjaival támogatta és olyan szorgos gonddal sürgölődött körülötte, mint kedvese körül a

szerető. Mindketten eltűntek a gyalogösvényen, mely a küzdelemre választott helyet az országutttól elválasztotta és csak jó idő múlva bukkantak föl újra. Lassu lépésben jöttek. E különös jelenet négy szemlélője mély megindultságot érzett az inására támaszkodó Valentin megpillantásakor, aki sápadt volt, levert, nehezen vonszolta a lábát, feje lecsüggedt és nem szólt egy szót sem. Mintha két aggastyán lett volna, kiknek egyikét a kor, a másikat a gondolkodás törte volna meg. Az elsőnek fehér hajára volt írva a kora, a másikba már csak háltni járt a lélek.

- Uram, én nem aludtam az éjjel, - mondta Raphael az ellenfelének.

Fagyosan mondta és olyan rettentő tekintettel, hogy a kihívó megremegett tőle. Jól érezte, hogy igaztalanul cselekedett s titkon szégyelte, amit tett. Volt Raphael magatartásában, a hangja csengésében és mozdulataiban valami rendkívüli. A marquis elhallgatott kissé, s vele hallgattak valamennyien. A nyugtalanság tetőpontjára hágott.

- Most még nem késő, - kezdte újra, - némi elégtételt adnia; adja meg, uram, különben meg kell halnia. Ön most ügyességére számít és nem akar olyan harc elől visszavonulni, amelyhez, úgy véli, megvan minden lehető előnye. Van bennem annyi emberség, hogy figyelmeztessen önt az én felsőbbségemre. Rettentő hatalomnak ura vagyok én! Hogy semmivé tegyem ügyességét, elhomályosítsam a tekintetét, remegővé tegyem a kezét, megdobogtassam a szívét, hogy megöljem, ahhoz nekem nincsen egyébre szükségem, mint hogy egyszerűen - kívánjam! Nem szívesen élnék hatalmammal, mert nagyon meg kell adnom az árát. Nemcsak ön halna meg egyedül. De ha mégis vonakodnék engem némiképp megkövetni, bármily gyakorlott céllövő legyen is, golyója abba a kis vizesésbe fog találni, míg az enyém, anélkül, hogy célba venném, egyenesen a szívét furja keresztül.

E pillanatban zürzavaros hangok szakították félbe Raphaelt. Mialatt beszélt, merev, elviselhetetlenül metsző tekintetét folytonosan ellenfelére szegezte, kiegyenesedett, arca dermedt kifejezést öltött s olyan volt most, mint egy gonoszindulatu megháborodotté.

- Hallgattassátok el, - mondta a fiatal ember segédei egyikének, - minden szava belémnyilal!

- Uram, elég a szóból... Minden további beszéd hasztalan, - mondták neki a segédek, meg az orvos.

- Uraim, én csak kötelességemet teljesítettem. Nem óhajt ez a fiatal ember rendelkezéseket tenni?

- Elég! Elég!

A marquis állva maradt, anélkül, hogy csak egy pillanatra is szem elől tévesztette volna Charlest, az ellenfelét, ki alája kerülve valami szinte bűvös erőnek, olyan volt, mint a madár, mikor kigyó van előtte. Képtelen volt ezt a gyilkos tekintetet elviselni, menekült előle, hanem azért mégis megigézte, s kénytelen volt szembe tekinteni vele.

- Adj vizet, kérlek, szomjazom, - mondta az egyik segédjének.

- Félsz?

- Igen, - válaszolta. - Ennek az embernek lángol a szeme és megigéz engem.

- Meg akarod követni?

- Már késő!

A mérközőket tizenöt lépésnyire állították föl egymástól. Mindkettejük mellett egy-egy pár pisztoly hevert, s két lövést tehettek, tetszésük szerint, de csak a segédek jeladása után.

- Hol jár az eszed, Charles, - kiáltott Raphael ellenfelére a második segéd, - por előtt raksz a csöbe golyót?

- Végem van, - tördelte alig hallhatóan, - szembe állítottak a nappal...

- Háta mögött van a nap, - mondta neki komor, ünnepi hangon Valentin, pisztolyát töltögetve, anélkül, hogy izgatta volna a már megadott jel és az a rendkívüli gondosság, amelylyel ellenfele célbavette.

Ez a természetfölötti biztonság olyan rettenetes volt, hogy még a két posztillon is belesápadt, kiket a kegyetlen kíváncsiság ösztökélt oda. Hatalmában elbizakodva, vagy talán azért, mert éppen próbára akarta tenni hatalmát, Jonathas felé fordult és oda se hederített, mikor eldőrdült az ellenfél lövése. Charles golyója lesodort egy gallyat a rekettyéről és végigpattant a víz színén. Raphael találmásra lőtt és szívéen találta ellenfelét. Ügyet sem vetett rá, hogyan bukik föl a halálra sebzett, csak a számbőrt rántotta ki sebtben, hogy lássa, mennyibe került neki egy emberi élet. A talizmán alig volt már nagyobb, mint egy tölgyfalevél.

- Mit bámészkodtok? - rivalt a két posztillonra. - Előre! Hajrá!

Még az este Franciaországba érve, azonnal nekivágott az auvergnei utnak és megérkezett a mont-dorei fürdőbe.

L.

A mont-dorei fürdőben ismét csak arra a társaságra talált, mely éppen olyan állhatatosan került, mint az állatok a közülök elhullottat, hogyha messziről megszimatolják. Kölcsönös volt ez a gyűlölet. Életének legutóbbi eseménye mélységesen megutáltatta vele a társaságot. Azért elsőben is az volt a legfőbb gondja, hogy a fürdő közelében valami magányos azilumot fürkészszzen ki. Ösztönszerűen érezte szükségét annak, hogy a természethez közeledjék és azt a vegetatív életet élje, mely úgy elgyönyörködtet bennünket, mikor réten, mezőn járunk.

Megérkezése után mindjárt másnap, nem minden vesződés nélkül, megmászta a Sancy csucsát, bekószálta a legszebb fekvésű völgyeket, ormokat, ismeretlen tavak tájékát, a dorei hegyek parasztviskóit, melyeknek vadon, esetlen bája kezdi már művészeink esetjét is fogalkoztatni. Néha gyönyörűen üde, szépséges tájakra bukkant, melyek kiáltó ellentétben voltak a kopár hegyek komor tekintetével. Körülbelül fél mértföldnyire a falutól bájosan szép helyre bukkant Raphael. Olyan volt az a kis zug, mintha a csintalan, ártatlanul fondorkodó gyermekké lett természet odadugdosta volna minden kincseit. Mihelyt megpillantotta ezt a festői szép, szinte még érintetlen kis zugot, tüstént elhatározta, hogy itt üt tanyát. Az életnek itt nyugodtan, békén, lassan kell folynia, mint a növényekének.

Gondoljunk el egy fordított kupot, rengeteg terjedelemben, gránitból; olyanformát, mint egy csésze, mely köröskörül csupa csorbaság. Itt sima kőfal mered az égnek kékesen, kopáron, minden legcsekélyebb tenyészet nélkül; még a napsugár is úgy pattan vissza róla, mint a tükörről. Ott meghasadozott, vadvizkivájta sziklák, ingó kőtömbökkel a tetejükben, melyeknek alázuhanását a záporok már előkészítették, vagy csenevész fákkal az ormukon, melyeket ugyancsak megtépázott a szél. Azután erre is, amarra is árnyas, hűs szurdokok, melyekből cédrusként magaslik ki egy-egy gesztenyefa világos lombkoronája és feketetorku, mély barlangok, melyeknek csak a szájuk széle sárga, s zöld pázsitnyelvük gyalogszederindák és virágok közül kandikál ki.

E katlan fenekén, mely hajdanta talán valami tüzhányó tölcére lehetett, kis tisztavizű tó csillogott, mint a gyémánt. A gránittal, fűzzel, madárliliommal, kőrifával és ezer virágba-

borult illatozó növénynyel övezett katlanfenék körül olyan egyenletesen pázsitos rét terült el, mint aminők az angol játszóterek. Selymes fűvét a sziklák hasadékaiból kicsorduló vadviz locsolta, melyet televénynyé tett a mindenféle rost, hám és kéregtörmelék, melyet a viharok a hegyormok fáiról szüntelenül a mélybe sodortak. A szabálytalanul kikiszögellő tónak úgy három hold lehetett a területe. A rétnak pedig, mely hol szűkebbé vált, hol szélesebben terjedt ki, a szerint, hogy a sziklák közelebb estek a vízhez, vagy távolabb, úgy két hold körülbelül. Volt olyan helye, ahol alig maradt csapásra való a teheneknek. Bizonyos magasságban megszünt a vegetáció. A gránit odafönn a magasban mindenféle, szeszélyesnél szeszélyesebb alakot öltött és olyan ködös-homályos körvonalakba olvadt, mint a minők a magas hegyeket oly hasonlatossá teszik a felhőkkel. A völgyecske megragadó képével szemben ezek a kopár, meztelen bütük, a fenyegető sziklaomlások a sivárságnak oly lehangoló képét nyújtották, hogy az egyik különösen szeszélyes formát öltött sziklát el is nevezték a »Kapucinus«-nak, annyira hasonlított valami kámzsáshoz.

Ezek a hegyes bütük, ezek a vakmerő kőszalak és levegőben függő odrok föl-fölragyogtak, a nap járása vagy az atmoszféra szeszélyes játékaik szerint hol aranyos fényben, hol bibor izzásban, hol élénk vagy bágyadt rózsaszinben, hol szürkén csupán. Ez az oromtájék állandóan gyönyörűséges látványt nyújtott és úgy váltakozott színekben, mint galamb begyén a szivárványos tollak. Két lávafal közt néha, melyet mintha roppant fejsze hasított volna ketté, betüzött a fölpitymallott, vagy nyugovó nap egy-egy sugara egészen a mosolygó virágkosár fenekéig, hol megcsillant a medence vizén, ugyanugy, mint ahogy az ablaktábla hasadéka is befurakodik egy-egy aranyos sugár és végigtáncol a szobán, melyet a sziesztára gondosan besötétítettek. Mikor a déli nap egyenesen e hajdani kráterbe tüzött, melyet talán még valami antidiuviális revolúció töltött meg vízzel, a sömörögös sziklafalak áthevültek, az egykori vulkán kigyulladt és rekkenővé lett hősege kipattantotta a rügyet, bujábbá tette a vegetációt, himesebbé a virágot és megérlelte ez ismeretlen kis zug gyümölcseit.

Mikor Raphael odaérkezett, egy kis legelésző tehéncsordát pillantott meg a réten. Néhány lépéssel odébb, a tó felé, ott, ahol legszélesebb volt a tisztás, egyszerű kis gránitból épült, fával fedett házikót vett észre. A kunyhó teteje, talán alkalmazkodni igyekezvén környezetéhez, mohos volt és teli repkénynyel meg virággal. Már ez is elárulta, hogy réGINEK kell lennie. A düledező kemence kürtőjén át vékonyka füstkigyó kanyargott fel a levegőbe, mely nem riasztotta el a madarakat. A kiskapu előtt falóca állott. Jobbra-balra tőle egy-egy hatalmas, pirosvirágu jerikói lonc, mely balzsamos illattal töltötte be a levegőt. A falat alig lehetett látni a sűrű szőlőindától, futórózsától és jázminbokortól, mely kénye-kedvére, háborítatlanul nőtt a fal tövében. Lakosainak fogalmuk sem volt a természetnek e gyönyörű ékességéről, azért nem is törődtek vele és meghagyták a természetet a maga szüziességében, rakoncátlanságában. A ribiszkebokrok tetején pelenkák száradtak a napon. Egy kendertilolón macska kuporgott, s alatta burgonyahéjak között tisztára surolt sárgarézüst pompázott.

A ház tulsó felén Raphael tüskés sövényt vett észre, melyet bizonyára az aprómarha miatt állítottak oda, nehogy kárt tegyen a gyümölcsben, vagy kikapargálja a veteményt. Mintha itt lett volna a világ vége. Olyan volt ez a kis viskó, mint a nagy furfanggal sziklaüregbe tapasztott madárfészek; csupa művészet és csupa pongyolaság együtt. Ártatlan és igaz természetesség, ősegyyszerűség, melynek költészete mérhetetlen távol jár a mi kendőzött poézisünktől, mert magától, gondolat nélkül támadt, igaz diadalául a véletlennek. Mikor Raphael odaért, a nap haránt vetette sugarait a tájra és fölragyogott nyomán a növényzet buja színe, kidomborodott a fény és árnyék elegyüléseiben minden szépség, a sziklák sárga, szürkésbe játszó foltjai, a lombok megannyiféle zöldje, a virágok kék, piros meg fehér csapata, a kuszó indák csöngettyükelyheikkel, a színeváltó bársonyos moha, a hanga bibor fürtei, de mindenekfölött a víz tiszta színe, melyen híven tükröződtek vissza a gránit kőszalak, a fák, a házikó, meg az égbolt. E gyönyörűséges képen minden ragyogott, a csillámpalától kezdve egészen a fél-

homályban szerénykedő szöke árvalányhajig. És olyan harmonikusan olvadt össze minden; a fényes szőrű tarka tehének, a törékenyszáru vízi virágok, melyek mint valami kusza rojt csüngtek a víz fölött, tanyára hivatgatva a sok azurkék és smaragdhimes zümmögő rovar és a kiálló fagyökerek, melyek mintha kócos-bozontos haj gyanánt sziklakoponyát öveztek volna.

Raphaelt szinte kéjesen bóditotta el a víz, a virágok és a fák balzsamos illata, mely betöltötte ez elhagyatott helyet. A berek magasztos csöndjét, melyet adószedő lépései talán még soha sem bolygattak meg, hirtelen kutyaugatás zavarta meg. A tehének a völgy szája felé fordulva bambán megbámulták Raphaelt, majd újra legelészni kezdtek. Csodálatos ügyességgel szikláról-sziklára szökelve egy anyakecske, meg egy bak közeledtek Raphael felé és megállva közelében valami lapostetejű sziklán, mintha azt kérdezték volna tőle, mi szél hozta ide. A két kutya csaholására duckó gyerek jött ki a házból és eltátotta a száját. Majd egy fehérhaju, közepes termetű öreg ember lépett ki az ajtón.

Ez a két teremtés tökéletesen ide illett, ebbe a környezetbe, ezek közé a virágok közé, ebbe a házba. Az egészség csak úgy duzzadozott ebben a buja növényi tenyészetben, s aggkor és gyermekség egyaránt szép volt benne. Volt az egész itt folyó életben valami patriárkális nemtörődömség, valami kizökkenhetetlen boldogság, mely rácáfolt a mi filozófus kapucinád-jainkra és kigyógyította a szívet felfujt érzéseiből. Az aggastyán afféle modell volt, mint a minőt Schnetz erővel teljes ecsetje oly megkapóan szokott ábrázolni; barnára égett arcbőr, melynek számtalan redője keménynek látszott érintésre; egyenes orr; majd kicsattanó kép, melyen úgy ágaztak szét az apró, vörös erek, mint őszzsel a szőlő levelén; bütykös, szögletes körvonalak és mindenütt az erő és keménység jellemző vonásai, még ott is, a honnan kipusztult már az erő. Kérges parasztkezén, mely elszokott már a munkától, megvolt még a gyér fehér szőr. Igazán szabad, férfias magatartásából ki lehetett olvasni, hogy ha netalán Itáliában születik, banditává lesz, pusztán mindennél drágább szabadságának szeretetéből. A gyerekek, ez igazi hegyvidéki szülöttek, fekete szeme volt, melylyel hunyorgás nélkül tudott a napba nézni, napsütötte arca, kócos barna haja. Fürge volt és eleven, mint a madár. Csak afféle tessék-lássék gunyát viselt, s a megszakadozott ruhán keresztülsillant testének fehér, üde bőre.

Hallgatva álltak egymás mellett, egyazon érzéssel a szívében. Az arcuk elárulta, hogy az egyformán tétlen élet bizonyos hasonlatosságot teremtett közöttük. Az aggastyán résztvevett a gyermek játékaiban, a gyermek az öreg pepecselő kedvében. Két gyöngesség lépett szövetségre bennük: egy már kilobbant és egy most bontakozó erő. Később egy harmincéves-forma menyecske lépett ki a küszöbön. Font, járás közben. Auvergnebeli volt, pirospozsgás, tüzről pattant, üde, fehérfogú. Auvergnei volt az arca, a termete, a fejkendője, a viselete, auvergnei a duzzadozó keble meg a beszéde. Tökéletes eszményi típusa a parasztnak; munkabíró, tudatlan, takarékos, szives.

Köszöntötte Raphaelt. Azután beszédbe elegyedtek. A kutyák elhallgattak, az öreg letelepedett a lócára, a napra, a gyerek pedig egyre sarkában volt az anyjának, de meg se mukkant, csak figyelt és vizsgálgatta az idegent.

- Nem fél itt, jó asszony?

- Hát aztán mitől félnék én itten, uram? Ha becsukjuk a kiskaput, ugyan bejöhetne-e valaki? Dehogy is van nekünk mitől tartanunk! De meg aztán, - mondta, mikor betessékelt a marquist a tiszta szobába, - mi a csudát vihetnének el mitőlünk a tolvajok?

És a füsttől kormos falra mutatott, melynek nem volt egyéb ékessége három rikitó pirossal, késsel, zölddel festett képnél. A »Nincs többé irgalom!«, a »Jézus Krisztus kinszenvedése«, meg »A császári gárda gránátosai« pompáztak rajta. Ezekon kívül volt még a szobában egy oszlopos diófaágy, egy kecskelábu asztal, néhány szalmaszék, dagasztóteknő, a gerendáról

lecsüngő oldalas szalonna, egy bödön só, meg a kemence, bubján két megsárgult színes gipszfigurával. Mikor kilépett a házból Raphael, a sziklák között egy férfit pillantott meg, kapával a kezében, aki kíváncsian tekintgetett a ház felé.

- Az az én uram, - mondta a menyecske, a paraszti sorban levők nevetős hangján. - Odafönn dolgozik most.

- És az öreg a maga apja?

- Nem, kérem alássan, az az uram nagyapja. Kerek százkét esztendő mostan. Csak most nemrégiben is gyalogszerrel vitte el a lurkónkat Clermontba! Erős ember volt ám az valamikor! De most már csak eszik, iszik, alszik. Mindig a gyerekekkel biberészik. Megesik, hogy a gyerek fölcsalogatja a hegyre és az öreg föl is megy vele szépen.

Valentinben megérett az elhatározás, hogy ennek az aggastyánnak, meg ennek a gyereknek az életét fogja élni, az ő levegőjüket szivja, az ő kenyérüket eszi, az ő vizüket iszsa, az ő álmukat aluszsza és az ő vérüket pezsegteti meg az ereiben. A haldokló szeszélye! Csigává lenni itt e sziklák között, néhány nappal tovább óvni a házát, elriogatni még kissé a halált, ez volt most az ő szemében az egyéni morál netovábbja, az emberi lét igazi formulája, az élet legszebb ideálja, az egyedüli élet, az igazi élet. Mélységesen önző gondolat lopakodott a szívébe, a melyben elmerült az egész mindenség. Az ő szemében nem volt többé mindenség, mert az egész világegyetem őbenne magában volt. A betegnek ágya a világ. Fejtől kezdődik, lábtól végződik. Ez a kis berek Raphaelnek volt az ágya.

LI.

Kinek életében nem volt még olyan idő, amikor vizsgálódó szemmel kémlelte a hangyák sürgését-forgását, mikor szalmaszállal piszkálgatta a házába huzódott csigát, mikor elgyönyörködött a szitakötő szeszélyes csapongásaiban és megbámulta a tölglevél ezer apró erét, mely színesen bonyolódik össze, mint gót székesegyházon a rózsza köküllői! Ki nem gyönyörködött még el órahosszant a zuhogó esőben, mely barna cseréptetőn annyi szeszélyes játékot űz; ki nem szemlélte még a harmat csöppjeit, a virágok szirmát, kelyheik változatos formáit? Kinek életében nem volt még olyan idő, amikor a gyermek zabolátlan, henye, munkátlan életét élte?

Igy élt Raphael néhány napig, gondtalanul, kívánságok nélkül, érezve, hogy valami különösen jóleső érzés fogja el, mely megcsillapítja nyugtalanságát, s enyhíti szenvedéseit. Hegyeket mászott és el-elüldögélt valamelyik csucson, amelyről roppant kiterjedésű tájakat ölelt fel a tekintete. Naphosszant eltanyázott egy-egy ilyen helyen, mint növény a napon, nyul a vackában. És amint egyre közelebről ismerte meg a vegetáció jelenségeit, az égbolt elváltozásait: a föld minden munkájának eredményét a vízzel, meg a levegővel hozta kapcsolatba.

Megkísérlette, hogy a természet belső életéhez szegődjék és passzív engedelmisséggel azonosítsa magát vele, hogy ekként ő is ama deszpotikus, de föntartó törvény alá kerüljön, mely az ösztönéletet élők fölött uralkodik. A jobbik felével szabadulni akart a másik terhétől. Mint hajdanában a gonosztevők oltalmat találtak valami szent oltár tövében, ha üldözőbe vette őket az igazságszolgáltatás, úgy ő is a természet szentélyébe akart belopakodni. Sikerült egy részévé válnia ennek a hatalmas, buja tenyészetnek; el tudta viselni az időjárás viszontagságait, bejárta minden sziklahasadékot, megismerte minden növény életmódját, tanulmányozta a tó fekvését, természetét, megismerkedett az állatok szokásaival, szóval annyira megismerte ezt a lelkes kis földzugot, hogy szinte már az eleven lelkéig hatolt és kifürkészte titkait. Az ő szemében a természet végtelenül sok formája csak egy és ugyanazon szubstancia különböző

megnyilvánulása, egy és ugyanazon mozgás kombinációja volt. Hatalmas lélegzése valami roppant lénynek, mely cselekszik, gondolkozik, jár, gyarapszik és amelylyel ő is együtt akart gyarapodni, járnival, gondolkozni, cselekedni. Fantasztikus módon elegyítette életét e földdarab életéhez. Belegyökerezett.

E rejtelmes illuminizmus és e magával elhíttett lábbadozás segedelmével, mely olyannyira hasonló volt ama jótékony eszméletlenséghez, melylyel a természet fájdalmainkban olykor szünetet nyújt nekünk, Valentin megízlelte a második gyermekkor édességeit tartózkodásának elején e mosolygó tájék közepette. Semmiségekkel pepecselt és ezer olyan dologba fogott, amelyek közül egyetlen egyet sem fejezett be, elfeledve másnap a tegnapi tervezéseket. Gondtalan volt, boldog, s hitte, hogy megmenti életét.

Egyszer reggel jólesett délig heverésznie az ágyban, félig álmodozásba merülve, félig alva, ami a valóságnak olykor fantasztikus külsőt kölcsönöz, míg az agyrémeknek a valóság jeleit adja meg, mikor hirtelen, maga sem tudta eleinte, nem csupán álma folytatódik-e, először hallott orvosi jelentést magáról, még pedig a háziasszonya szájából, ki a naponta kérdezősködő Jonathas-szal beszélt.

- Se jobban nincsen, se rosszabbul, - mondta. - Ma éjszaka is úgy köhögött, hogy majd kiszakadt a lelke. Ugy köhög és annyit köp az a finom jó ur, hogy megesik az ember szive rajta. Eltanakodtunk rajta az urammal, hogy ugyan honnan szedi hát az erőt ehhez a szörnyű köhögéshez. Még hallani is fáj. Micsoda átkozott kórság az! Bizony cudarul áll a dolga szegénynek! Mindig attól tartunk, hogy egyszer csak vége lesz, aztán úgy találjuk az ágyában reggel, holtan. Oly halovány, mint a viasz-Krisztus!... Istenkém! Látom, mikor fölkel; olyan vézna, olyan soványka a teste, mint a karó. És már valami furcsa szaga is van! Oda se neki, azért csak úgy lótt-fut, mintha több volna soknál benne az egészség. Még hozzá nem is panaszkodik! Pedig igazán jobb volna már szegénynek a földben, mert keserves kinszenvedés csak az élete! Nem önzésből kívánjuk mi ezt, már ugyan miért kívánnánk! De ha még nem is adna nekünk annyit, mint amennyit ad, akkor is szeretnénk; nem önzésből kívánjuk mi azt, tessék elhinni. Édes Istenkém, csak a párisiakba költözhetik ilyen kutyakomisz kórság! Honnan szedik magukra? Szegény fiatal ember! Már biz ő ebből ki nem kászolódik. Tetszik tudni, a láz, a láz sorvasztja, emészti, viszi sirba szegényt! Nem tud róla, még csak nem is sajditja. Nem vesz az észre semmit... Nem kell azért sirni, Jonathas ur! Inkább azt kell mondogatni, hogy bizony jobb lesz neki, hogyha nem szenved már annyit. Jó volna vagy egy kilencnapi buzgó könyörgést mondatni érte. Láttam én már, hogy életre kelt tőle a félhalott és magam is adnék szívesen egy viaszgyertyát annak az áldott léleknek a jóvoltáért, aki olyan szelid, mint a husvétii bárány...

Raphael hangja nagyon gyöngye volt már ahhoz, hogy meghallhassák a szavát, kénytelen volt hát véges-végig fültanuja lenni e siralmas tereferének. De végre is annyira kihozta sodrából, hogy otthagya az ágyat és megjelent a küszöbön.

- Vén mamlasz, - förmedt Jonathasra, - hát a hóhérom akarsz lenni?

A menyecske azt hitte, kísértetet lát és elfutott.

- Megtiltom neked, - folytatta Raphael, - hogy csak a legkevésbé is aggódj egészségemért.

- Igenis, marquis ur, - válaszolt az öreg cseléd, könnyeit törölgetve.

- És azt is igen jól tennéd, ha ezentul nem jönnél ide egyenes meghagyásom nélkül.

Jonathas engedelmesen el akart távozni, de mielőtt indult volna, olyan hűsége, olyan szána-kozó pillantást vetett az urára, hogy Raphael a halálos ítéletét olvasta ki belőle.

Egyszerre fölismerte való-igaz helyzetét és csüggedten ült le a küszöbre, karjait a mellén keresztbe fonva, fejét lehorgasztva. Jonathas megrémült, s odalépett hozzá.

- Uram!...

- Eredj! Eredj!

Másnap délelőtt Raphael ismét a sziklákat mászta és letelepedett egy mohával teli nőtt kicsi horhóban, ahonnan arra a keskeny ösvényre esett kilátás, mely a fürdőből a tanyájára vezetett. A sziklaszál tövében a Jonathast vette észre, aki megint csak az auvergnei menyecskeével beszélgetett. Valami gonosz hatalom minden fejcsóválást, minden kétségbeesett bólogatást tolmácsolt neki, s egy-egy hangosabban ellebbent fatális szót még el is hordott hozzá a szél a nagy csöndességben.

Iszonyattal telve menekült föl a hegység legmagasabb csucsára, s estig maradt ott, anélkül, hogy el tudta volna üzni gyászos gondolatait, melyeket részvevő szivek kegyetlen érdeklődése idézett föl benne. Egyszerre csak előtte termett az auvergnei asszony, mint az árnyék az árnyékban. Raphael költői bizarrsága valami távoli hasonlatosságot igyekezett fölfedezni fehér-fekete csikos szoknyájában a csontváz fehér vonalaival.

- Nagyon beesteledett már, drága jó ur, - szólította meg. - Ha itt marad, úgy lepottyan, mint szotyós körte a fájáról. Ideje hazamenni! Nem tesz ám jót ez az esteli harmat, meg azután nem is evett ma még egy falatot sem.

- Mennydörgős, tüzes istennyilát! - fakadt ki Raphael. - Azt mondom, vén szipirtyó, hagyjatok engem úgy élni, ahogy kedvem tartja, különben fölszedem a sátorfámat! Nem elég, hogy minden reggel megássátok a siromat, azon vájkáltok még este is?...

- A sirját, uram? Már mint hogy mi megássuk a sirját!... Hol van hát!... hol van az a sir? Inkább azt szeretnénk, hogy itt vénüljön meg közöttünk, mint nagyapó, nem hogy a sirba tennénk! A sirba! Ugyis hamarébb odakerülünk a kelleténél mindannyian. A sirba bizony!...

- Elég legyen már!

- Nyujtsa csak a kezét, uram.

- Nem!

Legnehezebben a száanalom érzését viseli el az ember, különösen akkor, ha rászolgált. A gyűlölet megerősít, éltet, bosszura ösztökél, de a száanalom öl, még a gyengességünket is gyöngébbé teszi. Mézesmázos rossz az, megvetés a gyöngédségben, vagy gyöngédség a sérelemben. Raphael a százesztendő aggnál fölényes száanalomra talált, a gyermeknél kíváncsira, az asszonynál szószátyárkodóra, az uránál meg önzőre; de bármily alakban mutatkozott is ez a száanalom, mindig halálszagát érezte. A költő mindenből rettentő, vagy mosolygó poémát csinál, aszerint, hogy milyen képek ragadták meg; fölcsigázott lelke elveti a halvány részleteket és mindenkor a rikitó, élénk színekre esik a választása. Ez a szánakozás Raphael lelkében gyászos, buskomor, rettentő poémát fogant. Bizonyára nem számolt a természetes érzések őszinteségével, mikor a természethez igyekezett közelebb férközni. Mikor azt hitte, hogy egyedül van a fa tövében, hol megfojtogatta egy-egy makacs köhögési roham, melytől sohasem szabadult meg anélkül, hogy ki ne merült volna a rettentő küzködésben a kis kölyök villogó szempárját vette észre a bozót mögött, aki mintha őrszemként vizsgálta volna azzal a gyerekes kandisággal, amelyben csintalanság is van, meg kedvtelés is, Isten tudja, miféle érdeklődéssel kevert fitymálással elegyesen. Ezeknek a parasztoknak, akikkel egy földél alatt élt, mintha szüntelenül a homlokukra lett volna írva a trappisták borzalmas *memento mori*-ja. Már nem is tudta, mi ránézve a félelmetesebb, együgyü szavaik-e, vagy a hallgatásuk. Kihozta sodrából mind a kettő.

Egyszer reggel két fekete kaputos alakot látott maga körül ödöngeni, kóvályogni. Mindkettő lopva pislogatott felé. Azután úgy tettek, mintha csak sétálni jöttek volna oda, s néhány banális szót intéztek hozzá, melyekre Raphael csak úgy félvállról felelt. Fölsimerte bennük a fürdő orvosát, meg a plébánost, akiket alighanem Jonathas küldött a nyakára, házigazdái tanácsára. Az is lehet, hogy megszimatozták benne a dögrováson állót. Szinte maga előtt látta már a halottas kíséretét, hallotta a papok énekét, megszámlálhatta a viaszgyertyákat és az egész buja természetet, amelynek ölén új életre számított, már csak fekete szemfödelen keresztül látta. Minden, ami még csak az imént hosszú étellel kecsgett, most hamaros végét jövendölte meg. Másnap elutazott Párisba, szíves gazdáinak siralmas jókívánságaitól, sajnálkozó bucsuzkodásától csak még jobban elkeseredve.

LII.

Egész éjszakai szakadatlan utazás után a bourbonnaisi völgyek egyik legmosolygósabbjában ébredt föl, melynek tájai, megragadó pontjai úgy siklottak el előtte, mint az álom ködös-homályos képei. Kegyetlenül kacérkodott vele a természet. Az Allier a távol szemhatárig kanyargatta előtte csillogó ezüstpántlikáját, majd egy-egy szerényen a sárgás sziklák ölében meghuzódó tanya haranglábján vette észre a keresztet; majd unalmasan egyhangu szőlő-hegyek után kis völgyi malmok, vidámképű kastélyok, lankán épült falvak, hatalmas nyárfákkal szegett utak tüntek a szemébe; végre a Loire gyémántos, hosszú sávja csillant föl előtte az aranyos fővenypartok között. Szüntelen kísértések! A természet, ez a csupa-elevenség, mint valami gyermek, csak úgy duskált a juniusi buja hőségben és mindenképpen magára igyekezett bilincselni a nagybeteg kilobbanó tekintetét. Raphael bevonta a kocsiablak persiennejét és megpróbált újra elaludni.

Cosneen tul, estefelé, vidám muzsikaszó ébresztette föl. Afféle falusi multság folyt éppen. A postahivatal ugyanazon a téren volt. Mig a posztillonok befogták a váltott lovakat, Raphael elnézte ezt a táncoskedvű népséget, a fölvirágozott, kicsipett, helyre parasztlányokat, deli legényeket, majd az öregeknek multságosan borvirágos, rezes képét. Az apró gyereknép sivalkodott, a vénasszonyok tereferéltek, nevetgéltek, minden élt, hujjogott és a nagy vigasság még a gunyákat meg a terített asztalokat is vidámképűekké tette. Csupa derű volt az egész tér, még a templom is; még a falubeli házak tetejei, ablakai, ajtai is mind mintha vasárnapi hangulatot árasztottak volna.

A haldoklót izgatja minden legcsekélyebb nesz. Raphael sem tudott magába fojtani valami káromlásfélét. És nem tudta magába fojtani a kívánságot, hogy ezek a hegedűk elhallgassanak, a nagy nyüzsgés megszűnjék, a dinom-dánom elcsituljon és vége szakadjon az egész hejehujjás mulatságnak. Bosszusan szállott kocsijába. Mikor visszanézett a térre, látta, hogy végeszakadt a nagy örömmek, a népség szanaszét szalad, s üresen maradnak a lócák. A zenekar dobogóján már csak egy vak csimpolyás nyeggetett a sipján valami éktelen rondót. Ez a muzsika táncolók nélkül, ez a magányosan ottrekedt öreg ember, rongyaival, bozontos hajával, a hársfa árnyékában olyan volt, mint Raphael kívánságának fantasztikus képe. Csak úgy szakadt az eső; az a gyorsan támadó, hamar muló juniusi zápor, melyet a felhők elektromossága zudit alá hirtelen. Oly természetes volt a dolog, hogy Raphaelnek, mikor föltekintett az égre, s észrevett rajta néhány fehéres, kergetődző felhőt, eszébe sem jutott a talizmánját vizsgálgatni. Meghuzódott a kocsi sarkában, mely nemsokára már az országuton gördült tova.

Másnap otthon volt, szobájában, a kandalló előtt. Nagy tüzet rakatott benne, fázott. Jonathas behozta a leveleit. Valamennyi Pauline írása volt. Minden mohóság nélkül bontotta föl a leg-

elsőt és úgy hajtogatta szét, mintha az adószedő intőcédulája lett volna. Elolvasta az első mondatát:

»Elutaztál! De hiszen ez szökés, Raphaelkém... Hogyan! Senki sem tudja megmondani nekem, hova lettél? De ki tudná hát, ha én nem?«

Nem volt kíváncsi a többire. Közönyösen fölnyalábolta az egész csomót és behajította a tűzbe. Azután elnézte fénytelen, fakó szemével a lángot, mely körülnyaldosta az illatos papirost, majd beleharapott, megzilálta és megemésztette.

Töredékszavak és sorok maradtak meg a hamván. Egy-egy megkezdett szó, mondat, gondolat, melyet gépiesen kibetűzgetett a parázson.

»Ajtód előtt ülve... vártalak... Szeszély... engedelmeskedem... Más asszonyok?... én, nem... a te Paulineod... szeret... nem kell hát Pauline többé?... Még ha el akartál hagyni, akkor sem kellett volna elmenned innen... Örökké... Meghalni!...«

Ezek a szavak megháborgatták kissé a lelkiismeretét. Fölkapott egy csipővasat és megmentette az egyik levél utolsó maradékát.

»...Duzzogtam, - irta benne Pauline - de nem panasztam föl neked, Raphael! Hogy magamra hagytál, bizonyára azért tetted, hogy valami kínos dologtól kimélj meg. Lehet, hogy meg fogsz ölni egyszer engem, de nagyon is jó vagy ahhoz, hogy meggyötörj. Ne menj el többé így. El tudom én viselni a világ minden kínját, de csak melletted. A szenvedés nem szenvedés nekem, ha a te akaratodból viselem. Sokkal, sokkal több szerelem van az én szivemben, mint ahogy mutattam neked. Mindent el tudok viselni, csak azt nem, hogy tőled távol sirjak és azt se tudjam, hogy te...«

Raphael előbb a kandalló párkányára tette a tüztől megsárgult levelet, azután hirtelen egyet gondolt és behajította a kandallóba. Nagyon is eleven képe volt szerelmének, fatális életének az a papiros.

- Menj, hívd ide Bianchon urat, - mondta Jonathasnak.

Horace eljött, s Raphaelt ágyban találta.

- Mondd, barátom, tudnál te nekem valami afféle gyöngén ópiumos italt keverni, amelytől állandóan szendergő állapotban lehetnék, anélkül, hogy ez ital állandó használata megártana?

- Hogyne, nagyon egyszerű a dolog, - válaszolt a fiatal orvos, - hanem akkor naponta néhány órát ébren kellene lenned, hogy ehess.

- Néhány órát? Nem, nem, én nem akarok egy óránál tovább ébren lenni.

- Mi a szándékod velem?

- Aludni. Az is élet! - Ne bocsáss be ide senkit, még Pauline de Vitschau kisasszonyt sem! - mondta Jonathasnak, mialatt az orvos megírta a rendelvényt.

- Mondja, Horace ur, van még valami kilátás? - kérdezte az öreg cseléd, mikor kikísérte az orvost.

- Lehet, hogy még soká elhuzza, lehet, hogy még ez este meghal. Nála életre, halálra, egyforma a kilátás. Nem értem én magam sem, - mondta az orvos, sokat jelentő mozdulattal. - Szórakoztatni kell.

- Szórakoztatni! Nem ismeri még őt, uram. Csak a minap is úgy ölt meg egy embert, hogy még az arca se rándult meg... Nem szórakoztatja már azt semmi!

LIII.

Raphael néhány napig maradt mesterséges álmába merülten. Hála az ópiumnak materiális hatalmára, melyet az immateriális lélekre gyakorol, ez a heves képzeletű ember leszállott egészen azoknak az állatoknak a szintjéig, amelyek az erdők mélyén meghuzódva, növényi formákat öltve, egyetlen lépés nélkül szerzik meg mindennapi zsákmányukat. Még a napvilágot is kioltotta; őhöz nem jutott be a napfény. Este nyolc óra tájban kelt föl. Anélkül, hogy világos öntudatra ébredt volna, lecsillapította éhségét és tüstént utána újra lefeküdt. Ezekben a sivár órákban csak zavaros képeket, félhomályos jelenségeket látott, fekete alapon. Hallgatag volt; minden mozdulattól óvakodott, az értelem minden megnyilvánulását kerülte. Egyszer este jóval később ébredt föl, mint rendszeren és nem találta ebédjét az asztalon. Becsöngette Jonathast.

- Elmehetsz, - mondta neki. - Gazdaggá tettelek, nyugodtan élhetsz öreg napjaidra. Nem akarom, hogy még továbbra is játékot üzz az életemmel. Nyomorult, éhes vagyok, hol az étel, felelj!

Jonathas elégedetten mosolygott, fölkapott egy gyertyatartót, mely alig derengte át a palota roppant termeinek vak sötétjét és végigvezette masinává lett urát egy hosszú folyosón, melynek végén hirtelen föltárta az ajtót. Raphaelt egyszerre végigözönlötte a fény, úgy hogy elkáprázott tőle, meg az elébe tárult látványtól. Gyertyákkal megrakott csillárai égtek, az üvegház legritkább virágai művészi izléssel elrendezve pompáztak a ragyogó arany- és ezüstnemű, gyöngyház és parcellán között. Királyi lakoma párolgott az asztalon, melynek étvágygerjesztő fogásai megcsiklandozták az inyét.

Meglátta összegyűlt barátait és elragadó, diszbe öltözött hölgyeiket, mély kivágással, meztelen vállal, virággal tüzdelt fejdíszszel, csillogó szemmel, a szépség minden változatában, kihívóan kacér öltözetben. Az egyik irlandi jaquettel tette szembeszökőbbé büvölően szép formáit, a másik az andaluziai nők ledér basquináját viselte; emez félig meztelenül a vadászó Dianát ábrázolta, amaz a szerelmes La Vallière* jelmezében szerénykedett. Mámorító volt valamennyi. Az egész vendégsereg szeme csillogott a kedvtől, szerelemtől, gyönyörtől. Abban a pillanatban, amikor Raphael halottszinü képe megjelent az ajtóban, hatalmas taps és éljenriogás tört ki hirtelen, egyszerre, rögtönösen, mint ahogyan maga az ünnepség toborzódott össze. Ezek a hangok, az illat, a fény, a bódítóan szép asszonyok életre keltették minden érzékét és meghozták az étvágyát. A szomszédos szalónból fülbemászó, édes muzsikaszó árasztotta el a vidám sokadalmat s tette teljessé e különös viziót.

Raphael érezte, hogy cirógató kéz simul az övéhez, puha női kéz. Hamvas, fehér kar nyult felé, hogy kezét fogjon vele. Az Aquiliné volt. Megértette, hogy ez a látvány nem az ő fantasztikusan tovatűnő bágyadt látomásai közül való, felordított dühében, becsapta az ajtót, nekiesett az öreg cselédjének és arculütötte.

- Szörnyeteg! Megesküdtél hát, hogy a sirba viszel?

Azután még mindig remegve a veszedelemtől, amelyhez oly közel állott, összeszedte minden erejét, hogy a szobájába jusson. Ott jókora adag altatót ivott meg és lefeküdt.

- Kutya teremtette, - motyogta Jonathas, mialatt feltápászkodott, - pedig hogy megmondta doktor ur, hogy szórakoztassam...

Éjfél felé lehetett. Ebben az órában, valami fiziológiai szeszély folytán, az orvosi tudományok nagy megütődésére, Raphael arca megszépült álmában. Fehér orcáit élénk pirosság futotta végig. Homlokán, mely tiszta volt, mint egy leánykéé, a lángész tündökölt. És a nyugalmas, kipihent arcon csak úgy virult az élet. Az álma jó volt, piros ajkán egyenletes, tiszta lehelet áradt s mosolygott, álmában bizonyára szebb világba kerülve. Talán százesztendősnék

álmodta magát. Talán az unokái kivántak neki hosszú életet. Talán azon a durván tákolt falócán, a napon, a lomb alatt ülve, a csucok felé tekintett és ott, mint a próféta, meglátta az ígéret földjét a magasságban, a jóleső messzeségben...

- Itt vagy hát!...

Ezek az ezüstös hangon csengő szavak oszlatták el álmának elmosódott képeit. A lámpavilág mellett ott látta ülni Paulinet az ágya szélén, Paulinet, a kit még szebbé tett a távollét és a bánat.

Raphael szórni sem tudott a bámulattól, mikor meglátta azt a fehér arcot, mely olyan volt, mint valami virág szirma, s mely a hosszú, fekete haj keretében még fehérebbnek tetszett a homályban. A könnyek otthagyták csillogó nyomaikat az arcán és meggyültek itt-ott, hogy egy rezzenésre leperegienek. Fehérbe öltözött, lehajtott fővel, az ágyat alig érintve, olyan volt, mint egy égből alászállott angyal, mint valami tünemény, melyet egy lehelet elsodorhat.

- Mindent elfeledtem! - mondta, mikor Raphaelnak fölnyílt a szeme. - Nincs más szavam, nem tudok mást mondani, csak azt, hogy a tiéd vagyok. A szívem csordulásig van veled. Sohasem voltál még ilyen szép, életem, angyalom! Hogy csillog a szemed!... De én kitalálok ám mindent! Nálam nélkül akartál meggyógyulni, tartottál tőlem...

- Eredj, eredj, hagyj engem! - válaszolt végre tompa hangon Raphael. - Eredj hát! Ha itt maradsz, meghalok! Látni akarod, mikor halok meg?

- Mikor meghalsz! - kiáltott föl a leány. - Hát meg tudnál halni nélkülem? Meghalni! De hiszen olyan fiatal vagy még! Meghalni! De hiszen szeretlek! Meghalni! - mondogatta még azután is elfojtódott, nehezen feltörő hangon, szenvedélyes mozdulattal ragadva meg Raphael kezét.

- Hideg!... Vagy az érzékeim csalnak?

Raphael kikotorta vánkosa alól a számbórt, mely oly kicsivé zsugorodott már, mint az örökzöld levele és megmutatta neki.

- Pauline, szép életem gyönyörűséges képe, bucsuzzunk el egymástól!

- Bucsuzzunk el? - ismételte a leány megütődve.

- Igen. Ez talizmán, mely teljesíti kívánságaimat s életemet jelképezi. Nézd, ennyi maradt már belőle csak. Ha még tovább is így tekintesz rám, meghalok.

A leány azt hitte, hogy Raphael megőrült. Fogta a talizmánt és a lámpához ment. A lámpa remegő fénye megvilágította Raphaelt is, meg a talizmánt is. Pauline figyelmesen vizsgálta mind a kettőt. A kedvese arcát, meg a bűvös erejű bőr maradványát. Raphael így, szerelmes aggódásában még szebbnek látta és nem volt többé ura gondolatainak. Az édes órák emlékezete, mámorító gyönyörűségek emléke diadalmaskodott régen elzsibbadt lelkén és a vágy úgy föltüzelt benne, mint gondtalanul eloltott tüzhelyen a parázs.

- Pauline, jöjj ide!... Pauline!...

A leány iszonyu sikoltásra fakadt, szemei kidülledtek, szemöldöke összerándult, majd újra szétmeredt a rémülettől, mert Raphael szeméből azt a sóvár kívánságot olvasta ki, amelyre valamikor oly büszke volt, de látta, hogy amint ez a vágy nőttön nő, úgy fogy kezében a talizmán. Egyszerre észbe kapott, befutott a szomszédos szalónba és magára zárta az ajtót.

- Pauline! Pauline! - kiáltott utána a haldokló, - szeretlek, imádlak, akarlak!... Megátkozlak, ha ki nem nyitod! Melletted akarok meghalni!

Csodálatos erővel, az élet utolsó fellobbanásával kifordította sarkaiból az ajtót és meglátta kedvesét, félmeztelenül a kanapén fetrengeni. Pauline körmeivel marcangolta a mellét és hogy gyorsabban végezzen magával, sáljával fojtogatta magát.

- Ha meghalok, ő életben marad! - mondta és szorosabbra vonta a hurkot a nyaka körül.

A haja felbomlott, a válla meztelen, ruhája letépve; halálküzdelmében, könnyekkel a szemében, lángoló arccal, iszonyu kétségbeesésében hánykolódva, a szerelemtől mámoros Raphaelnek mind e dolgok látásával csak még növelte őrvjögését. Ugy csapott le rá, mint a ragadozó madár, letépte róla a sált és át akarta ölelni.

Szavakat keresgélt, hogy kifejezze azt a vágyat, mely minden erejét fölemésztette, de csak ziháló melle hörgött, melyből mintha egyre mélyebbről fakadt volna föl a lélegzete. Végre, hogy e hörgésekből szót formálni nem tudott többé, beleharapott Pauline mellébe.

*

Jonathas belépett, megriadva a kiáltásoktól és igyekezett letépni a leányt a holttestről, amely fölött a sarokban gubbaszkodott.

- Mit akar? - mondta. - Az enyém ő, én öltem meg, nem megmondtam előre?

EPILOGUS

- És Pauline?

- Ah, igen, Pauline!

Ült-e már olykor, kellemes téli estén, gyönyörűséges szerelmi emlékeken merengve házi tüzhelye előtt, hosszan elnézegetve a tölgyfahasábok szitotta tüzet? Emerre az ostábla piros mezői rajzolódnak ki az üszkőkön, amarra bársonyos fényben izzik a zsarátnok és apró kék lángocskák futkosnak, kergetőznek a vörösen izzó parázon.

És odajön valaki, egy ismeretlen piktor, aki formálni kezdi azokat a lángokat. Csodálatos művészettel markol a bíbor izzásba, lila lángolásba, míg csak ki nem kerekedik belőle valami mesésen szép, természetfölötti arc, afféle futó jelenség, a minőbe még a véletlen sem fog belé még egyszer. Női arc, lobogó hajjal, profilján a gyönyörűséges szerelem kifejezésével. Tűz a tűzben! Mosolyog és meghal.

Nem látja többé viszont. Isten veled, lángok virága! Isten veled, tökéletlen elem, mely váratlanul, vagy nagyon korán, vagy nagyon későn jöttél, hogy valami szépséges gyémánttá lehess!

*

- De Pauline?

- Hát még nem tudja? Ujra kezdem.

Helyet! Helyet! Ő jön, már itt is van, az illúziók királynője, a nő, aki úgy eltűnik, mint a csók, aki olyan hirtelenül és olyan lángolva csap le az égből, mint a villám, a teremtetlen lény, a csupa szellem, a csupa szerelem! Lángtestet öltött, vagy inkább a láng vált egy pillanatra testté. Formáinak minden vonala oly tiszta, mintha egyenesen a mennyekből szállott volna alá. Nem tündöklő-e, mint az angyalok? Nem hallja a szárnyai suhogását? Könnyebb, mint a madár, hirtelen lecsap és megbüvöli önt félelmetes szeme; ajkait magához édesgeti az ő illatos, bódító lehelete és mikor már odabüvölte, elfut, ön utána, mert ragadja. És kisiklik lába alól a föld. Csak egyetlenegyszer szeretné megcirógatni azt a hamvas fehér testet, megsimogatni arany haját, megcsókolni ragyogó szemét. Valami a fejébe száll, megmámorosodik, elbüvölően szép muzsikán andalog. Egész testében remeg, csupa vágy, csupa szenvedés. Leirhatatlan gyönyörűség! Megérintette ez asszony ajakát, de egyszerre metsző fájdalom riasztja föl:.. Ah, ah, belevágta fejét az ágya szögletébe és a barna acajout ölelte, vagy valami aranyos cifraságot, hideg bronzot, ércből való Ámort...

*

- De Pauline, Pauline?

- Még most sem?... Na jó.

Egyszer, verőfényes szép reggel, Toursból indulóban, a *Ville-d'Angers* hajón fiatal ember tartotta szép asszony kezét a kezében. Így egymáshoz simulva figyeltek hosszan a Loire széles vize fölött valami fehér alakot, mely ködből született, mint a víz meg a nap gyümölcse, vagy a felhők meg a levegő szeszélye. Majd mint undine, majd mint sylphide kerengtékóválygott a levegőben, mint valami hasztalanul kutatott szó, mely memóriánkban futkározik, de nem tudjuk elfogni. Járkált a szigetek közt, majd ki-kibukkant a feje hórihorgas jegenyék között, azután óriássá nőtt, megcsillogtatta ezerráncu köntösét s fölcsillant feje körül az aureola, melylyel a nap kedveskedett neki; letelepedett a halmokra, tanyákra és olyan volt,

mintha meg akarta volna tiltani, hogy a gőzhajó elhaladjon az Ussé-kastély előtt. Olyan volt, mint a mesebeli tündérasszony, aki meg akarja védeni országát a modern inváziók ellen.

*

- Jó, értem, így állunk hát Paulinenal. De Foedora?...

- Ő, Foedorával találkozni fog!... Tegnap a Bouffonsban volt, ma az operába készül. Mindennütt ott van. Ő, ha nincs kifogása ellene, a társaság.